

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**M.Ö. 2. BİN YILIN İLK ÇEYREĞİNDE (ASSUR TİCARET
KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA) ORTA ANADOLU'NUN
SOSYOEKONOMİK YAPISI**

Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Hasan BAHAR

Konya-2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Hatice Gül Küçükbezi tarafından hazırlanan **M.Ö. 2. Bin Yılın İlk Çeyreğinde (Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda) Orta Anadolu'nun Sosyoekonomik Yapısı** başlıklı bu çalışma **30/07/2010** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oybirliği** ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr.	Hasan BAHAR
Prof. Dr.	Salih ÇEÇEN
Prof. Dr.	İrfan ALBAYRAK
Doç. Dr.	Yusuf KILIÇ
Doç. Dr.	Özdemir KOÇAK

ÖNSÖZ

“M.Ö. 2. Bin Yılın İlk çeyreğinde (Assur Ticaret Kolonileri Çağı’nda) Orta Anadolu’nun sosyoekonomik yapısı” isimli çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalıştığımız konu ile ilgili olarak daha erken dönemlerin (özellikle kentleşmenin ortaya çıktığı Kalkolitik ve Tunç çağları) tarihçesine göz atılmıştır. Bu kısımda özellikle M.Ö. üçüncü bin yılda Mezopotamya ve Anadolu arasındaki sosyal, iktisâdi ve siyasî bağlantılar incelenmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde Anadolu’nun sosyo-ekonomik durumunda önemli bir yere sahip olan ulaşım, yollar ve taşımacılık hakkında genel bir bilgi verilmeye çalışılmıştır. Yine bu bölümde Anadolu’nun siyasî görüntüsü ile bağlantılı olan farklı Kent-devletleri hakkında da genel bilgiler verilmek istenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde ise Orta Anadolu’nun siyasî, sosyal ve ekonomik yapısı ele alınmıştır. Siyasî bölümde kent-devletlerinin yapısı, birbirleri ile olan bağlantıları ve bürokrasiden bahsedilmektedir. Sosyal durum ile ilgili alt başlıkta toplumdaki sosyal tabakalar, bu tabakaların kimlerden oluştuğu, aile ve buna bağlı olarak toprak ve mülkiyet gibi konulara değinilmiştir. Yine toplum yapısını etkileyen din ve toplumda yaşayan Assurlu kolonistlerin durumuna burada değinilmiştir. Bu bölümün son kısmında ise ekonomi ele alınmak istenmiştir. Bu başlığın altında madencilik, ziraatçılık-hayvancılık ve hizmet sektörü olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Kullanılan ağırlık sistemleri ve farklı ürünlerin fiyatları gibi konular da bu bölümde incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında, ihtiyaç duyduğum her konuda benden yardımını esirgemeyen ve sabır gösteren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Hasan BAHAR’a öncelikli olarak teşekkür ederim. Çeşitli sebeplerle desteklerini gördüğüm hocalarım Doç. Dr. Özdemir KOÇAK, Doç.Dr. İzzet SAK ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARIKAN’a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Almanca çeviriler de bana yardımcı olan arkadaşlarım Dr. Deniz PASTUTMAZ-SEVMEN ve Arş. Gör. Salih KIŞ’a, çizimlerimi yapan arkadaşım Arş. Gör. Suhal SAĞLAN’a, Osmanlı dönemi ekonomisi ve coğrafyası hakkında beni bilgilendiren ve bu döneme ait kaynak tavsiyelerinde bulunan arkadaşım Dr.

Cemal ÇETİN'e, yine Osmanlı dönemi ile ilgili olarak bazı konularda bana bilgi veren hocam Arş. Gör. Ali Rıza SOYUCAK ve arkadaşlarım Arş. Gör. Döndü DÜŞÜNMEZ ve Arş. Gör. Yunus İNCE'ye, ne kadar teşekkür etsem azdır. Assur Ticaret Koloniler Çağı ile ilgili olan birçok kaynağı bana temin eden Dr. Gojko Barjamovic'e de buradan teşekkür etmek isterim.

Manevî desteklerinden dolayı değerli annem Ayten Küçükbezci'ye, kardeşim Fatma K. Nurulloğlu, kardeşim Kasım Selçuk Küçükbezci, yeğenlerim Mustafa ve Mina Nurulloğlu'na ve ailem gibi gördüğüm Ayşe ve Hüseyin Kara'ya ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Konya 2010

Hatice Gül Küçükbezci

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğren	Adı Soyadı	Hatice Gül Küçükbezci	Numarası:044102011001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Eskiçağ Tarihi	
	Danışmanı	Prof.Dr. Hasan BAHAR	
Tezin Adı		M.Ö. 2. BİN YILIN İLK ÇEYREĞİNDE (ASSUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA) ORTA ANADOLU'NUN SOSYO EKONOMİK YAPISI	

ÖZET

M.Ö. 2. Bin yılın ilk çeyreğinde yani Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, Assurlu tüccarların Orta Anadolu'ya, başta kalay olmak üzere, farklı birçok lüks mal getirmeleri ile bu iki bölge halkı arasında, öncelikli olarak ticarî, bir ilişki meydana gelmiştir. Bunun sonucunda Anadolu'ya yazı gelmiş ve bu coğrafyada da tarihi çağlar başlamıştır. Anadolu'nun bu dönemdeki sosyoekonomik durumu ile ilgili bilgelere, Kayseri Kültepe (Kaneş) kazılarında ortaya çıkarılmış olunanlar başta olmak üzere, yerli ve Assurlulara ait olan arşivlerdeki muhtelif sayıdaki belge vasıtasıyla ulaşmak mümkündür. Bunlara göre bölgenin siyasi yapısı küçük kent beyliklerinden oluşmaktaydı. Bunların başında rubaum isimli kral ve onun ailesi yer alırken, yine bunlara yönetimde yardım eden, başlarında rütbeli memurların bulunduğu, gelişmiş idari bir teşkilatın var olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'nun sosyal yapısı ise farklı tabakalardan oluşmaktaydı. Birinci tabakada saraya mensup elit bir kesim bulunurdu. İkincisinde ise çiftçi ve esnaf grupları yer alırdı. Üçüncü tabakada ise borç-köleleri ve diğer köleler bulunurdu. Orta tabakadaki insanların kendi arazileri ve mülkleri olabildiği gibi, rütbeli memurlara bağlı olan, tuzinum ve ubadinum olarak bilinen, ekonomik birimlerde de yaşadıkları tahmin edilmektedir. Anadolu'nun ekonomisi başta tarım ve hayvancılık olmak üzere madencilik ve hizmet sektörüne dayalıydı. Özellikle bakır ve gümüş, alışverişlerde sık kullanılan madenlerdi. Altın ise Assurlular tarafından bir sermaye aracı olarak ayrıca önem arz etmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Assur Ticaret Kolonileri Çağı, Kaneş, kent-beylikleri, sosyal tabakalar, ekonomi.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Name -Surname	Hatice Gül Küçükbezi	number:044102011001
Department/ Section	History / Ancient History	
Advisor	Prof.Dr. Hasan BAHAR	
Title	THE SOCIO-EKONOMIC SITUATION IN CENTRAL ANATOLIA IN THE FIRST QUARTER OF THE 2. MILLENIUM B.C. (THE OLD ASSYRIAN COLONY PERIOD).	

SUMMARY

By means of introducing many various luxury products particularly the tin to the Central Anatolia by the Assyrian merchants has built a commercial trade between the people of these two districts in the first quarter of the second millennium B.C. Hence, Anatolia met with the writing system and this incident triggered the historical periods in this district. It is possible to get information regarding the socio-economic situation in Anatolia during this period by means of the various native and Assyrian documents in the archive store particularly of Kayseri Kültepe (Kaneš) excavations. In the view of these sources, we have concluded that the political structure was formed of several city-states. They were ruled by a king called rubaum and his family in addition to the well-organized administrative organization headed by high ranking officers. The Anatolian social stratification was divided in three sections. The first one consisted of the palace elites. The second group consisted of the peasants and the craftsmen. The third one consisted of the slaves (debt slave or slaves by birth or war). The member of the intermediate group could possess their own land or they could work and live in tuzinnum and ubadinnum which were regarded as the economical-units of high-ranking officers. The Anatolian economy depended on largely agriculture and husbandry in addition to the metallurgy and service sector. Especially the copper and the silver were important materials in exchange. The gold was also important for the Assyrians as a capital subject.

Keywords: Old Assyrian Colony Period, Kaneš, city-states, social stratification, economy.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	I
DOKTORA TEZİ KABUL FORMU	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
SUMMARY	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	28
ULAŞIM	28
1.1. ANADOLU ROTALARI	29
1.2. KENT VE BÖLGE	31
1.3. KERVAN TAŞIMACILIĞI	46
1.3.1. KAÇAKÇILIK	48
II. BÖLÜM	52
ERKEN II. BİN YILDA ANADOLU'DA SOSYO-EKONOMİK YAPI ..	52
2.1. KENT-BEYLİKLERİNDE SİYASİ YAPI	55
2.2. KENT-BEYLİKLERİNDE SOSYAL YAPI	68
2.2.1. SOSYAL TABAKALAR	68
2.2.1.1. YÜKSEK TABAKA-SARAY	70
2.2.1.2. ORTA TABAKA-ÇİFTCİLER VE ZANAATKÂRLAR	75
2.2.1.2.1. AİLE	78
2.2.1.3. ALT TABAKA- KÖLELER	91
2.2.1.4. KOLONİ HALKI	109
2.2.1.4.1. ANADOLU YÖNETİCİLERİ VE ASSURLU TÜCCARLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER	110

2.2.1.4.2. ANADOLU HALKI VE ASSURLU TÜCCARLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER	132
2.2.2. DİN.....	146
2.3. KENT-BEYLİKLERİNDE EKONOMİK YAPI.....	156
M.Ö. II. BİN YIL (İLK ÇEYREĞİNDE) ANADOLU EKONOMİSİ	159
2.3.1. ÜRETİM VE YAŞAM BİRİMLERİ	165
2.3.2. ZİRAATÇILIK VE HAYVANCILIK	178
2.3.2.1. ZİRAATÇILIK	182
2.3.2.2. HAYVANCILIK.....	188
2.3.3. MADENCİLİK	196
2.3.3.1. BAKIR	202
2.3.3.2. KALAY.....	208
2.3.3.3. ALTIN.....	209
2.3.3.4. GMŐŐ	212
2.3.3.5. AMTUM	216
2.3.3.6. TUNÇ.....	221
2.3.4. HİZMETLER VE VERGİLER.....	222
SONUÇ.....	227
BİBLİYOGRAFYA.....	233

KISALTMALAR

- AfO** : Archiv für Orientforschung, Berlin 1923-
- AHDO** : Archives d'histoire du droit oriental (Brüssel/Wetteren 1937–1951).
Fortsetzung: Archive d'histoire du droit oriental, Revue internationale des droits de l'antiquité, vereinigt mit Revue internationale des droits de l'antiquité (1952ff.).
- AJA** : American Journal of Archaeology, Archaeological Institute of America
- AKT I** : Ankara Kültepe Tabletleri I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990.
- AKT II** : Ankara Kültepe Tabletleri II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- AKT III** : Ankaraner Kültepe-Texte III, Texte der Grabungskampagne 1970 Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1995
- AnAr** : Anadolu Arşivleri (Archivum Anatolicum, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri, Ankara.
- AOAT** : Altes Orient zum Altes Testament, Neukirchen-Vluyn
- ASOR** : The American Schools of Oriental Research
- AS** : Anatolian Studies, British Institute at Ankara, Londra.
- AST** : Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara.
- ATHE** : Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars in Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer, Basel 1960 .
- AuOr.** : Aula Orientalis, Barcelona.
- BIN** : Babylonian Inscriptions in the Collection of J. B. Nies, New Haven.
- CANE III** : Civilizations of the Ancient Near East, vol. III., ed. J. M. Sasson, New York 1995.
- CCT I-IV** : S. Smith Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum, (London 1921-27).
- CCT V** : S. Smith-D.J. Wiseman, Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum, (London 1956).
- CCT VI** : P. Garelli-D. Collon, Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum, (London 1975)
- CHANE 4** : Culture and History of the Ancient Near East Vol. 4, eds.: B. Halpern, M.H.E. Weippert, Th. P.J. van den Hout, I. Winter, 2000 Leiden.

- CMK** : Correpondance des Marchands de Kaniš au Début du IIe Millénaire avant J.-C., 2001 Paris.
- CTMMA1** : Cuneiform Texts in the Metropolitan Museum of Art, vol. 1, 1988-
- CRRAI 34** : Compte de la Rencontre Assyriologique 34.
- CRRAI 39** : Compte de la Rencontre Assyriologique 39th, Assyrien im Wandel der Zeiten H. Waetzhold ve H. Haupmann (eds.) Internationale Heidelberg 6th-10th Juli 1992. (Studium zum Alten Orient 6, Heidelberg 1997).
- CS** : Cylinder Seal.
- CTH** : Catalogue des textes hittites (Paris 1971)
- DTCF** : Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara.
- EL 1** : G.Eisser-J.Lewy, *Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe*. 1.und 2. Teil, Urkunden 1-239, (Leipzig 1930).
- EL 2** : G.Eisser-J.Lewy, *Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe*. 3.und 4.Teil, Urkunden 291-341, (Leipzig 1935).
- FAOS** : Freiburger Altorientalische Studien, Beihefte: Altassyrische Texte und Untersuchungen, (Wiesbaden 1975-).
- ICK 1** : Inscriptions cunéiformes du Kultépe. 1: (= Monografie Archívu Orientálníhoho 14), Prag 1952.
- IRAQ** : Journal of the British School of Archaeology in Iraq, Londra.
- JCS** : Journal of Cuneiform Studies, (New Haven/Boston 1947-).
- JEOL** : Jaarbericht van het Vooraziatisch-egyptisch Genootschap Ex Orient Lux, Leiden.
- KBo** : Keilschrifttexte aus Boghazköi (Bd. 1–22 in der Reihe WVDOG, 1916ff.)
- KBY** : Kültepe Bilimsel Yayınları
- KKS** : Kappadokische Keilschrifttafeln mit Siegeln aus den Sammlungen der Karlsuniversität in Prag, Prag 1984.
- KST** : Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara.
- KTB** : Die Kültepetexte, der Sammlung Rudolp Blanckertz, Berlin, 1929.
- KT IV** : Kültepe Tabletleri IV, Ankara 2006.
- KT V** : Kültepe Tabletleri V, TTK, Ankara 2010

- KT VI-a** : Kültepe Tabletleri VI-a, TTK, Ankara 2010
- Kt n/k** : Kültepe Metinleri n=senesi, k= karum
- Ktéma** : Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques (Straßburg 1976 ff.).
- KTH** : Die Kültepe Texte aus der Sammlung Frieda Hahn Berlin, (Leipzig 1930)
- KTP** : The Cappadocian Tablets in the University Museum of Pennsylvania Museum. JSOR 11, 1927.
- KTS 1** : Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Istanbul (Konstantinopel 1926.
- KTS 2** : Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Stambul, Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH, Stuttgart 1989.
- JAOS** : Journal of the American Oriental Society. New Haven 1843
- JCS** : Journal of Cuneiform Studies, New Haven/Boston.
- JSOR** : Journal of the Society of Oriental Research.
- M.** : Mari'de çıkan tabletleri numaralandırmaktadır.
- MOS** : Middle Eastern Studies Program, Leiden/İstanbul.
- OAA1** : Old Assyrian Archives, volume 1, Publications de l'Institut Historique et Archéologique Néerlandais de Stamboul, 2002 Leiden.
- OAA3** : Old Assyrian Archives, volume 3, Publications de l'Institut Historique et Archéologique Néerlandais de Stamboul, 2008 Leiden.
- OIP 27** : Oriental Institute Publications vol. XXVII, Chicago 1935.
- Or.** : Orientalia, SP/Sp = Series Prior (Rom 1920–1930); NS = Nova Series.
Or. Steht auch für Or. NS. OrAnt. Oriens antiquus. Rivista del Centro per la antichità e la storia dell'arte del.
- OrAnt.** : Oriens Antiquus. Rivista del Centro per l'Antichità e la Storia dell'Arte del Vicino Oriente, Roma
- OrNS** : Orientalia (new series), Roma.
- PIHANS** : Publications de l'Institut Historique et Archéologique Néerlandais de Stamboul. Leiden.

- POAT** : The Pennsylvania Old Assyrian Texts, Cincinnati 1983.
- PRAGUE I** : Kappadokische Keilschrifttafeln aus den Sammlungen der
Karlsuniversität Prag, Prag 1998
- RGTC 6/1** : G.F. del Monte and J. Tischler, Die Orts-und Gewässernamen der
hethitischen Texte, Wiesbaden 1978.
- RHA** : Revue hittite et asianique, Paris.
- TAD** : Türk Arkeoloji Dergisi, (1933-1997), Ankara
- TC** : Tablettes Cappadociennes. (1=TCL 4; 2=TCL 14; 3=TCL 19-21).
- TCL** : Textes cunéiformes, Musées du Louvre (Paris 1910).
- TTC** : Trente Tablettes Cappadociennes, (Paris 1919).
- TTK** : Türk Tarih Kurumu.
- VS** : Vorderasiatische Schriftdenkmäler der (Königlichen) Museen zu Berlin,
Heft 26, Berlin 1992.
- ZA** : Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete , (from 1939) und
Vorderasiatische Archäologie (Leipzig ... Berlin 1886 ff.).
- WZKM** : Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Viena.
- X** : Bilinmeyen.
- [...] : Kırık okunamıyor.
- : metnin devamı

GİRİŞ

ANADOLU'NUN PREHİSTORİK VE PROTOHİSTORİK ÇAĞLARINDA ANADOLU-MEZOPOTAMYA İLİŞKİSİ

Farklı yazılı kaynaklardan ve arkeolojik verilerden öğrendiğimize göre; M. Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinden önceki dönemlerde de, Anadolu ve Mezopotamya toplumları arasında ekonomik, siyasi ve kültürel bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. Prehistorik (Tarih Öncesi) dönemlerde olan ilişkiyi açıklamaya çalışırken, arkeolojik verileri¹ kullanmayı hedeflemekteyiz. Protohistorik (Tarihi dönemlere giriş öncesi) dönemle ilgili olaylarda yine arkeolojik veriler ele alınacaktır, fakat bunun yanında yazılı belgelerden yararlanılacaktır. Bu yazılı kaynakların büyük çoğunluğu daha sonraki dönemlerde yazılmışlardır, fakat bunlar bize Anadolu'nun Yazısız Tarihi dönemler hakkında bilgi vermektedirler. Bu bölümde, doğuyu temsil eden Mezopotamya ile batıyı temsil eden Anadolu arasındaki bağlantıları örnekler vererek sunmaya çalışacağız.

PREHİSTORİK DÖNEM'DE İKİ BÖLGE ARASINDA BAĞLANTI

En erken dönemlerden itibaren Güney Mezopotamya'nın doğal kaynak bakımından yetersiz bir bölge olması, Mezopotamyalıların komşu bölgelere açılmalarını ve onlarla bağlantı kurmalarını zorunlu hale getirmişti. Anadolu ve Mezopotamya arasındaki organize ticaret ise Kalkolitik Çağ'da (yakl. M.Ö. 5500-3000) ortaya çıkmıştı. Yine bu dönemde, kentleşme ile birlikte toplumda bir tabakalaşma görülmüştü. Güney Mezopotamya ve çevresinde Orta Kalkolitik Çağ'ın² içerisinde yer alan Ubeyd döneminde Güney Mezopotamya'da nüfus artışının görülmesi ile birlikte bu süreç daha da hızlanmıştı. Böylelikle Mezopotamya'nın Güney bölgesi kendisinde bulunmayan ya da sorun teşkil eden kereste, maden, yağ ve şarap gibi ürünleri bir başka bölgeden temin etmekteydi. Bu bölgelerin başında ise Güneydoğu Toroslar bölgesi gelmekteydi. Bu alanın bakır, gümüş ve altın gibi madenlerinin yanı sıra kolay erişilebilen keresteye sahip

¹ Arkeolojik verileri analiz etmek ve bir tarihi çerçeveye oturtmak, yazılı verilerden daha zordur. Mesela yerleşme ya da obje gibi arkeolojik veriler, geçmişte kullanılmış olan buluntulardır. Fakat bunların bir dönemi temsil ettiklerini söylemek çok doğru olmaz. Arkeolojik verilerin yazılı kaynaklara göre artışı ise, bunların araştırmacıyı bir yazılı materyal kadar yönlendirmediğidir.

² Anadolu kronolojisinde Erken Kalkolitik-Orta Kalkolitik-Geç Kalkolitik'in Mezopotamya kronolojisindeki karşılığı Halaf, Obeyd ve Uruk dönemleridir.

olması, Mezopotamyalılar ile birlikte Suriyelilerin de bu bölgeyle ilgilenmelerine neden olmuştu.³ Bu dönemde madene ve özellikle de bakıra talebin artmasındaki başlıca neden Yakın Doğu'da maden kullanımının ve maden işçiliğinin artmasıydı. Ayrıca arsenikli tuncun ilk örneklerine de Orta Kalkolitik Çağ'da rastlanılmaktadır.

Orta Kalkolitik Çağ'da, Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya ve Suriye ile aynı kültür bölgesi içerisinde yer alırken, Batı ve Orta Anadolu kendi içinde farklı bir gelişim sürdürmekteydi. Bu bölgeler, siyasal, sosyokültürel ve sanatsal anlamda kendilerine özgü bir gelişim göstermişlerdi. Fakat Geç Kalkolitik Çağ'ın sonlarından itibaren, Mezopotamya uygarlıkları, maden ihtiyaçlarını Doğu ve Güneydoğu Anadolu yerine Orta Anadolu'dan karşılamaya başlamışlardı. Bu yöneliş Orta Anadolu'nun kentleşmesinde de yardımcı olmuştu. Bu dönemdeki değişimin başlıca faktörü M.Ö. IV. binyılın başlarında bütün Yakınoğu topluluklarında maden kullanımının temelden değişmesiydi. Daha önceleri maden daha çok süs eşyaların yapımında kullanılırken, bu dönemden itibaren silah yapımında da maden kullanımı artmıştı. Bu olay Anadolu'yu içine alan geniş bir oluşumun parçasıydı, Mezopotamya, Levant, İran ve Kafkaslarda bu olaydan etkilenmişti.⁴ Bu olay M.Ö. IV. binyılda görülen Uruk kültürünün gelişimiyle aynı döneme rastlamaktadır.

Geç Kalkolitik Çağ'da (ya da Uruk döneminde) ise Mezopotamya ve Anadolu arasında ticaret yoğunlaşmış ve bu dönemin ortalarında Güney Mezopotamya'da yer alan Uruk kentine bağlı olan koloniler görülmeye başlanmıştı.⁵ Urukluların Anadolu'dan bakır, kurşun, kereste ve taş aldıkları sanılmaktadır. Uruk döneminde kentleşme ve devlet olma yolunda ilerleyen karmaşık toplumlar ortaya çıkmıştı. Uruk kenti tarafından kurulan koloniler; Batı Zağros Dağları ile Dicle Nehri'nin kuzeyi, Mezopotamya, Habur çevresi, Fırat uzantısında ve buradan da Toros Dağları'na kadar uzanmaktaydı. Fırat

³ Mellaart 1982, 7.

⁴ Nocera –Forlanini 2003, 36-37.

⁵ Stein-Bernbeck 1996, 205. Uruk dönemi M.Ö. 3800-3100 yılları arasına tarihlenmektedir ve Erken Uruk, Orta Uruk ve Geç Uruk olarak üç evreye ayrılmaktadır. Bu dönemde Uruk kenti Zagros Dağları çevresine, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'ya ticari açılımlar yapmışlardı.

yakınlarındaki Hassek höyük, Samsat, Tepecik ve Hacinebi gibi yerleşmeler, Anadolu'daki Uruk kolonilerinin temsilcileridir. Şanlıurfa İli, Birecik İlçesi'nde bulunan Hacinebi höyüğünde Uruklu kolonistlere ait yerleşme yeri tespit edilmiştir. Fırat Nehrin'in ticaret yolu üzerinde bulunan Hacinebi höyüğünde bu dönem iki evreyle temsil edilmektedir; Hacinebi A Orta Uruk (M.Ö. 3900-3700?) evresine tarihlenirken, Hacinebi B evresi Geç Uruk (M.Ö. 3700-3100?) evresine tarihlenmektedir.⁶ Bu yerleşmede de tıpkı diğerlerinde olduğu gibi Orta Uruk evresinde kolonileşme görülürken, asıl yoğunluk Geç Uruk evresinde yaşanmıştır. Uruklu kolonistler yerel halkın yanında ayrı bir grup olarak yaşadıkları tahmin edilmektedir. Yerel halk ve kolonistlerin yaşadıkları alanlar kolay ayırt edilebilmektedir. "Uruk keramiği" denilen kap-kacak türü kolonistlerin oturduğu bölgede daha yoğun bir şekilde varlık göstermektedir. Bunun yanında, mimari yapı ve Güney Mezopotamya'ya ait olan ve idari işlerde kullanılan silindir mühür, bullae ve farklı işaretleri gösteren jeton (token) benzeri objeler ve sayısal işaretlerin bulunduğu kil tabletler, kolonistlerin yaşadığı yerlerde bulunmuştur. Yerli ve yabancıların arasında barışçıl bir ortam olduğu, yine bu buluntu topluluklarından anlaşılmaktadır. Örneğin aynı anda hem yerel hem de Uruk mühür baskılarının kullanılması, Uruklu tüccarların Hacinebi yerleşmesinde bir üstünlük ya da dominans sağlamadıkları onun yerine yöresel halk ile yan yana sakin bir ortamda alışveriş yapan bir ticari-diaspora oldukları anlaşılmaktadır.⁷

Geç Uruk sonlarında (yaklaşık M.Ö. 3250) ise Fırat Nehri'nin batı tarafındaki Uruk kolonileri teker teker ortadan kaybolmuşlardı. Bu dönemde ticaret rotasının Körfez'e ve Dilmun'a (Bahreyn) yöneldiği sanılmaktadır.⁸ Bu dönemden itibaren Suriye etkili kaplar ile birlikte, el yapımı Konya Ovası malzemeleri, Batı Fırat uzantısındaki yerleşmelerde ve Kilikya bölgesindeki yerleşmelerde görülmeye başlanmıştır. Malatya-Arslantepe IV yerleşme evresinde bu malzemeler Orta Anadolu Alishar Ia çanak-çömlekleri ile birlikte bulunmuşlardır.

⁶ Stein-Bernbeck 1996, 218- 221. Anadolu ve Mezopotamya arasında direk bir bağlantı olduğunu gösteren Uruk bullasi, ilk kez Hacinebi'de ortaya çıkartılmıştır.

⁷ Stein-Bernbeck 1996, 205 ve 222.

⁸ Crawford 1991, 143.

Malatya-Arslantepe kazıları, M.Ö. III. binyılın başlarında Mezopotamya ve yerel Malatya kültürleriyle hiçbir bağlantısı olamayan yeni bir kültürün, Doğu Anadolu ve çevresine giriş yaptığını ve bununla birlikte Orta Anadolu ve Suriye özellikleri taşıyan mallarından ortadan kalktığı göstermiştir. Bu yeni kültür, Transkafkasya kökenli⁹ yeni öğelerin ortaya çıkmasının etkisiyle gerçekleşmişti ve yerel kültürle iç içe geçerek, yeni bir siyasal, ekonomik ve dinsel sistem görünümünü elde etmişti.¹⁰

Orta ve Batı Anadolu M.Ö. III. binyılda Tunç dönemlere girmiş oluyordu. Erken Tunç Çağ (ETÇ) arkeolojik buluntulara göre kendi içinde üç evreye ayrılmaktadır.¹¹ Bu çağda Orta ve İç Anadolu kültürü hakkında fazla bilgi yoktur. Fakat keramik kültürüne göre bu dönemde Erken Tunç Orta Anadolu sınırları, Sivrihisar dağlarından doğuda Kızılırmak kavisinin içine kadar uzanan alanı kapsamaktadır. Kilikya ise kültürel olarak Kuzey Suriye ve Fırat etkisinden az da olsa uzaklaşıp, Anadolu ve Torosların kültürel etkisi alanına girmişti. Örneğin ETÇ I döneminde Tarsus- Kilikya bölgesi kıvılcı-kahverengi Niğde-Konya bölgesi çanak-çömleği Toroslar'ın kuzey platosundan Kilikya bölgesine girmişti. Fakat Tarsus-Gözlükule (Tarsus Anadolu'nun güneydoğusunda Suriye- etkili istasyon rolünü oynamaktaydı) gibi yerleşmelerde Orta Anadolu karakteristikli malların yanında Suriye etkili mal grupları da bulunmaktaydı. Anadolu ve Suriye mal grupları bu yerleşimde aynı anda varlık göstermekteydiler.¹² Kilikya Kapıları bu dönemde daha yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştı.

ETÇ II döneminde Orta Anadolu ve Güney/Güneydoğu Anadolu arasında bir bağlantının olduğu keramik buluntularından takip edilebilmektedir. Bu grupların başında Orta Anadolu'dan Kilikya Bölgesi ve daha Kuzeydoğuya yayılmış olan sarımsı-devetüyü rengi hamurlu, pembemsi renkte olan bant şeritli

⁹ Transkafkasya kökenli bu kültür "Kura-Aras", "Erken-Transkafkasya", "Khirbet Kerak", "Karaz" ya da "Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı" kültürü olarak da geçmektedir. Bu kültür, doğuda Transkafkasya'dan İran Azerbaycanı'daki Urmiye Gölü'ne, batıda Divriği-Kangal'dan Malatya'ya, güneyde Kahramanmaraş ve Amik Ovası'na kadar yayılmıştır bkz. Sevin 2003, 143-144.

¹⁰ Frangipane, 2003, 21.

¹¹ ETÇ I (M.Ö. 3000-2700), ETÇ II (M.Ö. 2700-2400) ve ETÇ III (M.Ö. 2400-2000/1800)

¹² Mellink 1989, 320; Özgüç-Temizir 1993, 625; Stein-Berbeck 1996, 205 ve 222

ve iyi pişmiş kaplar gelmektedir. Bu çanak-çömlek grubu, metalik kap görüntüsü taşıdıkları için, literatürde “metalik kaplar” olarak geçmektedir. Konya bölgesinde bu tip kap örnekleri Akşehir ve merkez ilçelerinde görülse bile, yoğunluk Ereğli-Çayhan Yaylası’nda bulunmaktadır.¹³ Bu durum Konya Ovası ve Kilikya arasındaki bağlantının Ereğli ve Kilikya Kapıları üzerinden sağlandığını düşündürebilir. Kilikya bölgesinde ise bu tip örnekler Tarsus Gözlükule ve Mersin Yumuktepe’de ortaya çıkmıştır.¹⁴ Yine Kuzey Suriye’nin bazı bölgelerine bu metalik kaplardan ihraç edildiği düşünülmektedir.¹⁵ Konya’nın daha doğusunda ise bu kap tipleri Acemhöyük X katta ve Kültepe 14. katta görülmüştür.¹⁶

Kültepe’nin ETÇ II’ye denk gelen katmanlarda (Kültepe 14-17) Batı Anadolu (Troia başta olmak üzere), Orta Anadolu, Kuzey Suriye ve Güney Mezopotamya’dan gelmiş olan mallar ortaya çıkarılmıştır. Bunun nedeni ise, daha sonraki dönemlerde de görüleceği gibi, Kültepe bu dönemde de Mezopotamyalıların kara ve deniz yoluyla Batı Anadolu, Orta Anadolu ve Kuzey Kappadokya’ya yaptıkları ticari gezilerinde önemli bir merkez olmasıydı.¹⁷ ETÇ II evrensinin sonlarına doğru bölgede bir felaket yaşanmıştı ve bu felaket sonucunda çoğu yerleşmelerde yangınlar saptanmıştır. Mellaart bu felaketin sebebi Hint-Avrupalı Luvilerin göçüne bağlarken başkaları bu tezi kabul etmeyip, yerleşmelerdeki yangınların yerel güçlerin mücadelesi sonucunda gerçekleştiğini düşünmektedirler.¹⁸

Anadolu ETÇ III dönemi M.Ö. 2400-2000 yılları arasına tarihlenmektedir.¹⁹ Bahsettiğimiz felaket sonucunda, Konya Ovası ETÇ III yerleşme sayısında tıpkı diğer bölgelerde de görüldüğü gibi, bir azalma olmuştur.²⁰ Bundan dolayı bu bölgede bu dönemin kültürel izlerini takip etmek oldukça zordur. Tarsus Gözlükule ise bize bu dönemle ilgili daha fazla bilgi

¹³ Bahar -Koçak 2004, 66-69; bu yerleşmelerden bazıları için bkz. TABLO Y; Güneri 1989, 98-99.

¹⁴ Garstang 1953, Fig. 122, 196. Goldman 1956, Fig. 247, 107.

¹⁵ Mellaart 1954, 189-196; Mellaart 1963, 229.

¹⁶ Öztan 1989, 409-410; Özgüç 1986, Fig. 3-21, 38-39.

¹⁷ Özgüç 1986, 38.

¹⁸ Mellaart 1963, 210.

¹⁹ ETÇ III döneminin Mezopotamya kronolojisindeki karşılığı: Er-Hanedanlar III, Akkad ve Ur III dönemleridir.

²⁰ Mellaart 1963, 236.

vermektedir. ETÇ III'e ait katmanlarda bulunan çark yapımı keskinleştirilmiş konik depas kaplarının benzerleri Kültepe²¹ 11b-12 katlarında da bulunmuştur. Ayrıca bu höyükte bulunan tek ya da çift kulplu tankard örneklerinin benzerleri Acemhöyük'te de gün yüzüne çıkarılmıştır. Kültepe 12-13 katlarda ise bunların yerel örnekleri ortaya çıkarılmıştır.²² Bu buluntulardan da anlaşılacağı gibi ETÇ III'de Batı Anadolu, Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu arasındaki bağlantı devam etmekteydi.

Keramik buluntularından hariç, kazılarda ortaya çıkarılan mühür ve süs eşyalar da bölgeler arasındaki kültürel ve ticari ilişki hakkında bize bilgiler sunmaktadırlar. Tarsus yerleşmesi ETÇ III evresinde ilk kez ithal mühür buluntuları ortaya çıkmaktadır. Mühürlerin çoğunu silindirik mühürler oluşturmaktadır ve bunların Doğu Akdeniz (Levant) kökenli oldukları düşünülmektedir.²³ Kültepe höyükte bulunan silindir mühür örneklerinin post-Akkad dönemine ait oldukları sanılmaktadır.²⁴ Kültepe 11b ve 12-13 katlarda bulunan takılar Batı Anadolu, Kuzey Suriye ve Mezopotamya süs eşyaları ile benzerlik göstermektedirler. Yerleşmede ortaya çıkarılan bazı takıların ve eşyaların Er- Hanedanlık ya da Akkad döneminde Mezopotamya veya Mari'den Kültepe'ye getirildiği sanılmaktadır. Kültepe'den başka, Alacahöyük ve Eskiypar gibi yerleşmelerden çıkan buluntular da, yapım tekniklerinden dolayı, bu dönemde Orta Anadolu'nun Kuzeybatı Anadolu, Suriye ve Mezopotamya ile güçlü ticari ilişkilerin olduğunu kanıtlamaktadır. ETÇ II'de ilk kez merkezi siyasal güçlerin yönetiminde ilk şehir yerleşmeleri ortaya çıkmıştı. Daha sonra göreceğimiz krallıkların zemini ise ETÇ III'de atıldığı sanılmaktadır.²⁵

²¹ Özgüç 1986, Fig. 3-28-29, 40-41. Bu kapların Batı Anadolu ya da Troia kökenli oldukları sanılmaktadır.

²² Özgüç 1986, Fig. 3-31, 3-34 (Acemhöyük örneği), 41; Mellink 1989,

²³ Mellink 1989,328.

²⁴ Özgüç 1986, Fig. 3-42-43, 44-45.

²⁵ Efe 2003, 126.

PROTOHİSTORİK DÖNEM'DE İKİ BÖLGE ARASINDA BAĞLANTI

Güvenirliliği tartışma konusu olan yazılı kaynaklar Mezopotamya kökenli olup, daha sonraki dönemlerde yazılmışlardır. Örneğin Akkadlı Sargon'un (M.Ö. 2334-2279) bir Anadolu kent-devleti olan Puruṣhanda'ya yaptığı "kurtarma operasyonunu" ve Sedir Ormanlarına yaptığı fethi, Orta Babil ve sonraki dönemlere ait belgelerden öğrenmekteyiz.²⁶ Aynı şekilde Sargon'nun torunu olan Naram-Sin ile ilgili olan efsanelerde farklı dönemlere ait olup farklı versiyonlarda karşımıza çıkmaktadırlar.²⁷ Bu durumlardan dolayı, özellikle filologlar bu kaynaklara şüpheli yaklaşmaktadırlar. Örneğin Sargon'un Puruṣhanda'ya Akkadlı tüccarları kurtarmak için yaptığı operasyon, Assiriyologlar tarafından tarihi bir olay olarak kabul edilmemektedir.²⁸ Çünkü onlara göre bu belgeler ilgili dönemin kral yıllıklarında bahsedilmemiştir ve daha sonraki krallar tarafından propaganda amaçlı yazılmışlardır. Dahası bu efsanenin bir kısmı Assur Ticaret Koloniler Çağı'nda Sargon isimli bir Assurlu kralın döneminde geçen olaylardan da etkilenmiş olması muhtemeldir, yani iki farklı Sargon'un faaliyetleri tek bir Akkadlı Sargon'a maledilmiş olması.²⁹

Arkeologlar ise güçlü bir bağlantıdan bahsetmektedirler. Onlara göre Konya Karahöyük gibi büyük merkezlerin varlığı ve Orta Anadolu/Kilikya ve Kuzey Suriye/Mezopotamya arasındaki ticaretin açık bir şekilde Er Hanedanlık IIIa döneminde artış göstermesi, Sargon ve ardıllarının gerçekten Anadolu'ya sefer yapmış olabileceklerini göstermektedir. Sargon'un Hurri bölgesine girdiği iki Eski Babil kaynağında belirtilmektedir ve bu olay daha sonraki dönemlerde de bazı Hurri ritüellerinde yaşamaya devam etmiştir.³⁰

²⁶ Westenholz 1983, 329. Orta Babil dönemine ait Amarna'dan üç parça, Assur ve Ninive'den Yeni Assur dönemine ait iki parça ve Boğazköy'de ise beş parça bulunmuştur.

²⁷ Westenholz 1983, 330." Naram-Sin'e karşı büyük İsyân", Naram-Sin ve Düşman Toplulukları gibi efsaneler birbirlerine benzemektedirler ayrıca buldukları bölgelere göre değişiklik göstermektedirler. Örneğin Hitit versiyonu, Eski Babil versiyonundan biraz farklıdır.

²⁸ Larsen 1976, 277 (dipn. 73), Larsen'e göre: Şar tamhari Metini, "late propagandistic fairy-tale which incorporates traditions concerning the Old Akkadian "superhuman" rulers and the OA Merchant colonies and it cannot be used for a historical evaluation of either of these periods"

²⁹ Barjamovic 2005, 395.

³⁰ Westenholz 1998, 7.

Hitit kralı olan I. Hattuşili'nin bilingual yıllıkları, Sargon'un Anadolu'da askeri bir operasyon gerçekleştirdiğini desteklemektedir. Bu metnin Akkadça versiyonunda I. Hattuşili Mala'yı geçtiğini (Fırat) ve bu nehri kendisinden önce Sargon'un geçebildiğini belirtmektedir.³¹ Sargon'dan sonra tahta gelen Rimuş zamanında ise Batı'ya sefer yapılmamıştır. Onun ağabeyi olan Maniştusu'nun ise bir şekilde batıyla bağlantısı olduğu düşünülmektedir. Üzerinde ismi ve ünvanı yazılı olan bir bakır kase, Nusaybin yakınlarında bulunmuştur.

Sargon'un torunu olan Naram-Sin, kraliyet yazıtlarında Subartu'dan (Kuzey Mezopotamya) sedir ormanlarına kadar olan bölgeyi nasıl fethettiğini anlatmaktadır. Bu yazıtlarla birlikte, Naram-sin'in Pir Hüseyin'de (Diyarbakır) bulunan bir kabartması, kralın Doğu Toroslar'dan geçtiğini kanıtlamaktadır. T. Özgüç, Anadolu ve Mezopotamya arasındaki alışverişin Erken Hanedanlık III döneminde başladığını ve Akkad ve sonraki Ur III dönemlerinde ise iyice bir artış gösterdiğinden bahsetmektedir.³² Yani Naram-Sin döneminde Anadolu'da güçlü bir Akkad etkisi olduğu söylenebilir. Ancak bütün bu buluntulara rağmen, Akkadların asıl ilgilendikleri bölge, güneyde Körfez bölgesi etrafında bulunan Magan (Oman) ve Dilmun adası (Bahreyn) gibi hammadde merkezleri olduğu da hatırlanmalıdır.³³

Akkad devleti bölgede egemenliğini kaybettikten sonra, bölgede yeni güçler ortaya çıkmıştı. Suriye'de Mari devleti iyice güçlenirken, Lagaş ve Ur kentleri de Babilonya'da³⁴ Akkad sonrası boşluğu doldurmaktaydı. Bu merkezler, Akkad devletinin ticari güzergahlarını bir şekilde takip etmekteydiler. Örneğin Lagaş beyi Gudea, Magan'la olan ticari rotayı kullanırken, aynı zamanda kereste ve altın gibi ihtiyaçları, Anadolu merkezleri olan Hahhum ve Urşu'dan temin etmekteydi. Yine bu kral Amanos Dağların'dan sedir ağaçları getirttiğini

³¹KBo X 1, § 19 “Hiç kimse Mala'yı geçememişti, (fakat) ben Büyük Kral Tabarna onu geçtim (ayaklarımla/yaya olarak) ve benim ordum onu (benim ardımdan?) geçtiler yaya olarak, Sargon onu geçmişti; o Hahha ordularını yenmişti, (fakat) (Hahha)'ya bir şey yapmamıştı ve onu yakmamıştı ve Gök'teki Fırtına-tanrısına da dumanları göstermemişti (?)” bkz. Güterbock 1964, 2.

³² Özgüç 1986, 43.

³³ Tüccarlar buradan İndus vadisine kadar inmekteydiler.

³⁴ Babilonya bölgesi Mezopotamya'nın Orta ve Güney kesimindeki topraklarda (Fırat ve Dicle arasındaki verimli alüvyonlu ovalık alanda) yer almaktadır. Merkez kent Babil'dir.

belirtmiştir.³⁵ III. Ur devleti ise bölgede en güçlü merkez olarak ortaya çıkmıştı.³⁶ Bu merkezi güç kuzey ve batı bölgelere fazla alaka göstermese de Akkad dönemindeki ticari bağlantıları devam ettirmişti. Tüccarlar Babilonya kumaş ve yünlerini Magan'a ihraç etmekte ve karşılığında bakır ve kıymetli taş almaktaydılar.

III Ur'un (M.Ö. 2004) yıkılmasıyla birlikte, Mezopotamya'da valiler ya da vasal krallar tarafından yönetilen kent-devletleri bağımsızlıklarını kazanmışlardı.

YAKIN DOĞU'NUN SİYASİ VE SOSYO-EKONOMİK YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ

Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Orta Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısını anlamak için, Yakın Doğu'nun farklı bölgelerinin genel sosyal, ekonomik ve siyasal durumuna bir göz atmamız gerekmektedir. Bu inceleme, kentleşmenin ve merkezleşmenin gerçek anlamda ortaya çıktığı M.Ö. III. bin yılın ikinci yarısından başlatılıp, M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğine kadar getirilecektir. Yakın Doğu'yu iki bölge olarak ele almayı hedeflemekteyiz: 1. Mezopotamya ve Suriye ve 2. Anadolu. Ayrıca bu bölümde, Assur kent-devletinin coğrafik konumu ve bölgede ticaret merkezi olma nedenlerini ve Orta Anadolu'nun ticaret yapmak için neden seçilmiş olabileceği soruları üzerinde durulacaktır.

MEZOPOTAMYA VE SURİYE'NİN SİYASİ YAPISI

II. Ur Hanedanlığının ortadan kalkmasından sonra, güneyde başta İsin ve Larsa hanedanlıkları, kuzeyde Babil hanedanlığı olmak üzere, Kiş, Uruk ve Sippar gibi krallıklarda bölgede önem kazanmışlardı. Dicle Nehri'nin doğusunda ise Assur ve Eşnunna hanedanlıkları güçlenmeye başlamışlardı. Krallıkların arasında küçük çaplı savaşlar yaşanmaktaydı. M.Ö. 19. yüzyılın başlarında ise kent-devletlerinin arasındaki bu küçük çatışmalar açık savaşlara dönüşmüştü. Her ne kadar bu kent-devletler özerk olsa da, daha büyük bir sistemin parçaları olduklarının bilincindeydiler. Şöyle ki, Nippur kenti, dinsel bir başkent olarak kabul edilmekteydi ve hangi krallık ya da kent-devleti bu siyasi anlamda bu kült

³⁵ Bilgiç 1948, 494; Bilgiç 1955, 193-197.

³⁶ Ur-Nammu ile birlikte Yeni Sümer Çağı'na girilmektedir, yaklaşık M.Ö. 2100. Mieroop 2004, 71.

merkezinin kontrolünü ele geçirir ise, O Sümer ve Akkad Kralı olarak kabul edilmekteydi.³⁷ Gerçekte ise bu kralın gücü sınırlıydı.

Güneyde ise İsin ve Larsa kent-devletleri siyasi anlamda güç kazanmışlardı. III. Ur hanedanlığının çöküşünden sonra, ilk önce İsin krallığı bölgenin hakimiyetini ele geçirmişti. M.Ö. 20. Yüzyılın başlarında ise Larsa'da bir hanedanlık kurulmuş ve İsin'e karşı diğer güneyli kentleri ayaklandırmışlardı. Bölge kargaşaya doğru sürüklenmiş ve Larsa'da da farklı hanedan çatışmaları yaşanmıştı. Fakat Dicle'nin doğu tarafında yer alan Mashkan-shapir kentinden, Kudur-Mabuk isimli bir hanedanlık, Larsa tahtını ele geçirmişti. Bu hanedanlıkla birlikte Larsa'nın iç işleri sakinleşmiş ve güney Babilonya bölgesinin kontrolünü de ele geçirmiş oluyordu. Adı bahsedilen hanedanlığın kurucusu Kudur-Mabuk'un ikinci oğlu Rim-Sin'in tahta geçmesiyle (M.Ö. 1822-1763), Larsa en parlak günlerini de yaşamış oluyordu. M.Ö. 1810'larda Rim-Sin, Uruk, İsin ve Babil'den oluşan bir koalisyonu mağlup etmişti, Daha sonra yönetiminin dokuzuncu yılında İsin'e kaptırdığı Nippur'u tekrar ele geçirmiş ve Uruk kentini yakıp yıkmıştı (M.Ö. 1800). M.Ö. 1793 ise İsin'i işgal eden Rim-Sin'in kalan tek rakibi; kuzeybatıda yer alan Babil kentiydi. Babil'de ise M.Ö. 1792 de genç bir kral olan Hammurabi tahta çıkmıştı. Rim-Sin yukarıda bahsedilen olaylardan sonra iç işlerine dönmüş ve başkentinde idari işleri güçlendirmeye ve fethettiği bölgeyi kontrol etmeye çalışmıştır. Rim-Sin daha önce bağımsız olan kent-devletlerinin ekonomik özgürlüğünü ve bağımsızlığını da kısıtlamıştı.

Hammurabi, Rim-Sin'in yaşlanmasıyla ve Assur kralı Şamşı-Adad'ın ölmesi ile birlikte güçlü bir kral olarak öne çıkmıştı. Bu kral ile birlikte "Eski Babil" dediğimiz dönem başlamıştır. Bu dönemde, Babil, Larsa'ya ve Mari'ye kadar olan Orta Fırat'taki bütün kentleri ele geçirmişti. Ayrıca Elam ve Eşnunna gibi merkezleri de mağlup etmişti. Hammurabi iki kez Kuzey Mezopotamya'ya sefer düzenlemişti fakat her ikisi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Kuzey Mezopotamya, coğrafya şartlarından dolayı Güney Mezopotamya'dan daha farklı bir gelişim göstermiştir. Güneydekiler sulama

³⁷ Sümer Kral Listesi bu dönemde yazılmıştır ve bu listeye göre Mezopotamya'da sadece bir kral vardı. Daha fazla bilgi için bkz. Mieroop 2004, 41 ve 85.

kanaları ile tarım yaparak daha fazla insanı besleyebilirken, kuzeyliler yağmura dayalı bir tarım yapmaktaydılar. Güneydeki kadar insan besleyebilmeleri için, daha fazla alanda ekim yapmak zorunda kalmaktaydılar. Güneyde insanlar merkezler etrafında toplanırken, kuzey halkı merkezlerin etrafında yer alan köylerde yaşamaktaydı. Güney Mezopotamya toplumunda tapınakların önemli bir rolü olması kentleşmenin kuzeyden daha ileri olması ile bağlantılı olmalıdır. Kuzeyde ise saraylar daha önemli bir konumdaydı ve sistem daha laik bir yapı göstermekteydi.³⁸ Coğrafi olarak Kuzey Mezopotamya, Güney Mezopotamya'dan daha büyük olsa da, her iki bölgenin siyasi yapılandırması aynıydı. İktidar merkezde bulunmaktaydı, çevre bölge ve köyler merkeze bağlıydı.

Kuzeybatı Suriye'de lokalize edilen Ebla kentinden çıkan yazılı kaynaklar, Mari, Emar, Tuttul ve Assur gibi Kuzey Mezopotamya kent-devletlerinden bahsetmektedir. Ebla'daki saray belgeleri, bu kentler arasında büyük çaplı diplomatik ve ticari ilişkilerin varlığından söz etmektedir. Örneğin Ebla ve Harran arasında yoğun diplomatik ilişkilerin olduğu ve bu iki bölge arasında düzenli tunç, gümüş, dokuma ve altın eşyalarının ticareti yapıldığı belgelerde anlatılmaktadır. Yine bu belgeler kentler arasındaki çatışmalardan bahsetmektedirler. Ebla ile Mari arasında bir çatışmanın olduğu ve bunun Babilonya'ya giden ticari rotanın kontrolü ile ilgili olduğu sanılmaktadır.³⁹ Akkad imparatorluğu döneminde ise Ebla ve Mari gibi önemli merkezler Akkad kralları tarafından yenilgiye uğratılmışlardı. Akkadlılar buraları kontrol edebilmek için, askeri garnizonlar ya da ticari vekiller yerleştirmişlerdi.

III. Ur yöneticileri de tıpkı Akkad idarecileri gibi Mezopotamya'yı ideolojik, siyasi ve ekonomik olarak bir bütün haline getirmeyi hedeflemişlerdi. Akkadlılardan farklı olarak, III. Ur kralları Kuzey Mezopotamya kentlerine askeri kontrol yerine diplomatik ilişkileri tercih etmişlerdi. Ur devleti her ne kadar iç yönetim olarak istikrarlı olsa da, dışarıdan gelen saldırıları engelleyememişti. Bu devlet M.Ö. yaklaşık olarak 2004 yılında, batıdan gelen Amorit ve doğudan gelen Elam saldırılarına maruz kalıp, Mezopotamya'daki siyasi gücünü kaybetmişti. Bu

³⁸ Dercksen 2008, 155.

³⁹ Archi-Biga 2003, 1-44.

olayla birlikte birçok kent-devleti bağımsızlığını ilan etmişti. M.Ö. 2000-1600 yılları arasında, Batı İran'dan Akdeniz kıyılarına kadar olan bölgenin siyasi ve sosyal yapısı hemen hemen aynı özelliği göstermekteydi; birçok kent-devleti, bunların başında iktidar peşinde olan askeri kökenli yöneticiler ve durmadan değişen bölgesel alianzlar. Kent-devletlerinin başındaki liderler daha geniş bir bölgenin hâkimi olabilmek için birbirleriyle savaşıyorlardı. Biraz güçlü olan krallar, zayıf olanları vasalları yapıyorlardı. Yukarıda belirtilen dönemler arasında bölgesel siyasi parçalanmalar ya da merkezileşmeler çok hızlı değişebiliyordu. Çalışmamızda önemli bir yere sahip olan Assur kent-devleti, siyasi olarak fazla güçlü olmasa da, ekonomik olarak bölgede önemli bir rol oynamaktaydı.

Tıpkı genel Kuzey Mezopotamya tarihi gibi Eski Assur devletinin tarihi de III. Ur devletinin ortadan kalkmasıyla birlikte karanlık bir döneme girmiştir. Şamşi-Adad'ın tahta çıkmasıyla birlikte, Assur tarihi hakkında daha fazla bilgi edinilmektedir. Bu kraldan öncesi dönemi biraz anlayabilmek için M.Ö. I. bin yıla ait Assur Kral Listesi kopyasından faydalanmaktadır. Bazı araştırmacılar Assur kentinin en geç M.Ö. 2015'lerde bağımsızlık kazandığını düşünmektedirler.⁴⁰ Bu tarihten sonra Puzur-Aşşur hanedanlığının kralları ya da bir başka deyişle *ensi/işšiakum*ları Assur'u yönetmeye başlamışlardı.⁴¹ M.Ö. II. bin yılda Assur'da Puzur-Aşşur'dan sonra tahta çıkan Şalim-ahum, kent- meclisinden de aldığı destek ile tanrı Aşşur için bir tapınak yaptırmıştı. Bu inşaat, aynı zamanda Assur devletinin bağımsızlığının da bir göstergesi olmaktaydı. Şalim-ahum'un oğlu İluşuma döneminde Assur devleti daha da güçlenmişti. Bu kralın faaliyetlerinin bahsedildiği bir yazıt, tam olarak anlaşılammıştır. Larsen tarafından bu yazıt, şu şekilde çevrilmiştir “Ben Akkadlılar ve onların oğulları için *addurārum* getirdim/yerleştirdim. Onların bakırlarını yıkadım. Bataklıkların kıyısından (?) Ur ve Nippar, Awal ve Kismar, tanrıça İştaran'ın Dér'ine kadar ve Kente kadar ben

⁴⁰ Larsen 1976, 41.

⁴¹ Veenhof-Eidem 2008, 20-21. *ensi*: vali anlamında, *işšiakum*: tanrı Aşşur'un hizmetkarı anlamında. Assur kentinin asıl sahibi tanrı Aşşur idi, krallar ise onun hizmetkârıydı. “Rubaum” ise direk “kral” anlamındaydı.

onların *addurārum*'unu getirdim/yerleştirdim” .⁴² Bu cümlelerden yola çıkarak araştırmacılar, İluşuma'nın bu dönemde yukarda adı geçen bölgeleri fethettiğini ve bu bölgelerde siyasi üstünlük sağlayıp, ekonomiyi ele geçirdiği ya da adı geçen bölgelere vergilerden muaf tutulduğunu, bazı borçların silindiğini ya da ticaret için serbest alan hakkı verildiği gibi ortaya farklı görüşler ortaya atmışlardır.⁴³ Bir başka grup araştırmacı ise İluşuma'nın Babilonya'ya ordusuyla birlikte bir sefer yaptığına dair herhangi bir kanıt bulunmadığını ve Assur'un bu güney bölgeyi vergi bakımından kontrol edecek kadar gücü olmadığını düşünmektedirler. Yazıttaki “onlara bakırı yıkadım” cümlesi iki farklı anlam taşıyabilmektedir. Birincisi; bakır karşılığında borcu olanların bu borcun silinmesi, ikinci anlamı ise bakır arıtma idi. Assurca olan *addurārum* ise birkaç anlamı aynı anda içinde barındıran bir kelimedir. Ancak burada bazı ekonomik hakların verilmesi anlamında anlamında kullanıldığı şeklinde çevrilmiştir. Bu ekonomik haklar, vergiden muaf ya da bölgede rahat bir şekilde ticaret yapabilme özgürlüğüdür. Böylece İluşuma yazıtı Assurlular tarafından Akkadlılar olarak bahsedilen Eşnunna'dan Ur'a ve oradan İran Körfezine kadar olan bölge halkını Assur'daki ticaretin içine çekmek için yazılmıştı. Assur kentinde İluşuma'dan itibaren canlı bir ticaret ve ekonomik hayat olduğu söylenebilir.

M.Ö. 1975 lere tarihlenen I. Erişum'un yönetim yıllarında, Assur'un Anadolu ile olan ticaret bağlantısı başlamıştı ve Kaneş II kattaki kolonizasyon bu dönemde yer almıştı.⁴⁴ Bir başka önemli gelişme ise ticaret için de büyük bir önemi olan limmum-kurumunun⁴⁵ hayata geçmesiydi. Her yıl seçilen limmum, kent meclisinin (Bit Alim=Şehir Evi) başına idareci olarak geçirdi ve yönetimde kaldığı döneme de kendi ismini vermekteydi. Bu uygulama kentin canlı ticareti

⁴² Larsen 1976, 63-71. “I established the *addurārum* of the Akkadians and their sons. I washed their copper. From the edge of the swamps (?) to Ur and Nippur, Awal and Kismar, Dér of divine Ištaran- as far as the City I established their *addurārum*”. *addurārum*: kelimenin anlamı tam olarak bilinmemektedir. “Özgür/serbest bırakma”, borçların silinmesi”, azat etmek” ya da “ vergilerden muaf olmak” gibi anlam önerileri verilmektedir. :

⁴³ Lewy 1958, 21-31.

⁴⁴ Larsen 1976, 81.

⁴⁵ Larsen 1976,192-193 ve Veenhof. Assur'a özgü olan bu sistemde bir yıllığına limmu (ya da eponimler) seçilirdi. Şamsi-Adad döneminde bu uygulama son bulmuştu. Limmum-sistemi aynı zamanda Assurlar için bir takvim görevi yapmaktaydı.

için bazı kolaylıklar sağlamaktaydı. Örneğin ticaret ile ilgili prosedürler, alacak verecek senetleri, kent meclisinde denetlenirdi ve yapılan işlemleri tarihlemek için de görevde bulunan o anki limmumun adı belirtilirdi. Kaneş Karum II katına denk gelen dönemde I. Erişum, İkunum, I. Sargon, II. Puzur-Aşşur ve Naram-sin(?) Assur tahtında bulunmuşlardı.

I. Şamsi-Adad öncesi bahsedilmesi gereken bir başka Assur kralı ise, Narām-Sîn'dir. Bu kral köken olarak Assur'un güneydoğusunda yer alan Eşnunna kentindendi. Narām-Sîn Assur'un batısında bir sürü başarılı askeri seferler yapmıştı ve Assur'un tahtında da kısa süreli olarak bir gaspçı kral olarak bulunmuştu. Her ne kadar Kaneş Karum II kattaki ticari faaliyetlerin son bulması Anadolu içerisinde beylik çatışmaları ile bağlantı olsa da, Assur bölgesinde meydana gelen olayların da bu ticari ilişkinin bitmesinde bir payı olmalıydı. M.Ö. 1837'lerde son bulan Karum Kaneş II kat dönemi ticareti, I. Şamsi-Adad'ın tahta gelmesi Karum Kaneş Ib denilen dönemde yaklaşık M.Ö. 1808'de tekrar başlamıştı.

M.Ö.1834'de babasından sonra I. Şamsi-Adad'ın muhtemelen Assur yakınlarında olması gereken Ekallatum kentinin tahtına geçmişti. Burada 10 yıl kadar hüküm sürdükten sonra, Narām-Sin'in Ekallatum ve Assur kentlerini işgal etmesiyle birlikte, Babil'e kaçmıştı. Yedi yıl sonra Narām-Sin'in ölümüyle birlikte, Şamsi-Adad yaklaşık 33 yıl hüküm süreceği Assur'u fethetmişti. Kral ilk dönemlerde bulunduğu bölge üzerinde fazla etkili değilken, daha sonraları batıya doğru yani Kuzey Suriye'ye askeri fetihler yapmıştı. Burada Mari kralı Yahdun-Lim ile çarpışmıştı. Bunun sonucunda Kuzey Habur Vadisi'nin kontrolünü ele geçirmiş ve M.Ö. 1796' da da Mari başkentini fethetmişti. Böylelikle Şamsi-Adad Dicle üzerindeki Assur'dan, Doğu'daki Tuttul ve Batı'daki Balık'e kadar olan bir bölgenin kontrolünü ele geçirmiş bulunuyordu. Bütün Kuzey Babilonya'yı da sınırlarına dahil eden Şamsi-Adad'ın bölgesine "Yukarı Mezopotamya Krallığı" denilebilir.⁴⁶ Kral fethettiği bölgelerdeki yerel idarelerin önceki gibi devam etmelerine izin vermişti, tek yenilik Assur tarihleme sistemi olan Limmu/eponim-

⁴⁶ Mieroop 2004, 101.

sisteminin bütün Yukarı Mezopotamya Krallığında uygulanmaya başlanmasıydı. Şamsi-Adad topraklarının kontrolünü kolaylaştırmak için oğullarından birini Mari'ye idareci olarak atarken, diğerini Ekallatum'a göndermişti. M.Ö. 1776'da bir savaşta öldükten sonra devleti açık olmayan nedenlerden dolayı parçalanmıştı. Bundan sonra Zimri-Lim Mari'yi almış, Eşnunna devleti çevre bölgeleri ele geçirmiş ve Kuzey Suriye de küçük bölgelere ayrılmıştı. Şamsi-Adad'ın oğlu İşme-Dagan'ın kontrolünde sadece Assur ve Ekallatum kalmıştı. Kralın merkezi devletin dağılmasından sonra bölgede önceden olduğu gibi yine saraylar güçlü merkezler haline gelmişti. Ticaret ve ekonominin gücü bu merkezi saraylara bağlıydı. M.Ö. 1720'lerde sarayların önemli bir rol oynadığı sistem çökmüştü. Aynı dönemde hem Kuzey Mezopotamya hem de Anadolu'daki Assur kolonilerindeki yazılı belgeler susmuştu.⁴⁷ Karum Kaneş Ib dönemi yaklaşık M.Ö. 1725'lerde son bulmuştur.

MEZOPOTAMYA VE SURİYE'NİN EKONOMİK DURUMU

Mezopotamya ve Suriye kent-devletlerinin M.Ö. II. binyıldaki ekonomik durumu az çok III. binyıl sonlarındakine benzemektedir. Farklı kentlerin ekonomik durumu yerel siyasi ve sosyal olaylardan fazlaca etkilenmişti. Bu yerler, Akkad ya da III. Ur devletlerinin kontrolü altında buldukları dönemlerde de kendi ekonomik sistemlerini kullanmaktaydılar. Örneğin III. Ur Sülalesi döneminde, bu kentler Ur'a vergi ödeyip, onun üstünlüğünü kabul ettiği sürece, kendi iç siyasetlerini ve ekonomik sistemlerini sürdürebiliyorlardı. Güney Mezopotamya'da genel ekonomik durum tapınaklarla bağlı iken, Kuzey'de ise ekonomik sistem daha çok özel tüccarlara bağlıydı. Akkad Hanedanlığı ve III. Ur Hanedanlığı gibi merkezi güçlerin döneminde bu yöresel sistemler yok olmamıştı. Bu yerel ekonomik sistemler fazla değiştirilmediği için, adı geçen devletlerin yıkılması onları fazla etkilememişti.

Ekonomik hayatta saray ve tapınakların büyük önemi vardır. Bu kurumların hammadde ve diğer mallara ya da farklı hizmetlere büyük ölçüde hem arz hem de talep bakımından büyük ilgi göstermekteydiler. Tapınaklar

ekonominin buğday ekiminden sebze ve meyveciliğe oradan hayvancılık, dericilik, kerestecilik ve balıkçılık, madencilik ve kumaş üretimi gibi farklı alanlarında aktif faaliyet göstermekteydiler. Bir başka önemli nokta ise yabancı ülkeler ile ticareti geliştirmeye çalışmalarıydı. Bundan dolayı tapınaklar sadece tanrıya adak ya da ibadet yeri olarak işlev görmüyordu, aynı zamanda bu tapınaklar dokuma gibi değişik üretim atölyeleri ve farklı malların içinde bulunduğu depoları da barındırıyordu.

M.Ö. II. bin yılın başlarında ekonomi de bir yenilik yaşanmıştı. Hammadde kaynakların çoğu yine önceki dönemlerdeki gibi tapınak ve saraylara⁴⁸ aitti. Fakat bu kurumların yanı sıra ekonomide yarı-özelleştirmeye de gidilmişti. Daha önceleri saraya ya da tapınağa ait olan büyük araziler bağımlı çiftçilere (dependent staff) verilirdi. II. binyılın başlarında ise saray veya tapınaklar arazilerini normal çiftçilere kiralamaya başlamışlardı. Bu çiftçiler mahsulün bir kısmını kiraladıkları kuruma ayırdıktan sonra kalanını kendilerine saklıyorlardı. Tapınaklara ve saraylara iş gücü ihtiyaç olunca ise bunu dışardan saat ücreti ya da günlük ücret karşılığında temin ediyorlardı. Anlaşıldığı gibi M.Ö. II. bin yılda, bu kurumlar büyük ölçüde işgücü ihtiyaçlarını kurum dışından temin etmeye başlamışlardı. Kurumlardaki idari işlere bağımsız/özel memurlar bakıyorlardı, halktan alınacak vergiler ise yine kurumların anlaştığını bağımsız müteşebbisler tarafından toplanıyordu. Eski Babil dönemine ait belgelerde gezici tüccar, deş-tokuş yolu ve alışveriş sokağı gibi kelimeler geçmektedir ve bunlardan da anlaşılacağı gibi bu dönemde insanların günlük ihtiyacını karşılayabilmek için küçük çaplı özel sektörler vardı. Tapınağın üretici ve vergi toplayıcı görevinden başka zaman zaman ihtiyacı olan normal “vatandaşlara” borç verdiği de oluyordu. Bu özelleştirme ile birlikte ekonomi, siyasi kargaşalardan daha az etkilenir olmuştu.⁴⁹

Bu ekonomik sistemin içinde tüccarların görevi dönemlere göre değişmektedir. Neumann’ın da belirttiği gibi M.Ö. III. bin yıl Mezopotamya

⁴⁸ Saray ve tapınak yerine devlet de diyebiliriz. Bazı bölümlerde saray-devlet kavramı iç içe kullanılacaktır.

⁴⁹ Postgate 2005, 191-204.

ekonomik sisteminde dam-gâr/tamkârum olarak bilinen tüccarların konumu tartışılmaktadır. Bu bin yıl içerisinde ardından en fazla yazılı belge (büyük bir çoğunluğu idare belgelerden oluşmaktadır) bırakan dönem, III. Ur Sülale dönemidir, bundan dolayı biz burada bu hanedanlık dönemi tüccarlarına bakmaya çalışacağız. Bazılarına göre dam-gâr'lar devlet ya da tapınaktan bağımsız olarak ekonomik sistemin içinde yer almıyorlardı. Bu görüşü savunma nedenleri ise tapınakların ve sarayların ticarete tekellerinin bulunduğu ve dam-gâr'ların bunlardan ayrı olarak ticari faaliyetlerde bulunamayacakları yönündedir. Diğer grup bilim adamı ise tapınak ve sarayı ekonomik-hayatta birinci gruptakiler kadar merkezi bir konuma yerleştirmemektedir.⁵⁰ Bunlara göre III. Ur dönemi dam-gâr'ları kâr-amaçlı ticaret yapan ve devlete bağımlı olmayan tüccarlardı. Dam-gâr'lar bir şekilde devlet tarafından desteklenip korunuyorlardı.

Bunların en önemli müşterisinin devlet olmasına rağmen, söz konusu tüccarların ticari faaliyetleri esnasında hiçbir şekilde devlete tabii olmadıkları görülmektedir. Mieroop ve Garfinkle'ın incelediği Tūram-IIī arşivinde de bu yönde işaretler vardır.⁵¹ Örneğin Tūram-IIī tüccarları kapsayan hiyerarşik bir sistemde “tüccarların-başı (ugula dam-gâr)” olarak görev yapmaktaydı. Tıpkı daha sonraki Assurlular da bulunan tüccar kurumu gibi buradaki tüccarlar da özel bir kuruma bağlıydılar. Büyük çaplı ticari faaliyetleri gerçekleştirebilmeleri için bu kurumda bir de fon oluşturmuşlardı ve bu fon sayesinde finansal destek bulup, yapacakları ticaret ile ilgili oluşabilecek riskleri de paylaşmış oluyorlardı. Sözü edilen arşivde yine Tūram-IIī'nin farklı kişiler arasındaki alım-satımları organize ettiği ve değişik malları sevki ile ilgilendiği gibi bilgiler yer almaktadır. Ayrıca tüccarlar-başı olan bu kişi karşımıza hem alacaklı hem de verecekli olarak da çıkmaktadır.

III. Ur Sülale dönemi tüccar teşkilatı da daha sonra inceleyeceğimiz Assur kent-devleti tüccar grubun özelliklerine benzemektedirler. Her ikisinde de bu meslek babadan oğla geçmekteydi, dışarıdan birinin bu mesleğe girebilmesi imkânsız olmasa da bir hayli zordu. Birden fazla erkek çocuk varsa hepsi

⁵⁰ Neumann 1999, 44.

⁵¹ Powell 1977, 27; Van De Mieroop 1986, 15; Garfinkle 2002, 30.

babasının mesleğinde devam edebilmektedirler. Hiyerarşik bir yapısı olan bu sistem, merkezi yönetimden bağımsız bir şekilde işlemektedir.⁵² Tūram-IIī arşivindeki belgeler birçok aile şirketinden haber vermektedirler. Bu aile şirketleri birbirleriyle bağlantılar kurup iş anlaşması yapmaktaydılar. Bazen bu tüccarlar buldukları kentlerde anlaşmalı olduğu diğer şirketin vekilliğini yapıp oradaki işlerini yürütüyorlardı.⁵³ Burada verilen örneklerin çoğunu Assurlu tüccar teşkilatında da görmekteyiz. Bu durum, bize Assurlu tüccarların ticaret ile ilgili kurumları oluştururken, örnek alabilecekleri/aldıkları modellerin olduğunu göstermektedir. Bu bölümde Mezopotamya'nın genel ekonomik durumuna bir göz atmaya çalışılmıştır.

ANADOLU'DA ASSUR TİCARET KOLONİLERİ

Assurluların Anadolu'da ticaret kolonileri kurması tarihte ilk değildi. Örneğin yaklaşık aynı tarihlerde Sippar ve Mari kent-devletlerinin farklı bölgelerde kolonileri bulunmaktaydı. Bu durum Babil kent-devletinde de varlığı, Hammurabi Kanunu'nun bir paragrafından (Kol. V. § 32⁵⁴) tüccarların yabancı topraklarda bulunmasının normal bir durum olduğu şeklindeki ifadeden anlaşılmaktadır. Assur ve Anadolu arasında gerçekleşen ticaretin diğer eski çağ ticaret sistemlerinden daha çok öne çıkmasının nedeni, bunun daha iyi belgelenmesi, bu belgelerin günümüze kadar gelmiş olmasıdır. Karum kelimesi Türkçede pazar yeri olarak kullanılmaktadır. Fakat kelimenin asıl kökeni liman veya rıhtım anlamına gelmektedir. Bu limanlarda mallar indirilir veya yüklenirdi ve buraların doğal olarak alışverişlerin yapıldığı bir alana yani pazar yerlerine dönüşmüş olmaları gerekmektedir. Zamanla bu terim, yabancı bir kentte tüccarların yoğun olarak yaşadığı alan için kullanılan isim olmuştu. Ayrıca bu yerleşmeler iç bölgelerde, deniz, nehir ya da göllerin olmadığı bölgelerde yer almaktaydılar.⁵⁵ Mezopotamya'da karumlar ticaretin yapıldığı özel bir pazar alanı

⁵² Tüccarlar teşkilatının içinde farklı görevler bulunmaktaydı, *dub-sar-dam-gâr* "tüccarlar-katibi", *ugula dam-gâr ne* "tüccarlar-başı" ve *ha-za-nûm-dam-gâr-ne* "tüccarlar-reisi/başkanı" bunlardan bazı örneklerdir.

⁵³ Garfinkle 2002, 32.

⁵⁴ Tosun-Yalvaç 1975, 188.

⁵⁵ Postgate 2005, 221; farklı zamanlarda ve bölgelerde karuma benzer kuruluşlar ve yerleşmeler için bkz. Polanyi 1963, 30-45.

durumundayken, Anadolu'daki karumlar ise yabancı (sami kökenli) tüccarların iskan ettikleri ve bunların idari ve siyasi kurumlarının bulunduğu *kolonilerdi*. Yani *karum* kelimesi ticaretin yapıldığı yer, ticaret yapanların yaşadıkları ve oturdukları bölge ve bu topluluğu idare edenlerin merkezlerinin bulunduğu yer olarak üç farklı anlamda kullanılmıştı.⁵⁶

M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde Assur kent-devleti tüccarları, Orta Anadolu başta olmak üzere Anadolu'nun büyük bir bölümüne ticaret ağı kurmuşlardı. Ağ-sisteminin sorunsuz bir şekilde işlemesi için, karum ve vabartum denilen farklı idari birimler, bölgeler ya da yerleşmeler kurmuşlardı. Karum ve vabartumlar genellikle daha önceden Anadolu'da var olan ticaret rotalarının üzerlerinde yer aldıkları sanılmaktadır.

Anadolu'da Assur Ticaret Kolonileri Çağı, Kayseri Kültepe yani o dönemdeki adıyla Kaneş'in aşağı kentinin/karum tabakalarına göre tarihlenmektedir.⁵⁷ Bunun sebebi bu yerleşmede tablet arşivlerinin bulunmasıdır. Assurlu tüccarlar Assur'daki ortakları ya da aileleri ile haberleşmişlerdi ve gelen mektupları evlerine arşivlemişlerdi. Aynı şekilde Asurlu tüccarlarla alış-veriş ya da ortaklık yapan Anadolu yerlilerinin arşivleri de bulunmuştur. Bu kaynaklar Anadolu'da bulunan ilk yazılı belgelerdir ve bize dönem ile ilgili bilgiler vermektedirler. Kaneş yerleşmesinden hariç başka Anadolu yerleşmelerinde de bu döneme ait (örneğin Hattuşa ve Alişar) az sayıda olsa da yazılı belgeler bulunmuştur.⁵⁸

Assurluların Anadolu'da ne zaman ticaret yapmaya ve kolonilerini kurmaya başladıkları kesin olarak bilinmemektedir. Yazılı kaynaklar en erken İkūnum dönemine (M.Ö. 1934-1921) kadar gitmektedir, fakat kazılarda İkūnum öncüsü olan Erişum'a ait bir mühür bulunması, ticaretin Kaneş Karum'da daha önce başladığını göstermektedir. Ayrıca kaynakların ait olduğu dönemde

⁵⁶ Orlin 1970, 25-26.

⁵⁷ Kaneş Karum'da dört yapı katı tespit edilmiştir. IV. ve III. katlar ETÇ'na tarihlenirken, II. kat M.Ö. 1950-1835 ve Ib-Ia ise 1808-1725 lere tarihlenmektedir. Yazılı kaynaklar II ve Ib katlarına aittirler. Belgelerde her yıl Assur'da bir yıllığına seçilen limmu isimleri verilmiştir. Tahta çıkan her kral kendine limmu seçerdi. Limmu-listesini Assur Kral listesi ile senkronize ederek o dönem Anadolu ve Assur tarihi hakkında bilgi edinmekteyiz.

⁵⁸ Hattuşa ve Alişar'da bulunan belgeler Kaneş Karum Ib katı ile eş zamanlıdır.

Assurluların Anadolu'da gelişmiş hukuki ve iktisadi kurumları bulunmaktaydı ve böyle bir sistemin olgunlaşmış olması, onun kuşaklar boyunca gelişmiş olmalıdır. Bundan dolayı Assurluların bu bölgeye yazılı kaynaklardan en az yüz yıl daha önce geldikleri tahmin edilmektedir. İlk başlarda Assurlular, Anadolu'da hem keşif hem de ticaret yapmış olmalıydılar.⁵⁹ Onlar bu bölgede yerleşmeyip, Assur'a geliş-gidiş yapıyorlardı. Tıpkı diğer ilkel uzun mesafe ticaretlerinde olduğu gibi burada da, herhangi bir mal Anadolu'ya gönderiliyor ve bunun hızlı ve kârlı bir şekilde satılması bekleniyordu. Daha sonra görülen bağlayıcı ticaret antlaşmaları bu dönemlerde yoktu ve bu durum bu sistemi riskli yapmaktaydı.

Karum III. ve IV. katlarda yerleşim olduğuna dair izler bulunmuştur. Fakat bu yerleşiklerin Assurlu tüccarlar olmadığı sanılmaktadır. İlk Assur kervanlarının Anadolu'da Puruṣhattum ya da Kaneş gibi önemli merkezlere gelip mallarını sattıklarını ve satar satmaz da memleketlerine geri dönmüş olmalıydılar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi her hâlükârda Assur'un uzun mesafe ticaretinde uzun bir geçmişi olduğu sanılmaktadır. Zamanla Anadolu'nun farklı kaynaklarından ve pazarlarından iyice faydalanabilmek ve gelişigüzel ticaretin riskini azaltmak için, Assurlular bu bölgeye yerleşme ihtiyacı hissetmişlerdi. II. katta tekabül eden dönemde Karum'da yaşayan Assurluların sayısı bazen 500'lere kadar çıkmaktaydı.⁶⁰ İlk kuşak Anadolu'ya bir süreliğine yerleşiyorlardı ya da duruma göre Assur ve Anadolu arasında geliş-gidiş yapıyorlardı. Zamanla bazıları Anadolu bayanları ile evlenerek tamamıyla bu bölgede kalmaya başlamışlardı. Bazılar ise Anadolu doğumlu olup, Assur'a hiç gitmemişlerdi. Assur'daki ticareti genellikle yaşlılar yönetmekteydi ve Anadolu'da daha çok genç aile bireyleri kalmaktaydı.

ESKİ ASSUR TİCARET SİSTEMİ

Eski Assur ticaretinin, Mezopotamya'nın diğer bölgelerindeki ve özellikle de Güney Mezopotamya ticaret sisteminden bazı noktalarda ayrım göstermekteydi. Daha önce örneklerde de bahsettiğimiz gibi örneğin III. Ur

⁵⁹ Kaman-Kalehöyük Erken Tunç IVa tabakasında IIIc (Koloni Çağı) tabakasında bulunan çanak-çömleklerin benzerleri ortaya çıkmıştır bu durum Assurlu tüccarların M.Ö. 1950'lerden daha önceleri iki bölge arasında ticarete başladığını gösterebilmektedir bkz. Omura 2002, 39

⁶⁰ Veenhof 1995, 865.

Hanedanlığı d6neminde genelde ele geçirilen b6lgelerin zenginliklerinden faydalanılmaktaydı. Farklı kent-devletleri ya da b6lgesel g6ler ilk 6nce bir b6lgeyi askeri olarak ele geçirdikten sonra o b6lgede siyasi olarak kontrol sağlayıp ekonomik sistemini kurmaktaydı. Ayrıca bazen k6k çaplı ve temelleri fazla sağlam olmayan ticari antlaşmalar sayesinde farklı b6lgelerle ticaret yapılabilmekteydi. Eski Assur sisteminde ise uzun vadeli ticaret antlaşmaları ve ortaklıkları yapılırdı. Bu faaliyetler “firmalar” tarafından kontrol edilir ve y6nlendirilirdi. Assurlu t6ccarlar alacakları altın, g6m6ř ve diğer hammaddelerin 6reticileri ile dolaylı yolu tercih etmez, direk bağlantı kurarlardı ve bu durumun temellerinin sağlam kalması için o b6lgeye kolonilerini kurarlardı.

Eski Assur devletinin stat6s6 lokalizasyonundan kaynaklanmaktaydı. Coğrafi olarak stratejik bir kavşak noktasında yer almakta ve Dicle’ye bakmaktaydı. G6ney’den Babilonya, Kuzey’den Anadolu, Doğu’dan Elam ve Zagros b6lgesi ve Batı’dan Aşağı Cezire, Dicle ve Fırat arasındaki Kuzey Mezopotamya’dan gelen yollar burada buluşurdu. Ticaretin yanı sıra Assur k6lt6sel anlamda da 6nem taşıymaktaydı. Batı’da bulunan bazı g6ebe gurupları ve Doğu dağlık b6lgeden gelen halklar, Assur’daki Aşşur ve İştar tapınaklarını ziyaret eder ve burada alışveriş yaparlardı.

Assur’un kurumsal str6kt6r6, daha 6nceki d6nem III. Ur Hanedanlığı ve o d6nem Babilonya str6kt6r6nden farklıydı. Siyasi alanda 6 kurum varlık g6stermekteydi bunlar kral (rubaum), kent (alum) ve şehir-evinin başındaki kişiden (limum) oluşmaktaydı. Kent Meclisi en y6ksek yargı organıydı ve aynı zamanda siyasi kararlar da alabilmekteydi. Bunlar; ticareti etkileyecek farklı kararlar alabilirlerdi ayrıca Assur başkentinde bir sur duvarı için Anadolu’daki kolonilerden finansal destek isteme gibi hakka da sahiptiler.⁶¹ Assur devletinin ticarete dolaylı olarak varlık g6sterdiği d6ř6n6lmektedir. 6zel şirketlerin ve t6ccarların y6nlendirdiği ticaretten, vergi gibi gelirler sayesinde faydalanılmaktaydı. Assur devletinin ticaretteki hedefi, daha 6nceki ve sonraki

⁶¹ Veenhof 2003, 74.

ekonomik/ticari alanda öne çıkan devletlerin/imparatorlukların amaçlarına benzemeliydi. Britanya İmparatorluğu'nun ticaret ile ilgili ideolojisinde örneğin;

“The more highly civilized a people become, the more their lives come under the control of geographical factors operating in regions of the world other than their own”, “not only have they made greater use of nature’s opportunities in their own land, but also, by means of trade more and more use of those of other lands” ve “trade makes men’s struggle for existence easier and enables them to raise their standard of living and comfort” gibi görüşler yer almaktadır.⁶² Assur devletinin uzak bölge ticaretteki amacı da bu görüşlerin benzeri olmalıydı. Assurluların ticari politikaları, ticaretlerini korumak ve geliştirmek üzerineydi. İluşuma ve I. Erişum döneminde örneğin, Assur’u ticaret ve transit merkezi yapmak için önemli adımlar atılmıştı. Kral güneydeki Akkadlı tüccarları Assur pazarına çekebilmek için onlara vergi de kolaylık gibi bazı imtiyazlar vermişti.⁶³

Assurlu tüccar grubu genellikle aile şirketlerinden oluşmaktaydı. Dışardan biri bu gruba dâhil olamaz çünkü tüccarlık babadan oğla geçen bir meslekti. Aile şirketleri, geniş aileyi kapsamaktaydı yani çekirdek ailenin yanı sıra amcalar kuzenler v.s de yer almaktaydı. Şirketlerden genelde “ev” (*bitum*) diye bahsedilmekteydi ve ailenin büyüklerine patron, başkan ya da baba diye hitap edilmekteydi. Evin kadınları sadece ev işleriyle uğraşmıyorlardı. Onlar aynı zamanda Anadolu’ya gönderilecek olan kumaşların dokuma işlemleri ile de ilgileniyorlardı.⁶⁴ Bu uğraş için kendi atölyeleri vardı. Assur belgeleri Güney Mezopotamya’da görülen saray ve tapınak atölye benzerlerinden bahsetmemektedir. Ayrıca ailenin genç erkekleri, daha çok Anadolu’daki işler ile ilgilenirken ve bu bölgeye yerleşmişken, kadınlar ailenin yaşlıları ile birlikte Assur’daki işleri takip etmekteydiler. Firmalar geniş ailelerden oluşmaktaydı fakat

⁶² Brettle 1938, 289-295. “bir halk ne kadar medenileşirse, onların hayatları öncekine göre daha fazla coğrafi faktörlerin kontrolü altına girmektedir, ki bunlar onların kendi bölgerinin dışında yer alan bölgelerdir, onlar sadece kendi ülkelerinde bulunan doğa imkanlarından faydanlanmazlar, ticaret aracılığıyla başka ülkelerinkinin imkanlarını da kullanırlar” ve “ ticaret insanoğlunun varlığını (hayatta kalmasını) kolaylaştırmaktadır ve onların hayat standartlarını ve konforlarının yükselmesine izin vermektedir”.

⁶³ Larsen 1976, 63-84.

⁶⁴ Günbattı 1994, 191-200.

bunların yanında aileden olmayan, komisyoncu ya da farklı yardımcı elemanlar da çalıştırılmak için tutuluyordu. Assur aile-firmaları Eski Assur ekonomik sistemin temel taşları olarak görülebilir.

Assurlu firmaların Anadolu'ya kervan göndermesi, büyük bir sermaye gerektirmekteydi. Bu finansal, farklı firmaların bir araya gelip antlaşma yapması ile halledilmekteydi. Genelde *naruqqum* (kese/torba anlamında) adı verilen uzun süreli bir ortaklık antlaşması yapılmaktaydı. Kervanları finanse eden yatırımcılara *ummeanum* denilirdi. Sayıları değişen tüccarlar *naruqqum*'a para yatırmaktaydılar. Örneğin ele geçen antlaşmalardan birinde Amur-İstar isimli bir şahsın bir ticari ortaklığa öncülük yaptığı ve 14 kişinin "torbaya" toplam 26 mina altın koyduğu ve Amur-İstar'ın bu miktarı 30 mina altına tamamladığından bahsetmektedir.⁶⁵ Bu örnekten de anlaşıldığı gibi her ortak ortaya aynı miktarda para koymuyordu. Herkes yatırdığı miktar karşılığında ticaretten gelen kârdan alabiliyordu. Eğer ortaklardan biri pişman olup, parasını geri çekmek isterse, sadece verdiği bedeli geri alabilir ve sonradan elde edilen kârdan faydalanamıyordu. Sermaye altın üzerinden hesaplanırken, ödemeler genelde gümüş olarak gerçekleşmekteydi.

Eski Assur ekonomisine sadece zengin tüccar-firmaları katılmıyordu. Aynı zamanda tapınakların ve sarayın da aktif bir şekilde bu sistemin içinde yer aldığını görmekteyiz. Tapınak görevlileri ya da tapınağın kendisi kurum olarak bir *narruqqum*'a yatırım yapabiliirdi. Örneğin tapınağa bağışlanan gümüş ve altınlar ticari yatırım olarak kullanılırdı.⁶⁶ Aynı şekilde saray ve şehir meclisinin üyeleri de (ki bu üyeler genelde zengin tüccarlardan oluşmaktaydı) uzak mesafe ticaretinin içinde bulunuyorlardı. Aşağıda Assur kent-devleti yöneticisinin ticarete aktif olarak katıldığını gösteren bazı ilginç belgeleri vermek istiyoruz.⁶⁷

Bunlardan birincisi Kt. n/k 604⁶⁸ mektubun tercümesi şöyledir: "Waklum ; Enam-Su'en, Uşur-şa-İstar ve Aduda'ya şöyle diyor: altı biltum ve fazlası kalayı,

⁶⁵ Bu antlaşmalar uzun yıllar örneğin 10-12 yıl sürebilirdi. Larsen 1976, 96.

⁶⁶ Veenhof 2003,73.

⁶⁷ Daha fazla örnek için bkz. Çeçen 1990, 37-39 (Kt. c/k 1010, Kt. n/k 1538, Kt. b/k 180).

⁶⁸ Çeçen 1990a, 39

12 top *liwītum* (sargı) kumaşını, üç siyah eşeği Ennum-Aššur size sevkedecek. Sizler benim çocuklarımsınız. Orada, benim için bizzat kendi (işinizmiş) gibi zahmet çekeceksiniz. Kalayımı veriniz. Aduda'yı beklemeyiniz. Yarım şekellik masraf kalayını mevcut oluşu gibi benim için toplayıp, veriniz. Adudua benim için gümüşü elde etsin. Tanrı Aššur'un ve tanrımın huzurunda sizleri takdis edeceğim. 150 top *kūtanu* kumaşı Durhumit karumuna ulaşmadı. Ennum-Aššur taşımaktadır. Orada geçikmesin! Onu geri gönderiniz". Bu mektupta anlaşılacağı gibi kral herhangi bir tüccar gibi mallarını satılması için bir başka tüccara veriyor ve ne yapılması gerektiği hakkında talimatlar vermekteydi. Kralın mal türü ve miktarı, diğer tüccarların sattıklarından farklı olmayıp, onlarınkine benzemektedir.

CCT 4: 32a⁶⁹ belgesi, kentin yöneticisi olan *waklum*⁷⁰ tarafından Abu-šalim oğlu Asqudum'a yazılan bir mektuptur ve şu satırlara yer verilmektedir: "sen uzun zaman önce terk ettin ve senden hiçbir haber gelmedi. Senin oğlun geldi ve yanında en az 40 mina gümüş getirdi, fakat o bana anlatmadı! O Kentin dışında (kalay) alışverişi yapmış ve bunu sana göndermiş...Niye sen bana göndermedin....? İlgilen ve bana bir miktar gümüş gönder, bununla birlikte ben, senin kolonideki itibarını düşürmek için yazacağım. Sen birçok kez davranışlarını değiştirdin! Sen bana bir mektup göndermedin. Sorumluluk al ve bana onu gönder!

Yukarıdaki mektup ile bağlantılı olan Pa. 18 A⁷¹ mektubunda ise, *waklum*, Puşuken isimli tüccara yazmıştır. Bu örnekte *waklumun* hala tüccar Asqudum ile sorunlar yaşamakta olduğu anlaşılmaktadır. Mektupta şu satırlar geçmektedir: "Kentın Yöneticisi (*waklum*) şunu söylemektedir: Puşuken'e söyle: Burada babam seni yönlendirdi ve söyledi: eğer sen benim oğlumsan ve beni seviyorsan, Asqudum'un gümüşünü ele geçir! Şimdi sen bana tabletinde yazdın ve diyorsun ki: Adam tehlikeli bir yerde oturuyor ve ben senin için (onunla anlaşma yapmaya) gidemem. Gümüşü alamam. Eğer benim babamsan, beni seviyorsan,- onların sana

⁶⁹ Larsen 1976, 133.

⁷⁰ *Waklum*'u biz bu çalışmada kral olarak çevireceğiz. *Waklum*'un anlamı, görevi ve mevkisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Larsen 1976, 129-147.

⁷¹ Gwaltney 1983, 53-56; Larsen 1976, 135-136.

getirdiği iki tablete göz at. Tabletlerden birini dinle; diğerini ise elinde tut. Eğer babamsan ve beni seviyorsan- babamız ona (Asqudum'a) çok mal vermişti. Sen cesur davranmalısın ve en azından bir talent gümüş ele geçirmelisin. Bir şekel gümüş bile kaybedilmemeli. Eğer sen (onu) bana hediye olarak verirsen, kalbimi mutlu edersin! (Böylelikle) Aşşur ve kendi tanrımın önünde sana dua edeceğim. (Bu konuda) kendi gümüşünmüş gibi davranmaya çalış. Babamın yaşamı esnasında açıkladığın ve benim senin tabletinde duyduğum konu hakkında, burada sana karışıyorum.

Bu olayı takip eden bir başka mektup ise KTS 1, 30 tabletidir. 'sen bana şu şekilde yazmışsın: “..burada Asqudum'a ait beş mina gümüş aldım ve ben faiz karşılığında 10 mina daha ödünç alıp, paraları sana gönderdim. Ele geçirdiğim Asqudum mallarını gümüşe çevirip, faiz karşılığında ödünç aldığım parayı geri ödeyeceğim. Daha sonra sana ait geri kalan parayı sana göndereceğim.” İki talent beş mina kalay, 30 *kutānum*-kumaşı, iki siyah eşek, beş mina beş şekel çok iyi kalitede *husarum*, 11 şekel parça halinde demir - bunların hepsini babam, Asqudum'a vermişti! Senin için Aşşur ve kendi tanrıma dua edeceğim. Sevgili oğlum, kendi gümüşünden nasıl her bir şekel için uğraşacaksan, ilgilen ve en azından bir talent gümüş için yukarı çık – tercihen daha fazla ve adamın parasına el koy. Sen benim mektubumda parayı kendi otoritene göre mektubumdaki talimatlara göre alacağını belirtmişindir. O adam babamı ve beni aşağılamıştır. Beni mutlu edecek şekilde davran. O benim iki hizmetkârımın ölümüne sebep olmuş ve onların parasını götürmüştür. Timelkia'ya benim tarafımdan bir mektup gitmiştir, fakat sende onlara yazmalısın ki onlar benim paramı sana göndersinler. Onlar bir şekel gümüşü bile tutmamalı! Benim hizmetkârım İstar-bēli Asqudum ile kalmaktadır”. Aynı Pa. 18 A da olduğu gibi, bu mektupta da *waklum* yine tüccar Puşuken'e kendine ve babasına ait olan parayı kurtarmasını rica etmektedir.

Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla *waklum* babasının ölümünden sonra tahta çıkmıştır ve otoritesini sağlamaya çalışmaktadır. Babasının yapmış olduğu alış-veriş antlaşmalarını takip etmeye çalışan kral bir takım zorluklarla karşılaşmaktadır. Birinci mektupta Asqudum isimli tüccar *waklum* tarafından ikaz edilmektedir. Asqudum kralın mallarını satmak için Anadolu'ya götürmüştür ve

sattığı mallar karşılığında aldığı ücreti göndermemiştir. Kralı kızdırmış olan bir başka husus ise Asqudum'un ona olaylar hakkında bilgi vermemesidir. *Waklum* Asqudum'u sorumsuz olarak görmektedir ve bu durumu koloniye bildireceğini ve Asqudum'un orada zor duruma düşmesini sağlayacağını belirtmektedir. Bu mektuptan çıkan sonuç, kral ticari konularda yurttaşını en fazla itibarını düşürmekle tehdit etmektedir ve elinden daha fazla bir şey gelmediği anlaşılmaktadır. Kral, mallarını emanet ettiği kişiden parasını kolaylıkla alamayacağını anlayan *waklum*, daha güvendiği bir tüccar olan Puşuken'e bir mektup göndermiştir. Kral yazısında tüccar Puşuken'in kendisinden önce kral olan babasıyla yaptığı konuşmayı veya antlaşmayı hatırlatmaktadır ve daha sonra Asqudum'daki parasını kurtarması için rica etmektedir. *Waklumun* Puşuken'e "baba" olarak hitap etmesi Puşuken'e saygı duyduğundan ya da kendinden yaş olarak daha büyük olmasından kaynaklanabilir. Fakat kralın Puşuken'den oğlum olarak da bahsetmesi, aynı anda onun mevkisini belirtmektedir. Kralın mevkisi ticari konularda ona çok yardımcı olduğu sanılmamaktadır. Tıpkı diğer tüccarlar gibi *waklum* da zorluklar yaşamaktaydı ve bir takım işlerini ancak rica ve tehdit ile yaptırmaktaydı. Bu durum onun genç ve tahta yeni çıktığı için acemi olmasından ve tüccarların bu durumun farkında olmasından kaynaklanabilir veya *waklumun* statüsü Mezopotamya'daki başka kent-devletlerinin krallık mevkisinden daha farklı olabilirdi. Örneğin bölgede daha erken ya da daha genç dönemlerde görülen teokrat devletlerde kralın ve ruhban sınıfın gücü yoğunu ve bu durum özel sektörün gelişmesini mutlaka engellemekteydi. Assur kent-devletinde ise ticaretin ve üretimin gelişmiş olması, kralın çok güçlü olmamasından kaynaklanmalıydı. Baskıcı bir kralın eksikliği, farklı grupların örneğin tüccarların güçlenmesine ve serbest bir ticari alanın ortaya çıkmasını sağlamıştı. Assur'un bölgede ve Anadolu içlerine kadar ekonomi alanda etkisini göstermesi, *waklumun* Assur kent-devletinin bir nevi "hizmetçisi" olmasından da kaynaklanmaktaydı.

Waklum kurumu gibi tapınaklar ve ruhban sınıfı da ticaretin içinde bulunmaktaydı. Tüccarlar ticaretten kazandığı paranın bir kısmını tapınağa sunmaktaydılar. Tapınaklara hediye olarak sunulan altın ve gümüşler tanrıların

malı olarak görülmekteydi.⁷² Rahipler tarafından bu altınların bir kısmı daha sonra tekrar ticarete yatırım olarak kullanılmaktaydı. Fakat bazen bu altın ve gümüşler, tüccarlar borç olarak da verilmekteydi. Mesela EL 1, 153 metninde yer alan “tanrıma ait 10 ½ şekel gümüş ve Ana⁷³’ya ait dört ⅔ gümüş şekeli, ben *tadmiqtum*-borcu olarak İli-bānī’ye verdim” cümlesi tanrının/tanrıların altını olarak sayılan belli bir miktarın, borç olarak bir tüccara verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁴ Tüccarların ruhbanla bağlantıya geçtikleri bir başka alan ise tapınak depolarının kullanımı ile ilgiliydi. Mallarını ya da altın ve gümüşlerini saklamak için rahiplerden izin alıp, tapınakların depolarını kullanabilmekteydiler.⁷⁵

Assur toplumu, bir bütün olarak bu ekonomik çarkın içinde yer almaktaydı.

⁷² Tapınaklarda tanrılara sunulan altın ve gümüşe *ikribū* denilmekteydi. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Dercksen 1998, 75-100. Ayrıca ATHE 8’de de bir *gubabtum*-rahibesesi ve bir tüccar arasında bir alım-satım görülmektedir bkz Kienast 1960, 10.

⁷³ Ana=Tanrıça Anna

⁷⁴ EL 1, 153 (TC 1, 101’den tekrar yorumlanmıştır) burada Dercksen’in 1998, 90, tercümesini kullanmak uygun görülmüştür.

⁷⁵ Garelli 1963, 254, Dercksen 1998, 86.

I. BÖLÜM

ULAŞIM

Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde kullanılan farklı rotalar, daha önceki dönemlerde kullanılan rotaların devamıydı. Bilindiği gibi güzergâhlar e, buharlı tren ve motorlu taşıtların ortaya çıkmasının büyük rolü olmuştu. Bundan dolayı, Orta Anadolu'nun, Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nda Doğu'ya ticaret yapmak için tercih ettikleri güzergâhlar, Assurlu ve daha sonraki dönemlerin tüccarları tarafından bölgeye ulaşmak için kullanılanlar ile hemen hemen aynıydı.

M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde tercih edilen ticaret rotaları tabii ki daha erken dönemlerdeki rotalarla birebir aynı değildi. Bunun farklı nedenleri vardı, başta iklim koşullarının değişmesi ve bunun sonucunda bataklık bölgelerin kuruması ile yeni yolların ortaya çıkması bunun yanında, eski dağ yollarının ovalara kayması ile ayrıca teknolojinin gelişmesi ile birlikte daha önce topografik engel olarak algılanan yerler bu dönemde sorun teşkil etmemiştir. Ayrıca nüfus artışı ve yeni hammaddelere olan ihtiyaç yeni kaynakların keşfedilmesi ile birlikte rotalarda yön değiştirmesine etkendi.

Kuşkusuz bu dönemde örgütlenmiş bir ticaret sektöründeki taşımacılık, önceki dönemlere göre daha gelişmiş bir standard göstermekteydi. Özellikle Anadolu'ya Assur'dan gelen kervanların lojistik anlamda yüksek standartlar istemesi, bu şartların yerine getirilmesine sebep olmaktadır. Bu yüzden bu istekleri yerine getiren merkezler, zamanla karum ya da vabartumlar aracılığıyla rotaların geçeceği noktaların değişmesine yol açmıştır. Rotalar, genellikle zengin maden yatakları olan ve bunun etrafında oluşan bir yerleşmenin yakınından geçmiştir.

Bu yerleşmeler çoğu ETC II dönemindeki yerleşmeleri bağlayan eski yol güzergâhlarını izlemesine rağmen, yeni ticaret koşulların ve standartların gelişimiyle bazı değişiklikler gösterdiği de görülmektedir.

“Ulaşım” isimli bu başlık altında, kervan taşımacılığı, Anadolu rotaları, kaçakçılık, İç Anadolu bölgesi doğal rotalar, kent-taşra gibi farklı ve birbirleri ile tam olarak bağlantılı olmayan konulara değinilecektir.

1.1. ANADOLU ROTALARI

Assurluların, Kaneş'e ulaşmak için farklı rotaları takip ettikleri daha önceki araştırmalarda üzerinde durulmuştur. Fakat bu rotaların nerelerden geçtikleri hususunda tam bir görüşbirliği olduğu söylenemez. French'in "rotaların belirlenmesi, farklı yerleşimlerin belirlenmesinden daha önce yapılması gerektiğine" dair görüşünden hareketle, eski güzergâhları tespit etmenin çalıştığımız dönem ile ilgili yolların tesbittinde de yararlı olacağı düşüncesindeyiz.⁷⁶ Bu nedenle bu çalışmayı yaparken, daha önceden bilinen yolları ve yol kavşaklarını belirleyerek, elde edilen sonuçları, daha sonraki geç dönem yolları ile mukayese edilmeyi gerektirmektedir. Bu metod, Ramsay'ın çalışmalarında kullandığı "bölgesel topografyanın" metodu büyük ölçüde güzergâh bağlantılarını belirlediği görüşü ile de ilişkilidir.

Ramsay'a göre Anadolu'da Doğu'dan Batı'ya iki rota vardı⁷⁷: Bunlara "Güney ve Kuzey Rotaları" ismini vermişti ve ona göre Güney rotası Kuzey rotasından önemliydi. Bu rota kısaca Malatya'da Fırat'tan başlayıp buradan Kayseri, Aksaray ve Ladik (Konya) İzmir'e kadar giderdi. Kuzey rotası ise Sivas, Ankara, Eskişehir ve buradan da Bursa ya da İstanbul'a giden güzergâhtı. Bu güzergâhlar aslında farklı dönemlerin siyasi gelişmelerini göstermekteydi. Rotalar siyasi güç merkezlerine göre şekillenmekteydi.⁷⁸ Fakat aynı zamanda da yerleşmek için, doğa ve topografya şartları da müsait olmalıydı. Modern şehirlerin bazı eski/antik kentlerin temsilcisi olduğu ve eski şehirlerin de modern temsilcileri olmaktadır.⁷⁹ Ayrıca birden fazla rotanın bulunduğu kavşaklarda, o bölgeye hâkim olan bir kent ortaya çıkabilirdi ve araştırmacılar bu tip antik kavşakları keşfederlerse, orada büyük bir kent kalıntısı bulabilirdi.⁸⁰

⁷⁶ French 1974, 143-149. French bu metodunu daha Roma dönemi güzergâhlarında Roma miltaşları yardımıyla yapmıştır. Ancak Koloni çağı güzergâhlarında miltaşları gibi belirleyici araçlar olmadığı için bu dönem ile ilgili çalışmalarda bu metod aynı kolaylıkla kullanılamamaktadır.

⁷⁷ Baydur 1970,19-27; Bahar 1997, 4, Strabon'un belirttiği yol da bu güzergâhtır ve Roma dönemi için geçerlidir XIV/II 29.

⁷⁸ Daha önce geçilemeyen yerler örneğin bir köprü yapımı ile geçilebilir duruma gelebilirdi ve bu şekilde rotaların yönü de değişmiş olabilirdi.

⁷⁹ Ramsay 1960, 87.

⁸⁰ Ramsay 1960, 52-56.

Anadolu'daki Assur Koloniler dönemi coğrafyasını iyi anlayabilmek için, araştırmacılar daha iyi bilinen Roma-Bizans dönemleri gibi daha iyi bilinen dönemlerin coğrafyası üzerinde çalışmalar yapmak gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi çağlar boyunca bazı rotaların değiştiğinin gözlenmesine rağmen, bazı topografik engellerin ana güzergâhların değiştirmedini de gözlemlemektedirler. Bu yüzden geç dönemde kullanılan ana rotaların, Assur Ticaret Koloniler çağında da kullanılmış olduğu sanılmaktadır.

Kaneş'in doğu kesimi dağlar, ovalar ve büyük nehirlerin bulunduğu bir dağlık bölgedir. Bu bölge Doğu Anadolu'nun yüksek kesimi, Suriye-Mezopotamya ve Orta Anadolu platosu arasında bir geçiş noktasıdır. Bu bölge yerleşmeleri hemen hemen her dönemde, genellikle Kızılırmak ve Fırat nehirlerinin etrafına ve dağlık Elbistan, Malatya ve Elazığ ovalarında yoğunlaşmışlardır.

Tarihi coğrafya araştırmalarına göre, Doğu'dan Batı'ya⁸¹ geçmek isteyenler farklı dönemlerde farklı rotaları tercih etmişlerdi.

Fırat üzerindeki geçiş noktaları zaman içinde pek çok kez değişmesine rağmen, belli geçişler tarih boyunca önemini korumuştur. Bunlar Kuzey'den Güney'e doğru Tomisa (Kömüran civarı-Malatya). İkincisi ise Samsat- Armosata Adiyaman'dı. Üçüncüsü de Gaziantep (Zeugma)- Urfa idi.⁸²

Koloni çağında da Assurlu tüccarlar Assur'dan Kayseri'ye, bu geçitleri kullandıkları düşünülebilir. Zira bu geçitlerin etrafında tarihöncesinden itibaren ve Koloni çağına da içeren yerleşmeler (İmikkaşağı, Arslantepe) mevcuttur. Yine de en çok tercih edilen Güney yolu olarak bilinen rota Mardin, Viranşehir üzerinden Şanlıurfa'ya geçip oradan Harran'a uğrayıp oradan Birecik (Zeugma) üzerinden Fırat Nehri'ni geçip Kuzeye yönelerek Maraş Göksun üzerinden Akdeniz'e doğru giden yoldu. Nehri geçen bir kişi, gideceği noktaya göre rotasını çizmekteydi. Mezopotamya'dan Kayseri'ye ulaşmak isteyen biri üç farklı rotadan gidebilirdi. Bunlardan biri Kuzey rotası olup, Mardin'den, Diyarbakır'a, devamında Güney

⁸¹ Bu rota seçimleri hemen hemen her dönem için geçerliydi.

⁸² Bahar 1997, 42.

rotası Elazığ Tomisa geçidinden Malatya/Gürün, buradan ise Uzunyayla üzerinden Kayseri'ye ulaşmaktaydı. Güney rotası ise Birecik'ten başlayıp, Kahraman Maraş ve Pınarbaşı'ndan Kayseri'ye varmaktaydı. Bunların sonuncusu en kısa ve çetin olanıydı, bu rota Samsat'tan, Elbistan ve Sarız'a ve buradan da Kayseri'ye giderdi.

Kayseri'nin batısı da, doğusunda olduğu gibi yoğun bir dağlık arazi yoktur. Eski dönemlerde, doğudaki rotaların belirlenmesinde topografya önemli bir rol oynarken, batıda da iklimin etkisi büyüktü. Bu nedenden Batı tarafındaki rotalar daha değişken olabilmekteydi bu yüzden doğudaki gibi batıdaki yol güzergâhlarını belirlemek aynı kolaylıkta değildir. Bu bölgede daha çok su kaynakları güzergâhların nerden geçeceğine karar vermekteydi.

Nitekim Kızılırmak'ın batı kesimi su kaynakları bakımından sıkıntılı bir bölgedir. Bu nedenden burada yer alan Cihanbeyli ve Haymana Yaylaları'nda Assur Ticaret Kolonileri döneminde fazla yerleşme olmadığı düşünülmektedir.

Konya Ovası'nın Kuzey ve Kuzeydoğusunda bulunan rotalar, Anadolu tarihinin her dönemi için önemli olmuşlardır. İzmir'den başlayan yol, Afyonkarahisar üzerinden, Akşehir ve Ilgın'dan geçerek Obruk Platosu'ndan Aksaray ve Kayseri'ye ulaşmaktadır. Batı'dan Doğu'ya giden bir başka rota ise Eskişehir üzerinden Polatlı ve buradan Kızılırmak'ı geçerek Sivas ya da Kayseri'ye giden yoldur.

1.2. KENT VE BÖLGE

Assurlular Anadolu coğrafyasından bahsederken, “kent” ve onun yer aldığı “territoryum”/”ülke” arasında ayırım yapmaktaydılar. “Ülkeler” e *mātum* denilirdi ve bu *mātumlar* güçlü bir kent tarafından yöneltilmekteydi. Bu kentlerin ismi aynı zamanda *mātumun* da ismiydi (örneğin Puruṣhattum kenti, Puruṣhattum bölgesinin başkentiydi). Kent, dinsel kurumların, sosyal elit kesimin, idari birimlerin v.b. bulunduğu bir merkezdi. *Mātumdaki* diğer yerleşmeler ise daha çok taşra görünümde küçük yerlerdi. Fakat bir bölgede merkezi kentten başka orta büyüklükte ya da küçüklükte kentler bulunmuş olsa da, bunlar merkezi kente fazla etkisi olmadığı için, Assurlular bunlardan belgelerinde bahsetmemiş olabilirler.

Assur belgelerinde adı geçen Anadolu kentlerinde genellikle onlarla ilgilenecek saraylar bulunmaktaydı ve bunlar Assurluların farklı talepleri ile ilgilenmekteydiler. Kentteki saraylar Assurlulardan kumaş gibi ürünler alıp, karşılığında farklı madenler verdikleri için, bunların isimleri kaydedilmiştir.

Yine bu kaynaklardan yola çıkacak olursak Anadolu’da üç önemli ticari merkez öne çıkmaktadır, bunlar; Kaneş, Puruṣhattum ve Durhumit kentleridir.⁸³ “Eski Assur Koloni Sistemi” bölümünde de değindiğimiz gibi Kaneş, Anadolu’da hiyerarşik bir şekilde organize olmuş kolonilerin başında yer almaktaydı merkezi otoritesi vardı. Anadolu içerisinde Assurluların ekonomik ve dış siyaseti Kaneş Karum’da belirlenmekteydi ve buradaki mahkeme diğer koloni mahkemelerinden üstün bir durumdaydı. Yani Kaneş’ten Anadolu’daki diğer koloniler yönetilmekteydi. Durhumit ise önemli bir bakır merkeziydi. Anadolu içerisindeki Assurluların yürüttüğü bakır ticaretinde Durhumit’in rolü çok büyüktü (bu konuya daha sonra değinecektir). Bu önemli kentin Kuzeydoğu Anadolu’da Amasya/Merzifon yakınlarında yer aldığı ve önemli bakır kaynaklarına da yakın olduğu sanılmaktadır. Durhumit, Assurlu tüccarlar için bakır merkezi ya da üretim merkezi konumunda olmuş olabilir. Puruṣhattum’da ise Assurlular ticaretini yaptıkları bakırı gümüşe dönüştürüyorlardı. Puruṣhattum, Assurlular için bir gümüş merkeziydi. Bahsettiğimiz bu kentler, Assurluların belgelerinde geçen ve onlar için önemli olan merkezlerdi. Kaynaklar tek taraflı olduğu için yerliler için de bu durumun geçerli olup olmadığını bilemiyoruz.

Bu merkezi karumlardan hariç, Kaneş’in hem doğusunda hem de batısında başka önemli karumlar yer almaktaydı. Assur Ticaret Koloniler dönemi coğrafya çalışanları bu dönem yerleşmelerinin lokalizasyonu ile ilgili bazı öneriler sunmuşlardır. Fakat burada genel olarak G. Barjamovic’in⁸⁴ önerisini kullanılacaktır.

Kaneş’in doğusunda Zalpa, Hahhum, Urşu, Timelkiya, Kuşşara ve Şamuha gibi bazı kent-devletleri vardı ve buralarda Assurluların karumları ya da vabartumları bulunmaktaydı. Anadolu topraklarında yer alan Hahhum ve Zalpa,

⁸³ Bu merkezler Anadolu içinde aynı önemi taşıması gerekmiyordu.

⁸⁴ Barjamovic, 2005.

Assur kaynaklarında en çok bahsi geçen kentler arasında yer almaktadırlar. Bu yerleşmelerin Fırat Nehri üzerinde ya da hemen yakınında oldukları düşünülmektedir. Assurluların bu yerleşmelerden önce gelen duraklarda alım satım yapmadıkları, ancak bu kentlere ulaşınca alışverişe başladıklarından bu kentler Suriye bölgesi ve Anadolu sınırını oluşturdukları düşünülmektedir. Zalpa ve Hahhum Assur'dan tüccarlarca bir antrepo olarak kullanılmaktaydı. Bu şehirlerde birçok Assurlu tüccarın evi vardı ve bu yerleşmelerde kervan sürücülerini değiştirebiliyor, Assur ya da Kaneş'e haberler gönderilebiliyordu.

Doğu'daki en önemli kent-devletlerinden biri olan Hahhum⁸⁵, bir kral yani bir *rubaum* tarafından yönetilmekteydi.

Bazı tüccar firmalarının bu kentlerde depoları vardı ve buralardaki işleri takip edilebilmesi için vekil/mümessil yerleştirilmişti ve mektuplaşmalarda da bu durum görülmektedir.⁸⁶ Hahhum Karumun'da hangi malların alım satımı yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Garelli'ye göre burası Assur'dan gelen kalay ve kumaş ve Ergani'den gelen bakırın alım-satımı yapıldığı bölgesel bir pazardı.⁸⁷ Kaynaklarda Hahhum'da bakır ticareti yapıldığı ve Assur kent-devletinin bakır kaynağının Ergani olduğuna dair bir bilginin olmaması, Garelli'nin görüşünü zayıflatmaktadır.⁸⁸ Hahhum kumaş bakımından önemli bir merkez olduğu farklı belgelerden anlaşılmaktadır. Belgelerden birinde⁸⁹, Kaneş'e gidecek olan bir tüccar, Hahhum'dan 100 tane iyi kalitede kumaş seçeceğini ve kalan gümüşünü burada harcamak istediğini belirtmektedir. Fakat belgelerde *haḥḥitēn* olarak geçen kumaş türü (eldiven ya da ayakkabı benzeri bir şey olabileceği düşünülmektedir) bir üründen bahsedilmektedir. Bundan başka Hahhum zeytinyağı ticaretinde önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır fakat bu ürünün üretimini yapıp yapmadığı ya da sadece ticaretinde görev aldığı bilinmemektedir.⁹⁰

⁸⁵ Hahhum'un lokalizasyonu hakkında bkz. Liverani 1988,165-172; Barjamovic 2005, 78-98.

⁸⁶ Örneğin: KTS 2, 7 (1-5): Aşşur-rēšî'ye ait olan 2 *nēpišum* kumaşı ve 16 mina gümüşü, Uzua'ya ait 1 *nēpišum* ve 10 mina gümüş ile birlikte Hahhum'da depolanmıştır.

⁸⁷ Garelli 1998, 456.

⁸⁸ Barjamovic 2005, 96-97.

⁸⁹ BIN 4, 7:1

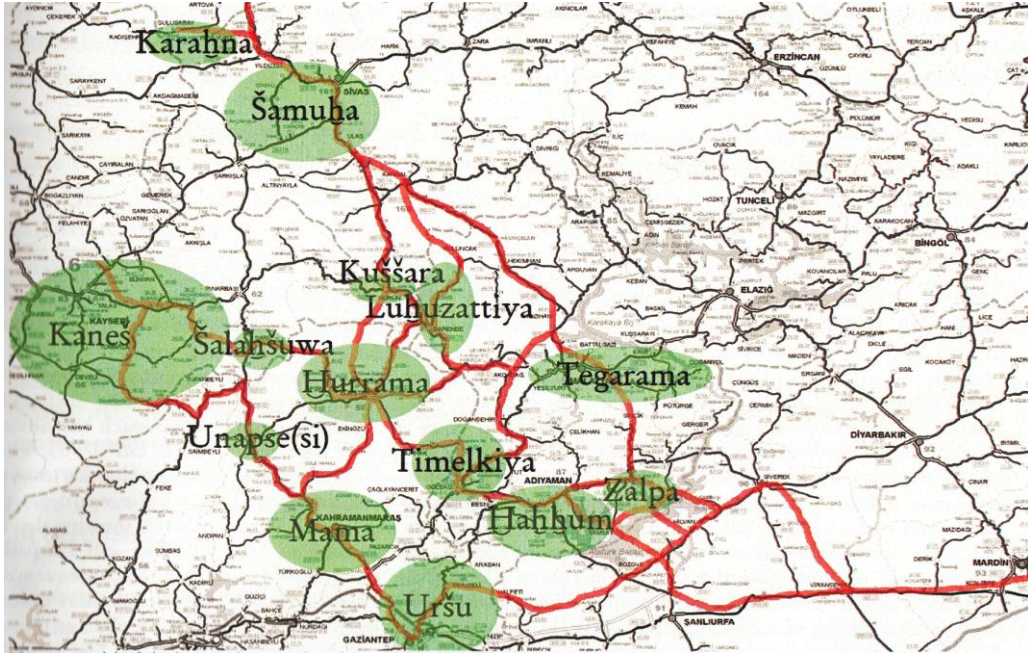
⁹⁰ Lewy 1952, 273 (dipn. 3) ve Barjamovic 2005, 97. Hahhum'daki zeytinyağı ticareti ile ilgili belgeler: CCT 4, 18, k/k 5, 89/k 255 ve 94/k 706.

Kaneš'in doğusunda bulunan ve belgelerde çok kez ismi geçen bir başka önemli kent-devleti ise Kuššara'ydı. Assurluların bu yerleşmede bir vabartumu bulunmaktaydı. Kuššara'dan Assur Ticaret Koloni dönemine ait belgelerde sıkça bahsedilmiş olsa da daha sonraki Hitit Dönemi kaynaklarından daha fazla bilgi edinilmektedir. Kentin, Hitit dönemindeki önemi Anitta-metninden (CTH 1) kaynaklanmaktadır. Hitit kralları Kuššara kralı Pithana ve oğlu Anitta'yı ataları olarak kabul etmekteydiler. Ib katının sonlarına doğru Anitta Orta Anadolu'daki çoğu önemli kent-devletlerini ele geçirmişti.

Kaneš'in kuzeydoğusunda ve Kuššara'nın kuzeybatısında bulunduğu düşünülen Šamuha'dan, Eski Assur belgelerinde nadiren bahsedilmektedir. Šamuha, komşusu olan Luhuzattiya ile birlikte Anadolu yününün perakende satış merkezlerini oluşturdukları düşünülmektedir. Assurlular arasındaki mektuplaşmalarda Šamuha vabartum olarak geçmektedir ve tıpkı Hahhum gibi bu yerleşmede de bazı Assurlu tüccarların depoları ve bayilikleri vardı. Ayrıca kaynaklar Šamuha'da bir sarayın varlığından da bahsetmektedirler.⁹¹ Hitit döneminde Šamuha bir kült merkezi olarak önem kazanmıştı ve dönemin sonlarına doğru Kaška saldırılarına karşı durabilmek için, Hitit ordusu bu kenti askeri üs olarak kullanmıştı.⁹²

⁹¹ Barjamovic 2005, 151: VS 26, 195 ve 93/k 84,

⁹² Bryce 2005,147-148.

Harita A Kaneş'in doğu kesiminde bulunduğu tahmin edilen bazı yerleşmeler ve bunların arasındaki olası bağlantı. Barjamovic 2005.

Kaneş'in kuzey ve batı tarafında kalan alan, doğusuna göre daha açık bir arazi ve daha geçilebilir rotaları barındırmaktaydı. Bu bölgede doğuda olduğu gibi dağlardan çok farklı su kaynakları, kuru alan ve ağaçlık alanlar rota ve yolların nerelerden geçeceği hususunda etkili olmaktadır. Bu bölgede yer alan Orta Anadolu'da birçok kent-devletin olduğu ve ister ithal mal olsun ister yerli ürünler olsun, bunların ticaretinin canlı bir şekilde yapıldığı sanılmaktadır. Assurlu tüccarlar Kaneş'e satacakları ürünleri ulaştırdıktan sonra ticareti burada bırakmayıp, komisyonla çalışan ya da kendi firmalarında bulunan bir takım kişilere ürünleri verip, bunları batıdaki pazarlara ulaşmalarını sağlamış oluyorlardı.

Batı ve kuzeyde Kaneş'ten sonra öne çıkan en önemli kentlerin Durhumit, ve Puruḫattum olduğu düşünülmektedir. Adı geçen kentler Anadolu içerisindeki bakır ticaretinde önemli istasyonlardı. Durhumit daha öncede bahsedildiği gibi bakır ticaretinde bu madenin temin edilmesinde öne çıkmaktaydı. Puruḫattum ise bu ticarete, tüketici olarak rol almaktaydı. Bu iki kentten başka; Waḫšušana, Amkuva, Hanaknak, Hattuḫ, Karahna, Kuburnak, Şalatuvar, Tiḫmurna, Tuḫpiya, Ulama, Uḫša, Waḫshania gibi merkezler de bu bölgede önemliydi. Kentlerin

çoğunda Assurluların karumları ya da vabartumları vardı. Bunların bazılarını burada değinmek istiyoruz.

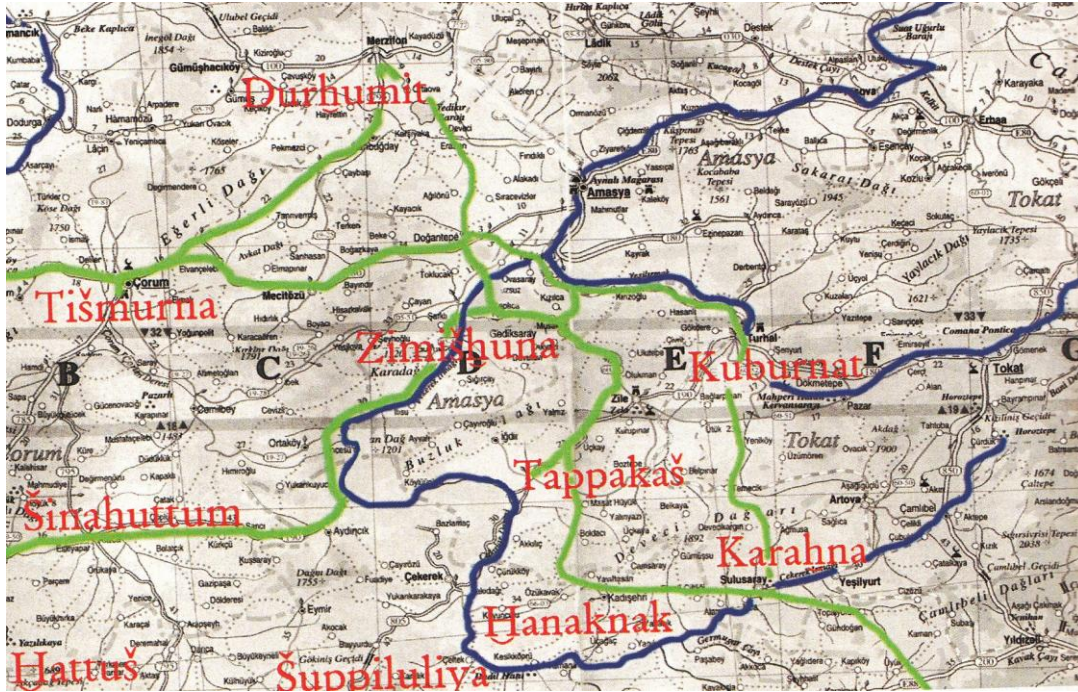
Harita B. Kaneş'in batı kesiminde bulunduğu tahmin edilen bazı yerleşmeler ve bunların arasındaki olası bağlantı. Barjamovic 2005.

Anadolu ekonomik sistemi içinde önemli bir yeri olduğu düşünülen Durhumit'te, Assur kaynaklarında bir karumun varlığından söz edilmektedir ve kentin merkezi bir bakır pazarı olduğu görülmektedir. Kentin bakır konusunda önemli bir pazar merkezi olduğu düşünülse de buranın aynı anda bir bakır üretim merkezi olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kaynaklardan, bu şehirde kalitesiz bakırın daha kaliteli bakır ile değiştirildiği, ayrıca ingotlar halinde gelen bakırın değerini ve kalitesini daha iyi anlayabilmek için bu kente parçalandığı ve diğer kentlere gönderildiği ya da işleme alındığı belirtilmektedir.⁹³ Bu bilgilerden Durhumit hem farklı merkezlerden gelen değişik kaliteli bakırların toplandığı, hem de bakır ticaretinde bir transit merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Durhumit'in lokalizasyonu hakkında farklı görüşler vardır fakat genel olarak Kızılırmak çevresine yerleştirilmektedir. Durhumit bir üretim merkezi olduğu da kabul edilirse, bu kent bakır yataklarına yakın, ayrıca maden işletmesinde gerekli olan yakıttan dolayı ağaçlık/ormanlık bir bölgede yer alması

⁹³ Bilgiç 1941, 927; Dercksen 1996, 40-41.

gerektiği düşünülmemektedir.⁹⁴ Michel, Durhumit'i Kırşehir Kaman yakınlarına yerleştirirken, Di Nocera ve Forlanini bu kenti Tuz Gölü'nün hemen kuzeyine koymaktadırlar.⁹⁵ Barjamovic ise Durhumit'i Gümüşhacıköy ve Merzifon'un hemen güneyine yerleştirmektedir. Ona göre bu yerleşme, farklı kaynaklardan gelen hammaddelerin buluştuğu bir kavşak noktasında yer almalıydı.⁹⁶ Daha sonraki Hitit kaynaklarında yani II. Musili ve III. Hattusili yıllıklarında ise Durhumit, Durmitta olarak geçmektedir ve Kaşa bölgesi içinde yer aldığı görülmektedir.

Harita C. Durhumit ve komşu merkezler. Barjamovic 2005

Lokalizasyonu hala tartışma konusu olan ve Kaneş'in batısında yer alan bir başka önemli merkez, Purușhattum'du. Kentin siyasi düzeni diğer Anadolu kentlerinkine benzemektedir. Merkez dinsel ve siyasi güçlerin ve kurumların bulunduğu yerd. Kral ve onun etrafındaki memurlar sarayda yaşamaktaydı.

⁹⁴ Barjamovic 2005, 268.

⁹⁵ Michel 2001, 103-104; Nocera-Forlanini 1992, .

⁹⁶ Barjamovic 2005, 244-270, 399-407.

Ayrıca bu önemli kentte, Assurlu tüccarların bir karumu ve TUR.GAL diye bahsettikleri bir meclisleri bulunmaktaydı. Daha öncede belirttiğimiz gibi Assurluların Anadolu’da ticaret yapmalarındaki en önemli neden; getirdikleri malları gümüşe çevirmektir ve bu gümüşü daha sonra Assur’a gönderip tekrar farklı yatırımlarda kullanıyorlardı. Bu hedeflerine Puruṣhattum’da iyi bir şekilde ulaşabiliyorlardı. Bu kent-devleti Assur kaynaklarında çokça geçmektedir ve Kaneš’ten sonra Assur mallarını en fazla tüketen kentti. Bu kent kumaş, kalay ve bakır ürünleri için önemli bir merkezdi.⁹⁷ Puruṣhattum’da canlı bir ticari faaliyet vardı ve çevresinde bulunan daha geniş bir bölgenin ihtiyaçları da buradan giderildiği sanılmaktadır. Kente hem Durhumit’ten, hem de Kaneš’ten mallar ulaşmaktaydı. Assurlar, Puruṣhattum’dan daha batıya gitmedikleri sanılmaktadır çünkü kaynaklar bu kent-devletinden daha batıda olan bir başka kent-devleti isminden bahsetmemektedir. Afyonkarahisar ve daha batısında yapılan yüzey araştırmalarında Koloni dönemi özelliği gösteren malzemelere rastlanmıştır.⁹⁸ Bu durum Assurluların buralara gelip ticaret yaptığını göstermesi gerektirmez, tahminen yerli tüccarlar Puruṣhattum’dan sonraki kentlere ve bölgelere Assur mallarını taşımaktaydılar. Assurlular Puruṣhattum pazarına bol miktarda bakır getirip, gümüş ile takas yapmaktaydılar. Buraya getirilen bakır miktarı diğer kentlerle karşılaştırınca çok daha fazlaydı. Puruṣhattum diğer kent-devletlerinden belki de silah üretimi için daha fazla bakır ihtiyacı vardı veya bir transit merkezi olup diğer batıda bulunan yerleşmelerin bakır ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu durum şu şekilde özetlenebilir; Puruṣhattum kent-devleti kendi kullanımdan ziyade daha çok ihracat için bakıra talep göstermekteydi. Adı geçen kent-devletinde gümüşün bol miktarda bulunması hususunu ve ekonomisini bir başka bölümde inceleyeceğiz. Burada Puruṣhattum’un lokalizasyon hakkında devam etmek istiyoruz.

Puruṣhattum ya da Hitit döneminin Parṣuhanda ya da Puruṣhanda’sı I. Muṣili döneminde Hitit devletinin sınırları içerisine girmişti. “Muvatalli

⁹⁷ Garelli 1989, 149-152.

⁹⁸ Koçak 2004

Duaların'da"⁹⁹ Parşuhanda bölgesi "Aşağı Ülke" sınırları içerisine yerleştiriliyordu.

Puruşhattum'un nerede olabileceği hakkında farklı görüşler vardır ve bu konu ile öne çıkan iki yerleşme; Konya-Karahöyük ve Aksaray-Acemhöyük'tür.¹⁰⁰ Puruşhattum'un Konya Ovası (Aksaray) içerisinde yer alabileceği görüşünü, ilk kez E. Bilgiç¹⁰¹ ortaya atmıştır. Daha sonra Acemhöyük'te kazı yapan N. Özgüç'de bu görüşü Acemhöyük'ü Puruşhattum ile eşitleyerek desteklemiştir.¹⁰² Ayrıca Forlanini ve Derksen gibi araştırmacılarda Puruşhattum'un Konya-Karahöyük olamayacağı konusunda hemfikirlidir.¹⁰³ Bu durum bu yerleşmede yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan buluntular ve ayrıca Assur kaynaklarında geçen bazı tespitlerden kaynaklanmaktadır. Bu görüşe sahip olanlar genelde bunu CCT 2,1 (4-8)¹⁰⁴ belgesine dayandırmaktadırlar. Bu mektupta Şalim-ahum Puşuken'den aldığı bir haberi bahsetmektedir ve Puşuken'in o sırada Kaneş'te bulunduğu anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili satırları şöyledir: "Kuzari tarafından yapılacak olan kalay transportu (ile ilgili)- geldiğinde onu Puruşhattum'a gönderdim; beş gün içinde gümüşü beklemekteyim". Bu "beş gün içinde" sözleri, Acemhöyük'ü Puruşhattum ile eşitleyen araştırmacılar için çok önemlidir. Onlara göre Kaneş-Puruşhattum mesafesi dört ya da beş gündür. Derksen, kervanların günlük en fazla 30 km. hızda gidebileceğini ve bunu dört gün ile çarpınca 120 km yaptığını ve bu mesafede Acemhöyük ile uyumlu olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁵ Mesafe temel alınınca Kayseri Kültepe'ye yaklaşık 325 km. uzaklıktaki Konya-Karahöyük'ü Puruşhattum ile eşitlemek zorlaşmaktadır, Ayrıca Acemhöyük kazılarında gün yüzüne çıkan pişmiş

⁹⁹ CTH 381, 38 "Ussa'nın Fırtına Tanrısı, Parshunta'nın Fırtına Tanrısı, Huwatnuwanda Dağı, Hulaya Nehri, tanrılar, tanrıçalar, Aşağı Ülke'nin dağları ve nehirleri."

¹⁰⁰ Bu konuda lokalizasyon ile ilgili tartışma için bkz. French 1993, 201-207.

¹⁰¹ Bilgiç 1945, 20.

¹⁰² Özgüç 1966, 30.

¹⁰³ Forlanini 1985, 46 ve Derksen 1996, 13.

¹⁰⁴ Larsen 1967, 94 (dipn. 47): "AN.NA ša šé'ap ku-za-ri ki-ma e-ru-ba-ni a-na Pu-ru-uš-ha-dim uš-té-bi4-il5-šu a-na 5 u4-me a-na KÜ.BABBAR a-da-ga-al. TC III, 165 belgesinde ise bu süre dört gün olarak belirtilmiştir.

¹⁰⁵ Derksen 1996, 30. (Kaneş ve Acemhöyük arasındaki mesafe 120 km den yakl. 50 km. daha fazladır)

topraktan çiviyazılı bullalar ve koloni dönemine ait buluntular, bu yerleşmede Assurlu tüccarların varlığını kanıtlamaktadır.

Bir başka görüş ise Acemhöyük'ün kesinlikle Puruṣhattum olamayacağı çünkü yukarıdaki belgelerin yanlış yorumlandığı ve bazı arkeolojik verilerin bunun tersini kanıtladığı yönündedir. Larsen, CCT 2, 1 belgesinde Puṣuken'in kullandığı “beş gün içinde gümüşü beklemekteyim” cümlesinden yola çıkarak Puruṣhattum'un yerini belirlemeye çalışmanın yanlış olabileceği görüşündedir ve kendisi bu kaynağı farklı bir şekilde yorumlamaktadır. Larsen, Puṣuken'in bahsi geçen mektubu, Puruṣhattum'dan çıkan gümüş ile aynı gün yazılıp yazılmadığını sorgulamaktadır. Ona göre gümüş belki de bir hafta önce yola çıkmıştı ve Puṣuken mektubu yazdığında gümüşün kendisine ulaşmasına sadece beş gün kalmıştı. Bundan dolayı bu mektubu kaynak olarak gösterip, Puruṣhattum ve Kaneş arasındaki mesafenin beş gün olduğunu söylemek, Larsen'e göre yanlıştır.¹⁰⁶

Acemhöyük'te yapılan kazılar sonucunda bu yerleşmenin Koloni dönemi hemen sonrası terk edildiği görülmüştür. Oysaki Puruṣhanda, Hitit İmparatorluk döneminde de varlık göstermekteydi. Bir başka önemli nokta ise Puruṣhattum'un Ib katına denk gelen dönemde Assur belgelerinde bahsedilmemesidir. Bu dönemde artık Puruṣhattum, Assurlu tüccarlar için önemini farklı sebeplerden dolayı kaybetmiş olmalıydı. Acemhöyük'te bulunan ve Ib katına tarihlenen bir bullae ise Kaneş ve Kuzey Suriye arasında hala ticaret yapıldığını göstermektedir. Bu durum Puruṣhattum bu dönemde Assur belgelerinde bahsedilmediği halde, hala varlığını bir şekilde sürdürdüğünü ve bundan dolayı Acemhöyük olması zor bir ihtimal olduğunu göstermektedir.

Puruṣhattum'un lokalizasyonunu bulabilmek için yazılı kaynaklar arkeolojik kaynaklar kadar önemlidir. Puruṣhattum Ib döneminde daha öncede bahsedildiği gibi Ib evresine ait Assur belgelerinde Wahṣuṣana¹⁰⁷ gibi kentler/karumlar ile birlikte yok olmuştur. Fakat Kuzey Suriye'de yer alan Mari devletinin arşivlerinde hala adı geçmekteydi. Bu önemli Orta Anadolu kent-

¹⁰⁶ Larsen 1967, 94 (dipn. 47).

¹⁰⁷ Bu merkez hakkında daha fazla bilgi için bkz. Şahin 2008, 685-706.

devleti Kaneš Karum II katına denk gelen dönemde Assurlular için çok önemliyken Ib döneminde önemini yitirmişti. Fakat Anadolu içinde hala varlık göstermekteydi. Dercksen, Assur ticaret kolonilerinin bütün batı ticaret ağının yok olmuş olabileceğini düşünmektedir. Yani bu kayboluş siyasi durumdan çok belki de bakır-ticaretinin yön değiştirmesi ile ilgiliydi. Mesela Eski Babil devletinin kralı Hammurabi'nin yönetim döneminde Oman ve Bahreyn'den gelen bakırın yerine daha kaliteli ve ucuz olan Kıbrıs bakırı öne çıkmıştı. Yakın Doğu toplumları bakır ihtiyacını Kıbrıs'tan temin etmeye başlamışlardı. Aynı durum Anadolu'nun güneyi ve batısı için de geçerli olmuş olabilir. Böylelikle Assur ticaret ağının batı noktasını temsil eden Puruṣhattum kent-devleti de bakır konusunda Kıbrıs'a yönelmiş olabilir.¹⁰⁸

Bu konu ile ilgili son olarak, Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin Tarihi Coğrafyası ile ilgili incelemelerde bulunan Barjamovic'in Puruṣhattum'un lokalizasyonu hakkındaki görüşlerini de burada özetlemek istiyoruz. Barjamovic, Assur Ticaret Kolonileri Dönemi ekonomisine büyük çapta gümüş temin eden Puruṣhattum'un bir gümüş kaynağı yakınlarında olması gerektiğini vurgulamaktadır. Acemhöyük ile ilgili olan Bolkardağ bağlantısını ise Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait burada herhangi bir maden işletmesine dair belge olmadığından dolayı reddetmektedir. Bunun yerine gümüş ve bol miktarda kurşun bulunan Konya-Bozkır bölgesi çevresinin yer aldığı Toroslar bölgesine dikkat çekmektedir. Yine Puruṣhattum'un lokalizasyonunu tartışırken, kentin Acemhöyük'ten daha batıda olması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü yerleri az çok bilinen Ulema ve Ušša kent-devletlerinin, Puruṣhattum'a komşu ya da yakın oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin Ulama, çoğu Assur kaynağında Šalatuwar, Wahšušana ve Ušša ile birlikte bahsedilmektedir. Wahšušana'dan Puruṣhattum'a gitmek isteyen bir kişi iki farklı rota seçebilirdi. Biri Šalatuwar'dan diğeri de Ulama'dan Puruṣhattum'a giden yoldu.¹⁰⁹ Bu kentlerin her ikisi de vabartum

¹⁰⁸ Dercksen 2001, 61.

¹⁰⁹ Barjamovic 2005, (dipn. 997) I 766: “..Kaneš, Puruṣhattum, Ulama veya Ušša'dan aldığın haberleri bir tablete yaz [ve onu buraya ilk *alikum* ile gönder]...”; Günbattı 1998, 479-481 83/k 117 “..iki haberciyi Ulama yolundan, (14-18) iki haberciyi Šalatuwar yolundan Puruṣhattum'a meseleyi halletmeye gönderiyoruz...”.

statüsündeydi. Barjamovic'e göre Durhumit-Wahšušana'dan Puruřhattum'a ulaşmak isteyenler şalatuwar'dan geçerken¹¹⁰, Kaneř'ten Puruřhattum'a gitmek isteyenler ise Ulama üzerinden geçmekteydi.¹¹¹ Ağır yüklü arabalar genelde şalatuwar rotasını tercih etmekteydiler. Bunun nedeni buradaki yolların belki de daha düzgün ve iyi olmasından kaynaklanmaktaydı ve Durhumit-Puruřhattum bakır-ticaretinin bu yoldan işlemesiydi. Kaneř-Ulama-Puruřhattum rotası, Anadolu'daki bakır iç ticaretinde belki de fazla rol oynamıyordu. Bu rota daha çok haberleşmede, daha sonra göreceğimiz gibi daha hafif malların taşınmasında ya da bakırı Puruřhattum'da gümüşe çevirdikten sonra bu madeni Kaneř'e göndermek için kullanılıyordu ayrıca diğer rota kapalı olunca bu rota tercih edilebilirdi.

Barjamovic'in Puruřhattum lokalizasyonu ile ilgili görüşlerine geri dönecek olursak, Barjamovic Acemhöyük'ün Puruřhattum olamayacağını gösteren başka belgeler sunmaktadır. Bunlardan biri Telepinu Fermanı'dır.¹¹² Bu belgede Labarna isimli bir kraldan ve bu kralın Hupišna, Tuwanuwa, Nenařša, La(y)anda, Zallara, Parřuhanda ve Luřna isimli kentlere yerleştirdiği oğullarından bahsetmektedir. Barjamovic, bu belgenin tarihi gerçekçiliğini ciddiye alınmamasını fakat burada verilen kentlerin coğrafik sıralamalarına güvenilmesi gerektiğini savunmaktadır. Konya-Eređli olduğu sanılan, Hupišna, tahminen Niđde-Kemerhisar olan Tuwanuwa, şereflikoçhisar yakınlarında yer aldığı sanılan Nenařša, Karaman civarı olduğu düşünölen La(y)anda, Zallara ve Klasik Antik Çađ kaynaklarında Lystra, Hitit döneminde Luřna olarak geçen Konya-Hatunsaray'ı arka arkaya sıralayınca doğudan batıya bir sıralama olduğu görölmektedir. Barjamovic Parřuhanda'nın Zallara ve Luřna arasında Akřehir Ova'sında bir yerde olması gerektiğini ve Puruřhattum'un Acemhöyük olamayacağını vurgulamaktadır.¹¹³ Puruřhattum'un neden Akřehir yakınlarında bulunması gerektiği konusuna gelince bunu řu şekilde açıklamaktadır;

¹¹⁰ 19. yüzyılın ortalarında Hamilton, Ankara'dan Konya'ya gitmek için Sakarya Nehri bölgesi etrafından Sivrihisar ve Bolvadin'e uğrayıp buralardan Konya'ya ulaşıldığını bildirmiştir. Hamilton 1842, 434??, Bu rota Barjamovic'in Kuzey'den gelen rotasına çok yakındır.

¹¹¹ Barjamovic 2005, c/k 445 (1-11), 340, 371.

¹¹² Burada KBo 13 + nüshası kullanılmıştır.

¹¹³ Barjamovic 2005, 377 (dipn. 1109).

Puruşhattum'un lokalizasyonu için Şalatuwar'ın çok önemli olduğu anlatılmaktadır ve Şalatuwar'dan Puruşhattum'a varmak için bir köprüden geçildiğini ve Şalatuwar'ın Sakarya Nehri'ne yakın bir yerde olması gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹⁴ Böylelikle, bu kentin batıya çekilmesiyle birlikte Puruşhattum'un batıya kaydırılmasının mantıklı olabileceğini söylemektedir. Huwatnuwanda Dağı, Ilgın ve Akşehir bölgesini Beyşehir Çöküntü'sünden ayrıldığı verimli bir güzergâh olan Sultan Dağ olması gerektiğini savunmaktadır.¹¹⁵ Puruşhattum bölgesinin merkezi de Akşehir Gölü'nün doğusu ve Sultan Dağı'nın kuzeyinde bir yerlerde olması gerektiğini çünkü bu bölge Orta Tunç Dönemi'nde yoğun yerleşime sahne olduğundan bahsetmektedir. Koloni Dönemi'nde önemli bir yerleşme olan Konya-Karahöyük'e gelince, buranın Uşša olabileceğini söylemektedir. Barjamovic'e göre, Hitit döneminde Aşağı Ülke sınırları içerisinde yer alan ve Tarhuntaşša'ya sınır olan bu kent, eğer gerçekten Karahöyük ise, Konya Ova'sının batı tarafını temsil etmektedir. Bu durum da Puruşhattum'un daha batıya, yani Akşehir çevresine yerleştirilmesini mantıklı kılmaktadır.¹¹⁶ Ayrıca M.S. 12. yüzyılda coğrafyacı al-İdrisi, çalışmalarında Eber Gölü'nün ismini Būsuranda olarak kaydetmesi de, Barjamovic'e göre dikkate alınması gereken önemli bir unsurdur.¹¹⁷

Barjamovic, önemli bir Assur Koloni yerleşmesi olan Ulama'nın ise Acemhöyük olabileceği görüşündedir. Bu höyükteki arkeolojik buluntular Assur Ticaret Koloniler Dönemi'nden hemen sonra bu yerleşmenin terk edildiğini göstermektedirler. Aynı şekilde Ulama'da I. Hattuşili tarafından yakılıp yıkıldıktan sonra bir daha belgelerde bahsedilmemektedir. Ayrıca Acemhöyük'ün de Ulama gibi önemli bir kavşakta yer alması bu savı güçlendirmektedir. Assurlu tüccarlar tıpkı daha sonraki dönemlerde olduğu gibi Aksaray/Acemhöyük'ten direk Akşehir bölgesine geçmeleri güç olmalıydı.¹¹⁸ Çünkü bu Tuz Gölü'nün

¹¹⁴ Barjamovic 2005, 427-429 ayrıca Şalatuwar'ın lokalizasyonu için bkz. 359-368.

¹¹⁵ Bu görüşle ilgili olarak daha fazla bilgi edinmek için bkz. Barjamovic 2005, 379-382.

¹¹⁶ Barjamovic 2005, 428-430. Barjamovic 2010, 14

¹¹⁷ Barjamovic 2010, 14

¹¹⁸ Günümüzde de kurak bir bölge olan Cihanbeyli Yaylası'nda fazla yerleşme yoğunluğu yoktur. Bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonucunda da (Güney kısımda H. Bahar ve Kuzey kısımda S. Omura) bazı Erken Tunç ve Demir Çağ'ı yerleşmeleri tespit edilmiştir. Omura 2000, 26; 2001, 84;

batısı yani Cihanbeyli Yayla'sında yetersiz su kaynakları¹¹⁹ ya da kuyular böyle bir turu engellemekteydi. Mesela Hamilton Osmanlı Dönemi'nin sonlarına doğru Akşehir'den Aksaray'a varmak için Karaman ve Ereğli'den geçmiş ve direk olan rotayı, yetersiz kuyu ve kervansarayların yokluğundan dolayı kullanamamıştı. Assurlu tüccarlar Acemhöyük'ün batısından yani Cihanbeyli Yaylası'ndan Puruštattum'a geçmek istedilerse bunu sıcak aylarda yapmaları zordu fakat eğer yeterli dinlenme yerleri bulunan bir rota kullanmışlarsa, bu yolculuk mümkün olmuş olabilirdi.¹²⁰

Barjamovic'in Puruštattum ve çevresi ile ilgili görüşlerini özetlemek gerekirse; Puruštattum'un lokalizasyonu, Acemhöyük'ten daha batıda bir yerde olmalıydı. Šalatuwar'dan Puruštattum'a geçebilmek için köprü vergi verilmesi, aralarında bir göl ya da nehrin bulunmuş olduğunu göstermekteydi. Barjamovic'e göre bu su kaynağı, Sakarya Nehri olmalıydı. Puruštattum, Hititlerin Aşağı Ülke dediği bölge içerisindeydi ve Akşehir bölgesi içerisinde yer almalıydı. Acemhöyük ise yolların bulunduğu önemli bir kavşak olan ve bir Assur vabartumun da bulunduğu Ulama kent-devleti olması ona göre büyük bir olasılıktır. Puruštattum ve Ulama ile birlikte belgelerde bahsedilen ve bu iki kentte yakın olması gereken Ušša ise, Barjamovic'e göre Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda yerleşme görmüş olan Karahöyük'tür.

Konya bölgesinde kazısı yapılan ve Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda yerleşme gördüğü anlaşılan Karahöyük'ten hariç, yapılan yüzey araştırmalar esnasında da Koloni Çağı'na tarihlenebilecek bazı malzemelere rastlanılmıştır. Bu malzemeler şu yerleşmelerde görülmüşlerdir:

Sazlı höyük: Toroslar'da yer alan Bozkır ilçesinin 8.1 km. uzaklığındaki Sazlı höyük Koloni dönemine ait önemli malzeme vermiştir.¹²¹ Buluntuların yoğunluğu ve kalitesi bu yerleşmenin önemini göstermektedir.

Hasan Bahar bu bölgede henüz yeterli çalışmalar yapılmadığı belirtip, bundan dolayı OTÇ yerleşmeleri hakkında nihai bir görüş bildirmenin erken olacağı görüşündedir (özel görüşme).

¹¹⁹ Mellaart 1958, 312 bölgedeki su kaynağı sıkıntısının buradaki yerleşme azlığının nedeni olarak gösterir.

¹²⁰ Barjamovic 2005, 420-422.

¹²¹ Bahar 2007, 487.

Alibeyhöyüğü Çumra, höyük M.Ö. II. Bin yılda yerleşmeye sahne olmuştur.¹²³

Yaylapınar höyük (Evdreşe höyük)¹²⁴:

Domuzboğazlayan höyük¹²⁵: Çumra ilçesinin Abditolu köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Sırçalı höyük¹²⁶: Çumra ilçesi sınırları içerisinde bulunan Sırçalı höyük M.Ö. II. Bin yıla tarihlenen önemli buluntular vermiştir.

Cıngıltepe höyük¹²⁷: Akşehir ilçesinin Karabulut köyü sınırları içerisinde yer almaktadır.

Pamukçu höyük¹²⁸: Konya'nın Meram ilçesi içinde yer almaktadır.

Zincirli höyük : Ereğli bölgesinde yer alan bu höyükte koloni döneminin geç evresine tarihlenebilecek keramik parçaları bulunmuştur.¹²⁹

Saksağı höyük:¹³⁰ Konya'nın Çumra ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır.

¹²² Bahar 2007, 498.

¹²³ Bahar 2003, 205.

¹²⁴ Bahar 2003, 204.

¹²⁵ Mellaart 1958, 316; Güneri 1988, 78-85; Bahar 2002, 259; Bahar –Koçak 2004, 22.

¹²⁶ Mellaart 1958, 317; Güneri 1988, 78; Bahar 2004, 344.

¹²⁷ Bahar-Karauğuz-Koçak 1996, 78

¹²⁸ Bahar-Karauğuz-Koçak 1996, 39.

¹²⁹ Mellaart 1958, 318; Güneri 1989, 104-105.

¹³⁰ Güneri 1988, 78-79. H. Bahar başkanlığında yapılan 2009 Yılı Konya ve Karaman İlleri ve İlçeleri Yüzey Araştırmalarında Sağsağ höyükte Geç Koloni ya da Erken Hitit olabilecek keramik parçalarına rastlanılmıştır (T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yapılan 28. Araştırma Sonuçları Toplantısında sunulmuştur)

Ortakaraviran höyük¹³¹: Konya Seydişehir’de yer almaktadır.

Büyük Günü höyük¹³²:

Aşağı Çeşme höyük ve Söğütlü höyük: bu iki höyük Konya’nın Kulu ilçesinde bulunmaktadır. Burada Assur Ticaret Koloniler ve Hitit dönemi katmanına tarihlenen Kaman-Kalehöyük IIIc¹³³ tabakasında bulunan iyi pişmiş, kırmızı astarlı ve iyi açkılı kap kaçak grubu benzeri keramik parçaları bulunmuştur.¹³⁴

1.3. KERVAN TAŞIMACILIĞI

Ekonomik olduğu kadar yaşamsal da bir gereklilik olan ticaretin yönünü, mesafesini, yöntemini ve ticarî emtianın türünü belirleyen birçok etken bulunmaktadır. Eskiçağdaki uzak mesafe ticaretini belirleyen en önemli iki faktör: taşımacılık ve ulaşımdı. Ulaşımı yol şartları ve fiziki coğrafya belirler iken, nakliye belirleyen unsurlar ise ürünün türü, maliyet ve hız idi. Yol şartları ve topografik yapı bir kervanın nerelerden geçeceğini yönlendirmekteydi. Nakliye için bu çağda, genel olarak hayvan ve insan gücü kullanılmaktaydı ve bunun için kervanda öküzlerin çektikleri arabalar kullanılıyorsa, bunlar için yollar iyi açılmış ve düz olmalıydı ayrıca bu hayvanların su ihtiyacını karşılamak ya da kervanda bulunan insanların farklı iklimsel olaylardan korunabilmesi için de coğrafi şartlar uygun olmalıydı. Öküz-arabalarının kullanılması uygun olmayan yol şartlarında ise eşekler tercih edilmekteydi. Bir başka önemli konu ise taşınacak olan malın türü ve maliyetiydi. Mesela hemen hemen her bölgede bulunan ürünleri taşımak kâr getirmezdi. Bundan dolayı eskiçağda uzak-bölge ticaretinde taşınan mallar genellikle lüks-tüketim mallar grubuna girmektedir. Bu tür ürünlerin nakliyesinin giderleri ve riski çok olsa bile, getirisi fazlaydı.

¹³¹ Mellaart 1958, 317.

¹³² Mellaart 1958, 317.

¹³³ Omura 1999, 218- 219; Omura 2001 a, 391.

¹³⁴ Omura 2007, 213.

Farklı sayıda merkeplerden¹³⁵ oluşan kervan Assur'dan Kaneş'e varabilmek için, yaklaşık 1200 km değişik arazi yapısı olan bir rotadan geçmekteydi. Bir eşek yaklaşık 65/75 kg yük taşıyabilirdi. Merkepler ve bunlarla eşlik eden insanlar, farklı firmalara aittiler. Yolculuk esnasında kalabalık olmak, hem emniyet açısından hem de başka sebepler yönünden avantajlıydı. Kervanların başlarında görevli olarak bir ya da daha fazla *kaššārum* bulunmaktaydı. Bu kişiler genelde farklı firmaların genç üyeleri arasından seçilmekteydiler. Görevleri, yolculuk boyunca bütün idari işlerle uğraşmak, yolculuk sakin ve emniyetli geçmesini sağlamaktı. Kervan da *sāridum* diye isimlendirilen paketçiler/eşek sürücülerini de bulunmaktaydı. Bunlar şimdilik bilinmeyen nedenlerden dolayı Assur'dan Hahhum veya Zalpa üzerinden Kaneş'e giden rota da belgelerden anlaşıldığı kadar, daha fazla kullanılmışlardı.

Assur ve Anadolu arasındaki ticarete taşıyıcı olarak eşekler ve yük arabaları kullanılmaktaydı. Anadolu'ya ulaşıncaya eşeklerin çoğu satılırdı. Bazen ise Anadolu içerisindeki ticarete kullanılır ve ürünler satıldıktan sonra eşekler de satılırdı. Assur'dan getirilen eşekler böylece geri götürülmez ancak çok azı Anadolu'dan gidecek olan gümüş, altın ya da diğer önemli malları taşımak için geri dönüş yolunda kullanılırdı.¹³⁶ Anadolu içerisindeki ticarete yerli taşıyıcılar da kullanılırdı bunlar genelde 30 kg'ya kadar mal taşıyabiliyorlardı. Bu taşıyıcılar sadece şehrin içinde değil, kentler arası taşımacılık da yapmaktaydılar.

Bir başka taşıma aracı olan yük arabaları yani *ereqqumlar* yine sadece Anadolu içerisindeki ticarete kullanılıyorlardı. Ereqqumlar, dört tekerlekli olup, öküz ya da eşekler tarafından çekilmekteydi. Bir araba 20 taşıyıcının ya da iki-üç eşeğin çekeceği yükü alabilirdi.¹³⁷ Yük arabası taşımacılığı, eşek taşımacılığından daha ucuza gelmekteydi ve eşeklerden ulaşımında biraz daha yavaştı. Bunların kullanımı avantajlı olması için, geçtikleri yollar iyi düzenlenmiş olmalıydı. Bozuk bir yolda 600 kg civarında yük taşıyan bir arabanın tekerleri fazla dayanamazdı ve böyle bir risk de mal nakleden kişiye pahalıya mal olabilirdi. Kaynaklardan yola

¹³⁵ Mallar, eşeklerle *emerum* ya da kara eşek anlamındaki *emerum sallamumlar* ile taşınmaktaydılar. Barjamovic 2005, 14.

¹³⁶ Dercksen 1996, 61-62.

¹³⁷ Dercksen 1996, 66.

çıkarak *ereqqumların*, daha çok Wahşuşana ve Puruşhattum arasında ve Timelkiya çevresinde kullanıldığı görülmektedir.¹³⁸ Arabalar, Fırat'ın doğusunda ile Kaneş ve bu nehrin arasındaki rotada kullanılmamaktaydı.

1.3.1. KAÇAKÇILIK

Yazılı kaynaklardan bazı Assurlu tüccarların Anadolu'da yükümlü oldukları vergileri ödememek veya ticareti yasak olan bazı malları taşımak için farklı yollara başvurdukları görülmektedir. Assurlular kaçakçılığa “*pazzur(t)um*” demektedirler. Geçtikleri rota üzerinde farklı saraylara ödenecek vergiler ve gümrük vergilerinden kaçabilmek için sık sık bu yola başvurdukları görülmektedir. Kaçakçılıkla bağlantılı olarak, belgelerde *harrān sūqinnim* olarak bir terim geçmektedir. Bu kelimenin tam olarak neyi ifade ettiği tartışılmaktadır. H. Lewy'ye¹³⁹ göre bu kelime “tehlikeli yol” anlamında olup, belirli yolları işaret etmektedir. Güzergâhlardan biri ona göre Akçadağ'dan başlanıp, Darende ve Gürün'den direk Kızılırmak'a geçip oradan Alışar ve Boğazköy bölgesine ulaşmaktaydı. Bazı gümrük ve vergilerden kurtulmak isteyen Assurlu tüccarlar Timelkiya kentinden başlayıp kuzeydeki Durhumit kentine bağlanırdı ve bu şekilde tüccarlar Hurrama ve Kaneř gibi önemli kentlerde vergi ve gümrük vermekten kurtulmuş oluyorlardı. Barjamovic'de H. Lewy'nin görüşüne yakın bir görüş sergilemektedir. Fakat ona göre “*harrān sūqinnim*” Lewy'nin belirttiği gibi kaçakçılık için kullanılan bazı belirli rotalardan ziyade daha çok vergi ve gümrük ödememek için uygulanan belirli bir yöntemdi. Tüccarlar Assur'dan getirdikleri bir ürünü Anadolu'da Timelkiya'ya kadar ulaştırdıktan sonra iki yol seçebilirlerdi. Birincisi malları direk Kaneř'e gönderip ya da götürüp, burada ödenmesi gereken gümrüğü ve vergileri ödeyip hedeflerine devam etmeleri ve ikincisi ise Kaneř'ten uzak durup direk hedefe vergi ödmeden ulaşmaktı.¹⁴⁰

¹³⁸ Kt. c/k 254, 92/k 103. Barjamovic 2005, 20.

¹³⁹ Lewy 1963, 103-104.

¹⁴⁰ Barjamovic 2005, 167-177.

Veenhof ise “*harrān sūqinnim*” terimini daha farklı bir şekilde açıklamaktadır. Veenhof’a göre tüccarlar arasında *pazzur(t)um* yani kaçakçılık yaygın bir aktiviteydi. Kaçakçılık ona göre iki farklı şekilde uygulanmaktaydı; saraylara verilmesi gereken *nishatum*¹⁴¹-vergisini ödememek için malları şehir gümrüğünden kaçırmaktı, diğer tür ise güzergâh boyunca mesela istasyonlara ödenecek olan gümrük-vergileri ya da gümrük vergileriydi. Değişik büyüklükteki merkezlere vergi ödememek için Assurlular bu merkezlerin etrafından dolaşıyorlardı. Veenhof seçilen bu yollara genel anlamda “*harrān sūqinnim*” demektedir. Lewy ve Barjamovic’ten farklı olarak bu kelimeye genel bir anlam katmaktadır. “*Harrān sūqinnim*” ona göre belirli bir kaçakçı rotası olmayıp, kaçakçılık için kullanılan herhangi bir yol olabilirdi.¹⁴² Bu yollar daha zor ya da daha tehlikeli tercihlerdi.

Tüccarların bu yollara başvurma sebepleri tabî ki Anadolu’da yapacakları ticaretin kârını aşağıya çekmemek içindi. Bazı belgelerde “*mupazzirum*” kelimesi geçmektedir. Bunun genellikle kaçakçılıkla ilgili olaylarda görev alan bir kişi olduğu düşünülmektedir. Fakat bir profesyonel kaçakçı mı yoksa kaçakçılık olaylarında taşıyıcılıkla ilgili görev alan bir kişi mi olduğu tam olarak bilinmemektedir.¹⁴³ Bir başka önemli soru ise Anadolu’daki Assurlu yetkililerin, kaçakçılık olaylarında herhangi bir rolleri olup olmadığıdır.

CTMMA1 72 belgesi kaçakçılıkla ilgili konuya değinmektedir. Bu mektupta şu cümleler yer almaktadır: (28-34) “karum sorumlularının emirleri sağlamdır, senin bahsettiğin kaçakçılık mümkün değildir. Bundan dolayı senin kaçakçılığın ile ilgili olarak sana yazmayacağız. Kendi fikrini uygula. Arkadaşlarına güvenme. Dikkatli ol!”. Bu satırlardan anlaşıldığı kadarıyla, karumun bu tür eylemlerin karşısında olduğu ve kendisine bağlı olan tüccarları da bu tür yollara yönelmelerini engellemeye çalıştığı görülmektedir. Karum kurumu mutlaka yerel yönetimle sorunlar yaşamak istemediği için kaçakçılık faaliyetlerine

¹⁴¹ *Nishatum*-vergisi bir çeşit ithalat vergisi olup, kalay veya kumaş olarak yerli saraylara ödenirdi. Bu vergi ödendikten sonra Assurlu tüccarlar mallarını pazarda satabilirlerdi.

¹⁴² Veenhof 1972, 305-306.

¹⁴³ KTS 16, 18-29; “isteklerini haberci ile bana ve Pilah-Aşşur’a ulaştır, bundan sonra senin kumaşlarını bir kaçakçıya veririz,.....Pilah-Aşşur korktu.....ve senin kumaşlarını kaçakçılık için vermek istemiyor; Veenhof 1972, 316-317.

karşı çıkmaktaydı. Fakat, her türlü uyarıya rağmen, tüccarların kaçakçılıktan bir türlü vazgeçemedikleri görülmektedir. Çünkü kaçakçılık sorunsuz bir şekilde gerçekleştiği zaman ticaret daha kârlı olurdu fakat her şey yolunda gitmeyip, yakalanılırsa cezası yüksek olurdu. Özellikle yerel yönetim bu konuda katı bir tavır sergileyebilirdi.

ATHE 62¹⁴⁴ mektubundan anladığımız kadarıyla kaçakçılığın cezası hapisti. Bu metin, tüccar olan İrra'nın oğlu kaçırdığı malları yine bir tüccar olan Pūšuken'e gönderdiği ve bu malların yakalandığını bunun sonucunda Pūšuken'in saray tarafından hapse atıldığından bahseder. Dahası nöbetlerin yoğun olduğundan ve bir kraliçenin Luhusaddia, Hurrama, Şalahşuva ve kendi ülkesine kaçakçılık ile ilgili haber saldığında ve nöbetçilerin yerleştirildiğinden bahsetmektedir. Mektubun sonunda ise gönderen kişi "hiçbir şey kaçırmayın" gibi bir uyarıda bulunmaktadır. Bu mektuptan anladığımız kadarıyla yerel krallar ya da kraliçeler kaçakçılığın önüne geçmek için epey uğraş veriyorlardı. Onlar sadece kendi bölgelerine değil aynı zamanda komşu krallara ve şehir-devletlerine de haber salıp bu konuda uyarıyorlardı. Ayrıca önemli bir tüccar olduğu sanılan Pūšuken'in bile hapse atılabilmesi, kaçakçılığın ciddi bir suç olduğu ve kesinlikle affedilmediği anlaşılmaktadır.

Başta da biraz değindiğimiz gibi kaçakçılık, sadece gümrükten kaçabilmek için belirli rotadan sapmamak değildi. Kaçakçılık hem "*harrān sūqinnim*"i kullanmak, bir kente gümrük ödemedi mal sokabilmek aynı zamanda da "yasaklı" olan malların satışını yapmaktı. Bu yasaklı mallar arasında bir tür demir olduğu sanılan *ašium* ve *amūtum* madenlerinin satış hakkı yetkililerin tekelinde bulunmaktaydı. Bundan dolayı tüccarlar bu metallerin satışını da saklı olarak yapmaktaydılar. Ayrıca bazı mallar kaçakçılıkla ilgili metinlerde diğer mallardan daha fazla öne çıkmaktadır. Mesela kumaş kaçakçılığı kalaya göre daha fazla yapılmaktaydı. Bunun başlıca sebebi ise kumaşa ödenen vergi/gümrük kalaya ödenenden daha fazlaydı. Ayrıca bu ürün madenlerden daha hafif olduğundan daha iyi saklanılabilirdi. Mesela tüccarların kumaşları kıyafetlerinin içlerine

¹⁴⁴ Bu mektup, İmdi-lim isimli bir şahıstan Puzur-Aşşur isimli bir şahısa gönderilmiştir; Veenhof 1972, 308.

saklayıp, kente soktukları bazı kaynaklarda yer almaktadır. Bir başka neden ise kalay belirli madenci merkezlerine satılırken, kumaşın böyle bir hedef bölgesi olmayıp, farklı pazar ve kişilere satılabilirdi. Diğer gurup ise yukarda belirttiğimiz gibi yetkililer tarafından satışı yasak ya da sınırlı olan mallardı.

II. BÖLÜM

ERKEN II. BİN YILDA ANADOLU'DA SOSYO-EKONOMİK YAPI

Assur Ticaret Kolonileri çağına ait olan belgelerden Anadolu saraylarının gelişmiş bir bürokrasi ve elit tabakaya sahit olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ETC'nin ortalarında yaklaşık M.Ö. 2500'lerde başlamış ve Koloni Çağın'da da nihai görüntüsünü almıştır. Bu bölümde, M.Ö. III. bin yıldan, M.Ö. II. bin yıla geçiş aşamasındaki siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelere kısaca değinilecektir. Daha sonra ise Assur Ticaret Koloniler Çağı'nda Anadolu'nun siyasal, sosyal ve ekonomik durumu ele alınacaktır.

Anadolu'nun M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde yani Hititlerin Anadolu siyasetinde güç haline gelmesinden önceki yapısı, daha öncede belirtilmiş olduğu gibi, Güney Mezopotamya'nın Erken Hanedanlık dönemindeki politik görüntüsüne benzemektedir. Güney'deki Sümer kent-beylikleri, Akkadlı Sargon'un (M.Ö. 2350) ortaya çıkıp, bunları birleştirip bir merkezi güç altına toplamadan önce, dağınık bir siyasal görüntü sergilemekteydi ve Anadolu'nun politik durumu da bu yapıyı anımsatmaktaydı. Anadolu irili ufaklı birçok otonom kent-beyliğine ev sahipliği yapmaktaydı. Bazı kentler diğerlerinden daha büyüktü ve bunların başında güçlü krallar bulunmaktaydı. Daha güçsüz olan beylikler ise bu kralların vasalları durumundaydılar.

Bilindiği gibi Anadolu'nun bu dönemdeki siyasal, ekonomik ya da sosyal durumunu Mezopotamya yazılı kaynaklarından öğrenmekteyiz. Yukarıda M.Ö. III. binyılda Anadolu'nun siyasal durumuna kısaca değinilmişti ve Anadolu kentlerinin dış tehlikelere karşı askeri olarak birleşebilecekleri görülmüştü.¹⁴⁵ Ele alınan dönem için de bu durum geçerli olmalıydı.

Bu dönemde Anadolu'nun siyasal güç dengesi sık sık değişebilmekteydi. Krallıklar arasındaki anlaşmazlıklar, bazen antlaşmalarla giderilmekteydi.

M.Ö. II. bin yıldan önceki Anadolu siyasal yapısı, yazılı kaynakların eksikliğinden dolayı Mezopotamya siyasal durum kadar aydınlanamamıştır. Ancak,

¹⁴⁵ Sargon'un 17 Anadolu kent-beyliğinden oluşan bir koalisyona karşı savaşmasını anlatan belgenin, tarihi olarak güvenilirliği için bkz dipn. 26-28.

arkeolojik materyal ve komşu bölgelerde ortaya çıkan yazılı belgelerden yola çıkarak, bu bölgenin siyasi durumu hakkında bir takım fikirler yürütülebilmektedir.¹⁴⁶

Hem Doğu hem de Batı Anadolu'da Anadolu'daki kentleşme sürecine geçiş, ETÇ II. evresinde gerçekleştiği öngörülmektedir. Sözü edilen bu evrede özellikle Kuzey Anadolu'da maden cevherlerinin önem kazandığı arkeolojik kazılarla ortaya konulmuştur.

Kentleşme sürecinin paralelinde maden işçiliği ve zanaatkârlık da önemli bir düzeye gelmişti. Bu gelişmelerin sonucunda ticaret hayatında da önemli atılımlar olmuştu. Ticaretin Anadolu'daki bölgeler arasında hızlandığı gibi Anadolu dışındaki daha uzak bölgelerle geniş çapta yapılmaya başlaması, toplumsal katmanların gelişimini ve değişimini hızlandırmıştır. Bunun bir sonucu olarak da zenginleşmiş yönetici bir sınıf ortaya çıkmış ve bunların kontrolünde siyasi, sosyal ve ekonomik kurumların yerleşmeye başladığı görülmektedir.¹⁴⁷ Bu siyasi ve sosyal gelişmelerin yanında ekonomik hayatı denetleyen bu kurumlar, ortaya çıkan ticaret ilişkilerinin desteğini alarak kentin dışında bölgesel bir güç haline gelmişlerdi.

Henüz Hitit İmparatorluğu gibi büyük bir merkezi gücün oluşmadığı bu dönemde, Anadolu'nun siyasi görüntüsü farklı boyutlardaki beyliklerden oluşmaktaydı.¹⁴⁸ Bu dönemde bölgeler arasında bazı farklılıklar olmasına rağmen, yerleşim yerlerindeki ekonomik ve kültürel alanlarda benzerlikler görülmektedir.

¹⁴⁶ Anadolu siyasi tarihi ile ilgili bir başka sorun ise, Anadolu'nun kültürel olarak farklı bölgelere bölünmüş olmasıdır.

¹⁴⁷ Alacahöyük ve Horoztepe'de yapılan kazılar sonucunda M.Ö. III. binyılın ikinci yarısında bölgesel zenginliği kanıtlayacak önemli mezar hediyeleri çıkmıştır. Alacahöyük "Kral Mezarları" olarak bilinen 13 tane gömüden gümüş ve altın gibi kıymetli madenlerden yapılmış olan takılar ve kültürel eşyalar ortaya çıkarılmıştır. Benzer buluntular Tokat Erbaa'daki Horoztepe kazılarında da bulunmuştur. Daha batıda ise Troia'da keşfedilen "Priamos Hazinesi", Alacahöyük materyalleri ile kıyaslanabilecek değerdedir.

¹⁴⁸ Bu beyliklere yerine göre, "kent-devlet" ya da "krallık" terimleri de kullanılmaktadır. Alacahöyük ve Horoztepe'de yapılan kazılar sonucunda M.Ö. III. binyılın ikinci yarısında bölgesel zenginliği kanıtlayacak önemli mezar hediyeleri çıkmıştır. Alacahöyük "Kral Mezarları" olarak bilinen 13 tane gömüden gümüş ve altın gibi kıymetli madenlerden yapılmış olan takılar ve kültürel eşyalar ortaya çıkarılmıştır. Benzer buluntular Tokat Erbaa'daki Horoztepe kazılarında da bulunmuştur. Daha batıda ise Troia'da keşfedilen "Priamos Hazinesi", Alacahöyük materyalleri ile kıyaslanabilecek değerdedir.

M.Ö. 2500 yıllarına tarihlenen yerleşim yerlerinin etrafının güçlendirilmiş bir sur sistemi ile korumaya almaları, karşılarında yerel beyliklerin organize olmuş güçlerine karşı savunma tedbirlerini aldıklarını göstermektedir.

Kent-devletleri birbirleriyle güç dengelerine göre ittifaklar kurabiliyorlardı. Ama gevşek olan bu ittifaklar bazen dağılabiliyor ve kendi aralarında savaflara neden olabiliyordu. Kentler arasındaki bu savaflar, büyük bir bölgeyi içine almasından çok küçük bölgesel savaflar görünümündeydi.

Yerleşim merkezlerinin arasında gerginliklerin başlıca nedeni ise yukarıda belirtildiği gibi maden kaynaklarının ortaya çıkardığı zenginliklerin paylaşımı olmalıdır. Fakat bu yerel güçler kendi aralarındaki bu küçük çaplı çatışmaların yanında dışarıdan gelecek büyük tehdidlere karşı aralarındaki bu uyuşmazlıkları bir yana bırakarak ortak bir savunma refleksi oluşturarak büyük bir koalisyona da gidebilmekteydiler.¹⁴⁹

Kentleşmenin ve ticaretin gerçek anlamda geliştiği düşünülen M.Ö. III. bin yılın ikinci yarısından sonraki dönemde Anadolu'da bulunan kavimlerden Hurriler Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da, Hattiler Orta Anadolu'da, Batı ve Güneybatı'da Luviler ve Batı'da da Palalar yaşamaktaydı. Luvililerin bölgeye M.Ö. III. bin yılın ortalarında geldikleri düşünülmektedir.¹⁵⁰ Hint-Avrupa dil grubuna ait olan Luvice, bölgeye daha sonra gelen Hitit dili ile yakın benzerlikler taşımaktaydı. Kuzey'deki Palalar ve Orta ve Doğu Anadolu'da yaşayan Neşililer de yine bu dil grubuna ait olan Palaca ve Neşilice dillerini kullanmaktaydılar. Bunlar daha sonraki belgelerden öğrendiğimiz isimlerdir fakat bu gurupların hangilerinin gerçek Anadolulu yerli kavimler ve hangilerinin göç ile geldiği bilinmemektedir. M.Ö. III. bin yılının sonlarına doğru ya da II. bin yılın başlarında ise Hititlerin yavaş yavaş bölgeye giriş yaptıkları düşünülmektedir.

Bu etnik ve bölgesel farklılıklara rağmen, Anadolu'nun siyasi yönetim şekli az çok genel bir görünüm vermektedir. Yerleşmeler merkez ve çevre

¹⁴⁹ Akkad kralı Sargon'a karşı 17 Anadolu kentin oluşturduğu koalisyon gibi.

¹⁵⁰ Mellaart 1958a, 23-27.

bölgeden oluşmaktaydı. Köy diyebileceğimiz araziler bir merkeze bağlıydı. Siyasi, ekonomik ve dinsel kurumlar ve semboller merkezde toplanmıştı.

Merkezi yerleşimin en yüksek yerinde kralın ve yönetici sınıfın yaşadığı saray ve diğer önemli kurumlar bulunmaktaydı. Kültepe höyük ve Acemhöyük'te kazılarla ortaya çıkarılan saraylar bu yapının önemini göstermektedir.

Normal halk bunun etrafında ya da biraz uzağında yaşamaktaydı. Zamanla bu merkezler aşağı ve yukarı kent olarak ayırım görmeye başladılar. M.Ö. II. bin yılın başlarında Kaneş'te olduğu gibi bazen yerli halk mahallelerinden ayrı bir şekilde yabancılara ait mahalleler de bulunmaktaydı.

2.1. KENT-BEYLİKLERİNDE SİYASİ YAPI

Assurlu tüccarların Anadolu'da ticaret yaptıkları dönemde, bölgede yaklaşık doksan yüz civarında kent bulunmalıydı.¹⁵¹ Anadolu'da Assurlu tüccarlara ait yazılı belgelerde sözü edilen ticaret ağının dışında dolaylı olarak sözü edilen ve üzerinde durulmayan kentlerin varlığı da eklenecek olursa bölgede düşünülen kent sayısının varlığı anlaşılacaktır. Ticaret ağının dışında dolaylı olarak sözü edilen kentlerde ticaret bağlantılarını sağlayan vabartum ya da karum gibi önemli merkezlerin olmadığı düşünülmektedir. Yazılı kil tabletlerden, Anadolu'nun M.Ö. II. bin yılın başlarında yoğun bir yerleşmeye sahne olduğu anlaşılmaktadır. Kent-beylikleri, yönetimin yer aldığı bir merkezi kent ve çevresinde yer alan küçük kentler ve köylerden oluşmaktaydı. Merkezi kentin genellikle Kaneş'de olduğu gibi bölgeye de ismini verdiği görülmektedir. Bu geniş bölgenin sınırları içinde alt-beylikler gibi merkez kente bağlı yönetim birimleri vardı.

Adı geçen dönemin siyasi hedefi, sınırları içerisinde yer alan maden yatakları ve ticaret yolları gibi zenginlikleri kontrolü altında tutabilmek ve bölgesi ve çevresindeki siyasi istikrarı sağlamak için yeterli güce hâkim olmaktı. Bundan dolayı kent-beyliklerin arasında zaman zaman sorunlar yaşanabilmekteydi. Bu durum Assurlu tüccarlar arasında yapılan mektuplara yansımıştır.

¹⁵¹ Bunlar Assurluların mektuplarında geçen isimlerdir ve sayıları doksana yakındır.

Balkan tarafından ele alınan önemli Kt. g/t 35¹⁵² mektubu Mama Beyi tarafından Kaneš kralına yazılmıştır ve kent-beylikleri arasında yaşanabilen sorunları ve bunların vasallıkları gibi konuları aydınlatmaktadır: “Mama rubausu şöyle söyler: Kaniš rubausu Waršama’ya de ki: “ sen bana mektup gönderdin ve (bu mektubunda) dedin ki: ‘kölem Taišama’lıyı ben teskin edeceğin. Fakat sen kölen Sabuahalı’yı teskin ediyor musun?’ Mademki Taišama’lı senin köpeğindir, ne için başka *šarrularla* münakaşa ediyor? Benim köpeğim Sabuha’lı diğer *šarrularla* münakaşa ediyor mu? Taišama’lı bir rubau bizim aramızda üçüncü bir rubau olmalı mı? Düşmanım beni öldürür öldürmez (yener yenmez, yendiği zaman) Taišamalı memleketime akın edip on iki şehrimi tahrip etti. (Bu şehirlerin) sığırlarını ve koyunlarını alıp götürdü. O şöyle dedi: ‘rubaum ölmüştür’. Bu sebepten (benim kuş) avcısının tuzağını kaldırdım’ O memleketimi koruyacak ve bana ‘kalp verecek’ (=beni cesaretlendirecek) yerde memleketimi yalnız yakmakla kalmadı, fakat dumanı da pis kokuttu. Baban İnar, Haršamna şehrini dokuz yıl boyunca muhasara ettiği zaman benim memleketim (benim halkım) senin memleketine akın edip tek bir sığır veya tek bir koyun öldürdü mü? Bugün sen bana mektup yazıyorsun ve şöyle diyorsun: Ne için yolu benim için serbest bırakmıyorsun? Yolu senin için serbest hale getireyim (=getireceğim). Şahitler (=elçiler) [....] [.....] sinler. Şehri [....] ve [....] yolu [....] [serbest hale] getireyim. [....] 17 adamla [buraya] gelsinler. [.....] onların [....] buraya [.....] memleketin [.....] buraya getirdikleri [.....] ve [.....sen] bana [bir mektup gönderdin] ve şöyle dedin: ‘yemin edelim’. Önceki yemin kafi değil mi? Senin habercin =(elçin) bana gelsin ve sonra benim habercim sana muntazaman gitsin. Tarikutana gümüş yerine taşları mühürleyip (burada) bıraktı. Bu (hareketler) tanrılara iyi midir?..”.

Bu belgeden, daha büyük krallıklara bağlı olan vasallıkları bulunduğu ve vasalların neden olduğu sorunlardan kralların sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Mektupta bu vasallıkların başındaki kişilerden *šarru* olarak bahsedilmektedir. Anlaşılan bu *šarrular* küçük kral ya da bey olarak Anadolu’nun politik sahnesinde bulunmaktaydılar. Mektuplaşan kralların, bu vasallardan “köle” ve “köpek” olarak

¹⁵² Balkan 1957, 8-9.

ve ayrıca isimleri yerine bağılı oldukları memlekete ya da bölgeye göre; Taişamalı ve Sabuahalı gibi adlandırılmaları, bunların siyasi arenadaki statülerini indirgediklerini veya küçüksediklerini göstermektedir.

Belgede açığa çıkan bir başka önemli nokta ise kent-devletlerinin arasında antlaşmaların yapıldığı¹⁵³ ve bu faaliyetler için elçilerin görevlendirildiğidir. Yine “...bu (hareketler) tanrılara iyimidir?” sorusunun yer aldığı cümleden ise, kentlerin yaptığı sözleşmelerde tanrıların önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tanrıların bir antlaşmada şahit olarak gösterilmeleri dindar insanlar için sözleşmeye bağılı kalmalarını sağlardı. Bundan dolayı devlet adamları tanrıları göstererek karşı tarafa baskı yapabilmekteydi.

“Anitta metni” ise Assur Ticaret Kolonileri çağından Hititler dönemine geçiş evresinin siyasi tarihini anlattığı için önemli bir yazıttır.¹⁵⁴ Belge, savaş stratejisi, din, yöneticiler arasında hiyerarşi ve ordu gibi konular hakkında bilgi vermektedir.

“..Kuşşara kralı Pithana'nın oğlu Anitta (şöyle der): Konuş: Göğün Fırtına Tanrısına (karşı) iyi olunca, Neşa kralı Kuşşara kralına (karşı) savaş açtı [...]. Kuşşara kralı şehirden aşağıya kitle halinde geldi ve Neşa'yı geceleyin güçlü bir saldırı ile aldı. Neşa kralını yakaladı ve Neşahlılardan hiçbirine kötülük yapmadı. [onları] (kendisinin) anaları, babaları yaptı. Babam Pithana'dan sonra aynı yılda bir savaş kazandım. Güneş Tanrısı tarafından (doğudan) hangi ülke başkaldırdı ise, onların hepsini yendim. [...] *erbum*'yı [...]. arkadan H [atti] kralı geldi. [Onu da yendim] [N]eşa [...]. Harkiuna'yı sıcak bir [zamanda yendim]. [Ulla]ma'yı geceleyin güçlü (bir saldırı) ile aldım. [...]’yı sıcak bir zaman [da yendim]. Babam [Pithana'dan] sonra deniz [kenarındaki Zalpuwa'yı yendim]. Zalpuwa'dan denizden içeride olan bütün ülkeleri [zaptettim]...”. Bu paragrafta yer alan cümlelerden, Kuşşara kralı Anitta'nın, Kaneş/Neşa'ya saldırmasındaki nedenin, ilk önce Neşa kralının ona karşı savaş açmış olmasından kaynaklandığı

¹⁵³ KTS 2, 40: (28-32) “Purušhattum'da huzur hakimdir. Ulama, Purušhattum ile bir antlaşma yapmıştır...”.

¹⁵⁴ Alp 2000, 53-55.

görülmektedir. Saldırıların gece ve sıcak zamanlarda gerçekleşmiş olduğunun vurgulanması ise bunların önemli bir harp stratejisi olduğunu anlaşılmaktadır.

Anitta'nın babası Pithana'dan sonra aynı yıl içerisinde bir savaş kazandığını belirtmesi ise, Kuššara'da aynı zamanda iki kralın hüküm sürdüğü ya da Pithana'nın yakın bir zamanda öldüğünü ve yerine oğlunun geçtiği şekilde açıklanabilmektedir.

Kral Anitta'nın Neša'nın yanında, Harkiuna, Hatti, Ullama, Zalpuwa gibi bazı kentlerinin isimlerini sayması ve “doğudan hangi ülke başkaldırdı ise, onları yendim..” demesi, bu kentlerin belki de kral Pithana'nın ölümü fırsat olarak görüp saldırıya geçtiklerini akla getirmektedir. Fakat Neša gibi güçlü bir kent-devletinin, daha erken belgelerde fazla bahsedilmeyen Kuššara'nın kontrolü altında olması düşüncesi fazla mantıklı gelmemektedir. Bundan dolayı Anitta'nın kullandığı “başkaldırı” sözcüğü bu kentlerle aralarında olan bir antlaşmanın bozulması ile ilgili olmalıdır.

Belgenin devamında şu bilgiler yer almaktadır: “Eskiden Zalpuwa kralı Uhna Tanrı Šiušummi'yi (tanrı heykelini) Neša'dan Zalpuwa'ya götürdü. Arkadan da ben Büyük Kral Anitta Tanrı Šiušummi'yi [Z] alpuwa'dan tekrar Neša'ya götürdüm. Zalpuwa kralı Huzziya'yı sağ olarak Neša'ya götürdüm. Hattuša [...]. Yüzümü Šalatiwara'ya çevirdim. Šalatiwara karşı [...] [şehir] den askerlerini çekti. Onları Neša'ya götür(düm). Aynı yıl içinde [Šalatiwa]ra'ya karşı savaşa gittim. Šalatiwara adamı çocukları (halkı) ile birlikte baş kaldırdı. [ve bana karşı] geldi. Ülkesini ve şehrini terk etti. Ve Hulanna ırmağını tuttu. Ne [ša onun] arkasından gitti. Şehir surlarını ateşe verdi. Onları orada (?). Şehirde bin dörtyüz! Miktarında asker (bekliyordu?). Kırk koşum atları, gü[müşü ve altını] o çekti ve o gitti.[....] sefere çıkınca...”.

Yine bu paragrafta da kral Anitta'nın farklı kentlerden ve bunların başındaki yöneticilerden daha üstün bir güce sahip olduğu belirtilmektedir. Örneğin kral, tanrı Šiušummi heykelini Zalpuwa'dan alıp, Neša'ya taşımıştır. Tanrı heykelinin ele geçirilmesi, belkide sembolik olarak belli bir kentin kutsanmış olduğunu göstermekteydi, yani bir kentin zaferini ve diğerinin mağlubiyetini belgelemiş olmaktadır. Yine Neša'ya taşınan bir başka kişi ise

Zalpuwa kralı Huzziya'dır. Anitta tarafından bu kralın sağ olarak kente götürdüğünü bildirmesi de ayrı bir konudur. M. Ö. II. bin yılın başlarında Anadolu'nun politik sahnesinde bu tür eylemin nasıl bir önemi olduğu tartışma konusudur. Huzziya'nın öldürülmeden Neša'ya götürülmesi, ona yapılan bir jest ya da bir saygı olabilirdi ya da bu hareketle Anitta, Huzziya'yı Neša halkına bir gösteri yaparak Huzziya'yı iyice aşağılamış ve belkide bu kentte öldürmüş de olabilirdi.

Bunlardan başka burada önemli olan bir başka nokta ise, ordulardan ve askerlerden söz edilmesidir. Šalatiwara kentinden askerlerin çekilmiş olduğunun bahsedilmesi, 1400 askerin sayısının belirtilmesi ve koşum atı gibi unsurların belirtilmesi sistemli bir askeri planlamasını göstermektedir (yine ordu bulunduğu gönderme yapan bir başka metin ise CCT 3, 44b=CMK 88: "...burada prens bizi karşılamak için bir ordu/birlik gönderdi..").

Metnin son cümlelerinde ise bir "Puruşhanda adamı"ndan bahsedilmektedir. Bu kişinin Puruşhanda kralı olmadığını onun yerine komutan olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü Anitta bu kişiden devamlı olarak "adam" diye bahsetmesi, bu düşüncüyü güçlendirmektedir.

"Kırk koşum atları, gü[müşü ve altını] o çaktı ve o gitti.[....] sefere çıkınca, Puruşhanda adamı benim yanıma hediyelerimi (getirdi). O bana demirden bir taht, demirden bir asa hediye olarak getirdi. Ben tekrar Neša'ya gelince, Puruşhanda adamını yanımda götürdüm. (Kabul) salonuna girince, o önümde oturacak!" cümlelerini inceleyince, Puruşhandalı şahsın savaşta galibiyet aldığı ve ele geçirdiği ganimetlerden Anitta'ya hediye sunduğu anlaşılmaktadır. Anitta ise bu jestin karşılığında bir kabul salonu girişinde (tören?) bu kişiyi önünde oturarak bir şekilde ödüllendireceğini belirtmektedir. Puruşhandalı bir kişiyle Anitta'nın nasıl bir bağlantı içinde olduğu da merak konusudur. Puruşhanda kenti Anadolu içerisindeki savaşta, Anitta'nın yanında yer almış olabileceği kadar, Anitta'nın ordusundaki komutanlar arasında Puruşhandalı kişilerin de varlığı söz konusu olmuş olabilir.

Şehirler arasında ittifak yapıldığına dair bilgi veren bir başka metin de KTK 10=CMK 63'dir¹⁵⁵: “[.....] Amkuwalı adamdan [.....]. Šinahuttum prensi, Amkuwalı adam, ve Kapitralı adam bir oldular ve Hattuša'ya karşı ayaklandılar”. Yukardaki belge gibi burada da “ prens/kral ve adam” dan bahsedilmektedir. İkisinin arasında bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Bu belgede Šinahuttum, Ankuwa ve Kapitra bir olu, Hattuša'ya saldırdıkları anlaşılmaktadır.

Aşağıda sunulacak olan belgeler de Anadolu'nun siyasi yapısı hakkında fikir edinilmesine yardımcı olmaktadır.

CCT 5, 15b: “...burada Wašhania kralı bizi hem Puruštattum hem de Hattum'a gitmemize engel olmuştur. O insanları 50 gün geçiktirdi ve Hattum'a giden yolu açmaz ise, ben paraları mühürleyeceğim ve hizmetcilerimden birine...ve ben kendim Puruštattum'da elde ettiğim, yaklaşık bir mina olan parayı alacağım ve yerine Kaneš'e gideceğim...”.

(TC 1, 18=CMK 66)= OAA1 18, mektubunda Aššur-idī, Aššur-nādā'ya yazmaktadır. “...büyüklere sordum fakat onlar hiçbir eşeği benim için serbest bırakmadılar. Ölümçül bir tehlikede olmadığın sürece, bu mektubu aldığın gün hemen yola çık. Aššur-idī, mektubunda farklı talimatlar ve isteklerde bulunduktan sonra şu satırları yazmaktadır: lütfen beni sinirlendirme! Eğer sen Hahhum'a gitmeye korkuyorsan, Uršu'ya git. Lütfen, lütfen! Yalnız git! Mama'ya kervan ile birlikte girme!”.

CMK 98=CCT 4, 30a. Belgesinde yine Hahhum'dan söz edilmektedir ve burada taht için birbirleriyle çatışan prenslerden bahsedilmektedir.

(Kt a/k 1165¹⁵⁶)=AKT I, 78: “ İli-idi Uşur-ša-Aššur'a şöyle söyler: Bana verdiğin talimata göre saraya çıktım ve senin haberlerini ilettim. Rubaum da şöyle söyledi: “ona dikkat ettiğin nisbette sözümü tutacağım”. Rubaum şunu da söyledi: “altın konusunda ve Šuluat'ın bana gönderdiği habere gelince: Wahšušana'ya yazacağım ve *birtumu* gönderteceğim”. Sen gerçekten Wahšušana'ya ayağını basmamalısın. Puruštattum, Uşunala ve Wahšušana rubaumlarına '*rabi sikkitim*'

¹⁵⁵ Larsen 1972, 100-101 ve Michel 2001, 126 transkripsiyonu tercih edilmiştir.

¹⁵⁶ Sever 1990, 476-478; Sever 1995, 11-12.

yemin edeceğinden, buraya gelmesin. Burada, Şarla memleketinde Şabualılar bize yolu kapadılar ve bizi hapsedtiler. İyi bir cins *kutānum* kumaşı, benim tarafımdan kaydedildi. Tüccarlar evini haberdar ettik, fakat bize getirdikleri eşyalar alıkundu ve bizi serbest bıraktılar. Rubaum şöyle söylüyor: “yazacağım, Şuluat ve Abi-ilī sizin kıymetli *aşium* taşınızı iâde edecekler, ben ise onları altına doyuracağım (=ben onlara altını ödeyeceğim). Uşur-şa-Aşşur hiçbir şey vermeyecek. Rubaum (bu arada) iyi haber de verdi. O şöyle dedi: “huzursuz olmayacak. Ona yazacağım ve memnun olmazsa hemen gelecek. Senin haberine göre (gerekeni) yapacağım”. (39-41) Senin bana bahsettiğin değirmen taşları (için) rubaum şöyle söyledi: “Niçin onları buraya göndermediler?” .

CCT 3 27b)= CMK 67 belgesinde de “..ülke anarşi içindedir..” ifadesi geçmektedir.

Kt. n/k 1464¹⁵⁷: “..memleket isyan halindedir. Selâmete çıktığı zaman buraya çıkıp gel.....”.

Kt. 94/k 1323¹⁵⁸: “...Puruşhattum’da isyan olduğundan dolayı, Puruşhattum’a girmek için yol yoktur, ne Ulama, ne Şalatuwar ne de Şaba’a’dan, böylelike ben Aluwa’yı sana geri gönderiyorum..”.

Kt. c/k 445¹⁵⁹: “..... o onu Puruşhattum’a getirdi. Çünkü onun devamında bir engel (bloke edilmiştir) vardır. O Ulama’dan Kaneş’e ve.....”.

Kt. n/k 1251¹⁶⁰: “.. eğer şimdiye kadar Kaneş’te oturmaktaysan (haberini olsun ki), Waşhania’ya geç ve memleket sakinleşene kadar da buraya gelme!...”.

Kt. 94/k 626¹⁶¹: “..Sen birçok defa Şalatuwar’da *sikkātum* olduğunu duymadın mı ve orada bir isyan olduğunu?

(KTH 1=CMK 64=) OAA1 115 bazı ilginç cümleler yer almaktadır: ”İddin-İştâr’dan Aşşur-nādā’ya: Puruşhattum gibi Wahşuşana’da isyan halinde olduğu için, Wahşuşana’ya gitmiyorum ve Wahşuşana’da

¹⁵⁷ Sever 1995, 11.

¹⁵⁸ Barjamovic 2005, 338.

¹⁵⁹ Barjamovic 2005, 340.

¹⁶⁰ Sever-Çeçen 1994, 206; Sever 1995, 11.

¹⁶¹ Barjamovic 2005, 338.

depolanmış olan bakır ile ilgili de karar almıyorum. Beş gün içinde daha detaylı haberler alacağım ve Wahşuşana'ya ilerleyeceğim. Alāhum'un gümüşünü öde ve gümüşün geri kalanıyla Mama *kusītu*-kumaşı al, ayrıca *menuni'ānu*-kumaşı ve yünlü post al, eşekleri yükle doldur ki, buraya yüksüz eşek gelmesin”.

Kt. n/k 84¹⁶² belgesinde de Wahşuşana da olan bir kargaşadan bahsedilmektedir. Metinde şu satırlar yer almaktadır: “İkkupīya'dan Uşur-şa-İstar'a: eğer yün temizlendiyse, o zaman onu gönderin eğer değil ise o zaman onu orada satın. Bakırın hazır olması ile ilgili olarak, ben onu daha göndermedim: onların *sikkātumu* yağma edilmiştir ve onlar şunu söylediler: “onlar Wahşuşana Ülkesi üzerine saldırdılar’, bundan dolayı taşıyıcılar gitmeyi reddediyorlar. Beş gün içinde, ben *sikkātumun* ne zaman/nerede gerçekleşeceğini öğreneceğim ve ondan sonra ben bakırı göndereceğim”.

Kt. 92/k 248¹⁶³ mektubu yazan assurlu tüccarlar ise Tawinia'da yerleştiklerini ve Wahşuşana halkının da şehri terk ettiklerini belirtmektedirler.

Kt. v/k 128¹⁶⁴: “..*Sikkātum* çok uzaktadır ve para kenara ayrılmıştır. Ticaret tekrar başlayacaksa, bana yaz, böylelikle ben beş-altı mina gümüş yapar ve sana gönderirim...”.

Kt. 92/k 526¹⁶⁵: “burada kral *sikkātum* esnasında ölmüştür ve kentte isyan vardır ve biz hayatlarımız için endişe ediyoruz. Bir buçuk saatlik mesafede düşman vardır ve kimse kırsal bölgeye gitmeye cesaret edemiyor. Üstelik bizi onlarla karşılaştırıp çatıştırmaya çalışıyorlar! Bu arada hiçbir antlaşma yapılmamalıdır, biz patronlarımıza bir talent gümüşten fazla borçlanmamalıyız. Ülke huzura erdiğinde, yönetici onunla bir antlaşma yapacaktır, tabletler tekrar farklı yerlere gönderilebilir”.

Verilen bu örneklerde, Assurlu tüccarların bir takım nedenlerden dolayı ticaret yapmakta zorlandıkları anlaşılmaktadır ve birbirlerini bazı risklere karşı uyarmaktadırlar. Genel olarak bu durumkentler arasında çatışmadan

¹⁶² Barjamovic 2005, 357.

¹⁶³ Barjamovic 2005, 358.

¹⁶⁴ Barjamovic 2005, 338.

¹⁶⁵ Veenhof-Eidem 2008, 173.

kaynaklandığı kadar, taht kavgaları gibi iç siyasi nedenlerden de kaynaklanmaktaydı. Kt a/k 1165¹⁶⁶=AKT I, 78 belgesinde ilginç olan bir başka bilgi ise Puruštattum, Ušunala ve Wahšušana arasında yakın bir bağlantı olduğudur. Tahminen bu üç kent birbirlerine komşu ve bazı dış siyasi olaylarda birlikte hareket etmekteydiler. (KTH 1=CMK 64=) OAA1 115 belgesinde ise “Puruštattum gibi Wahšušana’da isyan halindedir” bilgisi bu iki merkezin birbirlerine yakın oldukları ve bölgede görülen bir kaos ortamından doğal olarak her ikisinin de etkilendiği görülmektedir.

Tekrar Kt. a/k 1165¹⁶⁷=AKT I, 78 metnine dönecek olursa, burada bir başka önemli nokta Šarla memleketi olarak geçen bir bölgede Šabualı olarak anılan bir halk ya da grubun Assurlu tüccarların geçtiği yolu kapamaları ve onları hapsedmeleridir. Buradaki önemli olan konu Šabualıların bu eylemi Assurlu tüccarlardan maddi olarak bir şeyler almak için mi yaptıkları yoksa Šarla memleketine sorun çıkarmak için mi gerçekleştirdikleri merak konusudur.

Yine bir kentte görülen huzursuzlukla ilgili bilgi veren bir başka mektup ise BIN 6, 23¹⁶⁸ (=CMK 69)’dir. Tablet, Pušuken’in en büyük oğlu Sueiia tarafından kardeşi Aššur-muttabbil’e gönderilmiştir ve şu cümleler yer almaktadır: “(6-25) bir yangın sarayı yok etmiştir ve kralın maiyetindeki durum şu anda karışıktır. Bu yüzden *rabi sikkitim*’e para ile ilgili soru sormadım. Adam parasını ülkesi için harcamıştır. Ben tekrar gelip seninle görüşeceğim ve ülke sakinleşir sakinleşmez birince kalitede beş kumaş getireceğim ve karumun elçileri ile birlikte saraya çıkacağım ve adam ona götüreceğim beş kumaştan dolayı utanacaktır”.

Bu örnekte, ismi belirtilmeyen bir şehrin sarayı doğal nedenler ya da belki de bir savaş esnasında yangınla birlikte yerle bir olmuştur. Metinden de görüldüğü gibi bu durum, saray halkını ve genel olarak ülkeyi kaosa sürüklemiştir. ” Adam parasını ülkesi için harcamıştır” satırı da bazı konularda fikir edinilmesine yardımcı olmaktadır. Buradaki söz konusu kişi *rabi sikkitim*, ülkesinin tekrar

¹⁶⁶ Sever 1990, 476-478; Sever 1995,11-12.

¹⁶⁷ Sever 1990, 476-478; Sever 1995,11-12.

¹⁶⁸ Larsen 1976, 122 (dipn. 43).

ayağa kalkabilmesi için harcama yapmıştır ve mektubu yazan Assurlu şahıs bu durumdan çok hoşnut olmasa da, yine de böyle bir davranışı asil bulduğu anlaşılmaktadır. “...ülke sakinleşir sakinleşmez birince kalitede beş kumaş getireceğim ve karumun elçileri ile birlikte saraya çıkacağım...” Satırları da yine Anadolu’nun siyasi durumu hakkında bilgi vermektedir. Anlaşılan bir kargaşa durumundan çıkıldıktan sonra, bazı prosedürler yenilenmesi gerekmektedir. Bunun sebebi tahta yeni birinin gelmesi ya da sarayda görev yapan bazı memurların değişimi ile alakalı olabilirdi. Yeni bir yönetim ya da yeni bir barış döneminde Assurlular tekrar elçileri ile birlikte sarayı ziyaret edip, bazı sözleşmeleri yenilemeleri gerekmektedir.

Anadolu siyasi durumunu gözler önüne seren önemli bir belge de Kt. 93/k 145¹⁶⁹dir. Bu metin Anadolu’lu bir prens ve prenses (kral-kraliçe) ve Assurlular arasında yaşanan bir sorunu anlatmaktadır. Assurlular, Kaneş Karum tarafından seçilen bir heyetten oluşmaktadır. Karum heyeti, Aşşur-taklāku isimli tüccarı savunmak için saraya çıkmıştır. Aşşur-taklāku, saray tarafından Tawinia kenti için ajanlık yaptığına dair suçlanmaktadır ve bu sebepten dolayı hapse atılmıştır. Tüccar iki ay hapiste kalınca yukarıda bahsi geçen heyet bu şahsı kurtarmak için yöneticinin huzuruna çıkmışlardır ve taleplerini belirtmişlerdir. Onlara göre Aşşur-taklāku suçsuzdur ve olayın gerçekleştiği kent-devletine karşı herhangi bir ihanette bulunmamıştır. Prens ve prenses ise bu isteğe karşılık Tawinia’ya tableti götürüren bir kişinin onlara teslim edilmesini istemektedir. Karum heyeti ise, sözü edilen o adamın tanrı Aşşur’un hançeri önünde yemin etmeye hazır olduğunu ve kent-beyliğine bağlı olan bir şahıs/yurttaş gibi asla Tawinia’ya mektup götürmediğini ve prens ve prensese ihanet etmeyeceğini ve Tawinia’nın isteklerine asla uymayacağını belirtmektedirler. Ayrıca Karum bu kişinin onların bir yurttaşı gibi nehire gidebileceğini ya da Karum üyelerinin onun yerine Aşşur’un hançeri üzerine yemin edebileceklerini bildirmektedirler. Bunun üzerine yönetici çift, ellerinde karumun sözlerini yalanlayan bir tablet bulunduğunu ve bu durumda tanrının önünde edilecek olan yeminin yalan yere edilmiş olacağını söylemektedirler. Bu çift ayrıca, karum ekibinden suçladıkları kişiyi ya onlara

¹⁶⁹ Michel –Garelli 1996, 227-280.

teslim etmelerini ya da onlara bir mina meteorit demiri ya da on mina altın vermelerini istemektedirler. Eğer bu istek gerçekleşmez ise de “kardeşinizi bir ölü olarak bilin” demektedirler.¹⁷⁰

Bu olayın hangi kent-devletinde yaşandığı belirtilmemiştir. Fakat anlaşılan, bu kent-devleti Tawinia ile arası kötüydü ve bekli de buraya yakın bir yerleşim merkeziydi. Görüldüğü gibi burada yaşanan sorun ele alınan diğer metinlerdeki olaylardan hem hukuksal hem de özellikle siyasal durumdan dolayı daha geniş çaplıdır. Çünkü konu sadece bir ticaret anlaşmazlığı ya da iki tüccar arasında bir sorundan ibaret değildir. Anlaşılan bazı Assurlu tüccarlar Anadolu’daki siyasi duruma karışmışlardır. Tawinia ile düşman olan buradaki kent-beyliği, Assurlu tüccarlardan ciddi şekilde rahatsız olmuştur ve bu durumu tartışmak için karşılarında olayın ciddiyetini anlayan bir heyet bulmuştur. Metinde birkaç kez bu heyetin özellikle Kaneş Karum tarafından seçildiği belirtilmiştir. Olayın vuku bulduğu kent-beyliğinde bir karumun bulunması, neden Kaneş Karum’un buradaki kuruma karıştığı sorusunu akla getirmektedir. Kaneş bu şehir-beyliğine yakın olmuş olabilir fakat yine de bu olası bir coğrafi yakınlık bunun tek açıklaması olamaz. Muhtemelen bu olay Anadolu siyasi güç dengesinde doğrudan ilgili olduğu için, kralın karşısına çıkacak olan heyetin belirli tüccar kişilikleri tarafından oluşması, Assur tarafı için bir avantaj sağlayabilirdi. Assurluların, Anadolu’daki en yüksek mercii olan Kaneş Karum’un doğrudan bu olaya müdahale etmesi ve o merkezdeki karum heyetini belirlemeleri ise onlar için bu durumun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu konuya Anadolu tarafından bakılacak olunursa, Anadolu beyliklerinin iç siyasetinde oldukça hassas olduklarını ve dışarıdan yapılacak bir müdahalede tavizsiz oldukları görülmektedir. Tüccarlara taviz vermeme nedenlerden biri tüccarların ticari bir getirim çıkarabilecekleridir. Düşmanları ile işbirliği yaptıklarını düşündükleri tüccarları affetmek ya da suçsuz olabileceklerine ihtimal vermemektedirler. Ayrıca suç işleyen kişinin kendilerine teslim edilmemesi durumunda ise onun bağlı bulunduğu kurumdan belli bir ceza kapsamında bir miktar ödeme talebinde bulunmaktaydılar. Kurum bu kefalet miktarını ödemez ise, bu kez yöneticiler,

¹⁷⁰ Kardeş dedikleri kişi burada Aşşur-taklāku olduğu sanılmaktadır.

Assurluları, ellerinde bulunan diğer suçlu kişinin idamı ile tehdit etmektedirler. Anlaşılan prens ve prenses, Assur karumlarının herhangi bir boykotundan çekinmemektedirler. Baskı konusunda da oldukça ileri gidebilmektedirler.

Anadolu'da yaşanan siyasi ve sosyal olayların bazen Anadolu'yu yerli halk tarafından tarihleme olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁷¹ Bu durum özellikle borç senetlerinde kullanıldığı görülmektedir.

Kt. n/k 76¹⁷²: belgesi, yerliler arasında yapılan bir borç senetidir. Metin şu cümleleri içermektedir: “Balu’i oğlu Gadu’a’nın mührü, Tali’a oğlu Galuua’nın mührü, onun karısı Asunina’nın mührü, Hašhaurra’nın mührü. Tanrıçalar ve tanrılar bizim aramızda şahit olsunlar. Galuua ve onun karısı Asunina, Walhišnu ve onun oğlu Pithana, Ašed’e 45 šekel gümüş borçludur. Luhusaddia prensi, Ašu öldüğünde, onlar bu gümüşü almışlardır. Altı yıl içinde, onlar, bu gümüşten ½ mina ödeyecekler (ve) gümüşün geri kalanı için de her yıl on šekel ödeyecekler. Gümüş onların ortak sorumluluğu altındadır”. Buradaki tarafların Luhusaddia prensi Ašu’nun ölümünü bir mihenk noktası olarak alınmaktadır. Kültepe’de ortaya çıkan bu belgenin, Luhusaddialı kişilere değil, Kanešlilere ait olduğu sanılmaktadır. Fakat tarafların başka bir kentin kralının ölümünü bir milat olarak kullanmaları, bu kralın ünlü bir kişiliğe sahip olmasından kaynaklandığını ya da kral ölümlerinin Anadolu halkı için önemli dönüm noktaları olduğunu işaret etmektedir.

Yine Kt. n/k 1429¹⁷³ belgesinde Anadolu’lar arasında tarihleme olarak önemli bir olayın kullanıldığı görülmektedir. II kata ait olduğu sanılan bu tablette bazı cümleler dikkat çekmektedir. ¹⁷⁴ “...İštar-pilah’ın huzurunda. Beş mina bakır Šilli-İštar ile. 1/3 mina *zigašarrum* ve ½ šekel gümüş Abiia ile. Beş mina bakır istihbarat şefi Hada[...] ile. Bir šekel gümüş Usu[...] ile. 10 mina bakır Hazuzum’un oğlu Aššur-bani ile. Kaneš savaşından itibaren birer mina faizi ilave edecek.....Belti-ekallim ayı, Šudāa’nın vekilinin limmumu 11 šekel

¹⁷¹ Anadolu’lular arasında tarihleme olarak kullanılan diğer olaylar: bayramlar ve zirai faaliyetlerdir.

¹⁷² Donbaz 1988, 51-52.

¹⁷³ Çeçen 1991, 53-55.

¹⁷⁴ Sever-Çeçen 1994, 202.

gümüş.....Karumun hükmü gereğince birer şekel faizi ilave edecek. Ti'inatum ayı, Âl-tâb'ın limumu 19 ½ şekel gümüş..... “. “Kaneş savaşı” ve “istihbarat şefi” gibi ifadelerin geçmesi, Anadolu siyasi sahnesinde savaş ve kargaşaların yaşanabildiği ve bunlar ile birlikte “istihbarat” kurumu gibi unsurların ortaya çıktığı görülmektedir. Tahminen bu tür olaylar Anadolu yerlilerin hafızalarında yer edinmekteydiler. Belgeden de anlaşılacağı gibi, yerli halk ile yapılan sözleşmelerde onların anlayabileceği yerel bir “takvim” kullanılırken, Assurlular için ise kendi limmum-takvimleri kullanmaktaydılar.

Savaş gibi toplumu derinden etkileyen bir başka olay ise salgın hastalıklardı. Kt. n/k 1339¹⁷⁵ metni, Puruštattum'un bir salgın hastalık dönemi geçirmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum “...Puruštattum'daki salgın hastalıktan itibaren, kalayı dörder şekel üzerinden, kumaşları yarımşar minadan peşinat olarak veriyorlar...” ifadesinden öğrenilmektedir. Salgın hastalıkla birlikte kalay ve kumaş fiyatlarında değişiklik olması, bu tür olayların ekonomi gibi toplumun farklı alanlarını etkilediği anlaşılmaktadır.

Karum Kaneş Ib katından itibaren sözleşmelerde, tarihlenmeyi kolaylaştırabilecek yeni bir sistem gelmişti.¹⁷⁶ Antlaşma metinleri, ister yerliler arasında veya yerli-Assurlu arasında yapılmış olsun, yönetimde bulunan kral ve onun veliahtı olan prensin ismini içermekteydi.

Kt. 89/k 371¹⁷⁷ örneğinde bu yöntem kullanılmıştır: ” Šamaš'ın rahibi Kuzia'nın mührü, Kubeatal'ın oğlu Haršula'nın mührü, Hançer'in görevinde olan Happuašu'nun mührü, Depoların Amiri Kunuwan'ın mührü. Amtum Anana'nın küçük oğlu Warhunu için, Asupala, kâhya Nikkilit onun alacaklısıdır. Onun tüccarları onu (Warhunu) (az ya da çok) mantıklı bir fiyata sattılar. 45 şekel gümüş artı iki çuval arpaya onun oğlu Huwartula ve onun karısı Waliwali, onu geri aldılar. Ne zaman olursa olsun [*ubadinnum* olsun] ya da *tuzinnum* ya da onun tüccarları ya da herhangi biri, Huwartula ve onun karısı ve onun çocuklarına karşı dava açacak olursa, o beş mina gümüş ödeyecektir ve onlar onu öldürecektir. Kral

¹⁷⁵ Çeçen 1991, 55-59; Çeçen-Gökçek 2006, 6-7.

¹⁷⁶ Çeçen-Gökçek 2006, 5.

¹⁷⁷ Donbaz 1993, 139-140.

Anitta'nın şahitliğinde, Merdiven Büyüğü Peruwa Kammalia. Galiti'nin hatasında Peruwa.., Waliwali, Nikkilit sorumlu kişilerdir”.

Alişar yerleşmesinde ortaya çıkarılan, OIP 27, 1 (Alişar no. b 1600) ve OIP 27, 48 A belgelerinde de bu formüle uyulduğu görülmektedir: “Prens Anitta'nın mührü. Akuwa'nın mührü. Garunuwa'nın mührü. [...]a'nın [mührü]. Hani'nin mührü. [mührü]. İnar'ın oğlu Haşuwa'nın mührü. Prens Anitta'nın elinden“. OIP 27, 48 A'da ise kral Anitta ve rabi simmiltim Peruva'nın huzurunda yapılmış bir antlaşma olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. KENT-BEYLİKLERİNDE SOSYAL YAPI

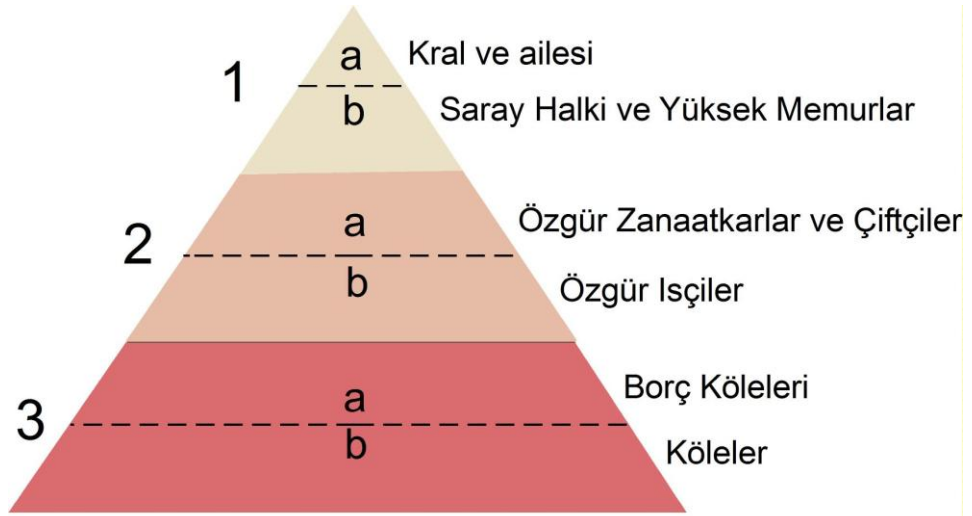
2.2.1. SOSYAL TABAKALAR

Orta Anadolu'nun sosyal yapısını anlayabilmek için, üç gruptan ve yine bunların alt-gruplarından şekillenmiş olan sosyal tabakaları (Şekil A) incelemek gerekmektedir.

Birinci grup, kraliyet ailesi ve bunların altındaki saray halkı ve memurlarından oluşmaktadır. İkinci grupta ise özgür yani işyeri sahibi ve mülk sahibi zanaatkârlar ve çiftçiler gelmektedir.¹⁷⁸ Yine bu tabakaya mensup olanlar ise bunların yanında çalışan özgür işçilerdir. Son tabakada ise borçtan dolayı köleliğe düşmüş insanlar ve doğuştan köle olanlar yer almaktadır.

Anadolu toplumuyla birlikte yaşayan ve bu toplumun hem içinde fakat aynı zamanda dışında kalan bir başka grup ise Assurlu kolonistlerdi.

¹⁷⁸ Dercksen'in 2004, 155, *hupšum* olarak bahsettiği sosyal grup, burada orta tabakanın alt-grubu olarak verilmektedir.

Şekil A. Piramit modeli

Bu sosyal hiyerarşide sınırlar, bir kast ya da bir sınıf sistemi kadar katı değildi. Aşağı tabakaya inmek çok kolay iken, bir üst tabakaya çıkmak daha zor fakat imkânsız değildi. Mesela Neşr. C 1¹⁷⁹ metnindeki: “Huharimataku, İnnāia’ya şöyle söyler: ben senin oğlunum ve sende benim babamsın! Bana o eşeği ver. Benim ... gitmem gerek. Ben senin oğlunum, ben yaya olarak mı gitmem gerekir? Onu bana ver ki, ben ona binerek...ve senin saygınlığını muhafaza edebileyim! Şimdi söz konusu olan o, dört mina *tiri-gümüşü* ile alakalıdır. İki mina gümüşe mutlaka bir eşek istenebilir! Şimdi sen onu bana ver ben sana geri üç mina gümüş ödeyeyim. Şimdi kral bana iki den az olmayan iki memurluk teklif ediyor, *allahhinnum* olandan ve *şinahilum* olandan ve ben krala bir hediye sözü verdim, büyük bir hediye. Şimdi sen bana bu yolculukta (kervanda) eşeğin fiyatı için gümüş isteme. Ben sana kumaş, koyun ve yün göndereceğim. Eğer sen bunları beğenmezsen, benim hizmetçilerim onları orada satarlar ve sana senin gümüşünü öderler. Sen bana eşeğini gönderirken, hizmetçini de gönder, fakat onlar bir geceden fazla kalmayacaklar! Ben gitmem gerek! X şekel altının fiyatı – ben burada onu İdi-Kubum’a verebilirim (ve) onun miktarının (gümüş) üzerinden sekiz katını alırım, lütfen babacığım, o altının fiyatını vereyim. Eğer olmaz ise,

¹⁷⁹ Veenhof 1989, 518.

verebilecek başka bir şey yok” cümlelerinden bazı şahısların bir takım hediyeler karşılığında, bulunduğu yerden daha yüksek bir göreve gelebildiği anlaşılmaktadır. Bu metinde Huharimataku isimli şahısa kralın iki yüksek mevkide memurluk teklif ettiği görülmektedir. Yine belgeden anlaşıldığı kadarıyla bu atama belli bir hediye ya da rüşvet vermek kaydıyla gerçekleşecektir.

2.2.1.1. YÜKSEK TABAKA-SARAY

Saray, merkezi kentte yer almaktaydı ve ekonominin ve siyasi yönetimin merkezi durumundaydı.¹⁸⁰ Sarayda yönetici ve ailesi ile birlikte bunlara hizmet edenler ve resmi işlere yürütenlerden oluşan bir memur grubu yaşamaktaydı. Saray, ikametgâh rolünün yanısıra, resmi işlerin yürütüldüğü bir kurum olarak da görev yapmaktaydı. Ayrıca yine saray halkının yiyeceği, içeceği ve giyeceği gibi temel ihtiyaçlarına yönelik üretim-haneleri de bu yapıda bulunmaktaydı.

Bu döneme tarihlenen saraylar, Acemhöyük ve Kaneş'te, burada yapılan kazılar ile birlikte gün yüzüne çıkarılmıştır.

Acemhöyük alanında iki saray bulunmuştur. Biri Sarıkaya alanında yer alırken, diğeri höyüğün kuzey tarafında alan Hatıplar sarayıdır. Sarıkaya sarayı iki katlı ve sadece alt katında 50 odası vardır ve sarayın işgal ettiği alan toplamda 3600 metrekaredir. Sarayların yakınında ise iki hizmet binası bulunmuştur. Bunlar resmi işlerde kullanılmadığı düşünülmektedir çünkü bu binaların içerisinde 12 ye yakın fırın ortaya çıkartılmıştır ve sarayın mutfağı olarak hizmet verdiği sanılmaktadır.¹⁸¹

Kaneş'teki saraylar da Acemhöyük'tekiler gibi iki katlıdır fakat bunların etrafında Acemhöyükt'te görülmeyen sur da vardır.¹⁸² Kaneş sarayları büyük hollerden ve birçok küçük odadan oluşmaktadır. Buradaki sarayların dikkat çeken bir başka noktası ise güneyde bir girişin direk olarak sarayın büyük avlusuna girmesidir. Bu durum bu sarayın önemli bir ticari merkezde yer aldığını

¹⁸⁰ Kültepe ve Acemhöyük'teki saray mimarisi Kuzey Suriye-Mezopotamya bölgesindeki saray yapılarına benzemektedir. Özgüç 1998, 471-472'de Anadolu'daki yüksek mevkilerde bulunan memurların Kuzey Suriye-Mezopotamya'daki sanat ve mimari tarzlardan etkilendiklerini ve bunları saray gibi büyük yapılara yansıttıklarını belirtmektedir.

¹⁸¹ Öztan 2004, 15.

¹⁸² Özgüç 1999, 62.

göstermektedir çünkü saraya getirilen mallar ilk olarak avluya indirildiği ve burada kontrol edilip, sonradan depolara taşındığı düşünülmektedir.¹⁸³ Kaneş'te bulunan sarayın üst katı harem dairesi ve birinci katta ise depoların da bulunduğu mekânlar yer almaktadır.¹⁸⁴

Rubaum yani kral, sarayın ve yönetim sisteminin en başında yer alan kişiydi ve belgelerden de anlaşıldığı gibi, çoğu kez ona bir *rubatum*, yani kraliçe de eşlik etmekteydi. Kraliçeler, eşlerinin ölümüyle birlikte ve taht adayının yaşının küçük olduğu durumlarda, yönetimi kendi başlarına sürdürebilirler yani naibelik yapabilirlerdi.

Kraliçelerin bu güçlü konumunu mesela ATHE 62'deki komşu bölgelere kaçakçılıkla ilgili uyarılar içeren mektuplar gönderen Lulusaddia kraliçesinin eyleminden de anlaşılmaktadır. Buradaki kraliçe dul olup yönetimin başında bulunmaktadır ya da kralın yanında eşit şartlara yakın söz sahibidir. Yine Lulusaddia kraliçesinin geçtiği bir başka belge ise (CCT 4, 19c=CMK 103) = OAA1 89'dir, burada şu bilgiler verilmiştir: “Aşşur- taklāku ve Uşur-şa-Aşşur, Aşşur-nādā'ya şöyle söylemektedirler: “...bizim mührümüz altında iki mina gümüşü Dāya ve Tāb-şill-Aşşur sana getirmektedir. Gönderdiğin 25 *kutānu* kumaşı ile ilgili olarak, onları Lulusaddia'da alıkonuldular. Biz saraya çıktık ve kraliçe şunu söyledi: ‘kumaşlara ve kalaya el koyan kişi buraya gelecek. *Kutānu* kumaşları müsait ise, onları o zaman alabileceksiniz. Eğer onlara zarar geldiyse, o zaman gümüş alacaksınız’”.

Kt. 88/k 290'dır¹⁸⁵ belgesinde ise bir kent-beyliği olan Kuburnat'ın kraliçesinden bahsedilmektedir. Mektuptaki cümleler şöyledir: “...sekiz 1/3 mina gümüşü Kuburnat'a getirdiler. ½ mina gümüşü kraliçeye verdin, dört mina gümüşü memleketin beyine tarttın..”. Bu mektupta da kraliçenin güçlü bir konumda olduğu ve yabancı tüccarların bunların isteğini yerine getirmek zorunda oldukları anlaşılmaktadır.

¹⁸³ Özgüç 1998, 467.

¹⁸⁴ Özgüç 2005, 103.

¹⁸⁵ Kuzuoğlu 2007, 799.

(ICK 1, 13)=CMK 102 tabletinde ise “...kraliçenin çobanı olan Happuala...” ifadesi, kraliçenin yönetim başında olduğunu akla getirebilmektedir. Bir başka açıklama ise kraliçenin kendine ait hizmetkârlarının yani bir ev-kuruluşunun¹⁸⁶ olduğudur.

(OIP 27, 5) Alishar no. d 2200a¹⁸⁷: “Ennam-Aššur’dan Nabi-Enlil’e....., kraliçe ve *rabi simmiltim* git ve sor. Eğer onlar onları bırakmak isterlerse, onları bana gönder. Eğer onlar onları bırakmak istemezlerse, o adamları kurtar (serbest kalmalarını sağla). Saray kefalet parası için senden ne isterse, bana yaz ve bildir böylelikle ben sana gönderebileyim. Ve Gagali’nin yakaladığı o adamları. O adamlar için saray senden fazladan ne kadar ücret isteyeceğini, mektubunda bana bildir.....”.

Bu metin, kraliçenin *rabi simmiltim* ile birlikte idarenin başında bulunmuş olduğu şekilde anlaşılabilir.

Kraldan sonra, kraliçe kadar önemli olan bir başka kişi ise *rabi simmiltim*dir. Direk çevirisi Merdiven Büyüğü olan bu terim, veliaht prens anlamına gelmektedir. Bu kelime ile babadan oğula geçen bir saltanat sistemi bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁸ *Rabi simmiltim*in de emrinde bir memurlar topluluğunun bulunduğu Kt. g/t 36¹⁸⁹ tabletinde görülmektedir. Burada *rabi simmiltim*’in hizmetinde bulunanların bir listesi verilmektedir: “Kurari, İnar, diğer İnar, Harša, Şahişnuman, Kibanu, Hanuwa, Hapuaššū: bu sekiz adam Depolar Amiri Halkiaššū’nun arkasındadırlar. Mamaruwatia, Parwa kenti/kasabasında köpeklerden¹⁹⁰ sorumlu kişi. Ruwatia, Zabala kenti/kasabasında köpeklerden sorumlu kişi. Peruwa Waršamna kenti/kasabasının köpeklerden sorumlu kişi. Hapuaššu, Kuluna kenti/kasabasının marangozu. Kulanala denetleyici/amir¹⁹¹ ve bununla birlikte üç şahıs: Tumišna kenti/kasabasından Malwala ve Hutia. Kazana kenti/kasabasından Naruwa ve onun annesi. Hasušara kenti/kasabasından altı kişi.

¹⁸⁶ İng.: “household”: Bkz. bölüm 2.3. M.Ö. II. bin yıl (ilk çeyreğinde) Anadolu ekonomisi.

¹⁸⁷ Gelb 1935, 24.

¹⁸⁸ Ancak belgelerin satır aralıklarından ve daha sonraki Hitit belgelerinden de anlaşıldığı kadarıyla bazen taht kavgaları yaşanabilmekteydi ve tahta bir gasp kralı çıkmaktaydı.

¹⁸⁹ Bilgiç 1964, 148-149; Dercksen 2004, 139 (dipn. 5).

¹⁹⁰ Bilgiç 1964, 149’da *GAL batim*’i kumandanlar başı gibi yani bir nevi polis anlamında çevirmiştir.

¹⁹¹ Bilgiç 1964, 149, *šapirum* kelimesini elçi olarak kullanmıştır.

Maşika kenti/kasabasından 12 kişi. Kaneş'te iki demirci. Toplamda 40 kişi. Bunların hepsi Merdiven Büyüğü Durubani'nin elemanlarıdır”.

Özellikle Ib tabakasına tarihlenen bir takım kontraktlarda *rabi simmiltimin* isminin kralınki ile birlikte geçmesi, onun önemini göstermektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

(KTP 43=EL 1, 189)=FAOS 18: “Köle Zibezibe ve onun kızı Tepekunian, Tarhuan, Peruwa'nın karısı Labadanika ve bunun oğulları Peruwahšu ve Šarpa tarafından satıldılar. Šaptamanika onları ½ mina yedi ½ Őekel gümüşe satın aldı. Eđer herhangi biri Šaptamanika'ya Zibizibi ve onun kızı için dava açacak olursa, o kiři beř mina gümüş ödeyecektir yoksa o kiři öldürülecektir. Kral Warpa'nın ve Merdiven Büyüğü Halkiařu'nun huzurunda. İnar'ın ođlu Peruwa'nın huzurunda. Napari'nin ođlu Peruwa'nın huzurunda”.

(TC I, 122)=EL 1, 3: “.... Kral Warřuma (ve) Merdiven Büyüğü Halkiařu'nun gözetimi altında. İnar'ın huzurunda, Šuhupia'nın huzurunda, Peruwa'nın huzurunda”.

Kt. 89/k 370¹⁹²: “...Onlar (Kaneş) Kent Muhafızı'nın *arhālum*'unu tutacaklardır. Kral Zuzu (ve) Merdiven Büyüğü İştar-ibra'nın gözetimi altında”.

Kt. r/k 15¹⁹³: Ib tabakasına tarihlenelen bu metinde řu bilgiler yer almaktadır: “..... Kral Warřuma ve Merdiven Büyüğü Halkiařu'nun gözetimi altında. Peruwa'nın huzurunda, İnar'ın huzurunda, Šuhurpia'nın huzurunda, Šupiuman'ın huzurunda”.

Görüldüğü gibi yerliler arasında yapılan bu sözleşmeler kral ve veliahtın huzurunda yapılmıştır. *Rabi simmiltimin* ismininde bu tür sözleşmelerde geçmesi son derece önemli olmalıydı. Çünkü kral ölünce, yeni kralın adının bu kontraktlarda bulunması, sözleşmeyi yapan taraflar için bir güven usuru olmalıydı. Velihtın daha önceki dönemde yapılan işler ve sözleşmeler hakkında bilgisinin olması da, herkes için faydalı olmalıydı.

¹⁹² Dercksen 2004, 170 ayrıca bkz. Donbaz 1993, 140-141, Veenhof 1998, 147.

¹⁹³ Dercksen 2004, 167-168 ayrıca bkz. Donbaz 1989a, 78-79.

Belirtildiği gibi saraydaki görevlerin yürüyebilmesi için bir bürokrasi vardı. Memurlar genelde saray halkından oluşmaktaydı ve alt-üst sistemi vardı. Hemen hemen her iş için bir görevli bulunmaktaydı. Anadolu’da farklı meslek guruplarının ve görevlerin bulunması, Anadolu kent-devletlerinin organize toplumsal kurumlara sahip olduklarını göstermektedir. Bu durumu tabletlerde geçen unvanlardan anlamaktayız mesela *rabi mahīrim* (pazarıcı başı¹⁹⁴), *rabi šaqa* (sakiler başı) *rabi kiriātim* (bahçeciler başı), *rabi huršatim* (depocular başı), *rabi abullātim* (sokaklar başı), *rabi allahinnim* (baş kahya), *rabi kakke* (silahlardan sorumlu baş-kişi), *rabi targumanné* (tercümanlar başı), *rabi sikkatim*¹⁹⁵ (yüksek askeri kimliği olan bir kişi general olabilir, fakat aynı zamanda ticarete de yer almaktadır) ve *rabi bētim* (majordomus/ev efendisi) bunlardan bazılarıdır. Burada dikkat çeken bir husus, görevlerden bazılarının bir meslek gurubunun formanı ya da onların başı iken, diğerlerinin daha yüksek ve tek kişiye ait bir meslek olmasıdır. Örneğin *rabi huršatim* ve *rabi targumanné* bir mesleğin başkanı iken, *rabi bētim* ve *rabi simmiltim* tek kişiye ait olan yüksek unvanlardı.

Aşağıda verilen belgelerde farklı memuriyet ve ünvanların geçmektedir.

Ib katına denk gelen döneme tarihlendiği düşünülen Kt. 89/k 379¹⁹⁶ belgesinde şu bilgiler geçmektedir. : “Baş Haberci Wališra’nın mührü, Baş Kahya Kammalia’nın mührü, Nisāba’nın rahibi Anunu’nun mührü....”. Kt. 89/k 371¹⁹⁷:” Šamaš’ın rahibi Kuzia’nın mührü, Kubeatal’ın oğlu Haršula’nın mührü, Hançer’in görevinde olan Happuašu’nun mührü, Depoların Amiri Kunuwan’ın mührü...”.

CCT 3, 28b: “..Saray indirimli bir fiyata 22 (parça) kumaş almıştır; Atata bir (parça) kumaşı depolar başkanına (*rabi huršatim*) hediye etmiştir..”.

Kt. 91/k 108: “..ben beş parça iyi kumaş depolar başkanına (*rabi huršatim*) verdim”. VS 26, 146: “dahası depolar başkanı (*rabi huršatim*) Fırtınatırısının tapınağında bir *kusitum*-giysisi teslim aldı...”.

¹⁹⁴ Burada *rabi* kelimesini başı olarak çevirmeyi uygun gördük, fakat bu kelime “sorumlu kişi”, “büyüğü” ya da “başkan” olarak da kullanılabilir.

¹⁹⁵ *Rabi sikkatim* hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kryszat 2004, 15-45.

¹⁹⁶ Donbaz 1993, 137-138.

¹⁹⁷ Donbaz 1993, 139-140.

Yine yüksek dereceli bir memur olan *šinahilumda* önemli bir şahsiyeti: TC 3, 75¹⁹⁸(=CMK 96): Dada İnnaya'ya şöyle demektedir: “..benim burada kalma nedenim, burada..... kalıyorum. Biz krala ve *šinahiluma* 10'a yakın kez gittik ve ben şöyle dedim: ‘Efendim, gitmeme izin ver’, fakat o cevap verdi: ‘(Karum Kaneš'in) elçileri, seni saraya garantör olarak bıraktılar’.....”.

2.2.1.2. ORTA TABAKA-ÇİFTÇİLER VE ZANAATKÂRLAR

Orta tabaka da hür çiftçiler ve zanaatkârlardan oluşmaktaydı. Arşivlerden çıkan belgelerin verdiği bilgilere göre Kaneš'te farklı meslek gruplarının olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Assurlu tüccarların gündelik ihtiyaçları hazır aldıkları düşünülecek olursa, gelişmiş yerli bir esnafın varlığı kabul edilmektedir. Hazır ürün piyasasındaki arz ve talep, farklı meslek gruplarının oluşmasına neden olmuştur.

Esnaf ve zanaatkarlar grubunun varlığını üst tabakaya mensub olan bazı yüksek memurların Depolar Amiri, Nalbantlar Başkanı gibi ünvanlar, Orta Anadolu'da bir lonca sisteminin olduğunu akla getirmektedir. Mesela belgelerde marangozlar anlamına gelen *naggāri*, dericiler anlamında gelen *aşkāpum* ve çamaşırcılar anlamına gelen *aşlakum* gibi mesleklerden söz edilmektedir.¹⁹⁹ Bir başka meslek grubu ise *nappāhum*lardır. Bunların nalbant/kuyumcu oldukları düşünülmektedir. Kt. t/k 9²⁰⁰ belgesinde bu meslek ismi geçmektedir: “...13,5 şekel gümüşü Kala'nın oğlu Šabunahšu'ya, altı şekel gümüşü Tütü'nun patronuna ödedim. Dört ½ şekel İşme-ilī'ye ödedim. Tarmana'nın evinden çıkarttığımız arpanın bedeli altı şekeldir. Kölenin fiyatı olan üç şekeli arpanın bedeli olarak demirciye (nalbanta) ödedim. Bir ½ şekel Aruba'ya, ¾ şekel İnā'nın karısına, ¾ şekel Nanā'ya, ¾ şekel Kuluna'ya, iki ½ şekel Tarkanam'a ait olan hububatın bedeli olarak ödedim.....”. Kaynaklarda geçen Kaneš'te yaşayan nalbantlar,

¹⁹⁸ Dercksen 2000, 149.

¹⁹⁹ Bilgiç 1948, 507.

²⁰⁰ Bayram-Çeçen 1997, 596-598.

genellikle yerli isimler taşımaktadırlar, fakat Assurlu nalbantların da Anadolu'da çalıştıkları bilinmektedir.²⁰¹

Assurlular mektuplarında ekme, yağ ve şarap gibi ürünlerin satın aldıklarından bahsetmektedirler (bkz. "Ziraatçılık" bölüm). Bu durum Anadolu'da gıda üretiminin işlek bir sektör olduğunu düşündürmektedir.

Belirtildiği gibi Orta olarak nitelendirebileceğimiz tabaka, kendine ait toprakları olan çiftçilerden²⁰², zanaatkârlardan ve bir esnaf grubundan oluştuğu düşünülmektedir. Bu tabakanın, ekonomik sistemde faal oldukları anlaşılmaktadır. Yazılı vesikalardan, bunların tıpkı Assurlu tüccarlar ya da yüksek tabakadakiler gibi borç alıp verebildikleri görülmektedir. Orta tabakaya mensup oldukları sanılan, kişilere ait teminat mektuplarını, burada verilmesi uygun görülmektedir.

Kt. e/k 154²⁰³: "Mina gümüşü Şesur, Haluba'nın oğlu Beruwa'dan alacaktır. (Beruwa) onun (kölenin) bedelini ödedi ve onu satın aldı. Bağ bozumunda, Kazu Beruwa'ya varır varmaz, (Beruwa) gümüşü Şesur'a verecek. Ve (Şesur) gümüşten (bir miktarı) ona düşecek. Gümüş için Şarnikan kefildir. Şupiahşu ve Elali'nin oğlu İkünüm şahittirler".

N°32.446a (tablet)²⁰⁴: "Hiluman, Aşşur-İştar'a ½ mina gümüş borçludur. O gümüşü hasat zamanı iade edecektir ve iyi beslenmiş bir öküz ilave edecektir. Eğer gümüşü tutacak olursa, o her yıl için iyi beslenmiş bir öküz ilave edecektir. Uraja'nın şahitliğinde, Tarikuda'nın şahitliğinde, Hanu'nun şahitliğinde".

Kt. o/k 49: "Şatahşu'nun mührü, Şu-Su'en'in mührü, Peruwa'nın mührü, Şarişa'nın mührü. Altı çuval tahılı Şarişa üzerinden Zunana alacaktır. (Tahılı) hasatta Melitta'da ölçecek (ödeyecek)".

Kt. e/k 156²⁰⁵: "Kulu'nun mührü, Aşşur-bēl-awātutum'un mührü. Şarnikan'ın mührü, Niwahşu'nun oğlu Betawa'nın mührü. Yarım mina gümüşü Şarnikan, Betawa ve Niwahşu'dan Arruba'nın oğlu Şarnikan alacaktır.

²⁰¹ Dercksen 1996, 71.

²⁰² Bir beyin toprağını kiralayan hür çiftçiler ve tamamen bağlı olanlara ilgili tartışma 2.3.1. de ele alınacaktır.

²⁰³ Çayır 2004, 46-47.

²⁰⁴ Larsen-Møller 1991, 227.

²⁰⁵ Çayır 2004, 48-49.

(Borçlarını) Tanrı Parka'nın (bayram) gününde ödeyecekler. Eğer ödemezlerse her ay için 1.5'ar šekel (gümüşü faiz olarak) ekleyecekler ve gümüş onların sağ ve meşru olanlarının başına bağlanacak”.

Kt. e/k 157²⁰⁶: “Yarım mina gümüşü Šarnikan Šesur'dan alacaktır. (Šesur borcunu) Uşur-ša-İštar'ın hamuštumlüğünden itibaren dört ay içerisinde ödeyecek. Alulu ve Šu-Ānum'un oğlu Arši-ah şahittirler”.

Kt. o/k 72²⁰⁷: “[x] mina *liti*-gümüşü Harša, onun karısı Gagawani, Hapuala, [...]ša ve onun oğlu Lihšu[man] üzerinden Madawada alacaktır. Šu-Kūbum'un haftası, Enna-Su'en'in senesinden itibaren, yarısı arpa yarısı buğday (olmak üzere) [x] çuval (tahıl) ve 15 šekel [gümüş] onun faizidir. (Tahıl) faizini hasatta verecek, [gümüşü] sonbaharda tartacaklar. Eğer tartmazlarsa, ayda altı šekel bir mina için (faiz) ilave edecekler. Gümüş, onların (finansal bakımdan) iyi olanlarının başlarına bağlanmıştır. İrīšum'un huzurunda, Enna-[.....]'nın huzurunda”.

FAOS 34: “Šübēlum'un mührü, Šasu'nun mührü, Kasu'nun mührü, Hazamil'in mührü, Wališra'nın mührü, Nakkilit'in mührü. Dört çuval iki kap buğdayı, Kasu, Wališra, Hazamil ve Nakkilit, Enišru'ya borçludurlar. Hasat mevsiminde, onlar buğdayı teslim edecekler. Buğdayı Enišru, gümüş karşılığında satın almıştır. Onlar tam olarak buğdayı ödeyecekler”.

KKS 31a: “ bir mina 15 šekel gümüş, yedi çuval buğday, üç çuval arpayı, Sahutašu ve onun karısı Šinilka, Enišru ve Tamuria'ya borçludurlar. Atahšu kefildir. Bağbozumu zamanında onlar borcu ödeyeceklerdir ve buğdayı ve 40 ekmeği geri vereceklerdir. Humadahšu'nun huzurunda, Šarabunua'nın huzurunda, Tamnašar'ın huzurunda”.

Kt n/k 32²⁰⁸: “Ši us'un Amiri Peruwa'nın mührü, Habercilerin Amiri Happuala'nın mührü, Hikiša rahibi Kikaršan'ın mührü, Fırtına Tanrısı rahiplerinin başı Gadudu'nun mührü, *elanum*'un hizmetkârlarının Amiri Kuwatar'ın mührü.

²⁰⁶ Çayır 2004, 50.

²⁰⁷ Albayrak 2005, 22-32.

²⁰⁸ Donbaz 1989a, 75-77; Forlanini 1995, 124-125; burada Dercksen 2004, 166-167 tercümesi kullanılmıştır.

Aşşur-mitti'nin oğlu Enam-Anum'un mührü. Kukkulanum'un oğlu Mannum-balum-Aşşuri'nin mührü. Pazarlar Amiri Aşi'et'in mührü. Warad-Kubi'nin mührü. Kura'nın oğlu Aşşur-şamşi'nin mührü. Savaş Tanrısı'nın rahibi İnar'ın mührü. Onun karısı Awawani'nin mühür. Orduların Amiri Bulina'nın mührü. Kurkura'nın oğlu Tamuria'nın mührü. Ahia oğlu Eddin-Aşşur'un, Kurkura'nın oğulları Şalkuata ve Tamuria'nın, Kral Hurmeli ve Merdiven Büyüğü Harpatiwa'nın ellerinden aldıkları her şey, ister Mama'da olsun, ister Kaneş'te, ister gümüşten ister altından ya da *amutum*'dan yapılan bardaklar ya da kalay ya da kumaşlar ya da köleler, ya da lapis lazuli, her şeyle ilgili, Kral İnar (ve) Kaneş'teki Merdiven Büyüğü Şamnuman yargısı önünde, Tanrının Sokağı'nda, Aşşur'un hançeri önünde, Haberciler Amiri Happuala, Hikişa rahibi Kikaršan, Aşi'et Pazarlar Amiri, Aşşur-mitti oğlu Ennam-Anum, Kukkulanum oğlu Mannum-balum-Aşşur, Kura oğlu Aşşur-şamşi, Puzur-İstar oğlu Warad-Kubi, Tab-Aşşur oğlu Wardum, bu sekiz erkek, Eddin-Aşşur'un Tamuria'ya tam olarak ödediğine şahitlik ettiler. Hiçbiri karşıdaki için dava açmayacak. Eğer Tamuria, onun karısı ya da oğulları ya da onun efendisi, ya da Şalkuata'nın oğlu, Eddin-Aşşur onun karısı veya oğullarına karşı dava açarsa, o 30 mina gümüş ödeyecektir ve onu öldüreceklerdir. Kral İnar'ın ve Merdiven Büyüğü Şamnumani'nin yargısı önünde”.

Orta Anadolu toplumunun üç tabakadan oluşabileceği yukarda belirtilmiştir. Her bir grup ise “aile” gibi daha küçük birimlerden oluşmaktaydı. Orta tabaka kısmında “aile” kavramına değinilmek, yüksek ve alt tabakada incelemekten daha mantıklıdır. Çünkü alt tabakaya mensup olan kişiler genelde kölelerden oluştuğu için aile yapısını iyi bir şekilde vermemektedir. Üst tabakadakiler ise kaynaklarda daha çok ünvanları ile birlikte ve bir kuruma bağlı olarak görüldükleri için, bunların aile yapısını ele almak da çok sağlıklı olmayacaktır. Bundan dolayı Orta Anadolu'nun aile yapısı bu kısımda incelenecektir.

2.2.1.2.1. AİLE

Çalışılan dönemin aile yapısı ile ilgili bilgilerin çoğuna hukuki olarak nitelendirilebilecek belgelerden ulaşılabilmektedir.

Metinlerin bazıları boşanma ve miras gibi konulardan söz ederken, bir diğer grup ise aynı evde yaşayan kardeşler ya da aile üyelerinin bu yaşam birimleri ile aldıkları kararlar ile ilgilidir.

Bu kısımda verilecek olan ilk metin örnekleri bu konuyu içermektedirler.

Kt. 87/k 253²⁰⁹ vesikasında aynı haneyi paylaşan iki kardeşin ortak sorumluluğundan bahsedilmektedir. Metin şu satırları içermektedir: “Meyve bahçelerin Amiri Hištahšu’nun mührü. Onun karısı Šimnilka’nın mührü. Bulili’nin mührü. Aduwa’nın mührü. Šu-Kūbim’in mührü. İnarahšu’nun mührü. Humadašu’nun mührü. Šadahšu’nun mührü. Nakiliat ve Šarnikan erkek kardeştir, onlar evi (ev-birimini) paylaştılar. İkiside birbirlerinden bir istekte bulunmayacaklardır. İstekte bulunan kişi iki mina gümüş ödeyecektir ve onlar onuöldürecektir. İkiside *tuzinnumu* tutmaktadır (sorumludur). Ocakta yemeği kırdılar...”. Bu örnekte iki kardeş aynı yaşam-birimini (haneyi) paylaşmak için bir karar almışlardır. Alınan bu karar, bir yüksek memur ve içlerinde bir kadının da bulunduğu kişilerin şahitliğinde yapılmıştır. Belgede kardeşlerin birlikte yaşama için yaptıkları antlaşmadan vazgeçmeleri durumunda cezalandırılacakları belirtilmiştir. Ayrıca bir üretim ve yaşam birimi olduğu sanılan *tuzinnumundan* (bu konu için bkz. bölüm 2.3.1.) da her ikisi sorumlu olduğu kayıt altına alınmıştır.

Bir başka önemli husus ise bu tür ve benzeri hukuki metinlerde, ceza kısmında “öldürülecek” ifadesinin geçmesidir. Ölüm cezası, yapılan sözleşmelerin ciddiyetini göstermek ve bunlara uyulması için eklenmiş olabilirdi. Bir başka olasılık ise “öldürme” teriminin, toplumdaki dışlanma, sürgün edilme,²¹⁰ aforoz edilme ve kimliğini kaybetme gibi indirek bir anlam da taşıyabileceğidir.

Kt. c/k 1639 b²¹¹ belgesinde ise Peruwa isimli şahısın anne, baba ve kardeşine belli bir miktar gümüş ve hububat ödeyerek, birlikte yaşadıkları haneden ayrıldığı düşünülmektedir. Metnin içeriği şu şekildedir: “Peruwa, babası

²⁰⁹ Dercksen 2004, 161-162.

²¹⁰ Kt. 89/k 379 da “.....ve onlar onu açık-ülkede öldürecekler..”, cümlesi, bir kişinin açık bir bölgeye yani yerleşim alanı sınırları dışına sürgün edilebileceğini gösterebilir.

²¹¹ Albayrak 2006, 97-98.

Šuppibra ve annesine, fiyat olarak üç mina 15 Őekel gümüş ve yedi (çuvalı) buğday olmak üzere 25 çuval hububat verdi. Bugünden itibaren onun babası, annesi ve erkek kardeŐi, Peruwa'ya geri dönemeyecek (istekte bulunmayacak). Eđer geri dönecek olurlarsa, Peruwa'ya 10 mina gümüş ödeyecekler. Eđer biri diğerine dönerse, o kiŐi topluluğun önünde öldürülecektir. Talia'nın huzurunda, Peruwa'nın huzurunda, LabarŐa'nın huzurunda, WaŐhupa'nın huzurunda, Kunuwan'ın huzurunda”.

Yine bir takım Şahitler huzurunda yapılan EL 1, 10 sözleşmesinde de Şu bilgiler verilmektedir: “LabarŐa, Lamassi ve ŐuppiŐamnuman, paylaştılar ve böylelikle LabarŐa evi terk etti. Bir erkek kardeş diğer bir erkek kardeşe dava açmayacaktır. Kim dava açarsa beş mina gümüş ödeyecektir, ayrıca dava süresinin sonunda öldürülecektir...Őubunah'ın huzurunda, Peruwa'nın huzurunda, Őēp-Ana'nın huzurunda”. Bu belgede bahsedilen olay Kt. 87/k 253'dekini anımsatmaktadır. Fakat burada dikkat çeken husus üç kardeŐten birinin adı Assur ismi Lamassi olmasıdır. Ayrıca Şahitlerin arasında Assurlu kişilerin de bulunması, bu üç kardeşin karışık evlilik yapan bir aileden gelebileceğini göstermektedir.

Ib'ye tarihlenen Kt. 89/k 365 belgesinde²¹² ise Şu ifadeler geçmektedir: “ŐupudahŐu, Atata ve HumadaŐŐu, evi onun kapsadığı kadarıyla ve Kaneş'in Muhafızı Peruwa'nın *arhālumu*nu aldılar. Onlar, Őumiawa ve İnar'ı evden ayırdılar.... Onlar *arhālum*dan sorumlu değildir. Onlar birbirinden ayırdılar. (Bunların) karıları ve oğulları dahil, hiç kimse birbirinden istekte bulunmayacaktır (dava açmayacaklardır). O ki karşı taraftan istekte bulunursa, o 10 mina gümüş verecektir ve onu öldüreceklerdir.[...]”.

Bu sözleşme metni, aynı yaşam-biriminde yaşayan bazı kişilerin diğer hane üyeleri tarafından aileleri ile birlikte buradan çıkarılmaları ve bazı sorumluluklardan muaf olmaları ile ilgilidir. Belgede geçen “evi onun kapsadığı kadarıyla ve Kaneş'in Muhafızı Peruwa'nın *arhālumu*nu aldılar. Onlar, Őumiawa ve İnar'ı evden ayırdılar.... Onlar *arhālum*dan sorumlu değildir..”, cümlesi, angarya ve zorunlu bir hizmet olabileceği düşünölen *arhālumun* (bu konu

²¹² Dercksen 2004, 169; Donbaz 1993, 133-134.

hakkında bkz. bölüm 2.2.1.2.2) bir hanede yaşayan ve bu görevi yerine getirebilecek erkek ve kadın, herkesi kapsadığı varsayılmaktadır. Cümlelerden anlaşılacağı gibi bu görev belli hanelere bağlanmıştı. Bu örnekte yüksek bir mevkide bulunan Peruwa isimli bir şahsın işini üstlenmişlerdir.

Yine Ib tabakasına tarihlenen tablet Kt. 89/k 370²¹³, da şu cümleler geçmektedir: “Tuzun ..Wa..[.]ša'nın mührü, Bar.....'ın oğlu [.....mührü]. Wašinuman'ın oğlu [.....'nın mührü]. Tuthalia ve Anana baba (ve) annedir. Zuru, Atata ve İnar üç erkek kardeştir. Onlar aynı evde yaşamaktadırlar ve onlar bir ev için kazanç sağlayacaklardır. Eğer onların içinden biri babalarını (ya da) annelerini kızdıracak olursa, ya da saklayacak olursa, o 10 mina gümüş ödeyecektir. Eğer onların annesi Anana, ölecek olursa, üç erkek kardeş babaları Tuthalia'yı koruyacaklardır. Eğer Tuthalia ölecek olursa, üç erkek kardeş, anneleri Anana'yı koruyacaklardır. Eğer baba (ve) anne ölecek olurlarsa, üç erkek kardeş (evi) paylaşacaklardır... Onlar (Kaneş) Kent Muhafızı'nın *arhālumu* tutacaklardır. Kral Zuzu (ve) Merdiven Büyüğü İstar-ibra'nın gözetimi altında”.

Anadolu ailesi hakkında bilgi veren bu metinde, üç erkek kardeşin anne ve babaları ile birlikte yaşadıkları ve ebeveynlerine karşı olan sorumluluklardan ve miras konusundan bahsedilmektedir. Bu üç kardeş bir ev ile kazanç sağlayacaklardır ve buradan gelecek olan geliri eğer saklayacak olurlarsa, anne ve babalarına yüksek bir miktar olan 10 mina gümüş ödemeleri gerekmektedir. Ayrıca bu kardeşler, ebeveynlerinden biri ölecek olursa, kalan kişiye bakacaklardır ve *arhālum* sorumluluğunu da alacaklardır. Ailevi bir konunun bu şekilde antlaşma metnine dökülmesinin nedeni bu *arhālum* görevinden dolayı olabilir. Ayrıca ortak evlerinden belli bir kazancın elde edilmesi de ailenin bu tür hukuki bir yola başvurmasına sebep olabilir.

Kt. 99/k 138²¹⁴: Zarf: “*ši'us* Amiri, İnar'ın mührü, Habercilerin Amiri Peruwa'nın mührü. Dubawatar'ın mührü, ... Amiri Kammalia'nın mührü, Fırtına-Tanrısı'nın rahibi Şariša'nın mührü, *ubadinnu*-Efendisi Şiwaşmei'nin mührü...[...]. onlar onu verecekler. Baba ve anneleri ölünce, Kammalia'nın

²¹³ Dercksen 2004, 170; Donbaz 1993, 140-141; Veenhof 1998, 147.

²¹⁴ Dercksen 2004, 171-172.

oğulları yarım mina gümüş alacaklardır. Ev ve onun içindeki her şey erkek kardeşlere aittir- onların sahip olacağı her çocuk – eşit olarak paylaşacaklardır. Eğer Nakilit ölecek olursa, onun oğlu Mei onun payını alacaktır. Kral Waršuma (ve) Merdiven Büyüğü Halkiaššu'nun gözetimi altında”.

Bir takım yüksek memurun huzurunda yapılan bu sözleşmeye göre, birlikte yaşayan erkek kardeşler, anne ve babalarının ölümü ile birlikte belli bir miktar minayı miras olarak alacaklardır. Dahası kardeşlerden biri ölürse bunların çocukları babalarından kendilerini düşeni alacaklardır. Kardeşlerden biri olan Kammalia ve şahit olarak gösterilen Amir Kammalia aynı kişi olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat şahitlerin arasında kral ve varisi de olduğuna göre, bu sözleşme yüksek sınıfa mensup olan kişilerle ilgili olabilir. Bu gruba ait olan kişiler, kanbağı olmayan şahıslar ile ortak toprak ve mallara sahip olabilecekleri için, geleceği garanti altına almak için, kralın huzurunda bir takım antlaşmalar yapmaya ihtiyaç hissetmiş olabilirler.

KKS 57: “Kölelerin Amiri Hudarlani'nin mührü... Peruwa'sati'nin mührü. Šupia-x'nın oğlu Haršula'nın mührü. Velileri Hapuašu ve Hištahšušar, onun eşi Wali, onun erkek kardeşi Kunuwan, o evde birlikte yaşıyorlar. Onların hepsi o evden miras payına sahiptir. Eğer onların herhangi biri anne ve babalarına karşı yanlış yapacak olurlarsa. Eğer velilerden her ikiside ölecek olursa, evin meskeninde birlikte yaşayacaklar...”.

Yine belli kişilerin huzurunda yapılan bu antlaşmada da, anne, baba, eşi ve erkek kardeşiyle aynı evde birlikte yaşayan bir kişiden bahsedilmektedir. Diğer metinde olduğu gibi burada herkesin yaşadıkları evle ilgili olarak aynı miras payına sahip oldukları belirtilmektedir.

Kt. c/k 1637²¹⁵: “Peruwa'nın mührü, Karašuna'nın mührü, Šarabunuwa'nın mührü. Tepulka'nın mührü. Šuppiannika'nın mührü. Kunuwan'ın kızları Tepulka ve Šuppiannika şunları paylaşmışlardır: arazisi olan evi Šuppiannika sahip olmuştur. Diğer eve, Tepulka sahip olmuştur. Her ikiside diğerinden istekte bulunmayacaktır (dava açmayacaktır)”. Burada ise iki kız

²¹⁵ Albayrak 2006,101.

kardeş ebeveynlerine ait olan bir arazisi olan bir evi paylaşmışlardır. Bu kız kardeşlerin, erkek kardeş, olmadığı düşünülmektedir. Eğer Kunuwan'ın erkek evladı olsaydı, kızların yine miras hakkı olup olmadığı merak edilmektedir.

Kt. 89/k 369²¹⁶: metin Ib katına aittir “Alahzina'nın büyük kralı Zuzu'nun mührü. Galiti ve Buza (temsil etmektedir) baba ve anne olarak. Waiškuwa, Tuthalya, Hapuašu, Aduwa, mirasçılar/varisler, bir evde birlikte yaşıyorlar. Onlar onu tek ev olarak tutuyorlar, eğer onların içinden biri babalarına ya da annelerine karşı kötü bir davranışta bulunursa, onlardan bir şey saklarsa, hesabın bölünmesini isterse ve karısını bir başka yere götürürse: onlar onu fiyatına satacaklardır. Eğer baba ve anne ölecek olursa, eğer *athū*²¹⁷ iyi olursa onlar birlikte yaşayacaklardır. Eğer *athū* kötü olacak olursa, ev ve orada ne varsa, dört *athū* onu eşit şekilde paylaşacaklardır. Eğer *athū*'lar arasından biri ölecek olursa, onun karısı [...] o bakacaktır (kendi), eğer Galiti ölürse, onun çocukları ve onun çalışanları paylaşacaktır. Bir ayak-işlerine bakan hizmetçi, bir boğa, 10 [koyun], *šaršarānum*- yağı kutusu, dört minalık yün, on öküz *banirusu*, 10 *umše*, üç ipekten yapılmış olan *ukāpu*-keçeyi anneleri Buza'ya verdiler ve o gitti. [*Athū*]’ların hepsi öldüğünde, bir ayak-işlerine bakan hizmetçi, iyi kalitede tuncan bir testi, üçdört tabak, bir üçlü *ukāpu*-keçesi, iki *arzalum*-kumaşı, bir tunç yapımı kaşık, iki hançer/bıçak, onun çocukları ve İli-rebi ve köle kız Hašušar (ve) onun (erkek) çocukları paylaşacaklar. Onların kardeşi olan Aduwa için de [...] *ariam/rēmum*- boğası (ve) on koyunu [...] kendi payı olarak alacaktır. Birlikte yaşarlarsa onlar onun kusurlarını görmemezlikten gelmeyecekler. [...] Alahzina'nın büyük kralı Zuzu'nun şahitliğinde İstar-[ipra, Merdiven Büyüğü]”. Burada oğullar babalarının ölümünden sonra anneleri ile ilgilenme yükümlülükleri vardır fakat Kt. 89/k 370 deki örnekten farklı olarak burada anne onlarla birlikte değil kendi payına düşen evde yaşaması beklenmektedir.

Waršuma'nın sarayında bulunan tabletlerden biri olan Kt. n/k 2100²¹⁸ belgesinde Anadoluluların yaşlı ebeveynlerinden sorumlu olduklarını

²¹⁶ Donbaz 1993, 143-145.

²¹⁷ Veenhof 1998, 145’de bu kelimeyi “erkek kardeşler” olarak tercüme etmiştir.

²¹⁸ Donbaz 1998, 416.

görmekteyiz: “Walhašna ve İnar, Šupunahšu’nun oğullarıdır. Eğer Walhašna ve İnar, Šupunahšu’yu terk edecek olurlarsa, ½ mina gümüş ödeyecekler. Šupunahšu kendi için bir şey çalacak olursa (aşırarak olursa) onlar ½ mina gümüş ödeyecekler”.

Buraya kadar verilen metin örneklerinden, Anadolulu ailelerin anne, baba ve oğulları eşleri ve çocukları ile birlikte bunların (genelde) oğullarının aynı hanelerde yaşamalarının genel bir durum olabileceği anlaşılmaktadır. Bu aileler miras ya da mal ve sorumluluk paylaştıklarını, şahitler huzurunda kayıt altına alınmıştır. Ailerin kendi aralarında sözlü olarak bu antlaşmaları yapma nedenleri, yaşam alanlarının aynı anda bir üretim alanı da olabileceği ve buradan bir gelir gelmesi ile ilgili olabilir. Bir başka neden ise, bu ailelerin yaşadıkları mekânların, yüksek memurlara bir şekilde bağlı olabileceği ve bu bağlılıktan dolayı zorunlu hizmet (örneğin *arhālum*) sorumluluğu tüm aileye de verildiği için, aile bu sorumluluk-paylaşımını yazılı olarak “kağıda” dökme ihtiyacı hissetmiş olabilir. Yüksek memurların ve bazı durumlarda kral ve veliaht prensin de bu tür sözleşmelerde şahit olarak gösterilmesi, bu tahmini destekleyebilir.

Anadolu aile yapısı ile ilgili fikir edinilebilecek bir başka kayıt örnekleri ise adoptasyon ile ilgili olanlardır.

Kt. 89/k 379²¹⁹: “Baş Haberci Wališra’nın mührü, Baş Kahya Kammalia’nın mührü, Nisāba’nın rahibi Anunu’nun mührü, [...] Humadašu Nakkilit’i oğul olarak evlatlık aldı, onlar bugün adoptasyonun formalitelerini bitirmediler. Ve eğer Nakkilit bir yere gider ve Humadašu’ya geri dönmez ise [...]. [Eğer] ona geri dönecek olursa (veya) onun oğlu [Nakk]ilit Humadašu’ya geri dönmeyecek olursa. Hiç biri diğerinden istekte bulunmayacak. Sözünü geri alan kişi bir miktar gümüş ödeyecek ve onlar onu açık-ülkede öldürecekler. Humadašu’nun sorumluluğu, [Kral Pithanan’nın şahitliğinde]”.

EL 1, 7²²⁰: “Tatali ve T[itinital] Šuppianika’yı evlatlık kızları²²¹ olarak evlat edindiler. Tatali’nin oğlu Šimnuman onunla evlendi. Onlar evde birlikte

²¹⁹ Donbaz 1993, 137-138.

²²⁰ Alpman 1977, 321-322; Lewy 1938, 114.

yaşadılar...”. Bu metinde evlatlık alınan bir kızın, evin oğlu ile evlendirildiği görülmektedir. Kızı evin gelini yapmak istemeleri ve aynı anda onu evlatlık da almaları ilginçtir. Bunu nedeni mal ve miras paylaşımı gibi ekonomik bir nedene dayanabileceği kadar, kızın sosyal statüsünü yükseltmek amaçlı da olabilir.

EL 1, 8: “Habatali Nahšuşar[a] gibidir. Šiliara onun oğlu oldu. Eğer Šiliara herhangi bir şekilde ya da herhangi bir yerde bir çocuk edinecek olursa, ozaman o onu Habatali’nin evine getirecektir. Eğer Habatali’nin önünde o bir şeyler saklayacak olursa, o iki mina gümüş tartacaktır, o onu kendisi öldürecektir.Eğer, Habatali’nin köle-kadını onun çocuğunu dünyaya getirirse, o zaman altı şekel gümüş tanrılara (sunulacaktır). Habatali’nin evini Šiliara aldı. Eğer o yakınlarda bir yere kendini evini inşa edecek olursa, o zaman o iki mina gümüş tartacaktır ve o onu öldürecektir. Eğer Habatali fakirleşirse o zaman o Šiliara’yı satışa sunacaktır. Eğer Habatali (ve) Niwahšuşar ölürse, Šiliara miras payı alacaktır. Eğer o (kadın?) bir çocuk doğurursa, o zaman (Šiliara?) tüm evi alacaktır. Duhušilim’in huzurunda. Wazawa”.

Yetişkin bir kişi olduğu sanılan Šiliara, bir çift tarafından evlatlık olarak alınmıştır. Diğer belgelerde de görüldüğü gibi burada da, ebeveynlerin ölümü ile birlikte mal Šiliara’ya kalacaktır. Fakat bu örnekte evlatlık alınan kişinin tam bir öz evlat muamelesi görmediğine de şahit olunmaktadır. Çünkü babasının fakirleşme durumunda evlatlığın herhangi bir köle gibi satılacağı da sözleşmede belirtilmiştir.

Ka. 165=KTS 2, 6: “Hanu, İnah-ilī, Aššur-malik, Zaparašna ve Kulzia’nın mührü. Zaparašna Kuzia ile evlendi. Ev onların ikisine de aittir. Onlar fakir olsun ya da onlar zengin olsun, bu onların ortak malı olacak. Eğer Zaparašna Kulzia’yı terk edecek olursa, her ikisinde evi paylaşacaklar. Eğer onlar ölürlerse, Hištahšuşar ve Peruwa eve sahip olacaklardır”.

²²¹ Donbaz 1993, 139 (dipn. 38), Šuppianika isminin kadın ismi olduğunu vurgulamaktadır ve El 1, 7’de çevrildiği gibi Šuppianika’nın erkek olamayacağını belirtmektedir.

Yine aile durumu hakkında bilgi veren bir başka belge grubu ise, evlilik ve boşanma ile ilgili olanlardır.

TCL 4, 100²²²: “Arawarhina, karısını terk etti. Çocuklarını, evdeki eşyaları, herhangi [köleyi/hizmetciyi] o almadı. O borçlarını arkasında bıraktı, o alacaklarını arkasında bıraktı. Alacaklı olduğu şeyleri, çocuklarını, evindeki eşyaları ve borçlarını onun karısı Malawashina aldı (üstlendi). O Arawarhina’ya dönmeyecektir (dava açmayacaktır). Eğer o ona geri dönerse bir mina gümüş ödeyecektir yoksa öldürülecektir. Eğer Arawarhina ona geri dönecek olursa (dava açacak olursa), o ona bir mina gümüş ödeyecektir yoksa öldürülecektir. Terikuda’nın huzurunda, Duhušili’nin huzurunda, Kiniahšu’nun huzurunda, Darakšu’nun huzurunda”.

Arawarhina isimli ve evini terk eden bir erkek, arkasında borç ve alacaklarını bırakmıştır. Bunun sonucunda, bir boşanma belgesi, şahitlerin huzurunda şekillendirilmiştir. Bu belgeye göre, evin hanımı; çocukları, eşyaları, köleleri alacaktır ve alacaklı oldukları şeylere de sahip olacaktır. Bunlardan hariç, kadın eve ait olan borçları da ödeyecektir. Gayet adil olan bu belgede, çiftlerden herhangi birinin karşıdakine dava açması durumunda, cezalandırılacakları belirtilmiştir.

(TC I, 122)=EL 1, 3: “Humadašu ve Hahaluwan, koca ve karı ayrıldılar. (Humadaššu), ona köle Alili’yi boşanma hediyesi olarak verdi ve Hahaluwan *arhālum*’dan muafır. [Eğer ileride birisi], Humadašu’dan bir istekte bulunursa (dava açarsa), iki tarafta birbirlerden istekte bulunmayacaklardır. İstekte bulunan biri beş mina gümüş ödeyecektir ve onu onlar öldüreceklerdir. Kral Waršuma (ve) Merdiven Büyüğü Halkiaššu’nun gözetimi altında. İnar’ın huzurunda, Šuhupia’nın huzurunda, Peruwa’nın huzurunda”.

Kral ve veliaht prensin huzurunda ele alınan bu boşanma davasında, kadının *arhālum*dan muaf olduğu görülmektedir. Bu durumdan dolayı, kadının yaşadığı evden ayrıldığı düşünülmektedir. Boşanma sözleşmesinde, erkeğin karısına jest olarak karısına bir köleyi hediye ettiği de belirtilmiştir.

²²² Hengstl 1992, 213.

TC 3, 214a (Tablet): “Nikilit ve Šašalika, koca ve karı boşandılar. Šašalika *arhālum*dan muaftır. O istediği yere gidebilir. İleride, *ubadinnum* olsa bile... ya da herhangi başka biri, *ubadinnum* olsa bile ya da onun alacaklısı, Šašalika’dan herhangi bir istekte bulunursa, o kişi beş mina gümüş verecektir ve onlar onu öldüreceklerdir.”

Bu metinde de EL 1, 3’de olduğu gibi boşanan kadının *arhālum*dan muaf olduğu ve *ubadinnum*un bile ona dava açamayacağı belirtilmiştir.

C3²²³: “...(bay) Sabarašna (bayan) Kulsīa ile evlendi. Ev her ikisininindir. Fakirleşirlerse, zenginleşirlerse her ikisi içindir. Eğer Sabarašna Kulsia’yı bırakırsa evi her ikisi taksim edecekler. Öldükleri zaman evi Hištahšušar ve Beruva alacaklar..”.

Bu belgede evlenen çiftlerin bir nevi evlilik öncesi sözleşme yaptıklarına şahit olunmaktadır. İyi ve kötü günde birlikte olacakları ve herhangi bir boşanma durumunda evin paylaşılacağı belirtilmiştir.

Kt. n/k 1414²²⁴: “Šakriušwa, Aššur-taklaku’nun karısıdır. Koca ve karı boşandılar. Taraflardan biri diğerine herhangi bir şey için dönmeyecek. O kadının fiyatı hususunda da taraflar birbirlerine dönmeyecekler. Šakriušwa, ister bir yerliye isterse bir tüccara kalbinin istediği yere gidecek. Ve Aššur-taklaku da kalbinin istediği bir kadını alacak. Taraflardan birisi diğerine herhangi bir şey için dönmeyecek. Walhašna’nın oğlu Alulu’nun huzurunda. Dalaš’ın oğlu Šā-ahšu’nun huzurunda, Anini’nin huzurunda. İdī-Aššur’un huzurunda. Ušman-ahšu’nun huzurunda”.

Assurlu bir tüccardan boşanan Šakriušwa isimli kadın, istediği kişiyle evlenebileceği bu belgede belirtilmiştir. Aynı şekilde boşandığı eşi de istediği kişiyle evlenebilecektir. Böyle bir boşanma antlaşmasının yapılması, tüccarın yerli bir kadın olduğu düşünülen Šakriušwa ile evlenirken, bir takım evlilik antlaşması yapmış olabileceğinden kaynaklanabilir.²²⁵

²²³ Bilgiç 1951, 230.

²²⁴ Sever 1992,

²²⁵ ICK 1, 3²²⁵ de bu durumun yerine göre değişebileceği görülmektedir. ”Lâqipum, Enišru’nun kızı Hatala ile evlendi. Memlekette ikinci bir zevce alamaz, şehirde (yani Assur’da) bir *qadištum* ile

Yerliler ile ilgili olan bir başka boşanma metni ise KKS 36a'dır: "Harnaşarna ve Hanahana karı ve koca idiler. Onlar boşandı. Biri diğerine geri dönmeyecektir (dava açmayacaktır). Geri dönen kişi diğerine beş mina gümüş ödeyecektir. Ve bozkırda o öldürülecektir. oğlu Dikşar'ın huzurunda,.....oğlu Kulakula'nın huzurunda....".

EL 1, 6²²⁶ ise Talhama isimli bir Anadolu kadını ile Atata isimli bir Assurlu tüccar arasında gerçekleşen bir boşanma ve çocukların kimde kalacağı ile ilgili bir tablettir. Metni özetleyecek olursak kısaca şu bilgiler yer almaktadır. Çocuklar anne Talhama'da kalmıştır ve bu kişi kız evladını istediği kişiyle evlendirme hakkına sahip olmuştur. Buna karşılık Talhama'nın boşanma parasından vazgeçtiği sanılmaktadır. Erkek çocuğa gelince, onun da annesinde kalması kararlaştırılmıştır fakat belgeden anlaşıldığı kadarıyla, belli bir yaşa gelince²²⁷ babası Atata tarafından Talhama'ya 11 ½ şekel gümüş ödenirse, babasına gidecektir.

Borçtan dolayı köleliğe düşen insanlarla alakalı belgelerde Anadolu aile yapısı hakkında fikir vermektedir. Burada bunlardan birkaç örnek verilecek (geri kalanı bölüm 2.2.1.3. de ele alınacaktır).

FAOS 37: "Nalbantlar Başı Kura'nın mührü, Saraybahçesi Amiri'nin kardeşi Tarhuala'nın mührü, Hiştahşu'nun mührü, Lulu'nun mührü, İşpunuman'ın mührü, onun eşi Asulwilka'nın mührü. İki mina gümüş Şimnuman'ın onun eşi ve beş oğlunun satış fiyatı olarak, Şule, Ahattum'a ödemiştir. İki mina gümüşü Ana²²⁸'nın bayramına kadar Şimnuman ve eşi, Şule'ye ödeyeceklerdir. Eğer Anna'nın bayramına kadar ödemezlerse, Şule, Şimnuman'ı onun eşini ve onların beş oğlunu oradan götürülecektir".

evlenebilir..". Ayrıca bkz. bölüm 2.2.1.4.2. yerli ve Assurluların yaptığı karışık evlilikleri ile ilgili kısım.

²²⁶ Analiz için bkz. Bilgiç 1951, 235.

²²⁷ EL 1, 6'da bu cümle şu şekilde geçmektedir (21-23): An dem Tage, da die Kleinen vor dem Stier sich trennen werden, wird er auch das Silber geben. Bilgiç 1951, 235 de bu cümleyi şu şekilde çevirmiştir: "erkek çocuk sığırın önünden kaçtığı zaman o da parayı verecek".

²²⁸ Ana= Tanrıça Anna.

Kt. a/k 805 b²²⁹: “Puzur-Aššur, Šubiahšu ve karısı Habzia'nın bedeli olarak bir mina gümüşü Zaha'ya ödedi. Onun patronu Zaha, uygun zamanda Šubiahšu'yu istediğinde, parayı ödedim. Eğer herhangi biri, Šubiahšu, karısı ve çocukları için müracaat edecek olursa Zaha, onları Puzur-Aššur için temizleyecek. Haraştan'ın huzurunda, Luhrahšu'nun huzurunda, Hanunu'nun huzurunda, Hikai'nin huzurunda. Zaha, Šubiahšu için müracaat etmeyecek”.

Bu iki örnekte, herhangi bir borç alma durumunda ailelerin bütün ferdlerinin bu borçtan sorumlu olabilecekleri görülmektedir. Özellikle çekirdek, yani anne, baba ve çocuklardan oluşan ailelerin, bir borç durumunda etkilenebilecekleri anlaşılmaktadır. Evin erkeği, borç batağına düşünce, eşini ya da çocuklarını köle olarak satabilir ya da rehin bırakabilirdi. FAOS 37'de bir babanın beş oğlunu da rehin olarak verebileceği görülmektedir. Bu durum, ebeveynlerin çocuklarının üzerine sonsuz hak sahibi olduklarını gösterebilir. Erkeklerin eşlerini de rehin ya da köle olarak satabileceği ise, kadının daha az haklara sahip olduğunu gösterdiği kadar, erkeğin özgür olarak kalıp, ailesini bu borç-köleliğinden kurtarması için yapılmış bir stratejik eylem de olabilir.

Son olarak kadınların ticari hayatta da faal olduklarını gösteren belgelerden örnekler verilecektir.

Kt. o/k 84²³⁰ metnin tercümesini şu şekilde vermiştir: “Madawada ve İddi(n)-Aššur Peruwa'dan yarısı buğday yarısı arpa (olmak üzere) altı çuval ve üç kap (tahıl) alacaktır. Hasat zamanında Madawada'nın ölçü kabı ile ölçecek. Şahit Puzur-İštar, şahit Kanualı Peruwa”.

Yerli bir kadın olan Madawada'nın ismi farklı metinlerde benzer durumlarla ilgili olarak geçmektedir. Belgelerde, Madawada'nın köle alım-satımı yapan ve isteyene gümüş ve hububat borcu veren bir iş kadını olarak karşımıza çıkmaktadır.²³¹

²²⁹ Bayram-Çeçen 1997, 598-599.

²³⁰ Albayrak 1998, 9-10.

²³¹ Kt. o/k 81; Kt. o/k 64; Kt. o/k 64; Kt. o/k 40 v.s.

Kt. 88/k 1087²³² metninde yerli bir kadının eşi ile birlikte borçlandığı görülmektedir: "...üç mina gümüş ve iki çuval hububat, İlalişkan ve onun karısı Tupezialga, Nakištuwar, Hanu.....Bulina'nın oğlu Tumana (borçludurlar), Higisa rahibi Şiwaşmei alacaktır".

AKT 1, 60 da ise yerli bir kadın olan Sisisi'nin yine yerli olan iki kadından alacakları kaydedilmiştir: "...Sisisi'nin Nakkilit ve Mana-mana'da ½ mina dört ½ şekel gümüşü vardır...". AKT 1, 72'de yine Sisisi'nin Şurama isimli bir şahıstan alacaklı olduğu bir miktar gümüşten bahsedilmektedir.

Kt. a/k 1255²³³ belgesinde ise, Assurlu bir bayan olan İkkūpīa'nı içindeki eşyalar ile birlikte bir ev aldığı görülmektedir. Belgenin satırları şu şekildedir: "İkkūpīa, Ababa'nın evini iki mina gümüş karşılığında satın aldı. İster mobilya ister iskemle isterse masa, hiçbir şeyi [bırakmadı]. Ev, İkkūpīa'nın evidir. Yaşadığı sürece ..oturacak. Hiç kimse o kadını (evden) çıkarmayacak. Yaşadığı sürece [...] ev [...]. Eğer (senedi) geçersiz kılırsa ve kadını evden çıkaracak olursa ona bir mina gümüşü verecek ve o kadın da çıkacak. Aşşur-malik'in huzurunda, İkkūppi-Aşşur'un huzurunda".

Verilen bu metin örneklerinden, Anadolu'nun aile yapısı ile ilgili olarak bazı sonuçlara varılabilir, şöyle ki:

*Haneler birden fazla çekirdek aileden ve bunların köle ve hizmetçilerinden oluşabilirdi. Çoğunun arasında kanbağı olduğu sanılır fakat hizmetçilerden hariç kanbağı olmayan kişilerde farklı sebeplerden dolayı, buralarda yaşamış olababilirlerdi.

*Çocukların anne ve babalarına saygı göstermeleri ve yaşlılıklarında onlara bakmaları beklenmekteydi.

*Ebeveynlerin çocukların üzerinde söz hakkına sahip oldukları, yeri gelince onları borç kölesi olarak satabilecekleri ya da evlendirebilecekleri anlaşılmaktadır.

²³² Öz 2008, 55.

²³³ Bayram-Veenhof 1992, 98.

*Adoptasyon yani evlatlık alma, çiftlerin kendi çocukları olmadığı ya da arkalarında bir mirascı bırakabilmek için başvurulan bir yöntemdi (mal paylaşımı, sosyal statü yükseltmek için de bu yola gidilebilmekteydi).

*Bazı aile içi sorumluluk paylaşımında, bu durum sözlü antlaşma yerine yazılı bir antlaşma şeklinde yapılmasının nedeni, ailelerin yaşadıkları hanelerin sadece yaşam yerleri olmayıp, aynı zamanda bir üretim ünitesi de olmasından kaynaklanabileceğidir. Bu tür yerlerde kadın ve erkek ayrımı yapılmadan herkesin zorunlu hizmet olduğu sanılan *arhālum*dan sorumlu olmasıdır.

* Kadınların da erkekler gibi hukuki antlaşmalarda şahit olabilecekleri ve kendilerine ait mühürleri oldukları görülmektedir.

*Mirasın genelde erkek kardeşler arasında paylaşıldığı, fakat erkek mirascıların olmadığı yerde kız kardeşlerin ve hatta evde hizmetçi olanların da mirastan pay alabilecekleri görülmektedir.

*Herhangi bir boşanma davasında, mal ve mülk taraflar arasında eşit bir şekilde paylaşıldığı yani gelir ve giderlerin bir şekilde dengelendiği görülmektedir. Evlilikte çocuk var ise, bunların genelde anne de kaldığı fakat baba tarafından bazı masrafların karşılandığı anlaşılmaktadır.

*Çekirdek ailelerin, borçlanma gibi durumlarda, toplu olarak bu borçtan sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum çekirdek ailelerin birbirlerine olan bağlılığını ve toplumdaki önemini de göstermektedir.

*Kadınların mülk alabileceği gibi, üretim ve ticaretle de faal oldukları ve borç alıp, verebildikleri görülmektedir.

2.2.1.3. ALT TABAKA- KÖLELER

Toplumun en alt tabakasında yer alan kölelerin Anadolu toplumundaki fonksiyonlarını anlamak için yeterli yazılı kaynak yoktur. Fakat diğer Eskiçağ toplumlarında olduğu gibi, bu dönemde de kölelerin ev dışı işlerde ve ev içi işlerde önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Köleler hür kişilerin yanında ziraatçılık, madencilik, zanaatçılık ve diğer önemli hizmet sektörlerinde faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Kısaca köleler hemem hemen toplumun her katmanında varlıklarını göstermekteydiler. Bazıları saraya ve tapınaklara bağlı

oldukları gibi toplumun diğer kurumları ve özel kişilere ait evlerde de görülmekteydiler. Fakat toplumda bulunan iş gücünün toplamda ne kadarını temsil ettiklerini hesaplamak neredeyse imkânsızdır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde görülen köle iş gücü kadar kuvvetli oldukları düşünülmemektedir fakat yine de bu dönemde de önemli oldukları anlaşılmaktadır.²³⁴

Yazılı kaynaklardan çıkan bilgilere göre köleleri iki ayrı grupta sınıflandırmak mümkündür. Bir tarafta borçtan dolayı köle statüsüne geçmiş insanlar görülürken, diğer tarafta doğuştan köle ve savaş esnasında köleleştirilen insanlar bulunmaktadır.

Sonradan köleleştirilen insanlar genelde borçlarını ödeyemeyen kişiler ya da onların aile üyelerinden oluşmaktadır.

Anadolu'da borç köleliliğine düşmek, var olan yüksek faiz oranlarından dolayı imkânsız bir durum değildi. Assurlu tüccarlar, yerlilere %60-130 oranında faiz uygulamaktaydılar. Yerliler ise kendi aralarında %60-180 oranında faiz uyguladıkları anlaşılmaktadır.²³⁵ Bundan dolayı aşağıdaki belgelerde de görüleceği gibi, bir kişi borçtan kurtulmak için eşini, çocuklarını ve kendini rehin ya da köle olarak vermek mecburiyetinde kalabilirdi.

Bu durum uzun vadede bölge ekonomisini kötü etkilemiş olmalıydı. Çünkü uzun vadede özgür insan, özgür olamayan bir kişiden daha fazla ekonomik katkıda bulunmaktadır. Bazı belgelerde görülen "*hubullam masā'um*" ifadesi bu durumla birlikte ortaya çıkmış olabilir. Direk anlamı "borçları silme"²³⁶ olan bu eylem, kral tarafından uygulanmaktaydı. Balkan, silinen borçların şahsi olmayıp, genel geçerliliği olduğu ve sadece Anadolu'lular arasında yapılan kontrakları bağladığını bildirmektedir.²³⁷ Fakat bazı metinlerde, borç veren kişi herhangi bir "borç temizleme" durumuna karşı, verdiği krediyi alabilmek için sözleşmelerde "*hubullam masā'um*"un bu durumda geçerli olmayacağı maddesini eklettirmiştir.²³⁸

²³⁴ Garnsey-Saller 1996, 109-112.

²³⁵ Balkan 1974, 30.

²³⁶ Balkan 1974, 32-34.

²³⁷ Balkan 1974, 32-36

²³⁸ Balkan 1974, 35-37: Kt. d/k 19 b ".....Onlar hububatı, Peruwa'nın ölçü kabı ile ölçeceklerdir..... Eğer onlar (ülkedeki) borçları silecek olsalar dahi, onlar onların borcunu silmeyeceklerdir"; Kt. e/k

Kral tarafından ülke içinde bir genel borç affı çıkarıldığı halde çoğu insanlar borç ödeninceye kadar alacaklı kişinin evinde rehin olarak kalabilirlerdi. Bir başka yöntem ise borcun ödenebilmesi için, aile bireylerinden bir ya da daha fazla kişilerin köle olarak başkalarına satılmasıydı. Bu türdeki köleler ömür boyu köle olarak kalabileceği gibi, aşağıda sunulacak belgelerde de görüleceği gibi, belli miktarın ödenmesi karşılığında özgürlüklerine kavuşabilmekteydiler. Satış esnasında genellikle bir sözleşme yapıldığı görülmektedir böylelikle köle olarak satılan bir kişinin ileride tekrar hür kalabilmesi garantilenmiş olurdu. Çivi yazılı belgelerden, köle olarak satılmış kişilerin tekrar özgürlüklerine kavuşmak için ödemeleri gereken gümüş miktarının satış miktarının birkaç katı olabileceği görülmektedir (bkz. Tablo A).

İnsan alım-satımı ile ilgili olan antlaşmalar, genelde bu köle statüsüne düşmüş olan insanların, belli bir süre sonra tekrar özgürlüklerine kavuşmalarını sağlamaları için yapılırdı. Bir başka sözleşme türü ise, zor durumda kalan ve kendine ait olan köleyi satma durumunda kalanlar ile ilgiliydi. Bunlar da, aile ferdlerini satmak durumunda kalanlar gibi, sözleşmeye belli maddeler ekletirlerdi. Genelde bu antlaşmalarda da belli bir fiyatın ödenmesi durumunda, ilk sahip kölesini geri alabilmekteydi ve tıpkı ilk örnekte olduğu gibi burada da alım fiyatı satış fiyatının çok üstünde olmaktadır.

Borçtan dolayı aile bireylerinin köle olarak satılmasını iyi bir şekilde belgeleyen, FAOS 32 sözleşmesinde şu bilgilere yer verilmiştir: “Halkiašu’nun oğlu Appezzia’ašu’nun mührü, Talwana’nın oğlu Tarhuala’nın mührü, Kurukuru’nun kızı Šuppianika’nın mührü, Niwahšušar’ın mührü, Hapia’nın mührü, Peruwa’nın mührü. Niwahšušar, Hapia ve Peruwa $\frac{2}{3}$ mina beş şekel gümüş yerine Huzura’yı Enišru’ya verdiler, o şimdi onun kölesidir. Eğer herhangi biri ister *tuzinnum* ya da alacaklı olsun, Huzura için (Enišru’ya) dava açacak olursa, Niwahšušar ve Peruwa Hapia’yı Enišru’ya verecekler ve o (böylelikle) onun kölesi olacak. Eğer Huzura kaçacak olursa, Enišru, Hapia’yi kendi evine

162: “... Onlar hasat zamanı borçları geri ödeyecekler. Eğer kral ülkedeki borçları silecek olursa...”; Kt. e/k 164: “...onlar gümüşü hasat zamanı ödeyecekler....Tamuria’nın huzurunda, Pithana’nın huzurunda.....Eğer kral ülkedeki borçları silecek olursa.....[...]... onlar onların borcunu silmeyecekler..”

götürecektir ve o onun kölesi olacaktır. Eğer onlar bu ayın sonunda Huzura'nın satış fiyatı olan ½ mina 15 şekel gümüşü getirirlerse, o zaman onlar onu (Huzura'yı) götürebilir. Eğer onlar gümüşü getirmezlerse, o (Huzura) onun (Enişru'nun) kölesidir. O Talhat halkına ya da istediği yere onu satabilir”.

Niwahşuşar, Hapia ve Peruwa isimli üç kişi Huzura isimli şahşı, belli bir miktar yerine köle olarak Enişru'ya vermişlerdir. Niwahşuşar ve Peruwa'nın karı ve koca olduklar ve Huzura ve Hapia'nın da bunların oğulları oldukları sanılmaktadır. Huzura'nın kaçması durumunda, yerine köle olarak Hapia geçecektir. Huzura'nın kölelikten kurtulması için ise, Enişru'ya ay sonuna kadar ½ mina 15 şekel gümüş ödemeleri gerekmektedir. Bu baştaki ⅔ mina beş şekel gümüşten daha fazla bir miktardır. Fakat bu miktarın ödenememesi durumunda, Huzura tam olarak köleleştirilecektir ve yabancı ülkelere ve yabancılara satılabilecektir.

FAOS 37: “Nalbantlar Başı Kura'nın mührü, Saraybahçesi Amiri'nin kardeşi Tarhuala'nın mührü, Hiştahşu'nun mührü, Lulu'nun mührü, İşpunuman'ın mührü, onun eşi Asulwilka'nın mührü. İki mina gümüş Şimnuman'ın onun eşi ve beş oğlunun satış fiyatı olarak, Şule, Ahattum'a ödemiştir. İki mina gümüşü Ana²³⁹'nın bayramına kadar Şimnuman ve eşi, Şule'ye ödeyeceklerdir. Eğer Anna'nın bayramına kadar ödemezlerse, Şule, Şimnuman'ı onun eşini ve onların beş oğlunu oradan götürecektir..”. Metinde yer alan bilgilere göre, Şule isimli şahış Şimnuman ve eşinin, Ahattum'a olan borçlarını ödemiştir. Yani borçlu çift, borçlarını ödeyebilmek için bir başka kişiden borç almış ve depositio yerine beş oğullarını Şule'ye rehin olarak vermişlerdir. Çifte, Anna'nın bayramına kadar borçlarını ödedikleri takdirde, oğullarını kavuşabileceklerdir.

Kt. 88/k 713²⁴⁰ tableti, Tuthiliaş/Tuthilia isimli bir kişinin köle olarak satılmasını belgelemektedir. Metin şu şekildedir: “Şalkuataş'ın oğlu Nakkilit'in mührü, onun erkek kardeşi Şerwatar'ın mührü, Şalkuataş'ın mührü, Maşē'it'in oğlu Labarnaş'ın mührü, Nakkilit'in oğlu Haduš'un mührü, Aruwāş'ın oğlu

²³⁹ Ana= Tanrıça Anna.

²⁴⁰ Donbaz 1993, 145-146.

Happuašu'nun mührü, Galua'nın ²⁴¹ oğlu Halkiašu'nun mührü, onun karısı Katakata'nın mührü, Galua'nın oğlu Karunuwaš'ın mührü, Tuthiliaš'ın mührü. Tuthilia'nın fiyatı olan bir mina gümüşü Nunu, Halkiašu, Ka[taka]ta ve Karunawaš'a ödedi ve onu satın aldı. O Nunu'nun oğlunun kölesidir, eğer herhangi biri Tuthilia'yı Nunu'nun elinden kurtaracak olursa, o kişi iki mina gümüş ödeyecektir. Eğer Tuthilia evde iyi olmazsa (iyi davranış göstermezse) alıcıya bir mina gümüşü geri ödeyecektir. Onun karısı, onun çocukları, onun annesi, onun kayınpederi, Tuthilia'ya (hukuki olarak) yaklaşmayacaklardır. Arpa, huZABĪ,..... (bunları) Tuthiliaš [Nunu]'nun evine teslim edecektir". Bu metin de köle olarak satılan Tuthilia'nın borçtan dolayı köle olarak kendini sattığı düşünülmektedir. Tuthilia'nın bir ailesi olduğu ve ailesine Tuthalia'ya ya yaklaşmamaları için uyarılmaları, Tuthilia'nın her hangi bir köle olmadığını göstermektedir.

Kt. a/k 805 b²⁴²: "Puzur-Aššur, Šubiahšu ve karısı Habzia'nın bedeli olarak bir mina gümüşü Zaha'ya ödedi. Onun patronu Zaha, uygun zamanda Šubiahšu'yu istediğinde, parayı ödedim. Eğer herhangi biri, Šubiahšu, karısı ve çocukları için müracaat edecek olursa Zaha, onları Puzur-Aššur için temizleyecek. Haraştan'ın huzurunda, Luhrahšu'nun huzurunda, Hanunu'nun huzurunda, Hikai'nin huzurunda. Zaha, Šubiahšu için müracaat etmeyecek". Bu sözleşme Assurlu bir kişi ve Zaha isimli bir yerli arasında yapılmaktadır. Bu örnekte bir çiftin çocukları ile birlikte satıldığı görülmektedir. Bu aile borçtan dolayı sonradan köle statüsüne düşmüş olabilir ya da baştan bu statüde olup, aile olarak satılmış olabilirlerdi. Böyle bir durumda, kölelerin aile kurmaları izin verildiği ve bu örnekte olduğu gibi köle-sahiplerinin herhangi bir satış durumunda karı ve kocayı çocukları ile birlikte satıp, aileyi birbirlerinden ayırmamaya dikkat ettikleri görülmektedir. Özellikle anne ve babanın isminin verilmesi ve çocukların isminin verilmesi, çocukların küçük olabileceğini akla getirmektedir.

²⁴¹ Galua=Galuwa?

²⁴² Bayram-Çeçen 1997, 598-599.

Kt. 88/k 1003²⁴³: “İlalişkan’ın bedeli ½ mina üç şekel gümüşü, onun annesi Wanilka’ya ve Şezur’un kızı Kanakana’ya, Tepula ödedi ve o, onu satın aldı. Eğer herhangi birisi İlalişkan’dan dolayı Tepula’ya müracaat edecek olursa, Wanialka ve Kanakana, 45 şekel gümüşü Tepula’ya ödeyecekler. Azizaş’ın huzurunda, Hiştahşu’nun huzurunda. Dadānum’un kızı Şāt-anna’nın huzurunda, Elali’nin oğlu İkünüm’un huzurunda”. Burada İlalişkan isimli bir kişi köle olarak satılmıştır. Alıcı Tepula isimli bir kişidir, satıcılar ise İlalişkan’ın annesi ve Kanakana isimli bir kadındır. Kanakana’nın İlalişkan’ın yetişkin kızkardeşi olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü Kanakana İlalişkan’ın eşi olmuş olsaydı, mutlaka sözleşmede bu durum belirtilirdi. İlalişkan’ın fiyatı ½ mina üç şekel olduğu için ve sorumluluğu iki kadında olduğu için, onun çok genç bir erkek olduğu düşünülmektedir.

(FAOS 4) =Kt. a/k 554 b²⁴⁴: “Saşa, kızı satın aldı ve Niwahşuşar, ona geri itirazda bulunmayacak. Eğer o, ona müracaat edecek olursa, 15 şekel gümüşü ödeyecek ve kızını geri götürecektir. Şanabū’nun huzurunda, Badidā’nın huzurunda, Hiştahşuşar’ın huzurunda”. Bu metin de, bir kız köle olarak satılmıştır. Kızın annesi olan Niwahşuşar, bu satıştan dolayı herhangi bir itirazda bulunmayacaktır. Fakat yine de böyle bir durum gerçekleşecek olursa, Niwahşuşar belli bir bedel ödeyerek, kızını geri alabilecektir. Genelde geri alış fiyatı satış fiyatından daha yüksek olduğuna göre ve geri alış fiyatının sadece 15 şekel olması, kızın küçük olduğunu göstermektedir. İsmi belgede yer almaması da bu durumu desteklemektedir.

Kt. v/k 65=AKT 3, 41 sözleşmesinde de bir aile üyesinin satılmasına şahit olunmaktadır. Belge şu şekildedir: “Tarmana, İnar’ın bedeli olan ½ mina yedi ½ şekel gümüşü (İnar’ın) büyük kardeşi Haşui’ye ve annesi Kudida’ya tartıp, onu satın aldı. Eğer Tarmana kendi evinde İnar’a iyi muamele etmezse, İnar ½ mina yedi ½ şekel gümüşü Tarmana’ya iade edecek ve hemen oradan gidecek. Eğer ona iyi muamele edilirse, İnar Tarmana’nın kölesidir. Köpekler Amiri Şipunahşu’nun huzurunda, Arnuman’ın huzurunda”. Bu metin de diğerlerinden farklı olarak,

²⁴³ Bayram-Çeçen 1997, 600-602.

²⁴⁴ Bayram-Çeçen 1997, 602-603.

satılan kişinin kendisi beklenmeyen bir durumda, parayı iade edip evine dönmesidir. İnar köle olarak gittiği evde eğer kötü muamele görecektir olursa, evine dönebilecektir. Fakat eğer durumu iyi olursa da köle olarak o evde kalacaktır. İnar hangi sebepten dolayı köle olarak satılmak mecburiyetinde kaldığı, belgedeki bilgilerden anlamak zordur.

Kt. v/k 125=AKT 3, 41²⁴⁵: “Labarša, Habia’nın karısı Šuppianeka’yı ve kızını Šarika’yı, Aššur-bēl-awātım’e bedeli karşılığında sattı. Eğer Habia’nın karısı Šuppianika ve onun kızı Šarika, Labarša’ya dönecek (itirazda bulunacak) olurlarsa, Labarša’ya bir mina gümüş tartacaklar. İli-nada’nın oğlu Puzur-Anna’nın huzurunda, Halkiašu’nun Barušga’nın huzurunda, Haluba’nın oğlu Hazilatum’un huzurunda”. Bu sözleşme diğer sözleşmelerden biraz daha farklıdır. Çünkü burada Habia isimli bir yerlinin karısı ve kızını köle olarak Assurlu bir kişiye satılmaktadır. Bu satıştan sonra, anne ve kız onları satan Labarša’ya itirazda bulunmaları durumunda, ceza olarak ona bir mina gümüş ödeyecekleri belgede belirtilmiştir. Böyle bir itiraz durumu gerçekleşebileceğine göre, Šuppianeka ve kızını, borçtan dolayı köle durumuna düşmüş olmalıdırlar. Çünkü normal köle olsalardı herhangi bir itirazda bulunma hakları olmazdı. Ayrıca ailenin reisi olduğu sanılan Habia’nın da sözleşmede sadece adının geçmesinden başka fonksiyonu olmaması, onun ölmüş olabileceğini akla getirmektedir.

Kt. 92/k 1033²⁴⁶: Tikanū ‘nun fiyatı olan ½ mina gümüşü Enna-Su’en, babası Šarabunua (kardeşi) Beruva ve annesi Ašālka’ya ödedi. Herhangi bir kimse, Tikanū için itiraz ederse, üç mina gümüşü babası Šarabunua, kardeşi Beruva ve annesi Ašālka, Enna-Su’en’e ödeyecekler. Hanunu’nun huzurunda, Kabanū’nun huzurunda, [...]’lele’nin huzurunda, Aššur-imitti’nin huzurunda. Kt. 92/k 1033 tableti, Tikanū isimli birinin annesi, babası ve kardeşi tarafından bir Assurlu’ya satılmasından bahsetmektedir. Metnin devamında, Assurlu Enna-Su’en herhangi bir sorun yaşayacak olursa, Tikanū’nun ailesi ona üç mina gümüş ödeyeceğinden söz edilmektedir.

²⁴⁵Ayrıca bkz. Sever 1998, 493-494.

²⁴⁶Gül-Yılmaz 1998, 105-106.

FAOS 15: “Pazarlar Amiri Wašhupa’nın mührü, Alaria’nın mührü, Hanuwa’nın mürü, Šadahšu’nun mührü, Nakkilit’in mührü. Nakkilit Šuppiahšu’yu sattı. 13 ½ šekel gümüşe onu Šakriuman satın aldı. Nakkilit Šakriuman’a karşı dava açmayacaktır. Eğer Šuppiahšu, Tamuria tarafından şikâyet edilirse, o (Nakkilit’i) öldürülecektir. Tarikuta gelecek ve gümüş ödeyecektir. Eğer o (kadın) ödemez ise, Šakriuman onun kızını oradan götürecektir”. Anlaşılması güç olan bu metin de, Nakkilit’in Šuppiahšu’yu Šakriuman’a sattığı görülmektedir. Diğer belgelerde olduğu gibi burada da satıcı alıcıya herhangi bir dava açmayacaktır. Fakat bu belgede açıklanması zor bir madde eklenmiştir, bu maddeye göre, köle Šuppiahšu, Tamuria isimli bir kişi tarafından şikâyet edilirse, o kişinin Nakkilit’i öldürebileceğidir. Daha sonra ise Tarikuta isimli bir kadının gümüş ödemesi gerektiğinden, eğer bu gümüşü ödemez ise, Šakriuman’ın onun kızını oradan götüreceği yani köle olarak alacağı bildirilmektedir. Burada Tarikuta, Nakkilit’in karısı olduğu düşünülmektedir. Böylece Nakkilit, öldürülse bile onun yerine bir bedel ödeyebilecek bir kişi bulunmaktadır.

FAOS 10 tableti bir satış belgesidir ve Talaš ve Peruwa isimli şahısların sahitliğinde yazılmıştır. Burada Anadolu’lu bir kadın olan Hana, kızını, Ahattum isimli bir Assurlu’ya satmıştır. Satış ücreti ½ mina ½ šekel gümüştür. Metnin devamında satılan kızın kaçması ve annesinin onu yakalaması durumunda, sahibine geri teslim etmesi gerektiğinden ve aynı zamanda bir mina gümüş ödeyeceğinden söz edilmektedir. Bu satış belgesinde yer alan bir başka klausül ise köle kızın yasa dışı bir olaya ya da başka yanlış bir davranışta bulunması durumunda, sahibinin onu istediği kişiye satma hakkına sahip olmasıdır.

Kt. c/k 1638b²⁴⁷ belgesi bir kadın tarafından satılan iki kişi hakkındadır. Burada satılan kişiler kız ve erkek kardeş olabilir ve anneleri tarafından satılmış oldukları düşünülmektedir. Metin şu şekildedir: “Niwahšušar’dan Habuahšušar ve Šupiuman’ı üç mina gümüşe Azu satın aldı. Eğer herhangi bir kimse Habuahšušar ve Šupiuman için Niwahšušar’a itiraz ederse, o üç mina gümüşü

²⁴⁷ Gül-Yılmaz 1998, 104.

ödeyecek ve (Azu) onları iade edecek. Berua'nın huzurunda, Puzur-İstar'ın huzurunda, Tarikuda'nın oğlu Hašui'nin huzurunda, Šuhurpia'nın huzurunda, Kudida'nın huzurunda, Šašahšušar'ın huzurunda". Bu belgede herhangi bir itiraz durumunda geri alış fiyatının satış fiyatı ile aynı olduğu görülmektedir.

Kt. a/k 898 b²⁴⁸: İstar-bāsti, Šikuwa'nın fiyatı olan (olarak) $\frac{2}{3}$ mina beş şekel gümüşü Hanuwa'nın oğlu Subili'ye tarttı. Eğer gerek onun borcunun sahibi (yani alacaklısı), gerekse Šikuwa'yı tutacak herhangi bir kimse (olursa) Hanuwa'nın oğlu Subili, İstar-bāsti'ye $\frac{2}{3}$ mina beş şekel gümüş tartacak ve onun kölesi ona dönecek. Eğer kendini çözmeyi (kölelikten kurtarmayı isterse) $\frac{1}{2}$ mina gümüş ödeyecek. Aššur-lamassi'nin huzurunda. Šimnuman'ın huzurunda. Walhašna'nın huzurunda. Hamar'ın huzurunda. Bu örnekte yer yer yukardaki diğer örneklere benzemektedir, fakat burada alıcı borcun sahibi olmadığı görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla borcu ödemek için Subili, Šikuwa'yı köle olarak satmıştır. Eğer bir itirazdan dolayı köle geri dönecek olursa, alış fiyatına geri iade edilebilecektir. Fakat eğer kölelin kendisi özgürleşmek isterse, $\frac{2}{3}$ mina gümüş yerine $\frac{1}{2}$ mina gümüş ödeyecektir.

FAOS 11a belgesinde de yine yerliler arasında köle alım satımı ile ilgilidir. Tamuria isimli yerli şahış yine yerli bir isime sahip olan Kikarnahšu'dan Aluazi isimli bir kişiyi $\frac{1}{2}$ mina gümüşe satın aldığı anlaşılmaktadır. Bu metinde önemli bir bilgi 9-13 satırlar arasında yer almaktadır: çünkü burada eğer Aluazi, Tamuria'ya bir mina gümüş verirse serbest kalacağından ve istediği yere gidebileceğinden bahsedilmektedir. Yani köle olarak $\frac{1}{2}$ mina gümüşe satın alınan Aluazi, özgürlüğü için iki misli gümüş ödemesi gerekmektedir. Bu sözleşmede böyle bir maddenin yer alması Aluazi'nin borçlarından dolayı köleliğe düşmüş olabileceğini akla getirmektedir.

Kt. 92/k 1043²⁴⁹: Nišuman'ı Hištahšu'dan bir mina gümüş karşılığında xx ZĪ.NĪ satın aldı. Eğer herhangi bir kimse Nišuman için itiraz ederse bir mina gümüş ödeyecek. Ata[...]'nın huzurunda, Zaku'nun huzurunda, A [...]'nın huzurunda.

²⁴⁸ Sever 1998, 486-487.

²⁴⁹ Gül-Yılmaz 1998, 105.

Kt. j/k 288b²⁵⁰: Köle Titawašhi'yi kız kardeşi Bidibidi sattı. (onu) İtūr-İlī'nin oğlu Hanu satın aldı. Eğer Bidibidi İtūr-İlī'nin oğlu Hanu'ya itiraz ederse ½ mina gümüş ödeyecek. Eğer yabancı bir kimse ona (Hanu'ya) itiraz ederse Bidibidi alacak. Eğer Titawašhi geçimsizlik yaparsa (Pazar yerine) çıkaracaklar ve satacaklar. Kulā'nın huzurunda, Aššur-imitti'nin huzurunda, senin gelinin Šubiašwa'nın huzurunda. Bidibidi'nin bu metinde kızkardeşini köle olarak sattığı görülmektedir. Titawašhi ye köle denmesi, onun daha öncede bu statüde olduğu düşünülmektedir.

Kt. n/k 74²⁵¹: “Šipima'nın oğlu Nakiuman'ın mührü. Šumiawa'nın oğlu Tarikuda'nın mührü. Walhašna'nın oğlu Alulu'nun mührü. Onun annesi Hištahšušar'ın mührü. Onun erkek kardeşi Arawarhamena'nın mührü. Aši'et, Hištahšušar ve Arawarhamena'ya Talia'nın fiyatı olan 45 šekel gümüş ödedi ve böylelikle onu satın aldı. Eğer *tuzinnum*'un efendileri (sahipleri) ya da herhangi başka biri, Aši'et'e Talia'dan dolayı istekte bulunacak olurlarsa, onun annesi Hištahšušar, ve onun erkek kardeşi Arawarhamena, onu bu istekten temize çıkaracaklardır”. Talia isimli bir kişi burada annesi ve erkek kardeşi tarafından köle olarak satılmıştır. *Tuzinnum* sahiplerinin de herhangi bir istekte bulunamayacakları maddesi, Talia ve ailesinin bir *tuzinnuma* bağlı olduklarını göstermektedir.

FAOS 12: metin bir kölenin özgürlüğüne kavuşması ile ilgilidir. Belge şu satırları içermektedir: “....Kurduma kendini çözdü ve 2/3 mina beş šekel gümüş olan kendi fiyatını, *ubadinnuma* ödedi. *Ubadinnum* ya da Zaparašna veya Urduba, Kurduma'ya itiraz edecek olurlarsa, onlar ona beş mina gümüş ödeyeceklerdir..”. Bu metinde dikkate değer unsur, yine muhtemelen borç-köleliğine düşen birinin kendini özgürleştirmek için neler yapması gerektiğini göstermektedir. Bir *ubadinnuma* bağlı olduğu anlaşılan Kurduma kendini kölelikten kurtarmak için bu kolektif topluma da belli bir miktar ödediği görülmektedir.²⁵²

²⁵⁰ Gül-Yılmaz 1998, 106-107.

²⁵¹ Dercksen 2004, 160 ayrıca bkz. Donbaz 1988, 49-51.

²⁵² *Ubadinnum* ile ilgili bilgiler için bkz. 2.3.1.

FAOS 17a metninde yine çocuğunu köle olarak satan bir kadın vardır: “Šaluatta, Suli’yi satın almıştır. Annesi Šuppianika onu satmıştır. Eğer o (Šuppianika) ona (Šaluatta) dava açacak olursa, o ½ mina gümüş ödeyecektir. Ušunaman’ın huzurunda, Hamara’nın huzurunda, Abalala’nın huzurunda, Tatkapu’nun huzurunda”.

FAOS 28A: “Šuppianika’nın fiyatı olan ⅓ mina ¼ šekel gümüşü Walawala, Šuppianika’nın kocası Happuala’ya ödemiştir. Köle şimdi onun kölesidir. Köle ile ilgili olarak kimse (Walawala’y) karşı dava açmayacak. Talhama ve Hištahšu kefildir. Eğer herhangi bir kişi köleden dolayı Walawala’ya dava açarsa, Talhama ve Hištahšu Walawala’yı temize çıkaracaklardır. Eğer onlar temize çıkarmazlarsa, Talhama ve Hištahšu Walawala’ya bir mina gümüş ödeyeceklerdir ve köleyi oradan götüreceklerdir. Buzzuzum’un oğlu Mašiiil’ın huzurunda, İdī-Aššur’un oğlu Būtāja’nın huzurunda, Happuašu’nun oğlu Tamuria’nın oğlu, Alaria’nın oğlu Šakriuman’ın huzurunda”. Yerliler arasında yapılan bu köle alışverişinde, bazı Assurlu kişilerinde şahit olarak gösterildiği görülmektedir. Bu belgede Šuppianika isimli bir kadın, kocası tarafından köle olarak satılmaktadır. İki kişi, bu satıştan dolayı kefil olarak gösterilmiştir. Eğer herhangi bir kişi ilerde bu köle satışından dolayı itirazda bulunacak olursa, kölelin sahibine, kefil olan kişiler belli bir ceza parası ödeyeceklerdir.

(Kt. a/k 250b)=FAOS 19: “Hapia, Barmela, Kuššara ve Kaksia, Hapia’yı 13 ½ šekel gümüşe satmışlardır ve Hahhua onu satın almıştır. Bir *tuzinum* ya da herhangi biri Hahhua’ya karşı dava açmayacaktır. Eğer adı geçen kişilerden biri Hahhua’ya dava açacak olursa, Hapia, Barmela, Kuššara ve Kaksia, Hahhua’ya 13 ½ šekel gümüş ödeyeceklerdir. Kakaria’nın huzurunda, Mahira’nın huzurunda, Labarša’nın huzurunda”. Bu örnekte de aynı *tuzinnuma* bağlı olan kişilerin bir kişiyi köle olarak sattıkları düşünülmektedir.²⁵³

(EL 1, 105)=FAOS 20 metni, bir kadın kölelin satışı hakkında bilgi vermektedir: “Hahhua kadın köle Kattida’yı beş šekel gümüşe satmıştır ve Kakaria onu satın almıştır. Eğer herhangi bir kişi Kakaria’ya dava açacak olursa,

²⁵³ *Tuzinum* ile ilgili bilgi için bkz. Başlık 2.3.1.2.1.

Hahhua onu temize çıkaracaktır. Kuku'nun huzurunda, Malawašhi'nin huzurunda, Katarzia'nın huzurunda”.

FAOS 21: “Terikuta ve onun eşi Haštahšušar, Šallenni'nin kızı olan köle Appituri'yi sattılar ve Tuhušipha onu satın aldı. Eğer herhangi bir kişi Tuhušipha'ya karşı dava açacak olursa, Terikuta ve eşi onu temize çıkaracaklardır. Eğer herhangi bir kişi (köleyi) serbest bırakacak olursa, o kişi (Terikuta'ya) bir mina gümüş ödeyecektir. Šazua'nın huzurunda, Anula'nın huzurunda, Šātanna'nın huzurunda”. Antlaşmada “Šallenni'nin kızı” olarak geçen kişinin doğuştan köle olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat Šallenni isminin önünde “köle” ibaresi bulunmadığı için, sadece kızın köle olduğu düşünülmektedir. Metinde kızın kölelikten bir mina karşılığında kurtulabileceği maddesi eklenmiştir ve bu fiyatı veren anlaşıldığı kadarıyla sadece onun özgürlüğüne kavuşmasına sebep olacaktır, kızı köle olarak alamayacaktır.

FAOS 26 Assurlu Ahattum isimli bir şahıs ve yerli şahısların arasında gerçekleşen bir köle alışverişi kayıdır. “Ahattum, Šamnanika'nın satış fiyatı olan 1/3 mina iki ½ şekel gümüşü, Kunania ve Nakištuar'a ödedi. Eğer 2/3 mina beş şekel gümüşü öderlerse, Šamnanika'yı alabilirler. Lihšuman'ın huzurunda, Huza'nın huzurunda”.

FAOS 27: bu metinde köleyi alan kişi bir Assurlu kadındır ve satanlar ise Anadolulu kişilerdir. “Eštərbāštī, Dudu ve Kuzizi'ye ½ mina artırılmış gümüş (köle kız)'ın fiyatı olarak ödemiştir. Köle kız onun kölesidir fakat o onu satmayacaktır ve kaybetmeyecektir. Eğer Dudu ve Kuzizi köleyi özgürleştirmek²⁵⁴ isterlerse, onlar Eštərbāštī'ye bir mina gümüş ödeyecekler ve köleyi oradan götüreceklerdir. Eğer köle kaybolursa [.....]”. Kölesini satan çift eğer köleyi geri almak isterlerse iki katı gümüş ödeyip, onu geri alabileceklerdir.

FAOS 5A, Kt. o/k 47 ve (BIN 4, 209)=El 1, 106 b metinleri *tuzinnuma* bağlı kölelerin satılmasından bahsedilmektedir.

FAOS 5A: “Köle Balhuši'a'yı, Šiwašmi ve Kukran'dan altı şekel gümüş karşılığında Anaš ve Šali'atta satın aldı. Eğer herhangi biri Anaš ve Šali'atta'ya

²⁵⁴ Burada “özgürleştirmek” kelimesi “geri almak” anlamında kullanılmış olabilir.

dava açacak olursa (geri dönecek olursa) ki bu kişi ister *tuzinnum* ya da alacaklı kişi ya da Šiwašmi ve Kukran olsun, ½ mina gümüş ödeyeceklerdir. Ennumaššur'un huzurunda, Tibula'nın huzurunda”.

Kt. o/k 47²⁵⁵: “Šuli'nın mührü, Kula'nın mührü, Peruwa'nın mührü, Tuthalia'nın mührü, Nemašu'nun mührü. Peruwa ve Tuthalia Walhašna'yı 15 šekel gümüşe sattılar. Šatahšu onu satın aldı. Eğer bir kimse Šatahšu'ya hukuken itirazda bulunursa, (o) *tuzinnum* (dahi) olsa, bir mina gümüş tartacak”.

(BIN 4, 209)=El 1, 106 b: “Hapa oğlu Ennum-Aššur'un mührü, Tibula'nın mührü. Šiwamei'in mührü. Kukran'ın mührü. Anaš ve Šaluwanta, Šiwašmei ve Kukran'dan altı šekel gümüşe, köle kız Palhazia'yı satın aldılar. Eğer herhangi bir kişi Anaš ve Šaluwanta'dan köle kız ile ilgili bir istekte bulunacak olursa, *tuzinnum* ya da alacaklı olsun, Šiwašmei ve Kukran yarım mina gümüş ödeyeceklerdir”.

Yine bir köle alışveriş belgesi olan Kt. t/k 32 (zarf)'de ²⁵⁶ şu satırlar yer almaktadır.: “Adilat'ın mührü, Šu-Belum'un mührü, [Šup]-ewira'nın mührü, Zuba'nın oğlu Sulia'nın mührü, Šup-ewira'nın oğlu Habuala'nın mührü, Bilazu'nun oğlu Šurama'nın mührü, Ganušgan'ın oğlu Šupuahšu'nun mührü, Tepula'nın mührü, Tiz'in mührü, onun oğlu Walhašna'nın mührü. Šupahšu, Huišnuman'ın kölesini bedeli karşılığında Ennum-Aššur'a verdi...”.

Kt. 90/k 120²⁵⁷: “Nuhušatum kadın kölesi Kurubana'yı verdi. Nuhušatum'un kölesi, Nuhušatum onu sattı ve bayan Ab-šallim 45 šekel gümüşü ödedi ve Ab-šallim kadın köle Kurubana ve oğlunu satın aldı. Eğer herhangi biri kadın köle veya onun çocuğu için müracaat edecek olursa, Ab-šallim'e 45 šekel gümüş ödeyecek. Dan-ili'nin oğlu Ennam-Aššur'un huzurunda, Ennum-Aššur'un oğlu Merali'nin huzurunda”. Bu metinde bir kadın köle ve küçük olduğu düşünülen çocuğu birlikte satılmışlardır.

²⁵⁵ Albayrak 2005, 22-26.

²⁵⁶ Sever 1998, 491-492.

²⁵⁷ Bayram-Çeçen 1997, 586-588.

Kt. 91/k 410²⁵⁸: “...*Alahhinnum* memuru Hadaikur, Zuzānum’un oğlu Šamaš-abī’nin ve İphurum’un oğlu Šalim-aššur’un satın aldığı köle- kız Kukra. Hāmum bizim önümüzde kesti..”. Burada yer görülen “kesti” kelimesi, “bağlantıyı kesti” anlamında olduğu düşünülmektedir.

FAOS 30: bu belge, Assurluların arasında yapılan bir köle alışverişinden bahsetmektedir. “Albēlī’nin satış fiyatı olan 1/3 mina beş şekel gümüşü, Adadbāni’nin oğlu İdāja, Šubēlum’un oğlu Mannukī’aššur’a ödemiştir. Mannukī’aššur Albēlī’nin fiyatından memnun olmuştur. Allanātum ayında, limum Buzzuzu. Amurrumbāni’nin oğlu Šiāum’umun huzurunda. İlšurabi’nin oğlu İli’ašrannī’nin huzurunda”.

FAOS 24: “İnnahsuin’in oğlu Šu’anum, (kadın) köle Šataššur’u satış fiyatı 1/3 mina gümüşü ödeyerek onu özgürleştirdi. Eğer herhangi bir kişi o köle hakkında Lamašša ya da onun oğlu Alilī’ye karşı dava açacak olursa, [Šu’anum onları temize çıkaracaktır]. [...]”. Bu metin Assurlu kişiler Šataššur isimli bir kadın köleyi belli bir miktar gümüş ödeyerek özgürlüğüne kavuşmasını sağlamışlardır. Lamašša ve oğluna karşı herhangi birinin dava açabilme olasılığı, kölelin onların bir şekilde bağlantılı olduğu sanılmaktadır.

Bir başka köle satımı ile ilgili belge ise Kt. h/t 330=FAOS 8’dir: “Lakan, kölesi Tamuria’yı altı şekel gümüş karşılığında Kabsiašwe’den satın aldı. Eğer herhangi biri Tamuria için Lakan’ı sorgularsa, o kişi 1/2 mina gümüş ödeyecektir. Hapuašu’nun huzurunda, Kalilawitra’nın huzurunda, Anahluka’nın huzurunda, Supa’nın huzurunda, Šupunahšu’nun huzurunda, Ašu’nun huzurunda”.

FAOS 13b: [...]’nin mührü, Ašu’nun mührü. Niwalka, bir kadın köle fiyatı olan 17 şekel gümüşü teslim aldı. Aššurmuttabbinin eşi olan Nakilwišwe köleyi satın aldı. Eğer herhangi bir kişi köle kadın için hak iddia ederse, o kişi Aššurmuttabbinin eşi Nakilwišwe’ye bir mina gümüş ödeyecektir. Eğer sözü edilen köle Wašitini [...] hakkında dava açan olursa [...]. Bu sözleşmede de herhangi bir köle satış belgesinde olan bilgilerin yer aldığı görülmektedir.

²⁵⁸ Veenhof 2003b, 699.

Kt. o/k 45²⁵⁹: “Gazuzu’nun oğlu Nakkilet’in mührü, İddin-Aššur’un oğlu Enna-Aššur’un mührü, Hapuašu’nun mührü, onun karısı Waliwali’nin mührü. Bayan köle Nenaša’yı Hapuašu ve onun karısı Waliwali’den Hapuala satın aldı”. Yerliler arasında yapılan bu köle alışverişinde, Assurlu kişilerin mührüde bulunmaktadır.

Kt. a/k 1277²⁶⁰: “Pilah-İštar köle Rabiāt-ša-Raza’yı (?) Sukkallia’nın oğlu Aššur-ištikla’dan ½ mina gümüş karşılığında satın aldı. Aššur-ištikla, Rabiāt-ša-Raza’nın fiyatı olarak ½ mina gümüşe doyurulmuştur. Köle, Pilah-İštar’ın kölesidir. Eğer herhangi bir kimse köle adına Pilah-İštar’a dönecek olursa (hukuku talepte bulunursa), Aššur-ištikla kölenin durumunu Pilah-İštar’a izah edecek. İli-ištikal’in oğlu Aššur-malik’in huzurunda”. Bu sözleşmede kölenin yerli bir Anadolu ismi taşımadığı görülmektedir. Diğer taraftan, köleyi satan ve Assurlu bir isim taşıyan Aššur-ištikla’nın babasının yerli bir isim taşıdığı görülmektedir.

Kt. 88/k 990²⁶¹ belgesinde genelde köle alışverişlerinde görülen bilgiler yer almaktadır: “Enah-ilī’nin karısı Anana, Tapuša’nın oğlu Çobanlar Amiri Peruwa’dan bayan Zapizapi’yi değeri olan bir mina gümüş karşılığında satın aldı. Eğer herhangi bir kimse, ister Peruwa, isterse bir başkası Zıpizipi için itiraz edecek olursa, dört mina gümüşü Anana’ya ödeyecek”.

Kt. n/k 1772²⁶² belgesindeki köle satışı ise bir rahibeye aittir. Metin şu bilgileri içermektedir: “Šu-Suen’in oğlu Bukāanum’un mührü, Naplis’in evine ait kadın kölenin bedeli olan 20 šekel tasfiye edilmiş gümüş hakkında. *Gubabtu*-rahibesi olan Naplis’in kızı adına Babālum’lum oğlu İdī-Aššur Kaneš’te parayı aldı. Naplis’in kızı, Kura için müracaat etmeyecek.

Belgelerden de anlaşılacağı gibi, genel olarak insan alım-satımları ile ilgili olan sözleşmeler iki gruba ayrılmaktadır. Belgelerin bir kısmında borçtan dolayı köle olarak satılmak zorunda kalan kişiler olduğu görülmektedir. Borçtan dolayı

²⁵⁹ Albayrak 2005, 22-26.

²⁶⁰ Sever 1998, 490-491.

²⁶¹ Bayram-Çeçen 1997, 588-589.

²⁶² Bayram-Çeçen 1997, 589-590

satılan kişilerin genel olarak çocuk ve genç oldukları gözlenmektedir. Eğer bir ailenin borcu var ise ilk önce çocuklar ve kadınların satıldığı anlaşılmaktadır. Aile reislerinin ise köle olarak satıldığı nadir olarak görülmektedir, bunun sebebi de, onların bir şekilde çalışıp, sonradan aile üyelerini kölelikten kurtarmak için belli parayı temin edebilecek imkânlarının olmasıdır. Antlaşmaların çoğunda borçtan dolayı köleliğe düşenlerin, belli bir mikar ödenmesi durumunda (genelde bu borç miktardından ve satış fiyatından daha yüksek bir ücrettir) tekrar özgür kalabileceklerini gösteren maddeler eklenmiştir. Bu maddelerden de anlaşıldığı gibi çoğu kişi borç ödeninceye kadar ailesinin bir ya da birden daha fazla üyesini alacaklıya rehin olarak bırakmaktaydı. Fakat bu kişilerin gittikleri yerlerde herhangi bir köle gibi muamele yapıp yapılmadığı bilinmemektedir. Rehlin oldukları sürece, hukuki olarak kölelerle aynı haklara mı sahip oldukları da bilinmemektedir.

Borçtan dolayı köle olarak satılmak mecburiyetinde olan kişiler bazen başkalarına da satıldıkları görülmektedir. Bu durum örneğin Kt. a/k 898 b görülmektedir. Tahminen burada alacaklı olan kişi, borcu köle olarak kabul etmemiştir ve bundan dolayı borclu olan kişi köleyi başkasına satmıştır ve böylelikle ödeyeceği gümüş miktarını temin etmiş olmuştur.

Köle alım-satımı ile ilgili diğer senetler ise “normal” köleler ile ilgilidir. Bu metinlerde genelde diğerlerinde olduğu gibi ek maddeler yer almamaktadır. Sadece bazı durumlarda kölenin kendini özgürleştirmek isterse belli bir miktar ödemesi gerektiği belirtilmiştir.

“Normal” kölelerle ilgili sözleşmelerde geçen satış miktarlarının, borçtan dolayı kölelik statüsüne düşenlerin satış fiyatından daha az olduğu düşünülmektedir. Bu durum borç köleliğine düşenlerin belli bir miktar paraya ihtiyaçları olduğundan ve daha sonra bu miktarın neredeyse iki katının geri dönüşümü olabileceğinden kaynaklanabilir. Diğer taraftan “normal” köleler istenilen fiyata satın alınabileceğinden ve genelde bir “senet” rolünde olmadıkları için diğerlerinden daha ucuz oldukları düşünülmektedir.”

	<u>Cinsiyet:</u>	<u>Fiyat:</u>	<u>Ek²⁶³:</u>	<u>Belge no:</u>
Köle	Erkek	1/3 M.	1/3M.2½ Ş.	Kt. o/k 90 ²⁶⁴
Köle	Erkek ve kadın	3 M.	3 M.	Kt. c/k 1638b ²⁶⁵
Köle	Erkek	½ M.	2 M.	FAOS 29 A
Köle	Erkek	⅓ M. 5 Ş.		FAOS 30
Köle	Erkek	45 Ş. ²⁶⁶	5 M.	Kay. 294
Köle	Erkek	2 <i>tisappum</i> ve 1 <i>nibrārum</i> kumaşı	⅓ M.	FAOS 40 A
Köle	Erkek	1 M.	1 M.	Kt.92/k 1043 ²⁶⁷
Köle	Erkek (genç)	½ M.	3 M.	Kt.92/k 1033 ²⁶⁸
Köle	Erkek (? genç)	½ M. 3 Ş.	45 Ş.	Kt. 88/k 1003 ²⁶⁹
Köle	Kadın (genç)	½ M. ½ Ş.		FAOS 10
Köle	Kadın	5 Ş.		FAOS 20
Köle	Kadın (genç)	24 Ş.		KT V, 52 (Kt. 92/k 198)
Köle	---	⅔ M. 5 Ş.	⅔ M. 5 Ş.	Kt. a/k 898b ²⁷⁰
Köle	Erkek	½ M.	1 M. ²⁷¹	FAOS 11a
Köle	Erkek	45 Ş.		Kt. n/k 74 ²⁷²
Köle	Erkek	3 Ş.		Kt. t/k 9 ²⁷³
Köle	Çocuk/genç	---	½ M.	FAOS 17a
Köle	Erkek	1 M. 2 çuval	4 M.	Kt. e/k 158 ²⁷⁴

²⁶³ Alınan köle için başkasının hakk iddia etmesi durumunda, ödenecek olan ceza veya onu özgürleştirmek için ödenmesi gereken miktar.

²⁶⁴ Öz-Albayrak 2005, 24-27.

²⁶⁵ Gül-Yılmaz 1998, 104.

²⁶⁶ Kendini borç köleliğinden kurtarmak için ödediği miktar.

²⁶⁷ Gül-Yılmaz 1998, 105.

²⁶⁸ Gül-Yılmaz 1998, 105-106.

²⁶⁹ Bayram-Çeçen 1997, 600-602.

²⁷⁰ Sever 1998, 486-487.

²⁷¹ Köle bir mina gümüş karşılığında özgürlüğünü satın alabilir.

²⁷² Dercksen 2004, 160.

²⁷³ Bayram-Çeçen, 596-598.

		arpa		
Köle	Kadın ve kız çocuğu	½ M. 7 ½ Š	5 M.	FAOS 18
Köle	Kadın (genç)	---	½ M.	Kt. j/k 288b ²⁷⁵
Köle	Kadın	17 Š.	1 M.	FAOS 13 b
Köle	Kadın	45 Š.	45 Š.	Kt. 90/k 120 ²⁷⁶
Köle	Kadın	⅓ M. ¼ Š	1 M.	FAOS 28 A
Köle	Erkek (?)	⅓M. 2 ½ Š.	⅔ M. 5 Š.	FAOS 26
Köle	Erkek	1 ⅓ M.		Kt. e/k 154 ²⁷⁷
Köle	Erkek	⅔ M.	---	EL 1, 205.
Köle	Kadın (genç)	½ M.	1 M. ²⁷⁸	FAOS 27
Köle	Kadın (genç)	6 Š.	½ M.	BIN 4, 209.(zarf)
Köle	Kadın	20 Š. ²⁷⁹		Kt. n/k 1772 ²⁸⁰
Köle	Kadın	6 Š.	½ M.	FAOS 5 A
Köle	Kadın (genç)	---	15 Š.	Kt. a/k 554 b ²⁸¹
Köle	Erkek(?)	13 ½ Š.		FAOS 15
Köle	Erkek (?)	15 Š.	1 M.	Kt. o/k 47 ²⁸²
Köle	Erkek	½ M. 7 ½ Š.	½ M. 7 ½ Š.	AKT 3, 41=Kt. v/k 65 ²⁸³
Köle	Erkek	6 Š.	½ M.	FAOS 8
Köle	Erkek	12 Š.	½ M.	Kt. 87/k 285 ²⁸⁴
Köle	Erkek	13 ½ Š.	13 ½ Š.	FAOS 19
Köle	Erkek (?) (genç)	15 Š.		Belge no 2 ²⁸⁵

²⁷⁴ Çayır 2004, 50-51.

²⁷⁵ Gül-Yılmaz 1998, 106-107.

²⁷⁶ Bayram-Çeçen 1997, 586-588.

²⁷⁷ Çayır 2004, 46-47.

²⁷⁸ Özgürleştirmek için ödenecek miktar.

²⁷⁹ Arıtılmış gümüş.

²⁸⁰ Bayram-Çeçen 1997, 589-590.

²⁸¹ Bayram-Çeçen 1997, 602-603.

²⁸² Albayrak 2005,22-26.

²⁸³ Sever 1998, 492-493.

²⁸⁴ Dercksen 2004, 162.

Köle	Erkek (?)	1 M.		Kt. a/k 805 b ²⁸⁶
Köle	Erkek	½ M.	2 M.	FAOS 29
Köle	Erkek	2/3 M. 5 Ş.	½ M.15 Ş.	FAOS 32
Köle	Kadın	1 M.	4 M.	Kt. 88/k 990 ²⁸⁷
Köle	Kadın (genç?)	---	1 M. ²⁸⁸	FAOS 21
Köle	Kadın (genç)	---	1 M.	Kt. v/k 125=AKT 3, 41
Köle	Erkek	1 M.		Kt. a/k 933 b ²⁸⁹
Köle	Erkek	1 M.	2 M./1 M.	Kt. 88/k 713 ²⁹⁰
Köle	Erkek	½ M.		Kt. a/k 1277 ²⁹¹
Köle	Kadın	1/3 M. ²⁹²		FAOS 24.

Tablo A: Köleler için ödenen fiyatlar.

2.2.1.4. KOLONİ HALKI

Anadolu'ya gelen Assurlu tüccarların, bölgede ticaret yapabilmeleri için, karşı taraf olan Anadolu'lu yetkililer ile antlaşma yapmaları gerekmektedir. Bu antlaşma esnasında her iki taraf da kendi haklarını koruyacak şartlar ve istekler öne sürmekteydiler. Bu iletişim şekli, resmi ve gâyriresmi alanlarda kendini göstermekteydi. Örneğin kurumlar arasında yapılan diplomatik antlaşmalar, hukuki, siyasi ve ekonomik alanları kapsamaktaydı. Halk ve tüccarlar arasındaki iletişim ise alışveriş, borç alma ya da verme ve evlilik gibi farklı kültürel olaylarda kendini göstermekteydi.

Assurlu tüccarlar Anadolu'ya belli bir amaçla gelmekteydiler ve bu bölgeye gelirken anayurtlarından hiçbir şekilde kopmuyorlardı. Anadolu'ya yerleşirken, bu faaliyeti planlı yapıyorlardı. Bu durumda onları bilinen “göçmen”

²⁸⁵ Günbattı 1987, 190-191.

²⁸⁶ Bayram-Çeçen 1997, 598-599.

²⁸⁷ Bayram-Çeçen 1997, 588-590.

²⁸⁸ Serbest bırakmak için gereken miktar.

²⁸⁹ Sever 1998, 487-488.

²⁹⁰ Donbaz 1993, 145-146.

²⁹¹ Sever 1998,490-491

²⁹² Köleyi özgürleştirmek için ödediği miktar.

kavramından uzaklaştırıp, kolonist tanımına yaklaştırmaktaydı. Örneğin, göçmen yabancı bir bölgeye yerleşmeyi tercih ederken, genelde bu kararı anavatanındaki yetkili mercileri ilgilendirmeyip daha çok kişisel bir göçtür. Oysa Assurlu tüccarların Anadolu'ya gelmesi birçok yetkili mercii ilgilendirmekte olup, Anadolu'ya gelirken, arkalarında destek aldıkları güçlü bir sistem vardı. Assur'daki kent-meclisinin yanı sıra bazen kral da işin içinde yer alabilmekteydi. Anadolu'ya geçici ya da kalıcı olarak yerleşmeye düşünen tüccarlar, bu kararı farklı diplomatik antlaşmalar ile desteklemekteydiler. Örneğin, Kaneş'e koloni tarzında yerleşmek isteyen tüccarlar, o kentin sarayı²⁹³ ile sözleşme yapmaktaydılar. Bu tür sözleşmeler ile Assurluların hem ticari hakları hem de kişisel hakları korunmuş oluyordu.

2.2.1.4.1. ANADOLU YÖNETİCİLERİ VE ASSURLU TÜCCARLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER.

Saray ve tüccarlar arasındaki ilişki kentin konumuna göre değişmekteydi. Assurlu tüccarlar için önemi büyük olan kentlerin yöneticileri daha sert ve mesafeli davranabilirken, küçük kentlerin beyleri bu tüccarlara karşı daha samimi olabilmekteydi. Küçük bir kent-beyliği olan Tumana kralı bir Assurlu'ya yazdığı mektupta: “iyi bilinen bir gerçektir ki, bütün Assurlular benim ailemin bir parçasıdır” gibi ifade kullanırken, daha merkezi otorite olan kentlerin beyleri ise yerine göre tüccarları cezalandırabilir ya da onlarla görüşmeyi reddedebilirdi.

Anadolu kentlerinde saray ve tüccarlar arasında yapılan diplomatik antlaşmaların çoğunda Assur kent-devletinden gönderilen elçiler²⁹⁴ bulunmaktaydı. Mesela Kaneş ile bir antlaşma yapılacaksa bunu tüccarlar kendilerine göre yapamazlardı. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Karum Evi'nin ileri

²⁹³ Araştırma esnasında Assurluların genelde anlaşmaları kent beyleriyle yaptıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında bu anlaşmalarda Assurluların muhatapları kralın yakın akrabaları veya sarayda görevli yüksek dereceli memurlar da olabilmekteydi. Bu nedenle araştırmanın bu bölümünde, “saray” kelimesinin kullanımı: kent beyi, onun akrabaları ve saraydaki memurları kapsamaktadır.

²⁹⁴ *Şiprū ša ālim* yani “Kentın Elçileri” bir nevi kontrolör olarak antlaşmalarda yer almaktaydılar. Larsen'e göre II. Kat döneminde diplomatik bağlantılar bu elçiler olmadan gerçekleşmiyordu, bu durum Ib katına denk gelen dönemde ise değişmişti, bkz. Larsen 1976, 253.

gelenler ile Assur'dan gelen elçiler birlikte, Anadolu saray kurumu ile bir yazılı sözleşme yapardı. Bu sözleşme o bölgede bulunan ya da bulunacak olan her Assurlu tüccar için geçerliydi. Taraflar arasında yapılan bu antlaşmaların çoğunda aşağıdaki hususların yer almasına dikkat edilmekteydi²⁹⁵:

Saray ve kralın hakları:

*Saray, tüccarların kentte getirdikleri kumaştan %5 civarında ve kalaydan ise 2/65 oranında yani her eşek yükünden 4 mina vergi alabilirlerdi. Saray ya da krala ödenen bu vergi, *Nishattum*-vergi olarak bilinmekteydi.

*Saray, yine ithal edilen kumaşın %10'nu satın alma hakkına sahipti.

*Husārūm (*Lapis lazuli* =lacivert taş) ve *amutum* (demir) ticaretinde tekeli bulunmaktaydı.

Assurlu tüccarların hakları:

*Anadolu'da bulunan karum ya da vabartumlarda yerleşme ve duruma göre konaklama hakkı ve bunun yanında bu yerlerde Anadolu sarayı tarafından korunma talebi.

*Karumlarda yaşayan tüccarlar, siyasi ve hukuki olarak Assur kent-devletinin bir uzantısı oldukları için, Anadolu'da da kendi hak ve hukuklarına bağlı kalmalarına izin verilmekteydi.²⁹⁶

*Geçtikleri bölgelerde, o bölgenin sarayı tarafından korunma sözü alıyorlardı. Aynı zamanda yolculuk esnasında soyulma durumunda uğranılan zarar yine saray tarafından karşılanmaktaydı. Bu şekilde tüccarların malları sigortalanmış oluyordu.

*Konaklayacakları kentin saray-depolarını kullanabilirlerdi.

*Anadolu'daki kalay ticareti Assurluların tekelinde bulunmaktaydı.

²⁹⁵ Larsen1976, 245 vd.

²⁹⁶ Bunun yanında Anadolu'da uyulması gereken bazı kurallara ve kanunlara da tabidirler.

Burada kısaca sıralanmış olan noktalar, yetkili olan bir Assurlu tüccar gurubu ve saray arasında yapılan antlaşmalarda geçen genel şartlardı. Fakat bazı durumlarda bu genel şartların yanında başka hususlar da eklenebilirdi.

Antlaşmalarda bu genel maddelerden daha detaylı şartlar da yer alabilmekteydi. Örneğin Kaneş Karum II. katta bulunan Kt n/k 794²⁹⁷ belgesi, adı açıklanmayan fakat Güney Anadolu'da yer alan bir krallık ile Assurlu tüccarlar arasında yapılan bir antlaşmadan bahsetmektedir. Bu antlaşmaya göre kral, bölgesinde kayıp Assur yüklerini ve mallarını araştırmakla ve bunları bulup sahiplerine teslim etmekle yükümlüydü. Ayrıca yine bu sözleşmeye göre kral, Assurlu tüccarların can güvenliğini sağlamakla sorumluydu, fakat herhangi bir kan akıtma olayı olursa da yine kralın, sanıkları Assurlulara teslim etmesi gerekmekteydi. Assurlular böyle bir durumda antlaşmaya kendi yasalarında olduğu gibi kısasa kısas suçluyu öldürme haklarına sahip olabilirdi.²⁹⁸ Belgede yer alan bir başka dikkat çeken husus ise, bahsi geçen kralın, bölgesine, Akkadlıların girmesine izin vermemesiydi. Eğer herhangi bir Akkadlı (tüccar) bu bölgeye girerse, kral bu kişi ya da kişileri Assurlulara teslim etmekle yükümlüydü. Böyle bir durumda, Assurlular Akkadlıları öldürme hakkına sahipti. Son olarak kral, babasının da kabul ettiği bu antlaşmada yer alan maddelerden daha fazlasını istememeliydi.

Kt n/k 794 metnine göre Assurlu tüccarların yükümlü oldukları hususlar ise şunlardı; Anadolu'ya ya da Assur'a giden her eşek için, bu bölgenin kralına 12 şekel kalay ve bir ¼ şekel gümüş ödemeleri gerekmekteydi. Assurluların ekledikleri maddelerden biri ise, kralın bölgesine Akkadlıları sokmayacağına dairdi. Antlaşma metninin devamında, olumsuz şartlarda örneğin bir kargaşa yaşanır ve o bölgeden hiçbir kervan geçmeyecek olur, krala Hahhum'dan beş mina kalay gönderilecekti. Bu sözleşmede krala verilen bu para fazla olmamasına rağmen, kabul etmesinin başka nedenleri olabilirdi. Belki de bu krallık ticaretin yürütüldüğü ana rotanın dışında bir yerde almaktaydı ve bu yüzünden bu tür

²⁹⁷ Kt n/k 794, ilk kez Bilgiç 1994 tarafından yayınlanmıştır daha yeni incelemeler ise Çeçen-Hecker 1995 ve Günbattı 2004 tarafından sunulmuştur.

²⁹⁸ Ayrıca bkz. Hecker 1996, 150-151 (Text nr. 2: Kay 1830).

sözleşmelerde fazla söz hakkına sahip olmadığından fazla isteklerde bulunamamaktaydı. Nitekim antlaşmanın sonunda gerçekleşen yemin töreninden de bu durum anlaşılmaktadır: Kral elini havaya kaldırır, Tanrı Assur'a, Yeraltı Tanrısı'na, Hava Tanrısı'na ve kendi babasının ruhuna bir kabın içindeki sıvıyı yere dökerek yemin eder. Devamında ise “sana edilen yemini bizler kabul etmezsek (dönersek), kanımız bu kaptaki (içerik) gibi aksın” cümlesini söyler. Kralın bu yemini esnasında kendi grubunun ve anlaşmaya taraf olanların kanlarını işaret ettiği görülmektedir. Anlaşma ritüelinde üzerine yemin edilen tanrılardan da anlaşılacağı üzere, karşı grubun Assurlular oldukları rahatlıkla anlaşılmaktadır.

KTP 14 (CMK 40)²⁹⁹ metninden hem Assurluların Anadolu'daki koloni sistemi ve bunun içinde yer alan karum ve vabartumlar arasındaki hiyerarşik sistemi öğrenmekte, hem de yerel prenslerin tahta çıkmaları durumunda antlaşmaların nasıl yenilendiği hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Belge³⁰⁰, Wahşuşana Karumun'da bulunan bir grup Assurlu yetkili tarafından Kaneş Karuma gönderilmiştir. Bu mektupta, Waşhania tahtına yeni bir prensin çıktığı haber verilmektedir.³⁰¹ Bu prens, onlara babasından sonra tahta çıktığını ve Assurlularla daha önce yapılmış olan bir antlaşmayı yenilemek istediğini belirtmiştir. Wahşuşana'daki Assurlu yetkililer ise, prensin bunu kendileriyle değil, Kaneş kolonisin bu durumda yetkili olan kurum olduğunu ve prensin onlar ile görüşmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Belgede dikkat edilmesi gereken birkaç önemli nokta vardır: bunlardan birincisi, tahta çıkan prensin daha Assurlular böyle bir öneride bulunmadan önce, kendiliğinden yemin etme gereği hissetmesidir. Bir diğer husus ise, prensin Waşhania'daki Assurlu görevlilere sormak veya direk Kaneş Karum'a başvurmak yerine, Wahşuşana kolonisine mektup göndermesidir. Bu durum yeni tahta çıkan prensin prosedürü bilmemesinden kaynaklanmış

²⁹⁹ İlk olarak Stephens 1927, 104; daha sonra Michel 2001, 98 de ele alınmıştır. Belge Karum Kaneş II dönemine tarihlenmektedir: ayrıca bkz. Garelli 1963, 329-331 ve Orlin 1970, 115.

³⁰⁰ “...Waşhaniya prensi şu şekilde yazdı: “ben babamın tahtına çıktım. Bırakın ben yemin edeyim?": Biz şu şekilde cevap verdik: Kaneş koloni bizim (efendimizdir). Biz onlara yazacağız ve onlar ya direk olarak size ya da bize yazacaklar. Ülkeden iki adam size gelecek ve size yemin ettirecekler.... şimdi size kalmış, emirlerinizi buraya gönderin,.....”, Michel 2001, 98.

³⁰¹ Waşhaniya bu dönemde bir vabartum statüsündeydi.

olabilir. Ayrıca Wašhania Vabartu'mu idari olarak Wahšušana'ya bağlı olduğu için yine prensin böyle bir yol izlemeyi uygun görmüş olması da mümkündür.

Bu iki belge, Assurlu tüccarları temsil eden kurum ve Anadolu beyleri arasında yapılan sözleşmelerin genelinden biraz farklıdır. Kentlerin genel rota dışında kalmış olması veya Assurluların izlediği ticaret ağının dışında bulunmaları, kent beyinin bu tür antlaşmalarda fazla etkin olmamasının nedenine açıklık getirmektedir. Oysaki Assur ticareti için önemli olan kentlerin beyleri bu tür antlaşmalarda kendi lehlerine daha fazla istekte bulunabilmekteydiler. Örneğin Kaneš ve Hahhum'da yapılan antlaşmalar; Kt n/k sözleşmesinden daha farklıdır ve bunlar, Assur kurumları ve Anadolu sarayı/kralı arasında yapılan antlaşmaları kavramak için güzel örneklerdir. Aşağıda bu iki antlaşmayı daha yakından incelemeye çalışacağız:

Antlaşma metinlerinin kayıtlı olduğu tabletler, Kültepe kazılarında 2000 yılında bulunmuşlardır ve Ib katına denk gelen döneme aittirler. Her iki metin de Ib dönemi ile ilgili, ekonomik, siyasi, sosyal vb. olaylar hakkında bilgiler vermektedir. Kt. 00/k 6 metni kırık bir durumda olup, Kaneš ile ilgilidir ve 90 satırdan oluşmaktadır.³⁰²

Metin, Adad, Sin, Šamaš ve Kubaba gibi sözleşmeye şahit olacak tanrıların ismini sıralamakla başlar. Daha sonraki (5-13 satırlar) bölümler kırık olup, okunulabilir satırlara gelindiğinde, bazı kumaş türlerinden ve kral bunları beğenecek olursa, bunları zorla veya düşük fiyata alamayacağından, hakkı olan *nišhatu* vergisini aldıktan sonra, belli bir fiyat ödeyerek birkaç farklı kalitede kumaş hakkı olabileceğinden bahsedilmektedir. *Ašium* (demir) ve lapis lazuli (huraşum) mallarının satışına Kaneš kralı karışmayacağını (ve bunları elinde bulunduran satıcının istediği gibi satma hakkına sahip olduğu da yine bu metinde belirtilmiştir. 39-49 satırlarda ise daha çok Assurlu bireylerin bazı haklarından bahsedilmektedir. Örneğin, “eğer bir Assurlu yurttaşın kanı senin kentinde ya da ülkende akıtıldıysa ve kayıp meydana geldiyse, sen kararlaştırılmış olan kan-parasını bize ödeyeceksin ve biz (katili) öldüreceğiz”, “sen bize (katilin) yerine bir

³⁰² Günbattı 2004, 251-254.

başka kişiyi teslim etmeyeceksin” ve yine bir şekilde kayıp malların ödemesi yapılması ve Kaneş yurttaşı ve Assur yurttaşı mahkemeye çıktığı zaman bunların eşit bir şekilde savunulması ve hiçbir şekilde Kaneşlilerin kayırılmamasına dair hususlara değinilmiştir. 49-57 satırlarda ise borçlanma durumları ele alınmıştır. Eğer bir Assurlu bir Kaneşliye ya da tam tersi bir Kaneşli bir Assurlu tüccara borcu varsa, o kişi özgür kalacaktır ve borç veren kişi parasını alacaktır. Tahminimize göre burada, üstünde durulmak istenen konu, her iki guruptan insanların borçtan dolayı hapse atılmamasıdır ve borcun bir kısmının ödenip geri kalanı ise sonra ödenmesidir. Bu satırlarda ilginç olan kısım Anadoluluların’da Assurlulara borç vermesidir. Bu durum Ib de yaygınlaşmış olabilir. 57-61 satırlara gelindiğinde, kralın ülke sınırları içinde kaybolan kumaş yükünü araması gerektiği ve bunu sahibine teslim etmesi gerektiği eğer yükü bulamaz ise yükün sahibinin yemin ettikten sonra, kralın bu kayıp malı tanzim etmesi istenmektedir. Sözleşme metninin devamında (61-68 satırlar), ticaret ve hukuksal konulardan ziyade daha özel durumlara geçilmektedir. Bu kısımda herhangi bir Kaneşli ya da suçlu birinin bir Assurlu’nun ya da Assurlu bir dulun evinden uzak duracağını ve kral eğer bir Assurlu’ya ait olan bir evi, köle ya da köle-kızı, araziyi ya da bahçeyi beğenecek olursa, bunları zorla alıp kendi hizmetkârlarına veremeyeceğinden söz edilmektedir. Burada bahsedilen “dulun evinden uzak durmak” olayı, borçlu bir kişinin dul eşini rahatsız edilmesine yönelik bir uyarıdır, ayrıca yine borçlu bir kişi vefat edince onun malları güç kullanarak alınamayacağı da burada belirtilmiştir. 69-72 satırlarda tekrar Assurlu tüccarlar için önemli bir ürün olan kumaşın vergisi ele alınmaktadır, tıpkı Kt n/k 794 belgesinde olduğu gibi burada da *nishatu* vergisinden söz edilmektedir. 73-77 satırlarda 61-68 satırlara benzer bir madde vardır. Paragraf şu şekildedir; “eğer bir Assurlu bir Kaneşliye borçlanır ve bir başka bölgeye/ülkeye giderse, onlar bir başka tüccarı, bir yabancıyı veya onun erkek kardeşini onun yerine koymayacaklardır. Onlar, borçlu kişiden miktarı talep edeceklerdir”. Buradan da anlaşıldığı gibi, borç alan kişi borcundan kendisi sorumluydu ve yakınlarının bu durumdan rahatsız edilmemesi için Assurlu yetkililer baştan engel oluyorlardı. 78-81 satırlar, Anadolu iç-yönetimi ile ilgili bilgi verdikleri için önem taşımaktadır. “Ülkene, devlet hizmeti için çağrıda bulununca, bir Assurlu yurttaş hizmet yapması

için çağrıda bulunmayacaksınız” maddesi, Assurlu tüccarların muaf olduğu fakat Anadolu halkı için zorunlu bir devlet hizmeti bulunduğunu göstermektedir. Fakat burada geçen “Assurlu yurttaş”³⁰³ ifadesinin Anadolu’da doğup büyüyen ve yerli bir anneye sahip olan ve Assur’dan çok, Anadolu kültürü ve toplumuyla iç içe olan şahısları da kapsayıp kapsamadığı bir merak konusudur. 81-87 arası satırların çoğu kırıktır, fakat okunulabilir yerlerden; köleler ve onların özgürlüğünden ve daha sonraki satırlarda savaş durumlarında Assur kervanları ile ilgili konulara değinildiği anlaşılmaktadır. Veenhof’a³⁰⁴ göre, burada bahsedilen olay, kralın köleleri özgür bırakma durumunda, bu kararın Assurlulara ait olan köleleri kapsamayacağına dairdir. Ayrıca ona göre burada bahsedilen köleler, savaş ya da doğuştan köle olmayıp daha çok borç-köleleriydi, kralın bir kanunla onları affetmesi bunların tekrar eski statülerine kavuşacağı anlamına gelmektedir. Bu durumda Assurlulara ait olan borç-köleleri, bu çıkarılan kanunların kapsama alanına girmiyorlardı. Diğer satır ise savaş veya kargaşa dönemlerinde, kervanların akıbeti ile ilgilidir. Veenhof bu cümleyi, kralın kargaşa dönemlerinde bile o bölgeden Assur kervanlarının geçmesini bir şekilde garantilemesi gerektiği şeklinde tercüme etmiştir.³⁰⁵ Antlaşmanın son cümlelerinde ise ilginç bir madde eklenmiştir. Burada (88-89) Kaneş kralı bir Assurlu yurttaştan yemin etmesini isteyecekse, bunun tanrı Assur’un amblemi önünde yapılacağı belirtilmiştir. Bu durum her iki tarafında çıkarındaydı, Assurlular kendi inançlarına göre yargılanırken, kral da onların saygı duydukları

Sözleşme, ilk satırlarda isimleri geçen tanrıların, kralın ettiği yeminin takip edeceklerini ve bu yemin edilmiş antlaşma Kaneş’in büyük kralı için yapıldığını bildirip, son bulmaktadır³⁰⁶.

Hahhum sözleşmesi³⁰⁷ Kaneş sözleşmesi ile aynı yerde bulunmuş olup, Ib katına tarihlenmektedir. Hahhum antlaşmasına Kt. 00/k 10 olarak

³⁰³ Assurlu yurttaş olarak çevirmeyi uygun gördüğümüz DUMU ^dAşur’un direk çevirisi: Assur’un Oğlu’dur.

³⁰⁴ Veenhof-Eidem 2008, 193.

³⁰⁵ Veenhof-Eidem 2008, 193.

³⁰⁶ Günbattı 2004, 254 [89-90]: These gods, the lords of your oath, will look at you. The sworn treaty of (PN, the) Great (King) of Kaniš.

³⁰⁷ Günbattı 2004, 259-263; Veenhof-Eidem 2008, 194-200.

numaralandırılmıştır ve tabletin sadece yarısı ele geçmiştir. Tabletın ele geçen ön kısmında 30 satır, yan kısmında (sütun II) 28 satır, dördüncü sütunda 32 satır ve arka kısmında (sütun III) ise 34 satır vardır. Günbattı, orijinal tabletin 250 satırdan oluştuğunu tahmin etmektedir.³⁰⁸ Bu antlaşma “Kaneş Antlaşması” gibi sadece bir kişiye yönelik değildir. Assurlu gurubun karşısında Hahhum kralı, onun kardeşi ve damadı olduğu sanılan bir grup vardır ve metin bunlara “siz” diye hitap etmektedir.

Sözleşmenin baş satırları kırık olduğu için okunamamaktadır. Fakat diğer sözleşme metinlerinde olduğu gibi burada da bazı tanrıların ismi geçiyor olmalıdır. Metin, diğer örnekte olduğu gibi, bazı durumlarda yöneticilerin kendi yurttaşlarına, Hahhum Karum’da yaşayanların kölelerini, hayvanlarını ya da karumdaki diğer mallarına el koymayacaklarına ve onların memleketinde hiçbir Assurlu’nun başına bir şey gelmeyeceğine dair söz verdirmektedirler. Tabletın yan tarafı ise (Sütun II), kral ve yanındaki liderlerin Assurlu yurttaşlar ya da Karum Hahhum’da yaşayanlar hakkında karar alamayacağı, fakat eğer bir karar alınacaksa, bu Hahhum’daki kanuna sadık olarak alınacağı belirtilmiştir. Devamında (11-17 satırlar) ise, yöneticilerin, yükün telef olması için Assurlulara ait olan tekneleri batırmaları için kimseyi kışkırtmayacaklarına dair söz verilmektedirler. Eğer bir sal, bu bölgenin nehri, dağı ya da farklı alanlarda batacak olursa, yönetici(ler) bütün zararı ödemek zorundaydılar. Hatta teknenin bağlandığı ipin ücreti bile talep edilebilmekteydi.³⁰⁹

Tabletin arka tarafında ise saray halkından³¹⁰ oluşan üç kişinin, gelen kervanlardan ne kadar kumaş alacağı yönünde bilgi verilmektedir. *Müşium*, her kumaş parçası için altı $\frac{2}{3}$ şekel gümüş ödemesi gerekiyordu ve sadece beş parça alma hakkı vardır. *Hatunum* ise sadece iki parça kumaş alabilirlerdi ve bunların her biri için dokuz $\frac{1}{3}$ şekel gümüş ödeyecektir. Görevi tam olarak neyi kapsadığı bilinmeyen *şinahilum* ise sadece bir parça kumaş alabilirdi ve bunun için 12(?)

³⁰⁸ Günbattı 2004, 250. Bu antlaşma metninin, “Kaneş antlaşmasından” daha detaylı olduğu tahmin edilmektedir.

³⁰⁹ Bu ipin güvenliği derken, teknelerin bir ip ile bağlı olması teknelerin kenara bağlanmasının bir garanti olduğu göstermektedir. Yoksa tekneler Fırat suyunda kaybolup gitmesiydi.

³¹⁰ Burada farklı ünvanlar verilmiştir: *müşium* (ihraçat bakanı ya da vergi toplayan yüksek dereceli bir memur), *hatunum* (kralın damadı?) ve *şinahilum* (yüksek dereceli memur)

şekel gümüş ödemesi gerekmektedir. Tabletın devamında ise *nishatum*-vergisinden ve bununla birlikte bazı kumaş türlerinden bahsedilmektedir³¹¹, (fakat bu kısım kırık olduğu için tam olarak okunamamıştır). 20-21 arası satırlara göre yine bu bölgeye giren kalaydan bazı yüksek dereceli memurlar belli bir miktar alabiliyorlardı. Bu her bir eşek yükünden bir nevi transit ücreti olabilirdi.³¹² Daha sonraki yer yer kırık olan 26-34 satırlarda Anadolu iç siyaseti ile ilgili bilgi verilmektedir. Burada “[Eğer] siz Timelkiya efendisinin [ya da] Badna efendisinin düşmanı olursan, siz söylemeyeceksiniz. Çünkü [.....] siz almayacaksınız. Herhangi bir Assurlu yurttaşı, her nerde olursa [.....]” cümlesi, olası bir durumu ele almaktadır. Burada Hahhum’un komşuları oldukları tahmin edilen Timelkiya ve Badna kent-devletleri ile sık sık sorun yaşandığını tahmin edilmektedir. Veenhof, bu cümlenin olası bir savaşta, Hahhum’un Assurlu tüccarları bölgeden geçmesine engellemeyeceğine dair bir madde olduğu görüşündedir.³¹³

Antlaşmanın son kısmını oluşturan sütun IV.’de ise yine farklı maddelere değinilmiştir. 1-5 satırlarda Anadolu’dan Assur kent-devletine eşeklere yüklenen altınlardan, Hahhumlu yönetici gurubunun ne kadar satın alma hakları olduğu açıklanmıştır. *Müşium*-memuru ve *hatunum* ve X şekel (X=?) altın alabilirler ve bu altınlar her biri için X şekel gümüş ödemeliydiler. *Şinahilum*-memuru ise aldığı altınların her biri için altı şekel gümüş ödemeliydi. Yukarıdaki örneklerden yola çıkacak olursak, *şinahilum*, bazı mallardan, *müşium* ve *hatunumdan* daha az alabilirdi, üstelik her bir parça için ödediği miktar, diğerlerinkinden daha fazlaydı, aynı durum altın alımında da geçerli olmalıydı. Ayrıca *müşium* kentten geçen yüklü eşekler içinde *nishatu* vergisi almaktaydı. 15-18 satırlarda tıpkı Kaneş antlaşmasında da yer aldığı gibi, kan davasından ve öldürülen Assurlulardan bahsedilmektedir. Eğer böyle bir olay söz konusu olursa, yöneticiler, kan parası ödeyecektir ve cinayeti işleyen kişiyi yakalayıp, öldürülmesi için Assurlulara teslim edilecektir. Son satırlarda (23-32) ise, yöneticilerin ve karumda yaşayan bir

³¹¹ Ayrıca bkz. CCT 3, 26b: “...sizin 112 kumaşımız “saraya çıkartıldı..”.

³¹² Veenhof-Eidem 2008, 197.

³¹³ Veenhof-Eidem 2008, 198-199.

Assurlu ya da herhangi bir Assur yurttaşı ile gizli antlaşma yapmayacaklarını eğer bir sözleşme olursa da herkesin bu konuda bilgilendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu madde ile Assurlu yetkililer herhangi bir gizli sözleşmeye ve şahsi çıkarlara engel olmuş oluyordular.

Yukarda verilen sözleşmelerin, Assurlular tarafından hazırlanmış oldukları açıktır. Burada yerli liderlerin yapması ve tutması gerektiği uzunca bir liste hazırlanmıştır. Beyler genel olarak, hukuksal, siyasal, sosyal ve ekonomi alanlarında farklı maddelere bağlı kalırken, tüccarlar karşılığında sadece iktisadi değeri olan alanlarda bir şeyler ödemekteydiler. Bu durum, Assurlu tüccarlar ve Anadolular arasındaki ticarete, Assurluların daha avantajlı ya da güçlü oldukları izlenimini vermektedir. Ayrıca yöneticilerin, mal ya da maden karşılığında aldıkları vergi ve “hediyeler” Assurlular tarafından belirlenmiş gibi görünmektedir. Mesela cinayet işleyen bir Anadolulu’nun öldürülmesi için bu kişiyi Assurlulara teslim etmek, kralın bu tür davalarda istediği şekilde yetkisini kullanmadığını göstermektedir. Ele alınan örneklerden, Assurluların bu tür sözleşmelerde güçlü taraf olduklarını gösteren bir diğer husus ise, şahit olarak gösterilen tanrıların, daha çok Anadolulu yetkililerin için bulduklarıdır. İlginç olan bir başka konu ise, Kaneş sözleşmesinde de belirtildiği gibi, kralın bir Assurlu’dan ant etmesini istemesi durumunda, Assurlu şahısın ancak bunu tanrı Aşşur’un amblemi önünde yapabileceği durumudur. Burada Assurlu tüccarların kişisel haklarının her yönüyle korunduğu yani inanmakta olduğu tanrıdan başkasına yemin etme mecburiyeti olmadığı görülmektedir.

Göze çarpan bir başka husus da Anadolu sarayının Assurlulardan aldıkları malların bedellerini ödeyemedikleri durumudur: Kt. a/k 583³¹⁴ belgesinde Uşur-şa-Aşşur, Asānum isimli bir kişiye, kral ve saray memurlarının ona 24000 mina bakır borcu olduğu için hala şehirden ayrılamadığından söz etmektedir.

Bu şahıs ayrıca saraya X mina gümüş değerinde bir hediye de vermiştir ve bu hediyein aslında sarayın isteklerini iki yıl karşılması gerektiğini belirtmektedir. Bu hediye ile birlikte Uşur-şa-Aşşur alacak olduğu miktarı, bir

³¹⁴ Dercksen 1996, 202.

antlaşma ile garantilemiştir. Tüccar, sarayın ona, borcunun bir kısmı karşılığında 20 mina gümüş değerinde bir bahçelik arazi vermek istediğini fakat bu teklifi reddettiğini de belirtmektedir.

Assur kurumlarının ve tüccarların gerçekten bu ilişkide güçlü olduklarını gösteren bir başka belge de EL 1, 273'dir. Kaneš *rabi simmiltimi* (veliaht prensi) İkünüm isimli bir tüccara borcu vardır. Prens mevkisinden dolayı mahkemeye çıkarılıp yargılanamayacağı için, karum yöneticileri bir başka metot uygulamayı tercih ederler ve bir karar çıkarırlar. Bu karara göre hiçbir Assurlu tüccar, bu *rabi simmiltim*'e kumaş satmayacaktır. Eğer herhangi bir tüccar prense kumaş satacak olursa da, bu kişi prensin, İkünüm'a olan borç miktarı kadar ödeme yapacaktır. Bu mesafe koyma- metoduyla, karum kurumu, yöntemiyle prense baskı uygulamaya çalışmaktadır.

Daha öncede belirttiğimiz gibi sadece yukarıda verilen antlaşma örneklerinden yola çıkılırsa, Assurlu tüccarlar/yetkililer ve Anadolu sarayları arasındaki ilişkide Assurluların güçlü taraf oldukları varsayılabilir. Fakat Assurlular arasındaki mektuplaşmalardan, bu durumun her zaman geçerli olmadığı ve Anadolu tarafın da farklı durumlara göre söz sahibi olduğu görülmektedir.

Mesela 1954 yılında Kültepe Karum Ib katında ortaya çıkan bir tablet (Kt. f/k 183³¹⁵), Karum Durhumit elçileri tarafından Karum Kaneš yetkilerine yazılmıştır. Mektupta Durhumit elçilerinin hediyeleri ile birlikte Tamnia³¹⁶ kralının huzuruna yemin etmek için çıktıklarını ve kralın, kendilerine neden Karum Kaneš elçileri ve büyüklerinin orada bulunmadıklarını sorduğu belirtilmektedir. Kral, Karum Kaneš yetkililerinin gelmelerini ve onların yemin etmelerini istemektedir. Mektubu yazan kişiler devamında, şehirdeki inşaat için kralın onlardan daha fazla hediye için sıkıştırdığını anlatmaktadırlar. Bu belgeden yola çıkarak, Tamnia kralının Assurlu tüccarlardan bazı isteklerde bulunduğu ve onları zor duruma soktuğu görülmektedir. Tüccarların bu gibi durumlarda krala

³¹⁵ Balkan 1955, 36-37; Garelli 1963, 333-335.

³¹⁶ Tamnia'nın Hitit dönemi Tawinia kenti ile aynı yer olduğu düşünülmektedir bkz. Balkan 1955, 37-38 ve Barjamovic 2005, 303-311.

karşı gelmeleri söz konusu değildi. Anlaşılan Tamnia Krallığı, Assurluların yürüttüğü ticaret için önemli bir yer idi ve durumun farkında olan kral, bunu çok iyi bir şekilde kullanmaktaydı. Örneğin, belgenin 18-27 satırlarda geçen “ (O) bizi (hediye) için sıkıştırıyor ve şöyle diyor: şehir yapacağım ona hediye götürdük”. Bu satırlar kralın şehirde bir şeyler yaptıracağı ve huzuruna çıkan Assurluları fırsat bilip bu inşaat faaliyetinin bir kısmını belki de ödetmek ya da ona muhtaç olan tüccarlardan bir nevi rüşvet almak istemişti.³¹⁷

Yine benzer bir durum Kt. o/k 97³¹⁸da görülmektedir: “Atāya ve Aššur-malik’e söyle, tüccar şöyle (söyle): Sizler benim kardeşlerim, beylerimsiniz. Sarayın babamı tutuklaması ile ilgili olarak; ister mesele yakın (hafif) olsun, ister mesele güçlü (önemli) olsun, gerçekten bakın (ilgilenin) ve [...] önünde babam [.....olma]sın. Bu mesele ile ilgili iyi bir (haberle) kulaklarımı açın (beni bilgilendirin) ve nereye danışılacaksa danışın! Daha sonraki günlerde ben sizin kardeşiniz olayım!”.

Kt n/k 1637³¹⁹ belgelsinde ise bir Assurlu saray tarafından tutuklanmıştır ve bu kişinin oğlu ya da yakını olan şahış, bölgede bulunan diğer Assurlulardan konu ile ilgili yardım etmelerini istemektedir. Diğer mektup ise kent kralının, Assurlu tüccarların hayvanlarını ve bakırlarını serbest bıraktığını fakat *birtum* (?) olarak bilinen bir madeni ise alıkoyduğunu bildirmektedir. Mektubu yazan şahış, kralın “babalarım” diye bahsettiği kişilere yazmalarını ve eğer bu kişiler kendisinden *birtumu* ödemesini isterlerse, kralın bunun ücretini ödeyeceğini bildirmektedir. Söz konusu olan mektubun yazarı, devamında “ (13-16)dört mina kalayı (17-18) kral bizden talep etti. O, şöyle diyor: “sizler korkmayınız! (19-21) kalayı bana taşıyınız! Ben parayı size verinceye kadar, kalayı bana vermeyiniz....” bilgisini vermektedir. Bu anlaşılması güç olan satırlarda, muhtemelen kral, tüccarlardan kalay satın almak istemektedir ve

³¹⁷ Balkan 1955, 37-38’de bu satırları şu şekilde yorumlamıştır: “rubā’um’ların hediye için Kārum’ların elçilerini sıkıştırması ve herhalde tüccarları korumak için bir şehir kurmak, yani müstahkem bir mevki tesis etmek arzusunda oluşu gibi hususlar da Assurluların hâkim olmalarından ziyade yerli beyler tarafından himaye edildiklerine ayrı birer misal teşkil etmektedir”.

³¹⁸ Albayrak 2006, 130-132.

³¹⁹ Çeçen 1990, 141-142; Sever 1996, 239-240.

bunların tedirgin olmaması için, aldığı kalayın parasını ödeyeceğini garanti etmektedir. Verilen bu satırlardan da anlaşıldığı gibi, kral bu ticaret ilişkisini biraz kendine göre yönlendirmektedir. Şöyle ki, kral bazı malları serbest bırakırken, bir diğerine el koyması ve bunun bırakılması için başka kralların kararını beklemesi³²⁰ ve tüccarlardan kalay isteyip, karşılığında ödeme yapacağına söz vermesi aslında bu kişinin kendi istekleri doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. Belki de başka krallara bağlı olmak, aslında onun bir şekilde yaptığı eylemin sorumluluğundan kaçmasına iyi bir sebep olmuştu. Ayrıca kalayı para karşılığında almış olsa bile, Assurlu tüccarların “hayır” deme hakları olduğu sanılmamaktadır. Bu mektuptan da görüldüğü kadarıyla tüccarlara fazla tercih hakkı bırakılmamıştır.

Kt. h/k 317³²¹: “Kral, karum Kaneş’e şöyle söylemektedir: ben sizin oğlunuzum ve sizlerde benim babamsınız. Benden istediğiniz yemin nedir? Ben davadan çekilebilirim ama sizler bunu yapamazsınız! Benim olan [x+1] 0 mina gümüşü [.....]onun içeri getirdiği [.....] ve onun ölümüne neden olmuştur ve biri gümümü yanınd götürmüştür. Ben sizlere birçok kez yazdım, fakat sizden herhangi bir mesaj bana ulaşmadı. Bana anlatın ve bende yemin (etmeyi) kabul edeyim. Babalarım lütfen, Anupiya size satın alınan malları getiriyor. Alınan malları kabul edin ve fiyatı isteğinize göre belirleyin ve bunu alın böylelikle...sizler benim satın alınan mallarımı kabul eder etmez.....sizin haberciniz bana ulaşsın, ve ben ondan sonra yemini (yemin etmeyi) kabul edeyim”. İsmi belli olmayan bir ülkenin beyi, babalarım diye hitap ettiği bir takım Assurlu tüccara yazdığı bu mektupta, onlara karşı mütevazı bir duruş sergilerken aynı zamanda onlardan üstün olduğunu da göstermektedir. Buradaki kral Assurlu tüccarlarla ticaret sözleşmesi yaptığı ve bir takım nedenlerden dolayı, bu ticaretin istenilen şekilde yürümediği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı kral, tüccarlara bu alışverişin gerçekleşmesi için, yumuşak bir üslupla rica etmektedir.

³²⁰ “Babalarım” diye bahsettiği şahıslar, bu kralın bağlı bulunduğu daha güçlü bir kentin kralı/kralları olabilir. Metinde adı geçen krallığın bir vasallık olma ihtimali yüksektir.

³²¹ Albayrak 2008, 113-115

Yerli bir kralın Assurlulara babam/babalarım gibi hitap ettiği bir başka mektup ise Kt. n/k 1024³²²’dir. Burada şu satırlar geçmektedir: “Hurrama Kralı Mannu-kī-Aššur’a şöyle söylemektedir: burada 11 eşek kaybolmuştu ve ben onları buldum ve teslim ettim. Sevgili babam, sen Koloni’de bu davayı bildirmen gerekmektedir ve böylelikle onlar belki bana bir bakır levha (gönderirler).

Kt n/k 1318³²³ numaralı belgede ise bir gurup tüccarın yerli kral ile yaşadıkları sıkıntılar ele alınmaktadır. Burada bazı satırları verip, daha sonra yakından incelemek istiyoruz: ” Enam–Su’en, Ušur–ša-İštar’a ve İdin-Kubum’a söyle: Usupišikum ve İkün-Pila şöyle diyorlar: burada karumdan çekindiğimizden olayın araştırılmasına izin vermedik ve onlar araştırma yapamadılar ve o bize çok zorbaca muamele etti. Bizim malımızı sarayına çıkarttı ve depoya mühürledi.....”. Burada, yerli kral, Assurluların mallarını ya da evlerini araştırmak istemiştir. Fakat tüccarlar, karumdan çekindikleri için, böyle bir incelemeye karşı gelmişlerdir. Bu duruma sinirlenen kral ise onların malını götürüp, sarayın depolarına mühürlemiştir. Verilen bu örnekten de anlaşılacağı üzere Assurlu tüccarlar buldukları bölgenin sarayı ve karum yetkilileri olmak üzere iki kurum arasında kalmışlardır. Bir taraftan karum otoritelerinin sözünden çıkamazken, diğer taraftan bölge kralının gücüne karşı gelememişlerdir. Kral ise, her ne kadar Assurlu yetkililerle sözleşmesi olsa bile, kendi lehine bir durum olduğunda antlaşma hükümlerini yeniden yorumlayabileceğini kanıtlamıştır. Kt n/k 1318 örneğinde Assurlu yetkilileri ve Anadolu kral eşit haklara ya da güce sahip olan iki taraf olarak algılanamaz. Assurlular bazı haklara sahip olsalar da, yukarıda verilen bu örnekten görüldüğü gibi, kral her zaman son sözü söyleyenin kendisi olduğunu kanıtlamak istemiştir. ATHE 62³²⁴ belgesi yine Anadolu yöneticilerin ön plana çıktığını gösteren iyi bir örnektir. Burada mektubu gönderen şahıslar, ünlü tüccar Puşuken’in başına gelen olaydan söz etmektedirler. Bu tüccara, “İrra³²⁵,ın oğlu” olarak anılan bir kişi tarafından kaçak mal

³²² Barjamovic 2005, 187.

³²³ Çeçen 1990, 146-148.

³²⁴ Kienast 1960, 87; Veenhof 1972, 307-308 çevirisi kullanılmıştır.

³²⁵ Kienast 1960, 87 çevirisinde bu kişinin adını Waradrā olarak translitere etmiştir; Veenhof 1972, 308, ise bu ismi İrrā ve Larsen 1976, 244 dpn. 53, ise bu isim İrraja olarak geçmiştir. Burada en

gönderilmiştir fakat tüccar, bu durumu fark eden saray tarafından yakalanmıştır. Mektupta hapisane nöbetinin sıkı olduğu ve mallara saray tarafından el konulduğundan söz edilmektedir. Devamında “rubatum, Luhusaddia, Hurrama, Şalahşuva ve (kendi) ülkesine kaçakçılıkla ilgili haber saldı ve gözcüler yerleştirildi. Lütfen hiçbir şey kaçırmayın” cümleleri yer almaktadır.

Sarayların, Assurlulara sorun çıkarabildiklerini gösteren Kt. n/k 1490 belgesinde ise şu cümleler verilmektedir: “bu güne kadar para gönderememe nedenim, Tuhipiya sarayının beni alıkoymasıdır ve onlar beni 10 gün geçiktirmişlerdir. Ben Wahşuşana’ya gittim fakat saray bir *nikiltum*-yaşığı koydu ve benim mallarımı yoldan geri gönderdiler ve (sadece) ben Şalatuwar’a gtimek için serbesttim.....”. Metinde, Assurlu bir tüccarın yerli saraylarla yaşadığı sıkıntılar gösterilmiştir. Wahşuşana’da *nikiltum* olarak geçen bir yaşığın devreye girdiği ve böylelikle dışarıdan gelen malların şehre sokulamadığı görülmektedir. Tüccarın ise Şalatuwar’a, yanında satacağı ürünler olmadan devam etmesine izin verilmiştir. TC 2, 36’daki “...Sen kervanların sürekli Wahşuşana ve Şalatuwar’da alıkoyulduğunu (geri tutulduğu) duymadın mı?...” cümlesi de, Anadolu saraylarının bazen bölgelerine girecek ya da bölgelerinden geçecek olan kervanları durdurduklarını ve ambargo uyguladıklarını ve Assurlu tüccarların ise bunlara uymak mecburiyetinde kaldıklarını göstermektedir.

Kt 87/k 249³²⁶ mektubunda, kral ile Assurlu bir tüccar olan Bazia arasında geçen bir sorun ele alınmaktadır. Bazia, İluppi-Aşşur isimli kişiye hitap ettiği mektubunda, yerli bir beyin *hinişannum* olarak geçen bir malın ücretini ödeyeceği hakkında söz verdiğini fakat daha sonraları bu kararından vazgeçtiğini ve Bazia’yı da hapse attırdığını yazmaktadır. Bazia’nın bu duruma düşmesinde yine Assurlu bir tüccar olan Anuwa’nın sebep olduğu görülmektedir. Çünkü Anuwa, krala Bazia’nın güçsüz bir kişilik olduğunu ve onu önemsememesi gerektiğini anlatmıştır. Böylelikle kral, *hinişannum* ücretini ödemekten vazgeçmiştir ve

son örneği kullanmayı uygun gördük. Dercksen 1996, 204, 31b-41a “..ben generale boş kutular göndermiş olsaydım, bizler Puruštattum ya da burada hayatlarımız için korkmamalıydık? Sen hep bu adamın kaprisli olduğunu ve bazı zamanlarda verdiğini ve diğer durumlarda ise aldığını bilmez misin? Bu gümüş benim için üretilmemiştir! O hala bana 2000 (mina) bakırı sormakta ve ben ona (bunu) verdim!”

³²⁶ Hecker 1996, 156-158 (Text 4b)

bununla yetinmeyip, Bazia'yı hapse attırmıştır. Bazia, 10 aydır hapistedir ve sonsuza kadar orada kalmamak için İluppi-Aşşur'dan yardım istemektedir. Bazia, İluppi-Aşşur'dan karuma gidip onların beye bir elçi göndermesi için ikna etmesini istemektedir. Hecker'in yorumladığı gibi bey burada tamamen keyfi hareket etmiştir.³²⁷

Kt. 89/k 228³²⁸: “ Bizden üç kişi Wašhania kralına yüksek kalitede 100 kumaş borçludur. O bize 4600 (mina?) bakır ve 10 mina kalayın gelirini borçludur. Ayrıca, o kişisel olarak bize 100 kumaşın gelirini borçludur...”. Bu metinde de yerli bir kralın hem sarayın hem de kendi şahsı ile ilgili olarak ticaret yaptığı görülmektedir.

Kt 93/k 145³²⁹ tabletindeki olay ise diğer verdiğimiz metin örneklerinden farklıdır. Burada olay Anadolu ve Assurlu üst düzey yöneticileri arasında geçmektedir. İki tarafta herhangi bir aracı veya elçi kullanmadan direk iki üst kurum olarak bir araya gelmiştir. Olayın, Anadolu tarafında bir prens ve prenses (kral-kraliçe) yer alırken, Assurlulardan ise Kaneş Karum tarafından seçilen bir heyet vardır.

Anadolulu yöneticiler, özellikle savaş dönemlerinde, bölgelerinde serbestçe dolaşan tüccarlardan kuşku duymaktaydılar. Çünkü tüccarlar, elçilere göre, bölgeler arasında daha rahat seyahat edebilmekteydiler. Mesela Kuzey Suriye'de bulunan Mari kentinin kumandanı kral Zimri-Lim'e yazdığı bir mektupta, göçebe Hanalılardan şikâyetçi olmaktadır. Tıpkı barış ve savaş döneminde sınırlar arasında rahatça gezinebilen tüccarlar gibi, bu göçebelerin de farklı bölgelerde istedikleri şekilde gezindiklerinden ve o yerlerde neler konuşulduğu hakkında bilgiler topladıklarından bahsetmektedir.³³⁰ Bu mektuptan, siyasi kargaşa dönemlerinde tüccarların fazla etkilenmediklerini ve sınırlardan rahatça geçiş yaptıklarını anlamaktayız.

³²⁷ Hecker 1996, 158.

³²⁸ Barjamovic 2005, 330

³²⁹ Michel-Garelli 1996, 277-280.

³³⁰ Michel 1991, 65-66.

İki kent-devleti arasında diplomatik ilişkiler kesilince, tüccar bu ülkelerden birinin (ya da her iki bölgede de ticaret yapan biri) yurttaşı ise karşı bölgede durum iyice kötüleşinceye kadar dolaşabilmekteydi. Bu durumun farkında olan yöneticiler, tüccarların mal taşımalarının yanında farklı kişiler için aynı zamanda haber de taşıyabileceği, yani karşı taraf için ajanlık yapabileceği tehlikesi üzerinde de durmaktaydılar. Bahsedildiği gibi tüccarların işleri iki kent-beyliği arasında gerçekleşen savaşlar esnasında engellenebilirdi. Aynı durum kent-beyliğinin iç-sorunlarında da yaşanabilirdi. Mesela taht değişimlerinde yaşanabilecek taht kavgaları, tüccarların bölgede yapacağı çalışmaları zorlaştırabilirdi. Çünkü onlar, ticaretin iyi bir şekilde devam edebilmesi için, karşılarında antlaşma yapabilecekleri istikrarlı bir kent-devleti ve bunun başında belli bir otoriter kişi olmalıydı. Kaotik ortamlarda tüccarlar, karşılarında muhatap alabilecekleri kimse olmadığı için haftalarca, ya da en kötü şartlar altında aylarca, o kentte beklemek zorundaydılar. Hahhum'da gerçekleşmiş bir olay bu durumu iyi bir şekilde özetlemektedir.³³¹ Elâli isimli bir tüccar, İddin-Kubum isimli bir başka tüccarla Hahhum'a kervanla birlikte geldiklerinden ve burada zorunlu olarak kaldıklarından bahsetmektedir. Çünkü kral kan akıtığından ve artık tahtının emniyette olmadığından, prenslerin birbirlerini izledikleri ve kuşku duyduklarından ve bölge halkının bu durumdan dolayı isyanda olduklarından bahsetmektedir. Elâli daha önce yapılmış olan antlaşmaların sallantıda olduğundan ve kendisinin Hahhum *eşartumu* ile birlikte kaç kez saraya gittiği halde bir sonuç alamadıklarından yakınmaktadır. Daha sonraları ise Elâli, Kaneş Karum'dan antlaşma yapabilmeleri için yardımcı olmalarını istemektedir. Görünüşe göre Karum Kaneş, Elâli ve ekibinin sorunlarını çözmek için Hahhum prenslerine adres edilmiş bir mektup göndermiştir, fakat bu kez de Elâli sarayın bu mektubu umursamadığını ve Assurların isteklerini ve önerilerini dinlemek istemediklerini iletmektedir. Bu örnekte Assurlular siyasi kargaşadan dolayı zor duruma düşmüşlerdir. Hahhum sarayı tarafından burada kasıtlı olarak bir engelleme yoktur fakat Mezopotamyalı tüccarlar bu durumdan dolaylı olarak etkilenmiştir. Bazı durumlarda ise bunun aksine Assurlular, Anadolu'yu üst

³³¹ Michel 1991, 68, CMK 98=CCT 4, 30a.

yöneticiler ya da belirli şahıslar tarafından tüccarların zor duruma sokuldukları da görülmektedir.

KTH 14³³² belgesine göre Šu-İštar isimli bir tüccar, yerli bir *rabi sikkatim* yani general ile iş ortaklığı yapmaktadır. General, bir bakır yükünün altın ya da gümüş karşılığında satılması durumunda, Assurlu tüccara 10000 mina bakır ödeyeceğine söz verdiği halde bu sözünü yerine getirmemiştir. Šu-İštar'ın başka bir sorunu da satışta görevlendirdiği elemanların, Wahšušana'da bulunan generale gönderecekleri gümüş kutularını boş göndermiş olmalarıdır. Karum, ise Šaharana isimli o görevliyi haklı bulmuştur ve gümüşün onun hakkı olduğunu savunmuştur. Šu-İštar ise bu durumda Puruštattum ve buldukları merkezde, kendi hayatlarından endişe etmektedir ve mektubu yazdığı kişilere anlayışlı olmalarını ve karumdan bir şekilde gümüşü kurtarmalarını rica etmektedir.³³³

Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, yöneticilerin kaçakçılığa ve onlara zararı dokunabilecek diğer olaylara karşı ciddi bir mücadele vermekteydiler ve Assurlu tüccarlar bunlar tarafından cezalandırılmaktan çekinmekteydiler.

Buraya kadar Anadolu sarayını ve Assur Karumları arasındaki iletişimi ele alırken bu kurumların kendi çıkarları için çalışan iki farklı taraf oldukları açık bir şekilde gösterilmiştir. Fakat bu durum bazen değişebiliyordu. Nitekim Assurlu tüccarlar bazen kendi kurumlarıyla sorun yaşayabiliyorlardı ve böyle durumlarda buldukları bölgenin kralı veya sarayını bu olaya karıştırabiliyorlardı. Kendi aralarındaki meseleyi çözmek için yerli kurumu kullandıklarını TTC 27³³⁴ belgesinde görülmektedir. Buradaki olay kardeş olan Aššur-nādā ve Aššur-taklāku arasındaki bir sorundan ortaya çıkmıştır. Aššur-taklāku, Puruštattum kralına mektup yazmıştır ve ona kendisine bir iyilik yapması ricasında bulunmuştur. Bu iyilik Aššur-nādā'nın Puruštattum'a girmesi ile birlikte mallarına kral tarafından el konulması ile ilgilidir. Aššur-taklāku kardeşinin bir sürü gümüşü olduğunu ve

³³² Dercksen 1996, 203-204. İlk kez Lewy 1930, 22-25 tarafından çevrilmiştir.

³³³ Dercksen 1996, 204, 31b-41a “ben generale boş kutular göndermiş olsaydım, bizler Puruštattum ya da burada hayatlarımız için korkmamalı mıydık? Sen hep bu adamın kaprisli olduğunu ve bazı zamanlarda verdiğini ve diğer durumlarda ise aldığını bilmez misin? Bu gümüş benim için üretilmemiştir! O hala bana 2000 (mina) bakırı sormakta ve ben ona (bunu) verdim!”

³³⁴ Larsen 2002, 157-158, 113.

kendisinin ise hayatını koruyamayacak kadar güçsüz olduğundan şikâyet etmektedir. Tüccar daha öncesinde bağlı bulunduğu koloniye kardeşi hakkında suç duyurusunda bulunmuştur. Onlara belgelerle Aššur-nādā'nın elinde ne kadar mal olduğunu göstermek istemiştir fakat koloni ofisi bu duruma karşı kayıtsız kalmıştır ve böylelikle Aššur-taklāku Purušhattum kralından yardım istemeye mecbur kalmıştır. Aššur-nādā'yı kardeşinin bu eylemden haber eden İmdī-ilum isimli bir şahıs, tüccarın dikkatli olmasını yoksa kardeşinin bu “kalleşliğinden” elinde ne var ne yok kaybedebileceğini anlatmaktadır. İmdī-ilum, kralın Aššur-nādā'ya destek çıkmasından da çok korkmaktadır ve bu durumun gerçekleşmemesi için dua etmektedir.

Görüldüğü gibi, Assurlu tüccarlar kendi bağlı buldukları kurumlardan destek alamayınca, karşı taraf olan yerli saraylardan yardım etmeleri için ricada bulunmaktaydılar. Bu tip olayların sonucunda karum kurumunun herhangi bir ceza yoluna gidip gitmediği ya da Anadolu'lu yetkililerine bir ambargo koyup koymadıkları bilinmemektedir. Ayrıca münferit bir aile içi dava olduğundan ve bu duruma karışmak istemediklerinden mi veya karumun saraya karşı yapacağı bir şey olmamasından dolayı mı bu davada pasif kaldığı da merak konusudur? Çünkü İmdī-ilum'un bu olayda kralın “hayır” demesi için sadece dua etmede çareyi araması, kendi kurumlarından fazla destek gelmeyeceğini göstermektedir. Diğer taraftan Anadolu sarayının böyle bir riske girmesi, karşılığında alacağı kazancın epey yüksek olmasını ve ayrıca Purušhattum kent-beyliği gibi de güçlü bir merkez olmasını gerektirmekteydi.

(CMK 101)= Kt. n/k 388³³⁵: “Ah-šalim, Šu-İštar'a, Ušur-ša-İštar'a, İdī-Kūbim'e ve Enlil-bāni'ye şöyle söyler: ben rubaumu kendi bölgesinde, *sikkatum* dönüşü yakaladım, ve Tamnia yönetici ve onun Tamnia (I) oğluna, *erbum* taşıdım. O (kral) şunu dedi: ‘senin namına Karahna'da söz aldım, gümüşün boşa götürülmeyecek’, bana mektup gönderdikten sonraki gün, onlar buraya yeminin bir (kopyasını) gönderdiler, bana daha kapsamlı bir şekilde bilgileri ulaştırır ulaştırmaz, size yazacağım. Karum, tabletimi okur okumaz, karuma gidin ve

³³⁵ Gūnbattı 1996, 30-34.

onların talimatlarını bana gönderin. Sizin gümüşünüzü kurtarmaya çalışacağım. Adam (kral) bir *erbum* beklemektedir. Kraliçe bana bir beyaz elbise ve bir parça *kutānum* kumaşı sipariş etti, bana bunları gönderin. Raporlarınızı bana sunun ve Karahna’da onların gümüşü kurtarmak için herhangi bir harcama yaptıklarını bildirin. Burada ben adama (krala) bir *erbum* sözü verdim. Siz karuma beş mina kalay isteyin.....ve onu bana gönderin.....”.

Yukarıda görülen olayda bir şahısın bir kurumu karşısına aldığı görülmektedir: Kt n/k 1648³³⁶ belgesinde ise Karum kurumunun bir şahısı sıkıştırmak için Anadolu yerli halkı kullandığını görmekteyiz. İlabrat-bani isimli tüccar, Uşur-şa-İstar isimli bir başka tüccara yazmış ve Mamalılardan oluşan bir gurubun kendi ev halkını rahatsız ettiğinden ve bu duruma bir son vermelerini istemektedir. Arkadaşından, onlara bu konunun saray ile ele alınacağını söylemesini ister. Fakat bu uyarıyı dikkate almayacak olurlarsa da, Uşur-şa-İstar karuma gitmelidir ve onlar bu gurubun eylemlerine bir son vermelilerdir.

Çeçen’in de belirttiği gibi, Karum tarafından burada Mamalılar bir nevi tetikçi olarak kullanılmışlardır. Karumun niye böyle bir yola başvurduğu metinde anlatılmaz fakat muhtemelen, tüccarla aralarında bir sorun vardı ve kendisinin bir yasal kurum olarak yapabileceği her türlü “kanuni” baskıdan sonra tek çare Anadolu yerlilerini, İlabrat-bani’nin evine yönlendirip onun evine rahatsızlık verme gibi bir kanun dışı metodu kullanıp tüccarı “yola” getirmek istemiştir. Diğer taraftan İlabrat-bani saraya çıkıp, Mamalıların bu eylemlerinin son bulması için, kralla konuşacaktır.

Kt n/k 1648 tableti görüldüğü gibi önemli bilgiler sunmaktadır. Assurlular her zaman katı bir şekilde kendi kurumlarına bağlı değillerdi. Karum Kurumu da aynı şekilde şartlar ne olursa olsun, kendine bağlı olan tüccarları her zaman korumamaktaydı. Duruma göre bir Karum-ofisi kendi çıkarları için yerlilerle

³³⁶ Çeçen 1990, 146. [1-3] Uşur-şa-İstar’a söyle, İlabrat-bani şöyle diyor: [4-8] eğer Mamalılar oraya gelirler ve İliş-tikal’in kızını, evimden dolayı korkutacak olurlarsa [9-13] bir ay kadar (mühlet) ver! Burada, sizin meselenizi saray ile ele alacağız [14] Onlara bilgi ver (söyle), onları sevk et! [15-17] eğer, seni dinlemezlerse, karum’a git ve sen şöyle de: (18-19) adamları, sizin tâlimatınız için beklemektedir. (20-23) Karum, onlara bilgi versin ve onları sevk etsin! Benim (ev) halkımı rahatsız etmesinler!

işbirliği yapmakta ve bir tüccar da kendi kazancı için yerel saraya yardım etmesi için müracaat edebilmekteydi. KTH 3=OAA1 130 belgesinde ise farklı bir durum görmekteyiz. Pilah-İstar isimli tüccar yine tüccar olan Aşşur'nādā'ya yazdığı mektupta, Badna'dan yola çıkarken üç Assurlu tüccara takıldığını fakat bunlar gece olunca kendini zor durumda bıraktıklarını ve bir evden (muhtemelen konakladıkları mekandan) altı parça kumaş çaldıklarını belirtmektedir. Pilah-İstar daha sonra Badna'ya geri döndüğünü ve orada bulunan *vabartuma* bu olayı bildirdiğinden ve buradaki görevlilerin saraya çıkıp, kumaşlar için arama yapacaklarını, eğer bulamazlarsa bunların değeri üzerinden teminat tutarı ödeyeceklerinin garantisini verdiklerini bildirmektedir. Badna'daki *vabartum* yetkilileri, buradaki suçluların Assurlu olmasından dolayı sorumluluğu kendi üzerlerine almışlardır. Demek ki çalınan mallar yerli bir şahısa aitti.

Kt b/k 471³³⁷ mektubunda ise Anadolu taraf için geçerli olan bir durumu görmekteyiz. Belgede sarayda çalışan ya da hizmet eden bir gurup insan, Assurlulara ait olan kumaşı çalmışlardır. Hırsızların yerli olması, Assurluların istedikleri şekilde bunları cezalandıramayacakları anlamına gelmektedir. Fakat bu durumda kraldan izin çıkmıştır ve Assurluların hırsızları idam etmeleri için bir engel kalmamıştır. Anlaşılan kral, tam olarak yetkiyi/kararı Assurlulara bırakmamıştır fakat aynı zamanda onların isteklerini de yerine getirmiştir. Kendi yurttaşının kaderini direk olarak tüccar gurubuna bırakmak yerine, kendisi de burada bir güç gösterisinde bulunmuş ve aynı zamanda Assurluların haklarını da gözetmişti. Kral var olan ekonomik sistemi korumak adına bu diplomatik davranışı sergilemişti.

Bu bölümde sunulan belgelerden de görüldüğü gibi, antlaşmaların şartları kişiye ve bölgeye göre değişebilmekteydi. Assurluların ticaret sistemi, Anadolu kent-beylik siyasi sistemi içinde fazla öne çıkmayan güçsüz ya da vasal statüsünde olan küçük merkezlerden faydalanmasını iyi bilmekteydi. Örneğin KTP 14? ve xx belgelerinden de anlaşıldığı üzere, Assur ticaret ağının dışında kalan merkezlerin yöneticileri, fazla taleplerde bulunamayacağı gibi karşı tarafın

³³⁷ Balkan 1974, 31 (dipn. 16), daha sonra yakından incelenecek olan Kt n/k 1374 belgesinde de benzer bir durum görülmektedir.

isteklerinin büyük bir kısmını da yerine getirmektedirler. Bu krallar ya da beyler Assurluların bölgelerine ticaret yapmaları için davet etmiş olabilirlerdi. Çünkü Assurluların o bölgeye ticaret yapmak için uğramaları, o merkezin pazarlarının canlanmasını ve böylelikle ekonominin güçlenmesini sağlamaktaydı.

Oysaki Kaneš, Puruštatum ya da Wahšušana gibi önemli merkezlerin yöneticileri, Assurluların karşısına daha fazla şartlar ve isteklerle çıkabiliyorlardı. Bu siyasi güçlerin, Assurlu tüccarlar ile yaptıkları sözleşmeler diğerlerine göre daha eşitti ve bazı durumlarda ise Assurluların sınırlarını zorlayabiliyorlardı. Daha önce de bahsedildiği gibi, saray ve tüccarların arasındaki iletişim sadece gümrük/vergi ödeme ya da bazı hakları koruma ile alakalı değildi. Belgelerden de anlaşılacağı gibi, çoğu zaman saray halkının üyeleri ve tüccarlar arasında bakır, yün ya da daha farklı malların alışverişi yapılmaktaydı. Saray tarafından alınan malların çoğu daha sonra ödeme koşuluyla alınmaktaydı ve saray genelde borcunu ödemekte sıkıntı çekmekteydi. Bu nedenden dolayı bir süre sonra sarayın, Assurlu tüccarlara olan borçları birikmekteydi ve bazı durumlarda ürünü alan kişiler geri ödemeyi de fazla ciddiye almıyordu. Güçlü kent-beyliklerinde tüccarlar bu duruma fazla müdahale edemiyorlardı, en fazla mallarını satın alan kişiyi “boykot etme” gibi yollara başvurmaktaydılar. Bir başka konu ise, Assurluların açık bir şekilde haklı oldukları durumlarda, alttan almalarıdır. Örneğin KTH 14 belgesindeki tüccar, arkadaşlarından sabırlı olmalarını çünkü herkes sözü edilen *rabi šikkatimin* huyunu bildiğini yazmaktadır. Bu durum Assurluların bazı durumlarda kaprisli kişilikleri idare ettiklerini ve böylelikle kazanç getiren bir bölgeyi kaybetmek istemediklerini göstermektedir.

Anadolu sarayları ve Assurlu tüccarlar ve bunların bağlı oldukları kurumlar arasındaki iletişim ve bağlantılar buldukları bölge ve şartlara göre şekillenmekteydi. Assurlular karşılarında ekonomik ve siyasi bakımdan zayıf bir beylik bulduklarında, bunlardan sonuna kadar faydalanmaktan çekinmiyorlardı. Diğer taraftan Anadolu'nun siyasi ve ekonomik güçleri ile daha eşit şartlarda ticaret yapabiliyorlardı. Bazı durumlarda ise bu gücün Anadolu saray mensubu kişilerin eline geçtiğini görülmektedir.

Sonuç olarak, Anadolu beylikleri ve Assur kurumları bu ticaret ilişkisinden karşılıklı olarak yararlanmaktaydılar. Duruma göre tarafların biri daha üstün oluyor ve kazançlı çıkabiliyordu, fakat yapılan sözleşmelerde her iki tarafın da bir şekilde çıkarları gözetilmekteydi. Assurlular bölgeye burada bulunmayan kalay v.s. malları getiriyorlardı. Karşılığında da gümüş ve altın gibi değerli madenleri ülkelerine götürüyorlardı. Bu ticareti yapabilmek için bazı vergi, gümrük ve hediyeler vermeleri gerekiyordu. Karşılığında da kendi hukukları ve kurumları ile Anadolu'da temsil edilebiliyorlardı. Bundan dolayı, bölgeye gelen Assurluları bir çeşit sömürgeci güç ve Anadolu sarayını ise pasif bir kurum olarak görmek doğru olmamalıdır.

2.2.1.4.2. ANADOLU HALKI VE ASSURLU TÜCCARLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Anadolu halk tabakası ve Assurlu tüccarlar arasındaki iletişim farklı alanlarda gerçekleşmekteydi. Gündelik küçük çaplı ihtiyaçların alışverişi ve evlilik gibi olaylar özel alanı, köle ya da arsa alım satımı ise daha resmi alanı ilgilendiren konulardı. Yerli kişilerin isimleri bir belgede geçiyor ise bu genellikle borç senetleriydi.

Assurlu tüccarlar aralarındaki haberleşmelerde Anadolulu kralların isimlerini genellikle kullanmazlardı. Onları ifade ederlerken sadece “*rubaum*” kelimesini kullanmaktaydılar. Aynı şekilde yerli halktan söz ederlerken de, isimlerini söylemek yerine onlardan *nuaum* olarak söz etmekteydiler. “*Nuaum*”³³⁸ kelimesi Assurca da kaba, cahil ve kültürsüz yani barbar anlamına gelmekteydi.³³⁹ Fakat bu kelime kullanımı ile Mezopotamyalı tüccarlar, Anadolu halkını medeniyetsiz veya kendilerinden daha az kültürlü olarak mı gördükleri yoksa bu kelimeyi asıl anlamında kullanmayıp sadece yerlileri belirtmek için kullandıkları bir kelime olup, olumsuz ve aşağılayıcı bir anlam ifade edip etmediği bilinmemektedir. Zaman içerisinde Anadolulular ile evlilik ve ticaret yapmaları,

³³⁸ Veenhof 1977, 110. Burada bu terim ile bir grubun diğer bir grubu “ötekileştirdiği” düşünülmektedir.

³³⁹ Edzard 1989,107-109.

ayrıca doğan bazı çocukların gittikçe Assur'dan çok Anadolu kültürü alması ise, Assurluların fazla ayrımcı olmadığını göstermektedir. Daha sonra ele alınacak olan bazı tabletlerde Anadolulu bayan ve Assurlu tüccarlara arasında evliliklerin genel bir durum olduğu görülmektedir.

Kültepe arşivleri, iki halk arasındaki iletişiminin daha çok borç alma ve vermede gerçekleştiğini göstermektedir. Genellikle borcu veren Assurlular ve alan da Anadolu halkı olmaktadır. Assurlular birbirlerinden yaklaşık % 30 faiz alırken (en aşağı %10 en yüksek %120 olduğu görülmüştür³⁴⁰) bu oran, Anadolulu bir kişi olunca oran artmaktaydı. Bazı durumlarda, nadir olsa da Assurlu tüccarların Anadolululardan borç aldığı görülmektedir. Örneğin ATHE 2³⁴¹ mektubu; alacaklı olan Assurlu tüccar Puşuken ve verecekli olan Kappadokyalı Harşuman arasında yapılan bir borç senedidir. Aynı şekilde ATHE 6'da³⁴² alacaklı Puşuken'dir ve borçlu olanlar ise yerli İşpunaman ve bu kişinin iki oğludur. İşpunaman ve oğulları Puşuken'e bir mina dokuz şekel gümüş borcu vardır ve bunun bir kısmı hasat zamanı geri ödemesi gerekmektedir. KKS 6a belgesinde yer alan “bir ½ mina gümüşü Halupā ve Arnuwaşu, Aşşur-malik'e borçludurlar. Tanrıça Anna'nın bayramında o ödeyecektir....”.

ATHE 4³⁴³ de ise durum tam tersi olup, borçlu bir Assurludur ve borç veren ise bir Anadoluludur. Kt o/k 86³⁴⁴ numaralı metinde de alacaklının bir yerli ve borçlunun bir Assurlu olduğunu görmekteyiz. Albayrak, bu metni şu şekilde tercüme etmiştir: “gümüşün ve bakır kazanın yerliye ait olduğunu sen bilmiyor musun? Sen benim kardeşimsin! Eğer bakır kazan satıldı ise, sen ve vekilim yünü kontrol edin ve mühürleyin ve aldığınız kadar bedeli ilk ulak (olan) Adad-tappa'i ile bana gönder ki burada yerli benim kanımı içmesin”! Buradaki “ yerli benim kanımı içmesin” ifadesi Assurlu tüccarın borcunu ödemediği takdirde, çok ağır bir şekilde, yerli şahıs tarafından cezalandırılacağı konusunda tedirgin olmaktadır.

³⁴⁰ Garelli 1963, 260-261.

³⁴¹ Metnin Almanca tercümesi için bkz. Kienast 1960, 4-5.

³⁴² Kienast 1960, 8-9.

³⁴³ Kienast 1960, 7.

³⁴⁴ Albayrak 2000, 40.

Aynı arşive ait olan Kt. o/k 70³⁴⁵ belgesinde şu satırlar yer almaktadır: (1-4) 111 ½ mina bakırı, Šumma-libbi-Aššur'a verdim. 30 ½ mina Ziriya'ya verdim. (5-9) 30'dan ½ mina eksik bakır içinden, dokuz ½ mina bakır eşeklerin yiyeceği saman için tarttım. (10-15) üç mina bakır (bronz aksesuarlı) kemer için tarttım. 3 mina (eşeklerin) üstyükü için tarttım. üç mina *arum* için tarttım. (15-20) 3 ½ mina Šamaš-rē'i'ye verdim. İki 1/3 mina Ziriya'ya verdim. Bir mina bakır *kiššanum* için tarttım. Mektupta borcu veren kişinin ismi geçmemektedir fakat görüldüğü gibi bu kişi yerli veya Assurlu ayrımı yapmadan farklı kişilere borç vermiştir.

Kt n/k 1716 b³⁴⁶ belgesi, alacaklı ve verecekliğin nasıl bir sözleşme yaptıklarını gösteren güzel bir örnektir. Bayram, bu metni şu şekilde çevirmiştir: “Bulina ve karısı Walawala üzerinde Puzazu ve Mannum-ki-Aššur'un 2/3 mina beş şekel gümüşü vardır. İli-dan'ın *eponiminde*, Mahhur-ili ayında, Aššur-idi ve Šu-İštar'ın *hamuštumundan*³⁴⁷ itibaren; seneye, kral: (tanrı) Nipas'ın mabedinden (dini töreni tamamlayıp) çıktığı zaman (borçlular borçlarını) ödeyecekler. Eğer ödemezlerse Kaniš'in hükmü gereğince faizi ilave edeceklerdir. Onun kocası, o (adamın) kadın kölesi Zitwan, onun erkek kölesi Kanana, Zia ve onun evi rehindedir. İdi-İštar'ın huzurunda, Kalulu'nun huzurunda, onun karısı Kuzaza'nın huzurunda, Sula'nın huzurunda Hanu'nun huzurunda, Kulanala'nın huzurunda”. Yerli bir çift ve Assurlu tüccarlar arasında yapılan bu borç-senedinde, dikkat çeken farklı unsurlar da bulunmaktadır. Borcun ödeneceği tarih Assurlular için belli bir *eponim* senesine göre verilirken, Anadolu lular için ise kendi tarihleme yöntemlerinden bir türü olan, belli bir dini tören zamanı, kaydedilmiştir.

Bir başka önemli husus ise, borçlu olan kişi borcu zamanında ödeyemez ise, Kaneš hükmüne göre borca faiz ekleneceğidir. Yani yerlilerle yapılan antlaşmalarda yerli kanun ve hükümlerin geçerli olması son derece ilginçtir. Bu da Assurlu tüccarların bu tür konularda yerli kurallara uyduklarını göstermektedir. Anadolu lu çift borcu ödeyemez ise kölelerini ve evlerini de rehin olarak

³⁴⁵ Öz-Albayrak 2005, 22-23.

³⁴⁶ Bayram 1990, 461-462.

³⁴⁷ *Hamuštum*=beş kişiden oluşan bir grup.

bırakmaları gerekecektir. Bu madde de, Kaneš ve diğer Anadolu kentlerinde geçerli olan bir kural olmalıydı.³⁴⁸

Bazı belgelerden Assurlular ve Anadolu'luların birbirlerinden ev alıp sattığı da anlaşılmaktadır. Kt v/k 28³⁴⁹ belgesinde böyle bir alış-veriş görülmektedir: “(1-6) Aššašī, Kula, Gawā, Hanu, Walhašna ve Tunuman, Hašui, bu adamlar (7-14) (ile) Ab-šalim’in tüccarı ve Ab-šalim’in evi fiyatı karşılığı sattılar ve (evi) Šalma-Aššur’un adına Puzur-Aššur ve Ennum-Aššur satın aldılar. (15-20) Eğer ev üzerinde birisi hak iddia ederse, bu adamlar ve Ab-šalim (hesabı) temizleyecektir ve 10 mina gümüş ödeyecekler. (21-23) Adudu’nun oğlu Lulu’nun huzurunda. Dudubiala’nın oğlu Talia’nın huzurunda”. Bu metinde, ilk satırlarda adı geçen yedi şahıs, anlaşıldığı kadarıyla, Assurlu Ab-šalim’in evini, Šalma-Aššur adına Puzur-Aššur ve Ennum-Aššur’a satmışlardır. Yapılan bu satımdan şikayet edecek olan olursa da ceza olarak 10 mina gümüş ödeneceği belirtilmiştir. İlginçtir ki bu alış-verişte, sadece iki yerlinin ismi şahit olarak yazılmıştır ve herhangi bir Assurlu şahısın ismi verilmemiştir.

(CMK 68)=ATHE 63 tüccar Puzur-Aššur tarafından İmdilum’a gönderilmiştir ve Anadolu sarayı ve halkı ile Assurlu tüccarların arasındaki ilişkiyi anlamamızda yardımcı olabilecek bir belgedir. Metnin 16- 25 satırlarında şu ifadeler yer almaktadır: “Zalpa’dan kumaş ve Hurama’dan bakır gelince, onları kervanla Tawinia üzerinden Wahšušana’ya gönder. Burada saraya sorduk ve onlar (bize şu şekilde cevap verdi): ‘Kaneš halkı size (sizin seyahatinize) katılmak istiyor. Buraya gelin!’”.

Anadolulu ve Assurlu tüccarlar arasındaki ticaret bağlantıları sadece erkek tüccarlar ile değil, kadınlar ile de olmaktadır. Borç senetlerinde yerli kadının ismi geçerse bu genellikle kocası ile birlikte aldığı bir borcun ortaklığında bulunduğu içindir. Fakat bazı istisnai durumlarda kendi başına mukaveleler yapabilmekle birlikte genellikle genelde kocası ile birlikte aldığı borcun. Örneğin OAA1 148 (=CCT 5, 48b+c) antlaşmasında Mawašhi isimli bir kadın bir isimli tüccardan 1 mina yedi ½ šekel gümüş almıştır ve bu borcu hasat zamanından önce ödemesi

³⁴⁸ Telepinu Fermanı

³⁴⁹ Günbattı 1989, (metin no: 4) 54-55.

gerekmektedir. Eğer Mawašhi bu miktarı ödemeyecek olursa her ay her mina için üç šekel faiz ilave edecektir. Yine yerli bir kadın olan Madawada da hem kendi halkından olan kişilerle hem de Assurlularla alış-verişte bulunduğu görülmektedir. CCT I 9b (=El 1 82)³⁵⁰ belgesi de içeriği bakımından önemlidir: “Madawada İmlika’dan bir $\frac{2}{3}$ mina altı šekel tasfiye edilmiş gümüş alacaktır. Šu-Kûbum ve Gazia’nın haftasından itibaren, Puruštatum’a girişinde $\frac{1}{2}$ mina gümüşü bana gönderecek. Bir mina 16 šekel gümüşü (ise) yedi aya kadar tartacak. Eğer tartmazsa karumun kararına göre faiz ilave edecek. Kanwarta ayı; İddi(n)-abum’un senesi; şahit Hubidam, şahit İnba-Aššur”. Madawada ile ilgili ilginç bir başka belge de Kt. o/k 44³⁵¹ nolu metindir. Bu metinde şu satırlar yer almaktadır: “Hapuala’nın mührü, Šûmi-awa’nın mührü, Lulu’nun mührü, Kammalia’nın mührü, Madawada, Lulu ve Kammalia’dan $\frac{1}{3}$ mina iki $\frac{1}{2}$ šekel gümüş alacaktır. Aššur-taklaku’nun haftasından itibaren hasat zamanına kadar ödeyecektir”. Verilen örnekleri tartışmadan önce Kt. o/k 84³⁵² numaralı belgeye de incelemek, yerinde olacaktır. Albayrak metnin tercümesini şu şekilde vermiştir: “Madawada ve İddi(n)-Aššur Peruwa’dan yarısı buğday yarısı arpa (olmak üzere) altı çuval ve üç kap (tahıl) alacaktır. Hasat zamanında Madawada’nın ölçü kabı ile ölçecek. Şahit Puzur-İštar, şahit Kanualı Peruwa”.

Bu belgelerde dikkate değer birçok öge geçmektedir. Borç senetlerinde Anadolu ve Assurlu şahıs isimleri yan yana şahit olarak geçmektedir. Sonuncu belgede Madawada Assurlu bir tüccar ile ortak olduğu ve yerli bir kişi olan Peruwa’dan alacaklı olduklarını anlamaktayız. Kt. o/k 44 nolu belgede ise yine yerli olan kişilerin Madawada’ya borçlu olduklarını anlamaktayız. Bu metinde ilginç olan olay ise Puzur-İštar isimli bir Assurlu’nun da Anadolu lular arasında yapılan bir senette şahit olarak geçmesidir. Ticaretin imanı olmaz

Kt n/k 32³⁵³: “Ši us’un Amiri Peruwa’nın mührü, Habercilerin Amiri Hapuala’nın mührü, Hikiša rahibi Kikaršan’ın mührü, Fırtına Tanrısı rahiplerinin

³⁵⁰ Burada Albayrak 1998, 4, tercümesi kullanılmıştır.

³⁵¹ Albayrak 1998, 6-7.

³⁵² Albayrak 1998, 9-10.

³⁵³ Donbaz 1989a, 75-77; Forlanini 1995, 124-125; burada Derksen 2004, 166-167 tercümesi kullanılmıştır.

başı Gadudu'nun mührü, *elanum*'un hizmetkârlarının Amiri Kuwatar'ın mührü. Aşşur-mitti'nin oğlu Enam-Anum'un mührü. Kukkulanum'un oğlu Mannum-balum-Aşşuri'nin mührü. Pazarlar Amiri Aşı'et'in mührü. Warad-Kubi'nin mührü. Kura'nın oğlu Aşşur-şamşi'nin mührü. Savaş Tanrısı'nın rahibi İnar'ın mührü. Onun karısı Awawani'nin mührü. Orduların Amiri Bulina'nın mührü. Kurkura'nın oğlu Tamuria'nın mührü.

Bu belgenin Assurlular ve Anadolu şahısların arasında yapılan bir ortaklığın iptali olduğu sanılmaktadır.³⁵⁴ Bu örnekteki antlaşma Kt n/k 1716 b'den farklıdır, çünkü burada Anadolu krallar ve pazarlar başkanı, rahip gibi diğer üst düzey yöneticiler de şahit olarak gösterilmiştir. Ortaklık iki Anadolu kardeş olan Şalkuata ve Tamuria ve Assurlu tüccar Eddin-Aşşur arasında yapılmıştır. İki taraf arasında daha önce yapılmış olan antlaşma Kaneş kralı Hurmeli ve onun *rabi simmiltimi* Harpatiwa zamanında gerçekleştiği düşünülmektedir. Hesapların kapanması ise kral İnar ve onun merdiven-büyüğü olan Şamnuman zamanına denk gelmektedir (Şalkuata'nın İnar zamanında öldüğü ve yerine oğlunun geçtiği sanılmaktadır). Yapılan antlaşmaya kral ve bunun *rabi simmiltiminden* hariç, tanrılar ve diğer üst düzey yetkililer de şahit olmuştur. “Tanrıların Sokağı’nda ve tanrı Aşşur’un hançeri önünde” ifadesi hem Kaneşlilerin tanrılarına hem de Assurluların tanrılarının eşit şartlarda önem verildiğini göstermektedir. Sözleşmenin son paragrafında ise bu antlaşmanın yapılmasından sonra, ortaklardan biri ya da bu kişinin eşi veya oğlu/oğulları karşı tarafa ya da bu kişinin eşine veya oğluna/oğullarına dava açacak olursa, diğer kişiye 30 mina gümüş ödeyeceğini ve ölüme çarptırılacağı vurgulanmaktadır. Burada da yerli tarafa ve Assurlu tarafa eşit şartlarda müdahale yapıldığını anlaşılmaktadır.

Kaynaklardan Assurluların zaman zaman yerliler tarafından zor duruma sokulduğunu görülmektedir. BIN 4, 49=OAA1 mektubunda Aşşur-nādā isimli tüccar iki yerli şahısın kendisini dolandırdığını bildirmektedir. Yukarda ele alınan Kt b/k 471 belgesinde ise sarayda görev yapan yerlilerden bazıları Assurlulardan kumaş çalmışlardır ve bunlar kralın izni ile Assurlu tüccarlar tarafından

³⁵⁴ Veenhof –Eidem 2008, 144 (dipn. 667).

cezalandırılmışlardır. Yani bu örnekte, belki de olay sarayda gerçekleştiği için kral da dâhil olmuştu fakat genelde yerli ve Assurlular arasında bir sorun çıkarsa ve kendi aralarında bunu çözemezlerse son sözü saray söylerdi.

Bazı belgelerde ise Assurluların yerli şahıslar yerine, yerli kurumlardan da borç aldıkları görülmektedir. Tıpkı *bit karim* gibi Anadolu ticaretinin yürütüldüğü ve kontrol edildiği kurumlar vardı. Assurlu tüccarlar mektuplarında bunlardan *bit nuaim* yani “yerlilerin tüccar evi” olarak bahsetmektedirler.³⁵⁵ Albayrak, tarafından ele alınan Kt m/k 69³⁵⁶ belgesinde “babamız öldüğünde ben ve sen orada bulunduk. Babamız bir şekel gümüş (miras) bırakmadı. (Bunun üzerine) ben yerli tüccar evine girip, iki mina gümüş yerli tüccar evinden aldım ve babamın defni için harcadım”. Konu ile ilgili ve yine Albayrak tarafından tercüme edilen bir başka metin de Kt 87/k 252’dir³⁵⁷. Mektubun içeriği Wahşuşana karumunun aldığı bir karar ile ilgilidir: “Wahşuşana karumunun mührü. Karum’un küçük ve büyük (meclisleri) karar verdi: Aşşur-dan’ın oğlu Şurama’nın adına onun yerli tüccar evine olan ½ mina dört şekel gümüş borcunu Amur-ili tarttı ve şehir halkının (huzurunda) yemin ettiler. Bu gümüşten dolayı Şurama A-mur-ili’den bir hak talep etmeyecek. *Bit nuaim* kavramı n/k 567 nolu³⁵⁸ belgede de geçmektedir. Mektubun 19-24 satırları arasında şu bilgiler verilmiştir. “iki kumaşı (ve) iki mina 13 ½ şekel gümüşü Şūmi-abia’ya tarttır. Mer analyse. Eğer ödemeyi istemezse sen şöyle söyle: Yerli tüccar evinden³⁵⁹ fâizli olarak alacağım”. Bu ilginç kurum, yeri gelince borcunu ödeyemeyen Assurluyu tutsak olarak tutabiliyordu. Kt. o/k 13b numaralı bir mektupta, Kusātum isimli bir Assurlu kadın, Ennānātu-Aşşur isimli bir şâhısa şu bilgileri vermektedir: “Sen kardeşimsin! Burada benim yanımda kimse yoktur. Kardeşlerim beni yerli tüccar evinde bıraktılar, yanımda hiç kimse yoktur! Lütfen bayan köleye dikkat et ve ilk ulak ile bana gelsin! Burada yanımda (ne) bayan hizmetçim (ne de) hizmetçi(m)

³⁵⁵ Albayrak 2000, 39.

³⁵⁶ Albayrak 2000, 40-41.

³⁵⁷ Albayrak 2000, 42.

³⁵⁸ AKT II, 53; Albayrak 2000, 41.

³⁵⁹ *É nuaim* kavramını Albayrak 2000, 41’de “yerli tüccar evi” olarak yorumlarken, Bilgiç-Bayram 1995, 93-95, AKT II, 53’de bunu “yerlinin evi” olarak yorumlamışlardır.

var”.³⁶⁰ Albayrak, burada kadının kardeşlerinin borçlarından dolayı *bit nuaim*’e bırakıldığını düşünmektedir. Benzer bir olay da Kt. m/k 66³⁶¹ tabletinde görülmektedir. “.... o Timelkia’da harcama yaptı, 10 šekel gümüşü Šumi-abiya ödedi ve Buzua’nın oğlu Aššur-nīsu’yu yerli tüccar evinden çıkarttı”.

Alişar’da bulunan OIP 27, 12 (=Alişar No. d 2860b) belgesinde de bu terim geçmektedir: “..... Arzi-amur’un oğlu Anina ⅓ mina [üç] šekel gümüşü *nuauma* borçludur. Onun borcu olan ⅓ mina üç šekel gümüşü, Uşur-ša-Aššur’un oğlu İddin-kubum...ona tarttı, ve o Anina’yı *nuaumun* evinden çözdü....”.

Assurlu tüccarların *bit nuaim* dedikleri yerli bir kurumdan borç alabildikleri ve eğer aldıkları miktarı geri ödeyemezlerse de bu yerlerde rehin olarak tutulabilecekleri, bu belgelerden çıkarılan bir sonuçtur. Assurlu ve Anadolu halkı alım-satımdan başka farklı alanlarda da karşı karşıya gelmekteydiler. Evlilik bunlardan biriyken, köle alım satımı ya da günlük ihtiyaçların karşılanmasında da bu iki gurup işbirliği yaptığı görülmektedir. Örneğin OAA1 175’de³⁶² Aluluwa isimli bir Anadolulu’nun İddin-İštar isimli bir Assurlu tüccarın hizmetine girdiği görülmektedir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla Aluluwa, Assurlu tüccar için büyük ihtimalle satış yapacaktır. Antlaşmada farklı yerlerde vurgulandığı gibi Assurlu’nun izni olmadan da farklı işler kabul etmeyecektir yani izinsiz satış yapıp ekstra kazancı cebine atmayacaktır. Ayrıca İddin-Aššur’dan kâr da saklamayacaktır. Bunu yaptığı ortaya çıkarsa faizi ile ödeyecektir. Bu belgede önemli olan, yerli şahısların Assurluların hizmetine çalışabildiği ve kârın bir bölümünü (bu sözleşmede ⅓ olarak belirlenmiş) patronuna vermesi gerekmektedir. Aluluwa’nın, İddin-Aššur’a borcu olduğundan dolayı mı bu işe girdiği yoksa herhangi bir seçeneği olup olmadığı merak konusudur?

³⁶⁰ Albayrak 2000, 39-40.

³⁶¹ Albayrak 2000, 41.

³⁶² [1-23]: Aluluwa İddin-İštar’a 4 ½ mina *litu*-gümüşü borçludur; Aluluwa İddin-İštar tarafından hizmette tutulmaktadır. Gelir olarak ne alırsa İddin-İštar bunun ⅔ ve Aluluwa bunun ⅓ ünü alacaktır. Eğer İddin-İštar’dan saklayacak olursa, her ay her mina için 6 šekel oranında faiz ekleyecektir. İddin-İštar’ın izni olmadan iş alırsa (o iş) ondan alınacaktır. O, ya İddin-İštar’ın evine girecektir ya da terk edecektir. İddin-İštar’ın izni olmadan iş almayacaktır, (Larsen 2002, 232-233 İngilizcesinden çevrilmiştir).

Belirtildiği gibi Anadolu'ya gelen tüccarlar zamanla buradaki yerli kadınlarla evlenmişlerdi. Michel'e göre karışık evlilikler, üçüncü kuşak Assurlular döneminde iyice artmıştı.³⁶³ Tüccarlardan bazılarının bu ilk evliliği iken, diğerlerinin Assur kent-devletinde eşleri bulunduğu halde, Anadolu'da ikinci kez evlenmekteydiler. Anadolu erkeklerle Assurlu kadınlar arasında ise fazla evlilik görülmemektedir. Genelde Anadolu'lularla evlenen Assurlu kadınların dul oldukları anlaşılmaktadır. Mesela Assurlu bir bayan olan İhtar-lamassi ilk evliliğini Assurlu bir şahış ile yapmış, daha sonra ise Lulu isimli bir yerli erkek ile evlenmiştir.³⁶⁴ Bu konuda verilebilecek bir başka örnek ise Or. 47 (1978) 415³⁶⁵ belgesidir, burada İhtar-bašti isimli bir kadın, tanınan bir tüccar olan İmdilum'un kızıdır ve ikinci evliliğini yerli Anuwa ile yapmıştır. PRAGUE I, 513, ise Lālīja isimli bir Assurlu, Algaria ve İtalka isimli bir çiftin kızları ile evlendiğini gösteren bir belgedir.

Assur yazılı kaynaklarında Assurlu ya da Assur'da yaşayan eşler *aššutum* olarak geçerken, Anadolu'daki ikinci eşler ise *amtum* olarak geçmekteydi (ikinci evlilik bir Assurlu kadın ile yapılırsa bu kişi de *amtum* olarak geçmekteydi). *Aššutum*'un anlamı "baş/ilk kadın" iken, *amtum*'un direk anlamı yani kelimenin kökeni ise "hizmetçiydi" bir nevi kuma. Fakat *aššutum* ve *amtum*'un hakları pratikte çok da farklı olmasa da, bunlardan doğan çocukların arasında hukuki olarak fark olabilirdi. İki ya da daha fazla evlilik Assurlulara öz bir adetti, Anadolu genelinde monogamiyi uygulamaktaydılar. Ayrıca yine iki halk arasında bu konuda farklı olan bir nokta da, Anadolu çiftlerin evlenmesi ve boşanması olayında yönetici ya da onun yardımcısı yani kısaca sarayın bu işe karışmasıydı. Assurlularda ise bu konu daha çok özel alanda halledilmekteydi. Fakat boşanma esnasında mal paylaşımı gibi konularda sorun çıkarsa, onlar da bir kuruma başvurmakta idi, Anadolu'da bu genelde karum dairesi olmaktadır. Yerli ve Assurlu evliliğinde ise bu tür konularda genelde yerel hukuk geçerli olmaktadır.

³⁶³ Michel 2001, 124.

³⁶⁴ Veenhof 1998, 126.

³⁶⁵ Hecker 1986, (dipn.9), 147.

Assurlu tüccarların yerli biriyle evlilik yapma isteklerinin farklı sebepleri olmalıydı. Assur'dan çok Anadolu'da bulunan bir tüccarın, Anadolu sosyo-kültürüne ait bir kadınla evlenmesi ayrıca aynı zamanda Assur'da işlerini de takip edebilecek bir eşin bulunması, pratik bir çözüm olabilirdi.

Assurlu bir kadın olan Šarrat-İštar³⁶⁶, OAA1 72= BIN 4, 88'de Aššur-nādā'ya Assur'daki iş durumları hakkında bilgi vermektedir. Šarrat-İštar Aššur-nādā'ya ona gönderdiği bazı kumaşlardan ve ne kadar bakır, gümüş ve altın eline geçtiğinden bahsetmektedir. Ayrıca mektupta şu satırlar da yer almaktadır: “(8-10) iç çamaşırları senin Kaneš'teki karın içindir. (28-29) Kaneš'te seninle birlikte kalan eşini seveceğim.” Belgeden de anlaşıldığı gibi burada Assur'da bulunan kadın, Aššur-nādā'nın işlerinin yürütmesinde büyük rolü vardır. Ayrıca bu kadının, Anadolu'daki eşe de saygı duyduğunu anlamaktayız.

Kt. o/k 172b, Kt. o/k 195b, Kt. o/k 117 ve Kt. o/k 134 tabletleri borç kontraktlarıdır ve bunlarda yerli ve Assurlu bir çiftin isimleri geçmektedir. Assurlu bir tüccar olan Ennum-Aššur, yerel bir isim taşıyan bayan Šaptamaniki ile evlidir. Diğer Anadolu-Assurlu evliliğinden farklı olarak, bahsi geçen metinlerde Šaptamaniki, *amtum* yerine *aššutum* olarak geçmektedir. Bu durumda Šaptamaniki, Ennum-Aššur'un ilk eşi olmuş olabilir ya da Assurlu bir babanın kızı olduğu için, birinci eş statüsüne layık görülmüş olabilirdi. Tıpkı Anadolu çiftler gibi bu çift de borcu birlikte üstlenmişlerdir. Kaneš karum'un II. tabakasının sonlarına doğru tarihlendiği düşünülen bu tabletleri³⁶⁷ yakından incelemek karışık evlilikleri anlamada yardımcı olacaktır.

Kt. o/k 172b³⁶⁸: “bir mina saflaştırılmış gümüşü Šū-Kittum'un oğlu Ennum-Aššur ve karısı Šaptamanika üzerinden tüccar alacaktır. Kadın köle, Hutruman, senin oğlun ve Kuzita (yani) ev (halkı) gümüşle (sorumlu) tutuldular. Amuraya'nın oğlu İnnaya'nın haftasından itibaren dört haftaya kadar tartacaklar. Eğer tartmazlarsa kadın köleleri, zarar için vereceğim ve eğer yetişmezse, gerisini evden alacağım. Allanātum ayı, Alahum'un oğlu Aššur-malik'in senesi, İlī-

³⁶⁶ Larsen 2003, 108'de bu kadın, Aššur-nādā'nın karısı ya da kızkardeşi olabileceğini belirtmiştir.

³⁶⁷ Albayrak 2004 a, 3.

³⁶⁸ Albayrak 2004 a, 11-12.

bāni'nin huzurunda, İlaprat-bāni'nin huzurunda". Özellikle bu metin, Anadolulular arasında yapılan borç-senetlerine çok benzemektedir. Yerlilerin belgelerinde görüldüğü gibi, burada da evin hanımı ve diğer üyeleri borçtan topluca sorumlulardır. Yine yerli belgelerde görüldüğü gibi borcun sahipleri teminat olarak kadın kölelerini ipotek etmektedirler.

Kt. o/k 134³⁶⁹: "(1-6) iki mina dokuz şekel saflaştırılmış gümüş Şu-Kittum'un oğlu Ennum-Aššur ve Šaptamanika üzerinden İ[y]ā'nın oğlu İlī-bāni alacaktır....".

Kt. o/k 117³⁷⁰ metninde şu satırlar yer almaktadır: "(1-5) [X] mina 17 ½ şekel saflaştırılmış gümüşü Ennum-Aššur ve Šaptamaniki üzerinden Šamaš-abī alacaktır.".

Yine yerli kadınlar ile Assurlu tüccarlar yaptığı evlilikleri açıklamada yardımcı olabilecek örnekler: Assurlu tüccar Aššur-nādā'nın Anadolulu eşine yazdığı mektuplardır.

CCT 3, 7a=OAA1 50 belgesi ise Aššur-nādā ve onun Anadolulu eşi Šiṣahšuṣar arasında bir mektuplaşmadır. Aššur-nādā'ya eşine, yolculuk esnasında gelişen bazı konularla ilgili bilgi vermektedir Anlaşılan Aššur-nādā daha önceleri eşine baharda mektup yazacağına dair söz vermiştir fakat bu sözünü tutamamıştır. Tüccar, kötü hava şartlarının işlerini kötü etkilediğinden bahsetmektedir ve Šiṣahšuṣar'a tekrar mektup yazacağından ve kendi bulunduğu yere gelmesini isteyeceğinden söz etmektedir. Ayrıca Aššur-nādā eşine, ismini vermediği bir kişiye dikkat etmesini ve bu şahısa para kaptırmaması ile ilgili uyarı yapmaktadır. Yine bu çift arasında haberleşmelerden biri olan OAA1 51'de de alışveriş ile ilgili bilgiler vardır. Belgeye göre Aššur-nādā, İli-iṣar ve Huluba isimli iki kişiye orak ve kalay vermiştir ve karşılığında da bu kişiler Aššur-nādā'nın eşi Šiṣahšuṣar'a buğday ve *subaru*-yemi olarak geçen iki ürün vermeleri gerekmektedir. Assurlu tüccar, eşine bu ürünlerin teslim edilip edilmediği ve edildiyse de ne kadarının geldiği konusunda niye bilgilendirmediğini sormaktadır. Aššur-nādā devamında,

³⁶⁹ Albayrak 2004 a, 5-6.

³⁷⁰ Albayrak 2004 a, 3-4.

bu ürünler eğer gelmediyse o kişilerin kendi evine giremeyeceklerini belirtmektedir. Bundan başka, eşi Šiṣahšuṣar’dan, Huluba’yı hapse attırmasını ve İli-iṣar’ın onlara olan borcunu ödetmesini istemektedir. TC 2, 47=CMK 358=OAA1 52 numaralı metinde ise şunlar yazmaktadır: “Aššur-nādā’dan Šiṣahšuṣar’a: 55 minalık domuz- yağı benim mührümün olduğu bir torbada ayrıca *narutu*-maltı Šamaš-bāni tarafından sana getirilmektedir. Lütfen onun tarafından bırakılan *muzum* ve *ewazātumu* kuru ve onları gönder. Onlar bakırı satsınlar ve saman alsınlar. Samanın kurumasına dikkat et. Alāhum’un iyi kalitede bir öküz almasını ve samanı toplamasını (harman etmesini) sağla”. CCT 3, 7b=CMK 218=OAA1 60 Aššur-nādā içlerinde kardeşi de bulunan başka tüccarlara yazmaktadır. Belgede şu cümlere vardır: “...eşime söyleyin, onlar eski buğdayı öğütsünler fakat o, biralı ekmek katmasın”. Sunulan belgelerden, bir Assurlu tüccar ile eşi olan yerli kadınlardan, bu tip evliliklerde hangi görevlerin beklendiğini görmekteyiz. Eşi iş gezisinde olan bir kadın, finansal işlerle uğraştığı gibi aynı anda evin giderlerini de karşılamalıydı. Kısaca kadın bulunduğu yerde hem ev içinde hem de dışarı alandaki yani hem kendi hem de eşinin yapacağı işleri yapmalıydı. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla kadının yanında ya da yakınında çoğu zaman bir Assurlu akrabası bulunduğu görülmektedir. Bu bazen oğlu, kayınları ya da firmaya ortak olan başka Assurlu şahıslar olabilmekteydi. Buradan tüccarların mecburiyetten dolayı eşlerini işlerine ortak etmedikleri, kadınların gerçekten aile firmalarında önemli fonksiyonlarının olduğunu anlamaktayız. Mesela Šiṣahšuṣar’ın yetki sınırlarının geniş olduğunu AKT I, 15=OAA1 73 metninde de görmekteyiz. Šiṣahšuṣar kent dışında bulunan Aššur-nādā’ya yazdığı bu mektupta, ortaklarının yaptıkları satışları, kendi ellerine geçen ya da geçmeyen miktarı, alacaklı oldukları borçların geçen süresinden ve Aššur-nādā’nın neler yapması gerektiğine dair talimatlar görülmektedir.

Bir başka çift ise Puzur-Aššur ve Niwahšuṣar’dır: Kt. o/k 26³⁷¹: Puzur-Ana şöyle (şöyle), Ennum-Aššur’a, Duma’ya, Niwahšuṣar’a ve > Niwahšuṣar’a < onun hizmetçisi (karısı) Niwahšuṣar’a söyle: iki Zalpa tülünü Anah-ilī, beş mina yünü Sūsānum, [bir] tülü Agīya, [bir şekel] gümüşü Atata’nın hizmetçisi Kurub-

³⁷¹ Albayrak 2006, 90-92.

İştar, [x mi]na yünü Kula, [x m]ina (henüz) yüklememiş (malı) [şu]mī-abīya, bir incirden sicimi ve koşum takımını; Enna-Aşşur bütün bunları benim mührümle sana taşımıştır....

Kt. o/k 29³⁷²: “Puzur-Ařřur şöyle şöyler: Kurara’ya ve Niwahřuřar’a; Niwahřuřar’a řöle: iki Zalpa tülünü benim mührümle, Tāb-şilla-Ařřur’un ođlu Anah-ilī, beř mina yumuşak yünü şamaş-abī’nın ođlu Sūsānum, bir tülü Amrāya’nın ođlu Agīya, bir şekel gümüşü Atata’nın hizmetçisi Kurub-İştar, bütün bunları sana getirmektedirler. Eđer orada sana (bunları) vermeyen biri olursa Kurara onu yakalasin ve ona gümüşü tarttırsın ve (gümüşü) sana versin. Elimde gümüş olmadığı için (sana) gönderemedim. Kazanları gümüşe vereceğim (satacağım) ve (birkaç) güne kadar orada oturacağım (olacağım)”.

Yerli bir kadınlarla evlilik yapmaları ayrıca, onların yeni akraba bağlantıları kazanmalarına da sebep olmaktaydı. Bu durum Anadolu içerisinde yerleşecek ve ticaret yapacak olan tüccar için avantajlı bir durumdu. Tüccarlar burada evlendikleri kadınların gündelik ihtiyaçlarını karşılamaya mecburdular. Kadınların ise Assurlu tüccarların Anadolu’daki evlerine, işlerine ve tarlaları varsa onlarla ilgilenmeleri beklenmekteydi. Burada bu konularla ilgili birkaç metin örneği vermek istiyoruz. (Mus.-Nr.) Kt. 88/k 269³⁷³ numaralı belge, Karum Wahşuşana meclisinin, evli bir çift ile ilgili aldığı bir karar hakkında bilgi içermektedir; bu karara göre tüccar Pilah-İştar’ın evli olduğu Agija kızı Tatana, ülke dışına çıkmayacaktır ayrıca Pilah-İştar Tatana’ya her ay sekiz mina parçalanmış bakır, temel ihtiyaçları için yağ ve yakacağın yanı sıra her sene ona giysi temin edecektir. Belgenin sonunda, alınan kararın bir nüshasının, Wahşuşana’da bulunacağı belirtilmiştir. Anlaşılan karum, böyle yaparak kararın takip edilmesi için belgeyi garantiye almış oluyordu. Burada ilginç olan konu ise, yerli bir kadının hakkını niçin karum meclisinin koruduğudur. Oysa genellikle yerli-Assurlu evliliklerinde, yerli bir kadının haklarını yerli bir kurum yani, saray söz sahibi olandı.

³⁷² Albayrak 2006, 92-94.

³⁷³ Bayram-Çeçen 1995, (Metin no. 5), 11-12.

Anadolu'da yapılan evlilikler ciddi bir şekilde şahitlerin önünde gerçekleşmekteydi. Her iki tarafta evlilik öncesinde kararlaştırılan maddelere uymak zorundaydılar ve farklı istekleri olabilmekteydi. AKT I, 76 belge yerli bir kadın ile Assurlu bir erkeğin şahitlerin huzurunda yapılan bir evlilik antlaşmasıdır: “..İdi-Adad Anana ile evlendi, Memlekette ikinci bir eş (ile) evlenmeyecek! (eğer evlenirse ve onu boşarsa beş mina gümüş tartacak. Būr-Su'en'in huzurunda, Anah-ili'nin oğlu Tāb-şilla-Aššur'un huzurunda, Aššur-bēlī'nin huzurunda”. Yine iki halk arasında yapılan bir evliliğin sözleşmesi olan (Mus.-Nr.) Kt. 90/k 108³⁷⁴ da ilginç bilgiler içermektedir. Yerli ve Assurlu şahısların şahit olduğu bir evlilik antlaşmasına göre damat adayı Aššur-malik gelin adayının annesi Šupilka'ya 15 šekel gümüş ödemiştir. Sözleşmeye göre kızın annesi ve erkek kardeşi bu ödemededen sonra Aššur-malik herhangi bir itirazda bulunmayacaklardır. Diğer taraftan Aššur-malik'in de dikkat etmesi bir husus eklenmiştir. Aššur-malik ne Puruštatum'da, ne Wahšušana'da, ne Durhumit'te, ne de Kaneš'te başka bir kadın ile evlenecektir. Fakat karşılığında eşini istediği yere götürebilecektir.³⁷⁵ Verilen bu belgelerden de anlaşıldığı gibi, yerli halk evlilik sözleşmesi kaydedilirken eklemek istedikleri en önemli nokta, karşı tarafın Anadolu'dan ikinci bir eş almayacağıydı. Anadolu kadınların yaşadıkları ülkede haklarını koruyan bu madde, onlar için çok önemli olmalıydı.³⁷⁶

Çoğu Assurlu tüccarın Anadolu'daki eşlerinden hariç Assur kent-devletinde resmi olarak evli oldukları bilinmektedir. Ancak ICK 1, 3³⁷⁷ de bu durumun yerine göre değişebileceği görülmektedir. ”Lâqipum, Enišru'nun kızı Hatala ile evlendi. Memlekette ikinci bir zevce alamaz, şehirde (yani Assur'da) bir *qadištum* ile evlenebilir”. Bu satırlardan Assurlu kişinin Anadolu'da ikinci bir kadın alamayacağı gibi, Assur kent-devletinde ise sadece “kötü kadın” anlamına

³⁷⁴ Bayram-Çeçen 1995, (Metin No. 1), 4- 5.

³⁷⁵ Bayram-Çeçen 1995, (Metin No. 5), 11-12.

³⁷⁶ AKT I, 77 a ve b metinlerinde ise iki Assurlu arasında yapılan antlaşmada, Anadolu evlenme usulüne uyulmuştur. Bilgiç 1990, 426'da gelinin annesinin Hurri kökenli olabileceğini ve bu durumdan dolayı yerli hukuka uyulduğunu düşünmektedir.

³⁷⁷ Bilgiç 1951, 230-232, bu metni Hr. 3 olarak isimlendirilmiştir.

gelen *qadištum*³⁷⁸ ile evlenebileceği belirtilmiştir. Yine bu belgede “eğer iki yıl içerisinde karısı ona çocuklar elde etmezse o kadın (kocasını için) esire satın alacak, fakat bir erkek çocuk elde eder etmez bu esireyi istediği yere satacak” cümlesi, Anadolu kadının “resmi” olmadığı sürece zorunlu durumlarda geçici bir kadın kabul edebileceğini göstermektedir. Bilgiç’in de değindiği gibi, Anadolu kadını Mezopotamyalı bir kadından daha fazla haklara sahipti.³⁷⁹ Mezopotamya’da çocuğu olmayan bir kadın çeyizi ile birlikte baba evine dönme mecburiyetinde kalabilirdi. Anadolu’da ise çocuksuzluktan dolayı kolay kolay terk edilemiyordu. Ayrıca çocuk için alınan cariye/esirenin geleceği de evinin hanımının isteğine göre belirlenmekteydi.³⁸⁰ Yine boşanma söz konusu olunca da Anadolu kurallarının ağır bastığını görmekteyiz.

(Mus.-Nr.) Kt/78 176 belgesinde şu cümleler geçmektedir: “Kaneş karumun küçük ve büyükleri şu kararı vermişlerdir: bugünden itibaren Hunana Aşşur-malik’in eski karısı olan kızı Alina’yı, seçtiği kişi ile evlendirebilecektir”. Görüldüğü gibi burada yerli bir kadın olan Alina hakkında Kaneş’teki karum meclisi bir karar alabiliyordu.

Yerli ve Assurlu evliliklerden dünyaya gelen çocukların durumu ise karışık olduğu düşünülmektedir. Bunlar tıpkı günümüzde farklı kültürlerle ait olan insanların yaptığı evliliklerden doğan çocuklar gibi, iki kültür arasında kalmış ya da iki kültüre de ait özellikler taşıyan kişiler oldukları sanılmaktadır. Metinlerde bazı kişilerin yerli isimler taşıırken, babalarının ise Assurlu olduğu görülmektedir.³⁸¹

2.2.2. DİN

M.Ö. II. Bin yılın ilk çeyreğindeki Anadolu dininin, diğer eski çağ toplumlarının din anlayışına benzediği, toplumun her katmanı ve kurumunu etkilediği düşünülmektedir. Bu dönemde Anadolu toplumunun, çoğu benzer

³⁷⁸ Bu unvan ile ilgili olarak bkz. Kılıç-Duymuş 2009, 171-173.

³⁷⁹ Bilgiç 1951, 232.

³⁸⁰ Ayrıca bkz. Darga 1984, 14-15.

³⁸¹ Örneğin KKS 1: “Aşşur-rē’i’nin oğlu Zuppa...”.

uygarlık toplumları gibi, politeist yani çok-tanrılı bir inanişaya sahip oldukları görülmektedir. İnsanlar, tanrıların antropomorf suretinde, görünmez ve ölümsüz olduklarına, aynı zamanda da doğaüstü güçleri bulunduğu inanırlardı³⁸². Onlara göre tanrıların birçok görevleri olup, en önemli fonksiyonları kozmosu korumalarıydı.

Araştırmanın bu bölümünde, M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde Anadolu'da dinî hayat ve dinin sosyal ve ekonomik hayat ile olan bağlantısı ele alınacak olup, kaynak olarak da çivi yazılı tabletler ve arkeolojik bulguların kullanılması düşünülmektedir.

Belgelerde geçtiği şekliyle, Anadolulular birçok farklı tanrıya inanmaktadırlar. Anna, Higiša, İlialanta, Bēlum, Nipas, Nisaba, Usūmum, Kubabat, Nārum, Parka, Harihari, Tuhtuhanum³⁸³ tablet ve sair kalıntılarda ismi geçen tanrı ve tanrıçalardan bazılarıdır.³⁸⁴ Bu tanrı isimlerinin belgelerde zikredilme nedenleri ile Assurlu tanrılarınkiler birbirinden farklıdır. Örneğin Assurluların baş-tanrısı Aššur, genelde yazılı sözleşmelerde şahit olarak gösterilirdi. Yani bu Asur tanrısı taraflar arasında edilen yeminlere hem geçerlilik kazandırır hem de bir çeşit garantör olarak görülürdü³⁸⁵. Diğer taraftan, genellikle sözleşme ve borç belgelerinde kayıtlı bulunan Anadolu tanrılarının isimleri yalnız geçmez, daha çok bir rahip ismiyle birlikte kaydedilir ya da festivallerle beraber zikredilirdi. Aşağıda verilecek olan belge örneklerinde zikredilen ve tanrı isimlerinin anıldığı kutsal festival ya da bayramlar aynı zamanda bölgesel takvim/takvimleri de belirlemekteydi. Burada bahsedilen bayramlar aynı zamanda mevsimler başta olmak üzere takvimin oluşmasına zemin teşkil etmekteydi.

Tanrılara atfedilen kutsal bayramlarla ilgili kayıtlara genellikle borç belgelerinde tesadüf edilmektedir. Borç sözleşmelerine göre, borçlar genellikle hasat ve bağbozumu gibi tarımsal faaliyetlere ait dönemlerde ya da belli bir tanrı

³⁸² Kramer 2002, 107.

³⁸³ Bir tanrının ismi farklı yörelere göre değişebilirdi, tanrı aynı olsa bile birden fazla ismi olabilirdi.

³⁸⁴ Hirsch 1972, 27-28; Veenhof-Eidem 2008, 230; Bayram 1990, 456-462.

³⁸⁵ Assurlular genelde tanrı Aššur'un hançeri önünde yemin ederlerdi.

adına yapılan herhangi bir festivalde geri ödenecektir. Aşağıda bu hususla ilgili örnek belgeler verilmiştir.

Kt n/k 1716b³⁸⁶: “Kral tanrı Nipas’ın mabedinden çıktığında borçlular borçlarını ödeyeceklerdir...”.

Kt a/k 335³⁸⁷: “...Tanrı *Bēlum* (adına dūnenlenecek bayramda) tartacak...”.

Kt b/k 134 b³⁸⁸: “...tanrı Usūmum [adına yapılacak bayram] da tartacaklar.... Eğer ödemez iseler...”

Kt. n/k 75³⁸⁹: “.. Onların her biri Nipas-bayramında 10ar šekel gümüş ödeyeceklerdir..”.

KKS 6a: “..bir ½ mina gümüşü Halupā ve Arnuwašu, Aššur-malik’e borçludurlar. Tanrıça Anna’nın bayramında o ödeyecektir...”.

Kt. c/k 1634³⁹⁰: “Zura’nın oğlu Šakriuman’ın mührü. Ali’nin oğlu, Alili’nin mührü. Šanahurna’nın oğlu Kimelu’nun mührü. Šailati’nin oğlu Walhišna’nın mührü. Zura’nın oğlu Šakriuman’ın yükünden Peruwa’nın bir ½ šekel gümüş alacağı vardır. Peruwa, onun evi ve boş arsayı/toprağını, güvence olarak görmektedir. O gümüşü Anna’nın bayramında ödeyecektir”.

FAOS 37: “...İki mina gümüşü Anna’nın bayramına kadar Šimnuman ve eşi, Šule’ye ödeyeceklerdir. Eğer Anna’nın bayramına kadar ödemezlerse, Šule, Šimnuman’ı onun eşini ve onların beş oğlunu oradan götürülecektir”.

Tanrı isimlerinin geçtiği bir başka belge grubu ise, o tanrıya bağlı olan rahiplerle ilgilidir. Bu tür belgelerde rahiplerin genel ismi *kumrumdur*³⁹¹. Bu *kumrumların* her birinin, ayrı ayrı veyahut birlikte de olabilir, belli tanrıların tapınaklarına bağlı oldukları düşünülmektedir. Kültepe kazılarında tapınak olduğu sanılan ve Ib dönemine tarihlenen iki büyük bina ortaya çıkarılmıştır. T. Özgüç bu

³⁸⁶ Bayram 1990, 461.

³⁸⁷ Bayram 1990, 458.

³⁸⁸ Bayram 1990, 459.

³⁸⁹ Donbaz 1988, 51.

³⁹⁰ Albayrak 2006, 99-100.

³⁹¹ Hirsch 1972, 55-56.

tapınaklara komşu olduğunu düşündüğü iki tapınağın daha varlığını açığa çıkaran kalıntılara rastlamıştır. Ona göre aynı planda yapılmış olan bu binalar, şehrin bir bölümüne toplanmıştır.³⁹²

Borç sözleşmelerinde rahipler genel olarak ya borç veren veyahut da şahit olarak görülmektedir.

Kt. 87/k 39³⁹³: “...Onun efendisi Koşucuların Amiri Peruwa’nın huzurunda, Pazarcılar Amiri Kalua’nın huzurunda. Tanrıça Anna’nın tapınağında *patrum* olan Kikaršan’ın huzurunda. Adamların Amiri Tamria’nın huzurunda. Labar<ša>’nın huzurunda”.

Kt. 88/k 1082³⁹⁴: “... İkiyüz bira ekmeği ve yirmibir çuval buğdayı, Adala’nın oğlu Tamuria, Hapuwašu’nun oğlu Nikituar, Abiaškula’nın oğlu Hanu, (ve) Wališra’nın oğlu Haštali, Hikiša rahibi olan kişiye borçludurlar. Enna-Su’en’in *hamuštum*luğundan itibaren, harman mevsiminde bira ekmeklerini verecekler, (aynı zamanda) buğdayı ölçecekler bira ekmekleri ve buğday onların sıhhatli ve hakiki olanlarının başlarına bağlıdır.”. Bu metinde, tanrı Hikiša’nın rahibi olan kişi, içlerinde hem Assurlu hem de yerli olan birden fazla kişiye 200 ekmek ve 21 çuval buğdayı borç vermiştir. Bu kişiler için verilen ödeme süresi ise hem Assurluların hem de yerel takvime göre belirtilmiştir. Söz konusu belgeden çıkarılabilecek en önemli sonuç ise bir rahibin, kendi ihtiyacını rahatlıkla karşılayıp, başkalarına borç verebilecek kadar ürün sahibi olmasıdır. Fakat burada göz ardı edilmemesi gereken bir husus bulunmaktadır ki, o da rahibin borç olarak verdiği bu ürünlerin kendisine mi yoksa tapınağa mı ait olduğunun bilinmemesidir.

Aşağıda da görüleceği üzere zaman zaman borç metinlerinde farklı tanrılara ait rahipler aynı belge içinde birlikte şahit olarak kaydedilmiştir. Kt. 89/k 383³⁹⁵: “Hikiša rahibi Aşuwan’nın mührü, Nisaba rahibi Wašatapra’nın mührü, Pazarlar Amiri Hašuman’ın mührü, Turmali’nin mührü, Nakilit’in mührü,

³⁹² Özgüç 1999, 46-50.

³⁹³ Dercksen 2004, 161; Donbaz 1993, 146-147.

³⁹⁴ Donbaz 1996, 191-192.

³⁹⁵ Dercksen 2004, 170-171 ayrıca bkz. Donbaz 1993, 134-135.

Peruwa'nın mührü, Kammalia'nın mührü...". Buradan iki farklı sonuca ulaşmak mümkündür. Bunlardan ilki borçlu veya alacaklı olmak üzere her birinin birden fazla tanrıya inandıkları şeklindedir. İkinci olarak ise sözleşme yapan tarafların, kendi inandıkları tanrıların rahiplerini şahit olarak gösterebildikleridir.

TC 3, 214³⁹⁶ (Zarf): "Fırtına-Tanrısı rahiplerinin başı Peruwa'nın mührü, Habercilerin Amiri Elani'nin mührü, Fırtına-Tanrısı rahibi Šuhurpia'nın mührü, Tuzun, Haduwan'nın mührü, Šiliara'nın mührü. Nikilit ve Šaşalika, koca ve karı boşandılar. Šaşalika". Bir boşanma vesikası olan bu metinde de yine şahit olarak rahipler vardır. Bu belgede geçen "...Fırtına-Tanrısı rahiplerinin başı..." ifadesinden aynı zamanda tapınakta bir hiyerarşik sistem olduğu da anlaşılmaktadır.

Kt. 89/k 376³⁹⁷: "Ambarın Amiri İnar'ın mührü, Adad'ın rahibi Šuhurpia'nın mührü, Anna'nın rahibi Alluwa'nın mührü, ([...])'nin Denetleyicisi Hašui'nin mührü.". Sözleşmede iki rahip şahit olarak bulunmuştur. Rahiplerden biri Anadolu tanrısı olarak bilinen Anna'nın hizmetkârıyken, diğeri Assurlu bir tanrı olan Adad'ın³⁹⁸ rahipliğini yapmaktadır. Adad'ın rahibi Šuhurpia'nın yerli ya da Assurlu kökeni olan birisi olabileceği düşünülmektedir. Fakat bahsedilen rahip her iki durumda da yerli bir isim taşımaktadır.

Kt. 89/k 379³⁹⁹: "Baş Haberci Wališra'nın mührü, Baş Kahya Kammalia'nın mührü, Nisāba'nın rahibi Anunu'nun mührü...".

Kt. 89/k 371⁴⁰⁰: "Šamaš'ın rahibi Kuzia'nın mührü, Kubeatal'ın oğlu Haršula'nın mührü, Hançer'in görevinde olan Happuašu'nun mührü, Depoların Amiri Kunuwan'ın mührü...". Ib' ye ait olan bu belgede şahit olarak yerli amirlerin bulunmasının yanı sıra, Assurlu din adamları da bulunmaktadır ki; bu durum Anadolu toplumunun yabancı tanrı ve rahiplere karşı toleranslı olduklarını işaret etmektedir.

³⁹⁶ Dercksen 2004, 173-174.

³⁹⁷ Donbaz 1993, 136-137.

³⁹⁸ Bu tanrı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hirsch 1972, 2-5.

³⁹⁹ Donbaz 1993, 137-138.

⁴⁰⁰ Donbaz 1993, 139-140.

Tabletlerden ayrı olarak din konusu ile ilgili olarak bilgi veren diğer materyaller ise heykelcik ve mühürlerdir.

Kültepe kazılarında taş, kurşun, fildişi ve tunç gibi farklı materyallerden yapılmış olan heykelcikler ve figürler ortaya çıkarılmıştır. Bunların çoğu tanrı ve tanrıçalardan oluşmaktadır. Bu buluntulardan yola çıkılarak, Koloni Dönemi Anadolu halkının tanrı ve tanrıçalara daha yakın olmak, tapınmak ve onlara saygılarını göstermek için bunların heykellerini yaptıkları sonucuna varılabilmektedir.

Tunç kabartmadan tanrıça heykelciği⁴⁰¹

Sırlı fayanstan tanrı ve tanrıça ve yine tanrıça heykelciği⁴⁰²

Bu dönem mühürlerinde en çok işlenen motif tanrıların kabul sahneleridir.

Yerli bir iş adamı olan Peruwa'nın evine ait bir arşivde, tanrıların kabulü ve tapınma ile ilgili sahnelerin yer aldığı bazı silindir mühürler bulunmuştur. Bu mühürlerin çoğunda "Eski Anadolu (Hatti) üslubu"⁴⁰³ görülmektedir.

⁴⁰¹ Özgüç 2005, 205.

⁴⁰² Özgüç 2005, 209 ve 211.

⁴⁰³ Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Özgüç 2006, 3-4.

CS 256⁴⁰⁴ (Kt. d/k 7C, n/k 2088): bu mühürde tasvir edilen motif, tanrıların kabul sahnesini tasvir etmektedir. Sağdaki iki figürün tanrı oldukları düşünülmektedir (en sağdaki Hava Tanrısı'dır⁴⁰⁵).

CS 256 envanter numaralı mühür.

CS 348⁴⁰⁶ (Kt. c/k 1637 a): bu tasvirde ise yüksekte oturan bir tanrıça ve onun huzurunda boğaların üzerinde duran iki Hava tanrısı görülmektedir.⁴⁰⁷ Yine aynı baskıda kutsal semboller olarak ay ve güneş görülmektedir.

CS 348 envanter numaralı mühür.

CS 258⁴⁰⁸ (Kt. d/k 8B): ay, güneş ve yıldız sembollerinin yer aldığı bu mühür baskısında, elinde kadeh bulunan bir tanrı görülmektedir. Baş-tanrı olabileceği düşünülen motifin huzurunda ise, evcilleştirilmemiş hayvanların

⁴⁰⁴ Özgüç 2006, Lev. 1 ve Lev. 89.

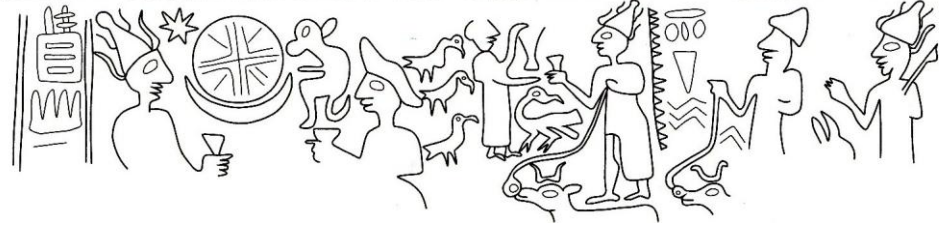
⁴⁰⁵ Özgüç 2006, 3.

⁴⁰⁶ Özgüç 2006, Lev. 17 ve Lev. 124.

⁴⁰⁷ Özgüç 2006, 3.

⁴⁰⁸ Özgüç 2006, Lev. 1 ve Lev. 90.

koruyucu tanrıça İnara ve bunun peşinden gelen yine boğa üzerinde iki Hava tanrısı ve bir başka tanrı daha bulunmaktadır.

CS 258 envanter numaralı mühür.

CS 353⁴⁰⁹ (Kt. c/k 1639 C): yine ay, yıldız ve güneş sembol motiflerinin bulunduğu bu baskıda, Baş tanrının (?) bir hayvan⁴¹⁰ üzerinde oturduğunu görülmektedir. Bu tanrının arkasında ise bir tanrı çifti bulunmaktadır. Tanrıların huzurunda ise deve olduğu sanılan bir hayvan tasviri yer almaktadır. Tasvirdeki bu hayvan ve farklı yerlere serpiştirilmiş olan koyun benzeri hayvan başlarının, tanrılara sunulan kurbanlar olabileceği düşünülmektedir.

CS 353 envanter numaralı mühür.

CS 325⁴¹¹ (Kt. d/k 40 D), mühründe ise bir tapınma sahnesi görülmektedir.⁴¹² Bu baskıda, elinde testi tutan bir insanın, elinde kadeh olan bir (Baş-) tanrının önünde durduğu anlaşılmaktadır. Bu iki figür etrafında ise

⁴⁰⁹ Özgüç 2006, Lev. 18 ve Lev. 126.

⁴¹⁰ Özgüç 2006, 3 bunun bir ceylan olduğunu söylemektedir, biz ise bunun çakal türü bir hayvan olduğunu düşünmekteyiz.

⁴¹¹ Özgüç 2006, Lev. 13 ve Lev. 114.

⁴¹² Özgüç 2006, 4.

kurbanlık sunu olduğu düşünülen, keçi, koyun, domuz ve farklı hayvan başları vardır.

CS 325 envanter numaralı mühür.

Karahöyük'te ortaya çıkarılan bazı damga mühürlerde ise yine tahtında oturan tanrı, kurban ve sunak motifleri ve ay, yıldız ve güneş gibi semboller görülmektedir.⁴¹³

Dinsel tasvirli Karahöyük damga mühürleri.⁴¹⁴

Kazılarda, mühürlerin dışında, dinsel inanışlarla ilgili bilgi verecek diğer bir başka buluntu grubu ise mezarlardır. Kültepe Karum'da⁴¹⁵ yapılan kazılarda hem çocukların hem de yetişkinlerin evlerin tabanlarına gömüldükleri ortaya çıkarılmıştır. Ölüler taş sandık ya da küp içine gömüldükleri gibi toprağa kazılan çukurlara da gömülmüşlerdir. Çoğu mezarlarda hediye olduğu düşünülen buluntular ele geçirilmiştir.⁴¹⁶ Bu buluntuların içinde altın, gümüş, demir ve tunç gibi metallere takılar, heykelcikler ve yine kıymetli taşlardan yapılmış olan

⁴¹³ Alp 1994, 158-160,

⁴¹⁴ Şekil 43, 44 ve 45 (Alp 1994)

⁴¹⁵ Mezarların çoğu Assurlu tüccar ailelerine aittir, fakat burada görülen örnek, yerli Anadolu ölü gömme adetine yakın olduğuna inanılmaktadır. Çünkü Erken Tunç Çağı Anadolu ölü gömme adetleri ile Karum mezarlarındaki mantık birbirlerine benzemektedirler.

⁴¹⁶ Özgüç 2005, 87-88.

farklı süs eşyaları bulunmuştur. Bu gömü hediyeler, ölmüş olan insanların yaşamlarında kullandıkları özel eşyalar olmalıydı. Kişisel eşyaların sahipleri ile birlikte gömülmeleri, öteki dünya inancının bir işareti sayılabilmektedir. Çünkü bu kişisel eşyalar ile birlikte, gömülerde, keramikten ya da madenden mamül ve içlerine yiyecek veya içecek konulmuş çanak-çömleklere de rastlanılmıştır.⁴¹⁷

Yazılı belgelerden ve arkeolojik malzemelerden, Anadolu toplumun çok tanrılı bir dine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Her tanrının kendine ait tapınakları ve buralarda da hiyerarşik bir düzene sahip rahipler topluluğu bulunmaktaydı. İktisadî veya hukuksal nitelikli belgelerin birçoğunda rahiplerin isimleri geçmektedir. Fakat bu rahiplerin kendi hesaplarına mı yoksa tapınak adına mı hareket ettikleri bilinmemektedir. Fakat durum ne olursa olsun tapınak ve rahiplerin toplumun dışında değil, içinde yer aldıkları anlaşılmaktadır.

Tapınaklarla ilgili bir başka soru ise onun tamamen bağımsız bir kurum mu olduğu ya da herhangi bir şekilde saraya bağlı olup olmadığıdır. Yazılı ve arkeolojik kaynaklar, Anadolu sarayının Mezopotamya'daki saraylardan daha profan karakterli olduğu yönündedir. Çünkü Kültepe'deki saraylarda yapılan kazılar sonucunda buralarda hiçbir dinsel ya da kutsal alan izine rastlanılmamıştır.⁴¹⁸ Anadolu sarayının daha çok idarî ve ekonomik bir birim olduğu, yerliler arasında yapılan sözleşmelerden de çıkarılabilir. Bunlar arasında yapılan sözleşmelerde genelde memurlar ya da tarafların yakınları şahit olarak kaydedilirken, Assurluların sözleşmelerinde tanrı Aşşur ve diğer tanrılar şahit olarak gösterilmektedir. Anadolu'da yapılan çok önemli antlaşmalarda ise kentin kralı ve onun veliahtı şahit olarak belgelenmektedir. Bu durum Anadolu halkın kutsal ve profan alanları arasında, Mezopotamyalılara göre, daha belirgin bir çizgi olduğunu göstermektedir.

Anadolu dininin sosyal yönüne tekrar dönülecek olursa, dinin birçok alanda kendini gösterdiğine şahit olunmaktadır. Örneğin ekonomik hayatta çok önemli yeri olan mühürlerin motifleri genel olarak dinsel tasvirler içermektedir. Bu durum mühür sahibinin çok dindar olmasından kaynaklanabileceği gibi

⁴¹⁷ Özgüç 2005, 88.

⁴¹⁸ Özgüç 1999, 61.

bunların, onun iş hayatında bir nevi daha çok kazanç için bir tılsım olarak da kullanılmış olabilirdi.

Yazılı kaynak ve mühürlerde hem yerli hem de Mezopotamya kökenli tanrıların varlıklarına şahit olunmaktadır. Dinsel anlamda toleranslı bir toplum olan Koloni Çağı Anadolu'sunu, daha sonraki "Bin Tanrılı" Hitit dininin oluşmasına katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Yine Anadolu'nun dinsel inancı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan bir başka buluntu ise mezarlardır. Genelde ev içlerine gömülen cesetlerin kenarlarına, cesetlere ait süs ve gündelik eşyalar konulmuştur. Bu gömü geleneği, ölümden sonra bir hayata dair bir inanışa işaret etmektedir.

2.3. KENT-BEYLİKLERİNDE EKONOMİK YAPI

Assurlular M.Ö. II. binyılda Anadolu'nun ekonomik potansiyelini bir anda keşfetmemişlerdi. Anadolu'da özellikle ETÇ II'den itibaren ekonomi ve teknolojik alanlarda büyük bir ilerleme görülmüştü. Ancak ETÇ'nin bu evresinde gelişen ticaret ve maden ekonomisine rağmen, ekonominin büyük bölümü tarımcılığa ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Çünkü tarım malları yerlilerin temel ihtiyacı durumundayken aynı zamanda ticaret için de büyük önem taşımaktaydı. Çoğu antik toplumda olduğu gibi Anadolu toplumunda da köylü, kentli ayrımı yapılmamaktaydı. Fakat köydeki kurumlar ile şehir kurumlarının arasındaki fark toplumsal kurumlarda kendilerini göstermekteydi.⁴¹⁹ Köyler, kentlerin ihtiyacı olan gıda ürünlerini sağlayan yaşam kaynağı olarak görev yapmaktaydılar⁴²⁰, kentler ise ticaretin ve yönetimin bulunduğu yerlerdi. Ayrıca dış alanlar, göçebe halk için de otlak olarak önemli iken, çobancılık için de kışlak ve yaylak olarak önem görmekteydi.

Mezopotamya kökenli kaynaklarda Anadolu'nun maden açısından ilginç ve zengin bir bölge olduğu ve Mezopotamyalıların bu bölge zenginliklerine ilgi duydukları daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. ETÇ başlarında daha önce

⁴¹⁹ Diakonoff 1975, 131. (Diakonoff bu örneği Aşağı Mezopotamya için vermiştir, fakat Anadolu için de benzer durum geçerli olmalıydı)

⁴²⁰ Hailawakuwa, Meliliya, Talwahşuşara, Tataşa isimli kasabaların Kaneş sınırları içinde buldukları düşünülmektedir (Dercksen 2008, 139).

yukarda üzerinde durulduğu gibi, Uruk gibi Sümer kentlerinin ticari faaliyetler yaptığı arkeolojik bulgulardan ortaya çıkarken, ETÇ'nin ortalarından itibaren ise yazılı belgelerin ifadesi ile Mezopotamyalı kralların bölgeye hammadde kaynaklarını elde etmeye yönelik, sömürü amaçlı seferler yaptığı anlaşılmaktadır. Genelde bu seferlerin amacı, bölgedeki kereste, değerli madenler ve ulaşmaktır. Komşu bölge uygarlıklarının Anadolu'nun hammadde zenginliklerine yönlendiren bölgenin zenginliğinin, Anadolu'da yapılan sanat eserlerindeki gelişmişlikte kendilerini göstermektedir.

Assur tüccarlarının Anadolu'ya gelmezden önceki dönemde, Anadolu'da bol miktarda bulunan bakır yatakları, bu madenin kullanımını da artırmıştı. Bu durum, ETÇ II'den itibaren madencilik ile ilgili alanlardaki gelişmeleri de beraberinde getirmişti. Orta Anadolu mezarlarında bulunan eserler bu zenginliği göstermektedir. Maden yataklarına yakın kurulan maden işletmelerinin endüstriyel bir konuma geldikleri ve çıkarılan cevherlerin buralarda işletildikleri söylenebilir. İşletmeler genelde maden yataklarının bulunduğu yerlere yakın kurulmaktaydı ve çıkan cevherler buralarda işletilmekteydi. Bu dönemde bulunan eserler gelişmiş bir maden işçiliğini yansıtacak niteliktedir.

Bakır ve kalay alaşımından yapılan bu tunç eserler, Orta Anadolu'dan Kuzeybatı Anadolu Troia'ya kadar yaygınlık gösterirken, Bafra İkiztepe'de görüldüğü gibi bakır ile arsenik karışımından elde edilen eserler yapılmaya devam ediliyordu.⁴²¹

Kalaylı tuncun kullanılmaya başlanması ile birlikte yeni bir sorun ortaya çıkmıştı. Anadolu bakır yatakları açısından zengin bir bölge iken, kalay kaynakları açısından fakirdi. Daha sonraki bir dönemde yani M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde kalayın Anadolu'ya Assurlular tarafından getirildiği bilinmektedir. Bu kalayın kaynağının ise Orta Asya'daki Tacikistan, Özbekistan ve/veya Afganistan olduğu düşünülmektedir. Fakat ETÇ II ve III'de ise Orta Asya'da tunç kullanımı ve üretimi henüz yapılmadığından; dolayısıyla bu bölgenin, Anadolu'da kullanılan kalayın kaynağı olmadığı düşünülmektedir. Bahsedilen dönemde

⁴²¹ Yalçın 2003, 77-78.

kalayın geldiği yer henüz bilinmemekle beraber Anadolu kökenli olduğu tahmin edilmektedir.

Madenciliğin ilerlemesi ile birlikte kentler daha çok güçlenirken, kentlerin güçlü olması da daha iyi bir maden endüstrisinin gelişmesine neden olmaktadır. Yani saat sarkaçı gibi birbirini iteleyeni bu dinamizm, Anadolu'da ekonomik açıdan yaşanan bu gelişmeler, diğer bölgeleri de etkilemiş ve özellikle kıyı bölgelerde liman kentlerinin oluşmasına yol açmıştır. Kara ve deniz yolları ticaretinin gelişmeye başladığı bu dönemde Batı Anadolu'daki Limantepe, Baklatepe ve Troia gibi yerleşmeler bu dönemde güçlü ekonomik merkezler olarak öne çıkmaktadırlar. ETÇ II'nin sonlarına doğru bölgeler arası ticaretin artmasıyla birlikte, Anadolu Ticaret Rotası belirginleşmeye başlamıştı. Anadolu içinde gelişen bu ticaret rotası⁴²² sayesinde Batı Anadolu ve Orta Anadolu arasında ekonomik, siyasi ve kültürel yakınlaşmalar olmuş, bu yakınlaşmalar bazen siyasal ittifakların kurulmuş olduğu düşünülmektedir.

Belkide iklimsel ve siyasal nedenler yüzünden ETÇ III'ün ikinci yarısından sonra bu ticari rotanın bir süreliğine son bulmuş olsa da, M.Ö. II. bin yılın başlarında ticari faaliyetler nedeni ile yeniden işlevlik kazanmıştır. Ancak bu dönemde Orta Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkiler daha yoğun bir şekilde ortaya çıktığı, dikkat çekmektedir.

Erken Tunç Çağı'nda, Anadolu'nun genel ekonomik durumu kısaca özetlenecek olursa, yerel imkânlarla ve iş gücüne dayalı olan bir ekonomik sistem olduğu söylenebilir.

Orta Tunç Çağı olarak bilinen M.Ö. II. bin yılın başlarında ise bölgenin durumu sosyo-ekonomik şartların gelişiminden dolayı üretim ve tüketimde değişiklikler olduğu düşünülmektedir. Burada Anadolu'nun OTÇ'ye girişindeki bu sosyo-ekonomi değişimlere yakından bakılacaktır.

⁴²² En uygun rota, Batı Anadolu'dan yani Küçük Menderes ve Gediz vadilerinden geçerek Afyon üzerinden Orta Anadolu'ya ulaşırdı. Orta Anadolu'dan daha Doğu ve Güney'e bağlantı yaparken, Ege bölgesinden ise Kıta Yunanistan ve Adalara kadar ulaşırdı. Şahoğlu 2005, 352-355 Konya bölgesinden batıya giden rotanın ise şu şekilde olduğu düşünülmektedir: Konya-Karahöyük, Akşehir-Karabulut/Çingiltepe'den Sultandağı-Kocaoğuz höyük ve buradan da Bolvadin-Üçhöyük'e kadar ulaşır ve buradan Batı Anadolu'ya bağlanmaktaydı bkz. Koçak 2004, 44.

M.Ö. II. BİN YIL (İLK ÇEYREĞİNDE) ANADOLU EKONOMİSİ

Ekonomi terimi Grekçe kökenli olup, *Oikos*=ev-aile-evbirimi-(kuruluşu)⁴²³ ve *nomos*=bilim: kelime kökenlerinden bir araya gelmiştir. Görüldüğü üzere bu kelime bir evhalkının nasıl yönetileceği ile ilgili anlam içermektedir. Antik Grek dünyasının ekonomisi *oikos* üzerine temellendirilmişti. Roma döneminde ise bu birime *domus* denilmekteydi.

Oikos ya da evbirimleri çevresinde, kanbağı olan ya da olmayan geniş insan topluluklarının birlikte yaşadığı, ürettiği ve tükettiği ekonomi merkezli kurumlardı. ⁴²⁴ Roma dönemindeki *domus*⁴²⁵ olarak geçen bu kelime, Osmanlı döneminde ise bu terime en yakın kelime: “hane” olmalıdır. Çünkü “haneler” ailelerden oluşan üretici emek ünitesiydiler.⁴²⁶ Bu tip üretim sistemine “Ziraatçılık ve Hayvancılık” bölümünde daha yakından bakılacaktır.

Geniş evbirimlerindeki gruplar, bir den fazla çekirdek ve geniş ailelerin, bunların yanında çalışan köle, hizmetkâr ve benzeri kişilerin bir araya gelmesinden oluşmaktaydı.⁴²⁷ Güney Mezopotamya ekonomisi Erken Hanedanlar ve III. Ur Sülalesi dönemlerinde bu şekildeki örgütlenen evbirimlerine dayanmaktaydı.⁴²⁸ Yine aynı şekilde daha sonra ele alınacak (bkz. bölüm 2.3.1) olan Anadolu üretici aileleri debu tür ev/aile birimlerine dayalı oldukları düşünülmektedir.

Eskiçağ tarihinin ekonomisini incelemek ve yazmak, sonraki dönemlere göre daha zordur. Bu zorluğun pek çok nedeni vardır, fakat burada örnek olarak bir kaç önemli neden gösterebilir. Bu nedenlerden başta geleni kaynakların yetersiz olması ve diğer bir nedeni ise mevcut yazılı kaynakların başlıbaşına bir

⁴²³ Oikos ve domus (İng. “household”) Türkçe de “evbirimi” ya da “evbirimi-kurumu” olarak kullanmayı uygun gördük.

⁴²⁴ Oikos ve evbirimleri ile ilgili daha fazla bilgi ve analiz için bkz.: Maisels 1999, 264-274; Postgate 2005, 88-96; Finley 2006, 3-5.

⁴²⁵ Garnsey-Saller 1996,127-129.

⁴²⁶ İnalçık 1993, 7.

⁴²⁷ Bayram-Veenhof (1993, 89) böyle bir birimin olduğundan bassetmektedir. Onlar ev anlamına gelen *bētum* (tekil) ve *bētu* (çoğul) fiyatlarının 18-1200 şekel arasında değiştiğini bildirmektedirler. Fakat belgelerde en yüksek miktarın bir *bētum* için ödendiğini içir bir *bētumun* sadece bir ev olarak düşünülmemeyeceği, toprak arazi, atölyeler ve köleler içeren daha geniş bir yapı olarak düşünülmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

⁴²⁸ Mesela, dokuma atölyeleri bu guruplar tarafından işletilmekteydi.

ekonomik sistemden söz etmemesidir. Ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka neden ise, günümüzde kullanılan ekonomik terimleri, Assur Ticaret Kolonileri dönemi için kullanmanın ve bu döneme uyarlamasının ne kadar isabetli olacağını tartışılabilir olmasıdır. Örneğin, “sermaye”, “piyasa”, “uluslar arası ticaret” ya da “para” gibi kelimeler, Assurlu tüccarların kendi aralarında veya Anadolu ile gerçekleşen ticari ilişkileri açıklamada ne derecede doğru olacağıdır? Ancak bu dönemle ilgili terimlerin günümüzdeki terimlere göre yetersiz olmasından dolayı, bazen günümüz terimleri bu dönem ticaret hayatını izah etmede zorunlu olarak kullanılacaktır. Söz gelimi, günümüzde para karşılığında yapılan bir alışverişi karşılayan “ticaret” kelimesi daha çok mal değiş-tokuşunu karşılayan “takas” teriminin yerine kullanıldığı gibi.

Diğer taraftan bu dönem ekonomisini daha iyi anlayabilmek için, daha Grek-Roma ve hatta Osmanlı uygarlıklarının ekonomik sistemleri, Assur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’nun ekonomik sistemini izah etmek için bir araç olarak kullanılmaktadır.

Kuşkusuz kendisinden binlerce yıl sonrasına ve farklı şartlara ve düzene sahip olan Grek ve Roma dönemin ekonomileri ile kıyaslamak, Assur Ticaret Kolonisi Çağı ticaret hayatını açıklamada yeterli olmasa da, Grek ve Roma dünyası sözünü ettiğimiz bu dönem ile günümüz dünyasının, ortasında yer alan üzerinde sistematik araştırmalar yapılmış bir dönem olması bakımından, bu dönemi anlamada yararlı olacaktır. Yukarıda belirtildiği gibi Greklerin Oikos’u ve Mezopotamya’nın evbirim-kurumlarının yapıları birbirlerine kısmen benzerlik göstermektedir. Her ikisinin de buldukları devletin ya da kent-devletinin ekonomik temelinde üretimleri ile büyük katkılar sağladıkları görülmektedir.

Anadolu bulunduğu coğrafik koşullardan dolayı, tarih öncesinden itibaren, diğer bölgelerle sürekli sosyo-kültürel olarak bir iletişim içinde olduğu bilinmektedir. Kuşkusuz bu iletişimde, Anadolu’nun köprü konumundan dolayı ticaret yollarının üzerinde bulunmasının yanı sıra, Anadolu’daki ziraai ve endüstriyel maddelerinin etkisinde büyük olmuştur. Sosyo-ekonomik alanlardaki gelişmelere paralel olarak, siyasal anlamda da gelişmelere yol açmıştır. Dışarıdan gelen talepler, birbirini etkileyerek Anadolu içerisine de taleplerin artmasına yol

açmış, ekonomik anlamda gelişmeler beraberinde siyasal değişimleri de getirmişti. Bu gelişimleri daha iyi anlayabilmek için aşağıdaki dört faktör belirlemektedir. Bunlar:

- Toplumun büyüklüğü
- Nüfus yapısı (yaş, cinsiyet ve iş/meşguliyet)
- Jeofiziksel faktörler
- Sosyo-kültürel faktörler⁴²⁹

Toplumun büyüklüğü ve nüfus yapısının talep konusunda önemi anlaşılırken jeofiziksel ve sosyo-kültürel faktörlere kısaca göz atmak gerekmektedir. Bu şu şekilde açıklanabilir: örneğin Mısır'da yaşayanlar ile Anadolu'da veya merkez ile taşrada yaşayanların ihtiyaçlarında bazı farklılıklar olabileceği ve bunun jeofiziksel özelliklerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu ihtiyaçlar yeme-içme alışkanlıkları, giyim tercihleri ya da bölgede az veya bol miktarda bulunan farklı hammaddeler ile ilgili olabilmektedir.

Sosyo-kültürel faktör ise örneğin din, etnisite, gelenek, alışkanlık veya bir kişinin gelirin göre değişen ihtiyaçlardan oluşmaktadır ve yine bölgeler arasında, kent-taşra ve farklı sınıflar arasında görülmektedir. Geliri iyi olan biri için pahalı ve kaliteli bir kumaş çok büyük bir ihtiyaç iken, az gelirlinin ısınabilmesi için bir kumaş parçası daha önemlidir. Daha geniş bir platformdan bakılacak olursa toplumun biri için hastane ve okul gibi binalar önem taşırken (ya da bir tapınak ve bir konaklama yeri), daha zengin bir toplum için buz pisti ve yüzme havuzları birinci dereceden önem taşımaktadır.

M.Ö. II. bin yıl Anadolu ekonomisini incelerken, adı geçen toplumun ve bu toplumda bulunan farklı toplulukların ve grupların kendilerine göre ihtiyaçları ve talepleri dikkate alınmaya çalışılacaktır.

Değiş-tokuşu yapılan farklı mallarla ilgili konulara geçmeden önce bu alanlarda kullanılmış olan ağırlık birimlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Ağırlık ya da tartı birimleri toplumlar arasında ticaret dengesinin oluşmasında en

⁴²⁹ Cipolla 1997, 16-17.

önemli araçlardır. Bu araçlar ticaretin yapıldığı yere göre farklılıklar göstermesine rağmen, daha sonraki dönemlerdeki, para ekonomisinin ortaya çıkması bakımından da önemlidir. Öncelikle burada maden ve ziraai alanlarındaki ticaret ekonomisine geçmezden önce, bu ölçü birimleri hakkında verilecek bilgi bu konuların daha iyi anlaşılmasını sağlayacağından, burada verilecektir.

Ağırlık Ölçü birimleri;

Assurlu tüccar belgelerinde Mezopotamya bölgesinin ağırlık birimlerinin kullanıldığı ve bunların gümüş ile değerlendirilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu ölçü birimleri küçükten büyüğe: *uttatum*, *şekel*, *mina* ve *talent* olarak sıralanmaktadır. *Şekel* sekiz gram (tam olarak 8,333gram'dır) gümüşe tekabül etmekteydi. Bir *mina* ise 60 *şekel* yani yaklaşık 500 gram (tam olarak 480 gram) gümüşe denk gelmekteydi. 60 *mina* ise bir *talent* (*biltum*) etmekteydi yani bir *talent*=3600 *şekel* ya da yaklaşık 30 kilo gümüşe eşitlenmekteydi.

ŞE	<i>uttatum</i>	Hububat tanesi		1/20 gram
GİN	<i>şiqlum</i>	şekel	180 ŞE	8, 33 gram
MA.NA	<i>manûm</i>	mina	60 GİN	500 gram
GÚ	<i>biltum</i>	talent	60 MA.NA	30 kg.

Assur-Babil ağırlık sisteminin yanında bir de yerel ağırlık sistemi bulunmaktaydı. Assurlu tüccarlar belgelerinde bundan *aban mātīm* olarak bahsetmekteydiler. Bu terimin direk karşılığı “ülkenin ağırlık taşı” iken, Assurlular bu terimi “Anadolu minası” olarak kullanmaktaydılar.⁴³⁰ “Anadolu minası” ve “Assur minası” arasındaki değer farkını anlayabilmek için *aban mātīm*'in geçtiği belgeleri incelemek doğru olacaktır.

Kt. u/k 3, CCT 2, 24 ve Kt. c/k 481 bahsi geçen terimin kullanıldığı bazı belgelerdir.⁴³¹

⁴³⁰ Dercksen 2004, 86.

⁴³¹ Dercksen 2004, 86-89.

Kt. c/k 481: "...Hadiani bizim ağırlık-taşımıza göre beş mina eksi üç şekel kalay borçludur. Biz İli-aşranni'den, *aban mātim*'e (Anadolu ağırlık-taşına) göre 28 *šikkum* bakır isteyeceğiz....".

Kt. n/k 1464⁴³²: "...Ayrıca, onlar her biri pay olarak bir mina gümüş yatırım yaptılar. Ben senin payını yatırım yaptım ve sen bizim ağırlık-taşımıza göre 200 (mina) bakır alabilirsin....".

Kt. u/k 3: "Aşşur-rabi Šu-İstar'a şöyle demektedir: senin *ikribu*-sermayene ait olan 16 kumaştan, Tūram-il bana iki kumaş için *aban mātim*'e göre 200 (mina) bakır verdi. Šū-Hubur bana iki kumaş için *aban mātim*'e göre 180 mina bakır verdi. Alāhum bana üç kumaş için *aban mātim*'e göre 280 mina bakır verdi. Geri kalan kumaşı, onların üç adet kötü kalitedeki kumaşını bana bıraktı ve onlar her biri 16 şekel gümüş karşılığında satıldılar. Bana verdiği normal kalitedeki kumaş, 10 şekel gümüşe satıldı. Lulu bana iki kumaş için 40 şekel gümüş verdi. Onlar bana ard ardına *aban mātim*'e göre toplam 840 mina bakır verdiler; bu değer bizim tartı-taşlarımıza göre 760 mina etmektedir. (Gümüş tanelerine/boncuklarına dönüştürmeyle) her bir tane için 12 mina bakırla, hem gümüş hemde bakırın bizim ağırlık-taşlarımız ile tartmayla, toplam üç mina 10 şekel gümüş yapmıştır. Lulu'nun iki kumaş için bana vermiş olduğu 40 şekel gümüş ve senin bana verdiğin ve fiyatı 10 şekel olan normal kalitedeki kumaşın hasılatı ve aynı zamanda onları geride benimle bıraktıkları üç kötü kalitede ve her biri 16 şekel olan kumaşların, gümüşte değerleri 48 şekel etmiştir, senin toplam gümüşün dört mina 48 şekeldir".

CCT 2, 24: "... Senin mevcut kalitedeki 20 kumaşın her biri 40 mina bakır (fiyatından) saray tarafından satın alındı. Kumaşlarının $\frac{2}{3}$ si için karum-bürosundan *aban mātim*'e göre 487 bakır alacağın vardır. Sen bunu bakır olunca alabilirsin. Kumaşlarının $\frac{1}{3}$ si için, tanesi dokuz şekel gümüşten 10 gün içinde bir mina $\frac{1}{6}$ şekel gümüş toplayabilirsin (alabilirsin)". F. de la Grange 1 (tablet)⁴³³: "...Lapiz lazuli mallarından gelen iki $\frac{1}{3}$ gümüş Merani'dedir. 16 şekel gümüş Merani'ye aittir. Subartu'dan bir kumaş, bir *pukkum*-kumaşı ve Kent'ten bir

⁴³² Sever-Çeçen 1994, 206; Sever 1995, 11.

⁴³³ Larsen-Møller 1991, 228.

kumaşı, bunların hepsi Merani borçludur. Bizim ağırlık-taşlarımıza göre $\frac{1}{3}$ mina gümüş 31 mina bakıra (denk gelmektedir), (bu) Tadmurlu adamın borcudur, 16 $\frac{1}{2}$ şekel gümüş karşılığında bir $\frac{1}{2}$ şekel (değerinde) lapiz lazuli mührü (ve) bir *saptinnum*-kumaşı, Puzur-şadu'e'ye ait borçtur..”.

Bu metinlerden yola çıkarak Anadolu ağırlık sistemi ve Assur ağırlık sisteminin arasında fark olduğu ve Assurluların bu farka dikkat ettikleri görülmektedir. Kt. u/k 3 tabletindeki “*aban mātīm*’e göre toplam 840 mina bakır verdiler; bu değer bizim ağırlık-taşlarımıza göre 760 mina etmektedir. (Gümüş tanelerine/boncuklarına dönüştürmeyle) her bir tane için 12 mina bakırla, hem gümüş hem de bakırın bizim ağırlık-taşlarımız ile tartmayla, toplam üç mina 10 şekel gümüş yapmıştır.” cümleleri bu konuda fikir edinmeye yardımcı olmaktadır. Fakat yine de metinlerden direk *aban mātīm*’in değerini ve kaç grama tekabül ettiğini bulmak zordur. Bunun sebebi ise bakırın gümüş karşısında değerini ölçmedeki zorluktur. Çünkü bakırın farklı kalitede ve türlerde bulunması (bkz. bakır ile kısım), gümüşe olan oranını değiştirebilmekteydi. Aynı şekilde altın karşısında gümüşün değeride saflığa göre değişebilmekteydi. Dercksen, Assur minasının Anadolu minasından %10 (bu % nin oranları değişebilirdi) kadar daha değerli olduğunu ve böylelikle Assur minası yaklaşık 495 gram iken Anadolu minasının 448 gram civarında olabileceği görüşündedir.⁴³⁴

Ağırlık birimlerinin farklı olması ve özellikle Anadolu’da kullanılan ağırlık taşlarının kendi aralarında bile farklı olmaları sorun teşkil etmekteydi. Bundan dolayı, alışverişte bulunacak kişiler belirli ağırlık taşlarını seçmiş oldukları görülmektedir. Mesela falanca kişinin ağırlık taşı borç verilirken ve iade edilirken kullanılırdı. Böylelikle borcu alan kişi ve veren kişi zarar etmiş olmuyordu. Bu durum örneğin VS 26, 134 belgesinde görülmektedir. Burada şu sözler yer almaktadır: “o bana bizim ağırlık taşlarımızla tartılmış olan 14 talent 30 mina (bakır ya da yün) gönderdi..”. Bir başka belge ise Kt. c/k 1500’dür⁴³⁵. Burada şu ifadeler yer almaktadır: “Gümüş teslim alınmıştır, Aşşur-nimri’nin bir mina’lık ağırlığı ile tartılmıştır; $\frac{1}{2}$ şekel her bir mina için geri dönmüştür”.

⁴³⁴ Muhly 1993, 241; Dercksen 1996, 88-89.

⁴³⁵ Dercksen 1996, 83 ayrıca bkz. Zaccagnini 2000, 1203-1213.

Tartılan ürünün miktarında herhangi bir kayıp ya da fazlalık olmaması için kullanılan bir başka yol ise belli kişilerin ölçüm kaplarının kullanımıydı. Hububat gibi ürünlerin borç yapılması durumunda X kişinin ölçüm kabı kullanılır ve yine bu ürün alacaklı olan kişiye geri ödenirken, aynı X kişinin ölçüm kabı ile tartılırdı. Böylelikle herhangi bir ağırlık farkı riskinden kurtulmuş olunurdu. Bu durum örneğin şu belgelerde de görülmektedir: Kt. o/k 84⁴³⁶: “Madawada ve İddi(n)-Aşşur Peruwa’dan yarısı buğday yarısı arpa (olmak üzere) altı çuval ve üç kap (tahıl) alacaktır. Hasat zamanında Madawada’nın ölçü kabı ile ölçecek”. Kt. z/t 14⁴³⁷: ” Onlar harman zamanı hububatı benim ölçü kabım ile ölçecekler. Bana ait olan gümüşün geri kalanını, bağbozumu zamanında onlar, ölçecekler”, Kt. d/k 48 b⁴³⁸: “Onlar hububatı Peruwa’nın ölçü kabı ile tartacaklardır”, Kt. d/k 19 b⁴³⁹: “Onlar hububatı, Peruwa’nın ölçü kabı ile ölçeceklerdir”. Kt. d/k 28a: “...Eluhatlı adam, Pirwa’ya ½ mina gümüş, yedi çuval arpa, üç çuval buğday, kağı ve saban için 20 *makriš*, 20 *ašiš* borçludur. Onlar gümüş ve buğdayı hasat zamanı geri ödeyecekleridir. Onlar kendileri buğdayı buraya Kaneš’e çekeceklerdir. Onlar buğdayı Pirwa’nın ölçü kabı ile tartacaklardır. Gümüş, onların müşterek garantisidir..”.

KT 251 (Kt. 94/k 1023): “.....iki *ziru*-kumaşı, bir Abarnian kumaşı, saraydan bir kumaş, iyi bir eşek- biz (bunu) sattık, ve biz 100 *sadālu*-ingotlarını sarayın ağırlık taşı ile tartığımız bu ürünlerin fiyatlarını teslim alacağız....”.

Anadolu ekonomisinde önemli yeri olan ziraatçılık-hayvancılık, madencilik ve hizmet sektörlerine geçmeden önce, bunların üretildiği yerleri incelemek yerinde olacaktır.

2.3.1. ÜRETİM VE YAŞAM BİRİMLERİ

Arhālum, Unuššum, Tuzinnum ve Ubadinnum İfadeleri

İncelenen dönemde Anadolu’da toplumunda bir takım angarya ve zorunlu hizmet var olduğu anlaşılmaktadır. Bu hizmetler özellikle bazı üretim birimleri ile

⁴³⁶ Albayrak 1998, 9-10.

⁴³⁷ Donbaz 1998, 418.

⁴³⁸ Balkan 1974, 35.

⁴³⁹ Balkan 1974, 36.

bağlantılı olduğu sanılmaktadır. Konu ile ilgili olarak dört anahtar kelime verilebilir: *arhālum*, *unuššum*, *tuzinnum* ve *ubadinnum*. Bu terimler aşağıda görüleceği gibi farklı anlamlar taşımaktadırlar fakat aynı zamanda da bir şekilde birbirleri ile bağlantıları vardır.

Dercksen'e göre *arhālum* ve *unuššum* kısaca zorunlu hizmet anlamına gelmektedir. *Arhālum*, haneye bağlı olup bir ya da daha fazla erkeğin sorumlu olduğu bir hizmetti. *Unuššum* ise daha çok angarya benzeri zorunlu bir hizmettir. Dercksen, *unuššum* ve *arhālum*ün hizmetlerinin, *hupšum* olarak bilinen bir sosyal grup tarafından gerçekleştirildiğini düşünmektedir.⁴⁴⁰

Tuzinnum ise ona göre bir çeşit toprak arazidir. Bu araziye *arhālum*, *unuššum* ve bunlardan hariç askeri bir özellik taşıyan bir hizmetin daha bağlı olduğunu belirtmektedir. *Ubadinnum* ise kralın yüksek rütbeli memurlarına bağlı olduğu ve ev ve topraktan oluşan arazilerdir.⁴⁴¹ Dercksen *tuzinnum* toprağının bir parçasının ise *ubadinnuma* ait olduğunu görüşündedir.⁴⁴² Yani, Dercksen, bu kelimeleri tarımcılıkla ve toprak araziler ile ilişkilendirmektedir.

Biz ise *tuzinnum* ve *ubadinnum* kelimelerine daha geniş bir anlam ifade ettiğini düşünmekteyiz. Aşağıda verilmiş olan belgeler de bu terimler geçmektedir.

II. tabakaya tarihlenen Kt. 87/k 39⁴⁴³ belgesi, *arhālum* ve *tuzinnum* arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir: “..Biz bugün Kikaršan'ı satın aldık. Biz ona kendi evimizi verdik. O, kralın *arhālum*'unu kabul etti (ve) o kralın evini kabul etti. Eğer Kikaršan babasının *tuzinnum*'una geri dönecek olursa, o üç mina gümüşü ve evi Ayahšu ve Tikšar'a verecek. Eğer o babasının *tuzinnum*'una geri dönmez ise, ev, onun evi olacaktır ve hizmetçiler onun oğulları olacaktır. Onun efendisi Koşucuların Amiri Peruwa'nın huzurunda, Pazarcılar Amiri Kalua'nın huzurunda. Tanrıça Anna'nın tapınağında *patrum* olan Kikaršan'ın huzurunda. Adamların Amiri Tamria'nın huzurunda. Labar<ša>'nın huzurunda”.

⁴⁴⁰ Dercksen 2004, 155.

⁴⁴¹ Donbaz 1993, 150-151 de *ubadinnum*ün “bir grup insan” anlamına geldiğini ve *tuzinnum* ile birlikte otorite kişilerin adına ticaret yaptıklarını belirtmiştir.

⁴⁴² Dercksen 2004, 155.

⁴⁴³ Dercksen 2004, 161; Donbaz 1993, 146-147.

Kikaršan isimli yerli şahıs, bu sözleşmede kralın *arhālumu* ve evini kabul etmektedir. Bu cümle, adı geçen şahısın, krala ait olan bir hizmeti uygulamayı kabul ve onun arazisinde yaşamayı kabul etmesi şeklinde anlaşılabilir. Fakat antlaşmada eğer Kikaršan babasının *tuzinnumuna* geri dönecek olursa, yeni “evsahibine” belli bir miktar gümüş ödemesi gerektiği belirtilmiştir.

SUP 1⁴⁴⁴: “..Hurazi ve onun [oğlu] Aši’et, erkek kardeşi Bahulu’yu evden ayırdı. (Bahulu) her yıl 10 şekel gümüşü Hurazi ve Aši’et’e verecektir; o *unušsum*’dan muaftır, (o) ona bağlı değildir (sorumlu değildir). Eğer Bahulu ölecek olursa, onun oğulları *unušsum*’u vermeye devam edeceklerdir”. Bu metinde, Bahulu isimdeki kişi, yaşadığı evden ayrılmaktadır. Fakat anlaşıldığı kadarıyla, Bahulu bu eyleminden dolayı kardeşi ve yeğenine her yıl belli bir miktar gümüş ödemesi gerekmektedir ve böylelikle Bahulu, eve ait olan *unušsum* hizmetinden muaf olmaktadır. Eğer Bahulu ölecek olursa, bu miktar oğulları tarafından ödenmeye devam edecektir. Metinden çıkan sonuç, *unušsumun* bir haneye değil, bir ailenin erkeklerine ait olan bir görev olduğudur. Belgeden ortaya çıkan bir başka sonuç ise, *unušsumun* vergi benzeri bir hizmet olmadığıdır. Çünkü Bahulu, *unušsumdan* muhaf olmak için ailesine gümüş ödemektedir.

Kt. r/k 15⁴⁴⁵ metni ise Ib tabakasına tarihlenmektedir ve içeriği ile ilgili olarak yukarıdaki metin ile bazı ortak noktalar içermektedir: “Aduman ve onun karısı Ziza, Hani’ye ve onun karısı Tahamašuwe’ye, beş çuval (?) ve 12 şekel gümüş, bir post/keçe (ve) bir çömlek yağ verdiler ve onlar kendilerini ev-biriminden ayırdılar. O (erkek) gelecek beş yılda, *arhālumu* ve *unušsum*’dan muaftır. Beş yıl sona erince, Aduman ve Hani, Pazarlar Amiri; Dušara’nın *arhālumu* ve *unušsum*’u uygulayacaklardır (yerine getireceklerdir). Taraflar birbirinden istekte bulunmayacaklardır. İstekte bulunan kişi, karşı tarafa beş mina *tirumu* gümüşü verecektir ve onlar onu öldüreceklerdir. Eğer erkek kardeşlerden birisi ölürse, o zaman onun karısı, Pazarlar Amiri Dušaša’nın *arhālumu*’unu alacaktır. Kral Waršuma ve Merdiven Büyüğü Halkiaššu’nun gözetimi altında.

⁴⁴⁴ Dercksen 2004, 164.

⁴⁴⁵ Dercksen 2004, 167-168 ayrıca bkz. Donbaz 1989a, 78-79.

Peruwa'nın huzurunda, İnar'ın huzurunda, Šuhurpia'nın huzurunda, Šupiuman'ın huzurunda”.

Bu örnekte Hani ve Tahamašuwe isimli bir çift, belli bir evden (ev-biriminden) ayrılmışlardır. Ayrılmadan dolayı, Hani'nin muhtemelen erkek kardeşi olan Aduman, karısıyla birlikte Hani ve eşine, belli bir miktar gümüş ve farklı ürünleri bir nevi tazminat olarak vermiştir. Belgeden Hani ve eşinin kendi isteklerinden dolayı mı evden ayrıldıkları ya da kardeşi tarafından mı çıkarıldıkları anlaşılmamaktadır. Fakat evden ayrılan şahıslardan erkek olanın beş yıl boyunca *arhālum* ve *unuššum*dan muaf olduğu belirtilmektedir. Beş yıl sona erdikten sonra ise erkek kardeşi Aduman ile birlikte Hani'nin tekrar Pazarlar Amiri Dušara'nın hizmetinde bulunacakları bildirilmiştir. Eğer erkek ölürse, bu görevi karısı yerine getireceği de ayrıca belirtilmiştir. Buradan, bu görevin aslında erkeklere yönelik olduğu, fakat herhangi bir ölüm gibi durumda, kadının da görevden sorumlu tutulabileceği anlaşılmaktadır. *unuššum* ile ilgili olarak ise kadınların bu görevi üsleneceği belirtilmemiştir. Bundan dolayı *unuššum* hizmetinin sadece erkeklerden istendiği, *arhālumun* ise erkeğin ölmesi gibi durumlarda kadınlara kalabileceği sonucuna varılmaktadır.

Kt. 89/k 365⁴⁴⁶ metni de Ib'ye tarihlenmektedir. “..Šupudahšu, Atata ve Humadaššu, evi onun kapsadığı kadarıyla ve Kaneš'in Muhafızı Peruwa'nın *arhālum*'unu aldılar. Onlar, Šumiawa ve İnar'ı evden ayırdılar.... Onlar *arhālum*'dan sorumlu değildir. Onlar birbirinden ayrıldılar. (Bunların) karıları ve oğulları dahil, hiç kimse birbirinden istekte bulunmayacaktır (dava açmayacaklardır). O ki karşı taraftan istekte bulunursa, o 10 mina gümüş verecektir ve onu öldüreceklerdir.[...].” Bu örnekte, Šumiawa ve İnar isimli iki kişi yaşadıkları evden ayrılmışlardır ve yüksek bir memur olduğu anlaşılan Muhafız Peruwa'ya karşı sorumlu oldukları *arhālum*dan da böylelikle muaf olmuşlardır. Birinci metinden (SUP 1) farklı olarak, burada ayrılan şahıslar, terk etikleri evdeki üyelere herhangi bir tazminat ödemeyeceklerdir. “Onlar birbirinden ayrıldılar” ifadesi bu kişilerin sadece yaşadıkları evi terk etmeleri ile ilgili

⁴⁴⁶ Dercksen 2004, 169 ayrıca bkz. Donbaz 1993, 133-134.

olmayıp, kendilerine yeni bir ev kurmuş olabileceklerini gösterebilir. Böylelikle, *arhālum* denilen hizmetten hir bir şekilde muaf olmayıp, yeni taşındıkları evde de bunu gerçekleştirmeye devam ettikleri düşünülmektedir.

Kt. a/k 1263b⁴⁴⁷: “Zuzu’nun oğlu Šala’nın evini Tikšar satın aldı. *Rabi sikkatimin tusinnumu*. *Rabi šābim* Hanu, Zabarna’nın oğlu Hašui, Nikiliat, Bulina; *rabi sikkatimin upatinnum*(ların)ı (olan) bu adamlar(dan) evi Tikšar satın aldı. Eğer *upatinnum* (lardan birisi) ev üzerinde hak iddia ederse, Tikšar’a bir mina gümüş ödeyecekler. Luhrahšu’nun huzurunda; Hašui’nin huzurunda”.

Verilen bu örnekten iki farklı sonuç çıkarılmaktadır. Birincisinde Tikšar isimli kişi Šala isimli bir adamdan bir ev almıştır. Fakat bu evin özel bir mülk olmadığı anlaşılmaktadır çünkü bu ev *rabi sikkatime* bağlı olduğundan onun arazisinde bulunan diğer kişilere de bir şekilde bağlıdır. Diğer bir açıklama ise Šala’nın rabi sikkatime ait olan tuzinnumu Tikšar’a devretmiş olabileceğidir. Burada bahsedilen ubadinnuamlar ise tuzinnumda payı olan ortaklar olabilir ya da tuzinnumun bağlı olduğu bir birimin diğer üyeleri olabilir.

VS 26, 101 ve VS 26, 100 mektupları, Kt. a/k 1263b deki gibi *tuzinnuma* bağlı olan bir ev alışveriş sözleşmeleridir.

VS 26, 101⁴⁴⁸: “Eğer *tuzinnum* ya da herhangi birisi ev için Labarša’dan bir istekte bulunursa (dava açarsa?), o bir mina 15 šekel gümüş ödeyecektir. Hašui’nun huzurunda. Zabarašna’nın huzurunda. *Tuzinnum*’un efendisi Peruwa’nın huzurunda. Kanunuwa’nın huzurunda. İškuna’nın huzurunda. Zili...’nin huzuruna..”.

VS 26, 100⁴⁴⁹: “Kalua evini Ušnuman’a 33 ½ šekel gümüşe sattı. Eğer Ušnuman, Abatum’dan bir istekte bulunursa (dava açacak olursa), o yarım mina gümüş ödeyecektir. Eğer Kalua’nın bir adamı, ya da onun alacaklısı ya da onun erkek kardeşi veya *tuzinnum*’un efendisi (sahibi?), Ušnuman’dan bir şey isteyecek olursa (dava açacak olursa), o yarım mina gümüş ödeyecektir. Šahišnuman’ın huzurunda. Peruwa’nın huzurunda. Dudu’nun huzurunda”. Bu metinde bir ev

⁴⁴⁷ Günbattı 1989, 51-52.

⁴⁴⁸ Dercksen 2004, 165.

⁴⁴⁹ Römer 2001, Dercksen 2004, 165.

satışı olduğu ve bu evin *tuzinnum* arazisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yukardaki örneklerde olduğu gibi burada da iki taraf arasında bir ev satışı yapıldığı görülmektedir. Bu evin *tuzinnum* arazisinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kt. k/k 35⁴⁵⁰: "Aššur-nādā, Luwaduman ve Marila, Luwaduman'a ait olan evi sattılar. Eğer herhangi bir kimse ev işi geri dönerse, o kişi 10 mina gümüş ödeyecektir. Eğer alacaklı olan ya da *tuzinnum* bir istekte bulunurlarsa, o kişi de Aššur-nādā, Luwaduman ve Marila karşı bunu (ödemeyi) yapacaktır. Kalua, Habia, Tarikuta, Zua'nın huzurunda".

Bu üç örnekte de *tuzinnuma* bağlı evleri satın alan kişilere karşı dava açılmaması ya da herhangi bir istekte bulununması için önlem alındığı görülmektedir. Örneğin VS 26, 100 örneğinde, Ušnuman isimli kişi evi 33 ½ šekele satın almıştır fakat ona herhangi bir kişi, *tuzinnumun* sahibi bile dava açacak olursa ½ mina gümüşü ceza olarak ödeyeceği bildirilmiştir.

Kt. 87/k 285⁴⁵¹: "Kalala'nın oğlu Hapia'nın mührü, Ašuan'ın oğlu Arwanahšu'nun mührü. Tarikuda'nın oğlu Peruwahšu'nun mührü. Hapia'nın oğlu İnarnei'nin mührü. Apuna'nın oğlu Hurtula'nın mührü. Zipizipi'nin mührü. Kikaršan'ın mührü. Zipizipi (kadın) ve onun oğlu Kikaršan, İnar'ı sattılar ve onlar onun fiyatı olarak 12 šekel gümüş aldılar ve İnar evi terk etti ve Zipizipi ve onun oğlu Kikaršan evi ve *tuzinnum*'u kabul ettiler. Zipizipi ve Kikaršan, İnar'dan istekte bulunmayacaklar (dava açmayacaklar). Ve İnar, Zipizipi ve Kikaršan'dan bir istekte bulunmayacaktır (dava açmayacaktır). Her kim istekte bulunursa (dava açarsa) yarım mina gümüş ödeyecektir...". Bu ilginç belgede söz konusu olan İnar, muhtemelen annesi olan Zipizipi tarafından satılmıştır. İnar'ın normal bir köle olmadığı, "... Zipizipi ve Kikaršan, İnar'dan istekte bulunmayacaklar (dava açmayacaklar). Ve İnar, Zipizipi ve Kikaršan'dan bir istekte bulunmayacaktır (dava açmayacaktır)" cümlesinden anlaşılmaktadır, çünkü İnar normal bir köle statüsünde olsaydı, Zipizipi ve Kikaršan'ın karşısında İnar yerine onu satın alan kişi olması gerekirdi. Ayrıca burada Zipizipi ve oğlu Kikaršan'ın evi ve *tuzinnumu* aldıklarının belirtilmesi, bu kişilerin zor durumda olduğunu, aile

⁴⁵⁰ Bayram-Veenhof 1993, 99.

⁴⁵¹ Dercksen 2004, 162.

üyelerinden birini satıp, *tuzinnum*da yaşamaya başladıkları şeklinde anlaşılabilir.

Kt. n/k 72⁴⁵²: “*Rabi sikkitim*’in *rabi şābim*’i İalīaš’ın mührü. Šihurpia’nın mührü. Duša’nın oğlu Atata’nın mührü. Peruwa’nın oğlu Šupunahšu’nun mührü. İnarawan’ın oğlu Šuri’nin mührü. Onun karısı Zizila’nın mührü. Aši’et Aru[rubaš]’ın oğlu, İnarawan’ın oğlu Šuri ve onun eşi Zizila’yı, evleri için [verdiği] iki ½ mina gümüş ile memnun etti. Hiç kimse, *tuzinnum*’a ait olanlar dâhil ya da herhangi başka biri, Aši’et ve onun oğullarına karşı istekte bulunamayacak. İstekte bulunan kişi beş mina gümüşü Aši’et ve onun oğullarına ödeyecektir”.

Kt. 87/k 312⁴⁵³: “*Tuzinnumun* efendileri Šawana’nın mührü ve Šarnikan’ın mührü. Kikaršan’ın mührü. Aššur-malik’in mührü. İnar’ın mührü. Manamana ve Zuzura’nın mührü. Manamana ve Zuzura evlerini sattılar; Aduwa bunları aldı. Eğer herhangi bir kimse, *tuzinnum* olsun ya da onların alacaklısı, ev için bir dava açarsa, o kişi iki mina gümüşü Aduwa’ya ödeyecektir. Šawana ve Šarnikan, *tuzinnum*’un efendileri (sahibleri) şahit olarak bulunuyorlardı”. Bu sözleşmede de *tuzinnum* arazisinde bulunan bir evin satışından söz edilmektedir. Diğer örneklerde olduğu gibi burada da herhangi bir kişinin dava açması sonucunda o kişinin karşı tarafa tazminat olarak belli bir miktar ödemesi gerektiği bildirilmektedir. Bu belgeden *tuzinnum* sahibi/sahibleri tarafından kiralanmış bir üretim-arazisi/alanı olduğu ve kiracıların bunu başkalarına kiralayabilecekleri sonucuna varılabilmektedir.

İb tabakasından çıkan Kt. r/k 19⁴⁵⁴ tableti ise Bayan Hutala isimli bir kişi ile ilgilidir: “Hutala, büyük duvarları olan evi, köyü⁴⁵⁵ ve *tuzinnumu* Taha’ya bıraktı. Hutala (evden) köle kızları ve diğer eşyaları çıkarttı. O, (Hutala) *tuzinnum* ile ilgili değildir (sorumlu değildir?). Eğer ileride Taha ya da onun oğulları veya *tuzinnum*, Hutala’dan ya da onun oğullarından bir istekte bulunurlarsa (dava

⁴⁵² Donbaz 1988, 49; Dercksen 2004, 159.

⁴⁵³ Dercksen 2004, 162-163.

⁴⁵⁴ Dercksen 2004, 168 ayrıca bkz. Donbaz 1989a, 80-81.

⁴⁵⁵ Burada bu arazinin köy yerine çiftlik olabileceği düşüncesindeyiz.

açarlarsa), o bir mina gümüş verecektir ve onlar onu öldürecektir. Eğer Hutala ya da onun oğulları, Taha veya onun oğullarından bir istekte bulunurlarsa (dava açarlarsa), o (Hutala?) bir mina gümüş ödeyecektir ve onu (Hutala'yı?) öldüreceklerdir. Harpatiwa'nın gözetiminde. Hal[.]ka'nın huzurunda, Šupunuman'ın huzurunda, Pe[...]’nın huzurunda, İnar-mei'nin huzurunda”. Burada *tuzinnum*un, ev ve köyden ayrı olarak bahsedilmesi, Hutala'nın kendi şahsına ait mülkerinin yanında *tuzinnum* arazisine de sahip olduğu düşünülmektedir.

Kay 294: “[Zabarašna'nın mührü. (...). Kurduba] 45 šekel gümüşü ödeyerek kendini kurtardı ve Zabarašna ve onun *ubadinnumu* gümüşü aldılar. Eğer onun *ubadinnumundan* herhangi bir kişi, Zabarašna ya da onun hizmetkârları olsun, Kurduba'dan bir istekte bulunurlarsa (dava açarlarsa), onlar ona beş mina gümüş ödeyecekler”. Borçlu olan Kurduba'nın kendisi de *ubadinnumlardan* biridir ya da bunlara ait olan bir arazide çalışmakta olan bir borçludur.

(FAOS 23) =KKS 21b⁴⁵⁶: “[...] mührü....[...] mührü, Bulina oğlu [...] mührü. Tirikuda oğlu Peruwa'nın mührü. Kralın *rādium*'u [...] mührü. Tataiš'in *alahhinnum*'u Aši'et⁴⁵⁷,in mührü. *Rabi šābim* Hištahšu'nun mührü. Ušhata'nın mührü. Azu'nun mührü. Hašui'nin mührü. Happuala'nın mührü. *Alahhinnum* Aši'et, onun *rabi šābim*'i Hištahšu, Ušhata, Azu, Kulakula, Hašui ve Happuala, Aši'et'in *ubadinnumu* (temsil edenler), harem ağası [.....]ahu'nun evini Pušuken'in oğlu Buzazu'ya sattılar, (ki o ev) Pušuken'in evinin yan tarafındadır. Onlar evin satış ücretinden memnun oldular. Onlar Buzazu'ya ev için dava açmayacaklar. Eğer herhangi biri Buzazu'ya ev için dava açacak olursa, Tataiš *alahhinnumu* Aši'et (ve) onun *rabi šābim*'i Hištahšu, Ušhata, Azu, Kulakula, Hašui ve Happuala *ubadinnum* için (x) (orada var olanlar), Buzazu'nun evini temizleyeceklerdir (ödeyeceklerdir)”. Diğer metinlerden farklı olarak burada *ubadinnuma* bağlı bir ev Assurlu bir şâhisa satılmaktadır. Satılan bu evin, Assurlu Pušuken'in evinin hemen bitişiğinde olduğu da belirtilmektedir. Bu bilgi, yerlilerin evleri ve Assurluların yan yana yaşadıklarını göstermektedir. Belgenin

⁴⁵⁶ Dercksen 2004, 157-158.

⁴⁵⁷ Bazı belgelerde Aši'et ismi, Ašed olarak da görülmektedir.

açığa çıkardığı bir başka olay ise, yüksek rütbeli bir memura ait olan bir mülkün yabancılara satılabileceğidir. Bir den fazla üst düzey yetkilinin bu satış sözleşmesinde şahit olarak katılmaları, belkide alıcının bir yabancı olmasından kaynaklanabilir. Belgede *ubadinnuma* bağlı olduğu anlaşılan bu evin, Assurlu bir kişiye satılması ile birlikte bu durumdan çıkıp çıkmadığı bilinmemektedir. Belli olmayan bir başka durum ise, eğer bu evin *ubadinnum* bağlantısı devam etmekteyse, Assurlu olan kişinin bununla birlikte gelen hizmetten sorumlu olup, olmadığıdır.

Kt. v/k 152⁴⁵⁸: “Aštalkian’ın oğlu Šupunahšu’nun mührü. Hibi’nin oğlu Dudu’nun mührü. *Rabi šukkallim* Taiša’nın mührü. Aduwa’nın oğlu Šadahšu’nun mührü. Kudubiš’in oğlu Zarzahšu’nun mührü. Tarikuda’nın oğlu Peruwa’nın mührü. İnar’ın oğlu Perwahšu’nun mührü. Anunu’nun oğlu Galia’nın mührü. Šašia’nın oğlu Šezur’un mührü. Gazua’nın mührü. 40 ½ šekel gümüşü, Tarmana, Aši’et’in fiyatı olarak, *rabi šukkallim’in ubadum*’una ödedi. Eğer herhangi bir kişi Aši’et hakkında dava açarsa, *rabi šukkallim’in ubadum*’unun adamları, Tarmana’ya dört mina gümüş ödeyeceklerdir”. Bu belgede de bazı örneklerde olduğu gibi Aši’et isimli kişi için Tarmana isimli şahış belli bir miktar ödemiştir. Bu ödeme niçin gerçekleştiği belli değildir. Aši’et Tarmana’nın akrabası olabilir ve belkide *ubadinnumdan* ayrılmak istemiştir. Bundan dolayı Tarmana *ubadinnuma* mensup olan kişilere belli bir miktar ödediği düşünülmektedir. (FAOS 23) =KKS 21b belgesinde olduğu gibi burada da ödenmesi gereken miktar *ubadinnumun* sahibi olan yüksek rütbeli memur yerine, “*ubadinnum* adamları” olarak geçen kişilere verilmektedir.

FAOS 29A: “Šuppiahšu’nun satış fiyatı olan ½ mina gümüşü Šakriuman, Šezur’a, Tamuria’ya ve Pazarlar Amiri Wašhupa’ya ödedi. Šuppiahšu kaçmıştı; Wašhupa onu Silluna’dan götürdü. İster *tuzinnum* ya da *šīmīšu* efendisi olsun, kimse Šuppiahšu için Šakriuman’a karşı dava açmayacaktır. Eğer herhangi bir kimse dava açacak olursa, satıcı iki mina gümüş ödeyecektir. Tarikuta’nın huzurunda, Enišru’nun huzurunda, Gadudu’nun huzurunda”. Bu metinde köle

⁴⁵⁸ Derksen 2004, 160 ayrıca bkz. Donbaz-Veenhof 1985, 149.

olduğu sanılan Šuppiahšu isimli kişi anlaşıldığı kadarıyla yaşadığı yerden kaçmıştır. Bu kaçıştan dolayı Šakriuman isimli şahıs, belli kişilere tazminat ödemek zorunda kalmıştır. Ödenen bu miktardan dolayı *tuzinnum* efendisi hiçbir hak iddiasında bulunamayacaktır. Fakat burada bu klausulun bulunması, kaçan kişinin bir şekilde bu *tuzinnuma* bağlı olduğu tahmin edilmektedir. Tazminat alan kişilerin ise Šuppiahšu ve Šakriuman ile aynı *tuzinnuma* bağlı oldukları düşünülmektedir.

Kt. o/k 90⁴⁵⁹: “Kikaršan ve Zilanahšušar, Azu’yu, 1/3 mina gümüş fiyatına sattılar. Hudada ve Šidu onu satın aldılar. Eğer herhangi birisi, *tuzinnum* ya da alacaklı olsun Azu ile ilgili olarak, Hudada ve Šidu’ya itiraz edecek olursa, 1/3 mina iki ½ šekel gümüş ödeyecek. Kikaršan ve Zilanahšušar onu temizleyecekler. Šarabunua’nın huzurunda, Nuhšātum’un huzurunda, İšpunūman’ın huzurunda, Mahūši’nin huzurunda”. Burada bir kişinin satışından sonra, *tuzinnuma* dava açma engeli koyulmuştur. Satılan Azu, Kikaršan ve Zilanahšušar ile kanbağı olduğu ya da bunların kölesi olduğu düşünülmektedir. Anlaşılan, köle ya da aile üyelerinin satılması *tuzinnum*ları direk olarak ilgilendirmemeliydi.

Kt. o/k 53⁴⁶⁰: “Pazar Amiri Ušnama’nın mührü, Zula’nın mührü, Hištahšu’nun mührü, Hanu’nun mührü, Šupputahšu’nun mührü, Labarša’nın mührü, Tamuria’nın mührü. Newahšu (kölelikten kurtulma) fiyatını Labarša’ya ve Tamuria’ya tarttı. Pazar Amiri’nin *tuzinnumunu* Newahšu aldı. *Rabi simmiltim*’in *tuzinnum*’unu Labarša ve Tamuria aldılar. Kimse kimseye hukuken itirazda bulunmayacak, (her kim) bulunursa beş mina gümüş tartacak veya onu kırda öldürecekler”. Burada iki tane alışveriş görülmektedir. Birincisin de kölelikten kurtulmak için belli bir tazminat ödeyen Newahšu, Pazar âmiri olarak bilinen birinin *tuzinnumunu* almıştır. İkinci alım-satım ise Newahšu’nun esaret bedelini ödediği kişiler olan Labarša ve Tamuria’nın *Rabi simmiltime* ait *tuzinnumu* almalarıdır. Bu iki alışveriş aynı metinde yer aldığı için muhakkak ki aralarında bir ilişki olmalıdır.

⁴⁵⁹ Öz-Albayrak 2005, 24-27.

⁴⁶⁰ Albayrak 2005, 22-32.

Kt. 89/k 371⁴⁶¹: ” Šamaš’ın rahibi Kuzia’nın mührü, Kubeatal’ın oğlu Haršula’nın mührü, Hančer’in görevinde olan Happuašu’nun mührü, Depoların Amiri Kunuwan’ın mührü. Warhunu için, *amtum* Anana’nın küçük oğlu, Asupala, kâhya Nikkilit onun alacaklısıdır. Onun tüccarları onu (Warhunu) (az ya da çok) mantıklı bir fiyata sattılar. 45 šekel gümüş artı iki çuval arpaya onun oğlu Huwartula ve onun karısı Waliwali, onu geri aldılar. Ne zaman olursa olsun [*ubadinnum* olsun] ya da *tuzinnum* ya da onun tüccarları ya da herhangi biri, Huwartula ve onun karısı ve onun çocuklarına karşı dava açacak olursa, o beş mina gümüş ödeyecektir ve onlar onu öldürecektir. Kral Anitta’nın şahitliğinde, Merdiven Büyüğü Peruwa Kammalia. Galiti’nin hatasında Peruwa., Waliwali, Nikkilit sorumlu kişilerdir”. *Ubaddinum* ve *tuzinnum*un bu belgede iki farklı unsur olduğu görülmektedir ve bir şekilde her ikisinin de, satışı yapılan kişilerin üzerinde bir çeşit hakkı olduğu anlaşılmaktadır.

FAOS 12: Belge şu satırları içermektedir: “.....Kurduma kendini çözdü ve 2/3 mina beş šekel gümüş olan kendi fiyatını, *ubadinnuma* ödedi. *Ubadinnum* ya da Zaparašna veya Urduba, Kurduma’ya itiraz edecek olurlarsa, onlar ona beş mina gümüş ödeyeceklerdir..”.

Burada sunulan belgelerden *arhālum*, *unušsum*, *tuzinnum* ve *ubadinnum* ile ilgili bazı sonuçlara ulaşılabilmektedir.

Arhālum, bir çeşit zorunlu hizmet olduğu düşünülmektedir. Kt. 89/k 365, Kt. r/k 15 ve Kt. 87/k 39 belgelerinde bu hizmetin, yüksek memurlara sunulmakta olduğunu görmekteyiz. *Arhālum* genelde aynı haneyi paylaşan ve kan-bağı olanların ortak sorumluluğunda olan bir hizmet türüdür ve bundan dolayı haneye bağlı olduğu düşünülmektedir. Çünkü vesikalardan çıkan sonuçlara göre haneden ayrılan kişi/kişiler, geride kalan hane üyelerine bir çeşit tazminat ödeyip, bu hizmetten muaf oldukları görülmektedir. Bu hizmetle ortaya çıkan bir başka bilgi ise bunun ilk önce erkeklerin sorumluluğunda olduğudur. Erkeğin ölmesi gibi durumlarda bunun kadına geçebileceği görülmektedir. Bu da *arhālum* görevinin ağır kas gücüne dayalı bir hizmet olmadığını düşündürmektedir.

⁴⁶¹ Donbaz 1993, 139-140.

Diğer taraftan *unušsum* da *arhālum* gibi bir çeşit zorunlu hizmettir, SUP 1, Kt.r/k 15 da bu görevin ailenin erkeklerini ilgilendirdiğini görmekteyiz. Çünkü *arhālum* da erkeğin ölmesi durumunda bu görevi kadın devir alabilirken, *unušsum*da sadece oğulları bahsedilmektedir. Bu bilgi, *unušsumun arhālumdan* daha ağır bir angarya hizmeti olduğunu düşündürmektedir.

Bahsi geçen her iki angarya ya da hizmetin herhangi bir vergi olmadığı, metinlerde geçen cümlelerden anlaşılmaktadır. Bunlara göre, *arhālum* ve *unušsumdan* muaf olmak isteyen kişiler zaten diğer aile bireylerine belli bir miktar tazminat ödemekteydiler. Eğer herhangi bir vergi cinsi olsaydı, muaf olan kişiler bunu direk hizmeti alacak kişiye ödemeleri gerekirdi.

Tuzinnum kelimesinin ne içerdiği zor bir konudur. Fakat *tuzinnumun* yüksek rütbeli görevlilere ait bir şey olduğunu ve bunun halk tarafından “alınabileceği/kabul edilebileceği” (bkz. Kt. 87/k 285⁴⁶²) yerler oldukları anlaşılmaktadır. Belgelerdeki *tuzinnum*, hem bir üretim birimini, hem de buranın sahibini ifade edebilmektedir

Tuzinnumların, üretim yapılan ve aynı anda yerleşim olarak da kullanılabilir bir çeşit yaşam-birimleri (bir çeşit oikos) olabileceklerini ve bunların köy gibi kırsal alanlarda yer aldıkları gibi, kentlerde de bulunabileceklerini düşünmekteyiz. Kiracıların evleri *tuzinnumun* bir parçası olabileceği gibi ona yakın ve kendilerine de ait olabileceği anlaşılmaktadır (böyle bir durumda *tuzinnumun* sahibi bu ev üzerinde hakkı olmamalıydı bkz. r/k 19). Köylerdeki *tuzinnumlar*, tarımsal faaliyetlerde meşgul olabilirken, kentlerdeki ise zanaatçılıkla ve benzer aktiviteler ile meşgul olan esnafların yaşadıkları yerler olabilir. *Tuzinnumların* genel olarak, aralarında kanbağı olan akrabalar, bunların emrinde çalışan, köle ve hizmetçi/işçilerden oluşan geniş aileler tarafından işletildiği düşünülmektedir.

Bazı belgelerde *tuzinnumlarda* yaşayan kişilerin bu birimleri başkalarına devrettikleri görülmektedir. *Tuzinnum* sahiplerinin ise bu alışverişte sadece şahit olarak buldukları tahmin edilmektedir. *Tuzinnumun* içinde barındırdığı

⁴⁶² Dercksen 2004, 162.

düşünülen *arhālum*, *unušsum* ve askeri görev gib farklı görevler, kira ile birlikte efendilerin bir gelir kapısı olmaktadır. Bir başka olasılık ise kralın bu işletmelerinin sorumluluğu yüksek rütbeli memurlarına vermiş olmasıdır. Böyle bir durumda *tuzinnu*mların devamlı işler halde olması rütbeliler için önemlidir. Bundan dolayı eski *tuzinnu*m sakinlerinin yeni kiracılar bulmaları, efendilerin için de iyi bir çözüm olmuş olabilir. Böylelikle üretim-hanelerinin devamlı faal olmaları sağlanmıştır.

*Ubadinnu*m ise geniş alanları içine alan toprak arazi ya da *tuzinnu*m-kolektifinden oluşan bir üretim-arazisi olduğu düşünülmektedir. *Tuzinnu*m gibi *ubadinnu*m da hem belli kişi/kişileri hemde bir alanı işaret etmektedir. Bu düşünce, yukarıda da sunulan Kt. 89/k 371⁴⁶³: "... Ne zaman olursa olsun [*ubadinnu*m olsun] ya da *tuzinnu*m..", Kt. v/k 152⁴⁶⁴ . "... 40 ½ şekel gümüşü, Tarmana, Aši'et'in fiyatı olarak, *rabi šukkallim'in ubadum*'una ödedi.." ve (FAOS 23) =KKS 21b⁴⁶⁵: "... *Alahhinnu*m Aši'et, onun *rabi šabim*'i Hištahšu, Ušhata, Azu, Kulakula, Hašui ve Happuala, Aši'et'in *ubadinnu*munu (temsil edenler), harem ağası [.....]ahu'nun evini Pušuken'in oğlu Buzazu'ya sattılar...Eğer herhangi biri Buzazu'ya ev için dava açacak olursa, Tataiš *alahhinnu*mu Aši'et (ve) onun *rabi šābim*'i Hištahšu, Ušhata, Azu, Kulakula, Hašui ve Happuala *ubadinnu*m için (x) (orada var olanlar), Buzazu'nun evini temizleyeceklerdir (ödeyeceklerdir)..." cümlelerinden de ortaya çıkmaktadır. *Ubadinnu*m yüksek rütbeli kişilere ait olduğu görülmektedir. Çoğul olarak kullanılan *ubadinnu*mlar ise belli bir gayrimenkülüdür.

*Ubadinnu*m ve *tuzinnu*m arasındaki fark ise, *ubadinnu*mün daha büyük olabileceğidir. *Tuzinnu*m bir üretim-biriminden oluşurken, *ubadinnu*m daha geniş üretim-arazilerinden oluşabilmektedir. Fakat *ubadinnu*mün sadece bir çok *tuzinnu*mdan mı oluştuğu yoksa *tuzinnu*mdan hariç farklı (tarla, işyerleri?) üretim yapılan yerleride kapsayıp kapsamadığı bilinmemektedir. Bazı yerlerde ise bu kelime çoğul olarak görülmektedir. Bu gibi durumlarda *ubadinnu*mların yüksek

⁴⁶³ Donbaz 1993, 139-140.

⁴⁶⁴ Derksen 2004, 160 ayrıca bkz. Donbaz-Veenhof 1985, 149.

⁴⁶⁵ Derksen 2004, 157-158.

memurun temsilcileri ya da yöneticileri olduğu düşünülmektedir. Bir başka olasılık ise *ubadinnum*ların, geniş bir üretim biriminde yaşayan ve üreten üyeler olabilecekleridir.

2.3.2. ZİRAATÇILIK VE HAYVANCILIK

Kaneş ve çevresi, ekonomik bakımından ham-maddelerin zayıf olduğu bir bölgede bulunmaktaydı. Bu arazide tuz rezervleri yer almaktaydı fakat bu ürün, bölgeyi geçindirmek için tek başına yeterli olmadığı için bu merkezin geçim kaynağı hayvancılık ve tarıma dayanmaktaydı.⁴⁶⁶ Bunların yanı sıra, uzun mesafeler arası ticaretteki stratejik konumu Kaneş ekonomisine büyük katkı sağlamaktaydı. Mezopotamya'dan gelip, Anadolu içerlerine girecek olan tüccarlara bir nevi giriş kapısı görevini üstlenen Kaneş kent-devleti, Anadolu siyasetinde ve ekonomisinde önemli bir merkez haline gelmişti.

Daha önce de belirtildiği gibi Anadolu ekonomisinde, madencilik ve ticaretin önemli bir payı vardı. Fakat diğer sanayi-öncesi dönemlerde olduğu gibi, bu dönemin ekonomisinin büyük kısmı tarımcılığa ve hayvan besiciliğine dayanmaktaydı.

Çoğu belgenin Kaneş'ten gelmesi ve bunların yabancılar tarafından yazılması, genel Anadolu tarımcı hakkında bilgi edinilmesini engellemektedir. Fakat Kaneş'te ortaya çıkarılan tabletlerden, sınırlı da olsa, ziraat ile ilgili bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Ayrıca Kaneş'te yürütülmüş olan ziraatin diğer Orta Anadolu kentlerinden fazla farklı olamayacağından dolayı, Kaneş tarımsal ekonomisi, genel Orta Anadolu ekonomisini anlayabilmek için bir model olarak ele alınabilir.⁴⁶⁷

Ziraatin ve hayvancılığın, yerli halk için çok önemli olduğunu, özellikle sözleşme belgelerinde ziraat tabirlerinin tarihleme olarak kullanılmasından anlaşılmaktadır. Toprağın işlenmesi ve hasat vermesinin tarihleme olarak temel

⁴⁶⁶ Dercksen 2008, 140.

⁴⁶⁷ Sanayi-öncesi dönemde, coğrafya şartları Orta Anadolu tarımına yön vermekteydi. İnalçık (1993, 2) geleneksel tarım ekonomisinin başlıca ürünlerinin buğday ve arpa olduğu ve bunlara kuru-ziraat uygulandığını belirtmektedir. Bu örneğin Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da geçerli olduğunu düşünmekteyiz.

alınması, Orta Anadolu halkının, bir yılı farklı periodlara bölmesi için yardımcı olmuştur.

Kt. y/t 4⁴⁶⁸ ve Kt. z/k 14⁴⁶⁹ iki teminat kaydıdır. Her ikisinde de borçlu kişiler hububat almışlardır ve belli bir dönemde (bağbozumu, hasat dönemi gibi) ödemeleri gerekmektedir.

Kt. y/k 4 : “...en azından bir kâse 13 çuval buğdayı, Halkiašu, Galuwa, Alluwa Gawa’aş, Lahutahšu ve Beli’u, Kikaršan ve Šuppiahšu’ya borçlulardır. Buğdayı hasat zamanı geri ödeyeceklerdi.....”.

Kt. z/t 14: “dört ½ shekel yedi ½ öğütülmüş *muhalu* türünde hububat (değerinde?) gümüş ve bir ölçek arpayı, Ušbita ve karısı ile birlikte Ušhata, Dan-ā-Aššur’a borçludurlar. Onlar harman zamanı hububatı benim ölçü kabım ile ölçecekler. Bana ait olan gümüşün geri kalanını, bağbozumu zamanında onlar, ölçecekler. Onlar hep birlikte benim gümüşümden sorumlulardır. İläli’nin şahitliğinde [...] Bulina, onlar kendileri hububatı bana taşıyacaklar”. Bu borç senedinin benzer borç senetlerinden olan farkı, bu örneğin *haššulūtumun* yani alacaklı olan (borç para veren kişi) kişi tarafından yazılmasıdır.

Belgelerde geçen diğer tarihleme dönemleri ise şunlardır: “orak tutma zamanına kadar, orak zamanında”, “ekim işinin bitiminde”, “hasat zamanına kadar”, “bağ bozumuna kadar”, “(hububatın) kalınlaşmasında (dolgunlaşmasında)”, “ilkbaharda, yeşilliğin başına kadar”, “mayalanma zamanına kadar”, “ilk zeytin mahsulüne kadar”⁴⁷⁰ ve “koyun kırpma”dır⁴⁷¹.

Anadolu ekonomisinin temelini oluşturan ziraatin yapıldığı toprakların kimlere ait olduğu ve nasıl paylaştığı, bu bölümde ele alınması gereken önemli bir konudur.

Bölüm 2.2.1. incelenen sosyal tabakalardan yola çıkarak, tarıma uygun olan alanların yüksek ve orta tabakalar arasında paylaşıldığı söylenebilmektedir.

⁴⁶⁸ Donbaz 1998, 417.

⁴⁶⁹ Donbaz 1998, 418

⁴⁷⁰ Çeçen-Gökçek 2006, 2.

⁴⁷¹ Dercksen 2008, 153.

Belgelerden, Kaneš'teki tarımsal alanların yukarıda belirtilen sosyal tabakalar içinden, üç gruba ait olduğu anlaşılmaktadır: 1. Krala ait araziler, 2. çiftçilere ait topraklar ve 3. kralın yakın çevresi ve yüksek memurlarına bağışladığı araziler. 3. grupta yer alan kişiler bir efendi ve bunun topraklarında çalışan çiftçiler olarak anlaşılabilir. Bu çiftçileri Ortaçağ Avrupası'nın feodal sistemindeki, efendilerine her yönüyle bağlı olan serflere benzetmek doğru olmaz. Aşağıda da verilecek örneklerden, bunların efendilerin arazilerinde belli hizmet karşılığında çalışan çiftçiler olduğu anlaşılmaktadır.

Çoğu dönemlerde görüldüğü gibi bu dönemde de krala ait araziler bulunmaktaydı. Kralın bu arazileri çevresinde bulunan yüksek memur gibi saray halkına bağışlayabilirdi. Ib katına ait olan bir belgede (Kt. 73/k 14⁴⁷²) uzman bahçıvan anlamına gelen *nukaribbum* kelimesi geçmektedir. Bu *nukaribbumlar* saraya bağlı görevliler oldukları ve saraya ait bahçelerde çalıştıkları düşünülmektedir.⁴⁷³

Bu döneme ait çivi yazılı tabletlerde verilen bilgilerden, kral ve elit kesime ait arazilerin dışında şahsa özel araziler de bulunmaktaydı. Bu özel araziler tek bir aileye ait olabileceği gibi, farklı kişilerin ortak olduğu bir arazi de olabilmekteydi. Özellikle HA.LĀ.NĪ teriminin karşılığın “ortak ziraat işletimi”⁴⁷⁴ olduğu düşünülmektedir. Bu sistemin Hitit döneminde de devam ettiği Hitit kaynaklarından anlaşılmaktadır.⁴⁷⁵

Aşağıda, köy, mera ve tarla gibi taşınmaz mülklerin kiralanması ya da satın alınması ile ilgili olan belge yer almaktadır.

Kt. c/k 1641⁴⁷⁶: “..Talia, Kulia'dan bir köy⁴⁷⁷ aldı. Köyün adı Tahišra. Kulia ve eşi Wanuzal köy için beş mina gümüşü fiyat olarak ödediler. Eğer (Talia)

⁴⁷² Özgüç 1986a, Lev. 61.3.

⁴⁷³ II. tabakaya tarihlenen bazı belgelerde belgesinde sarayda yine bahçecilik ile ilgili olan bir başka görevlilerden bahsedilmektedir. *Rabi kiriātım* (Kt. 87/k 253: “Meyve bahçelerinin Amiri Hištahšu'nun mührü...”, Dercksen 2004, 161-162). Meyve Bahçeleri'nin Başu olarak geçerken, sebze bahçeleri'nin başındaki kişi ise *rabi warqé* (VS 26, 125 “Sebzeler Başu Talia'nın şahitliğinde..”) olarak geçmektedir.

⁴⁷⁴ “joint/communal system of land use”: Dercksen 2008, 143

⁴⁷⁵ Hitit Kanunu §183/69 (5-7): “..Sulanan 3600 m² alanın (fiyatı) üç şekel gümüştür. 3600 m²alanın fiyatı iki şekel gümüştür. Ona bitişik olan arazinin fiyatı bir şekel gümüştür”.

⁴⁷⁶ Albayrak 2006, 98-99.

köy için Kulia'ya geri dönerse 10 mina gümüş ödeyecektir. Eğer ödemek istemezse (sözleşmeden vazgeçerse), o 10 mina gümüş ödeyecektir. Talia'nın efendisi Šihišnuman'ın huzurunda. Kulia'nın efendisi olan Köpekler Amiri Nawašu'nun huzurunda. Yağcılar Amiri Tuthilia'nın huzurunda. İşçiler başkanı İnarme'i'nin huzurunda. Šikriuman'ın huzurunda. Gawa'nın huzurunda, Talia'nın huzurunda”.

Kt. a/k 583b⁴⁷⁸ belgesinde ismi verilmeyen bir Anadolu sarayının Assurlu bir tüccara borcu olduğundan ve borcu ödeyemediğinden bahsedilmektedir. Tüccar “ bir aydır, saray bana 20 mina ve daha fazlası gümüş değerinde araziler ve meyve bahçelikleri vermek istiyor, ben onları kabul etmedin, gitmek istiyorum” diye mektubunda bir ifade kullanmıştır. Bu bilgiden yola çıkarak, sarayın toprak arazilerinin olduğunu ve bunları farklı durumlara göre dağıttığı görülmektedir.

Kt. c/k 1642⁴⁷⁹: “ ...Mera alanında bir arsanın fiyatı olan iki mina gümüşü, Batala Šadahšu'dan aldı. *Alahinnumun* arazisindeki 70 *naruqdan*⁴⁸⁰ sorumlu değilim. *Šikkātum* ile ilgili olandan sorumlu değilim.....”.

Kt. 84/k 169⁴⁸¹: “...Kaluwa ile oğulları [...]jurul ve Šakriuman'dan ziraate elverişli tarlayı 15 šekel gümüş karşılığı Haraniš ve Hudada aldılar. (Tarla) beş seneye kadar onların tarlasıdır. Her halde onların parası olan 15 šekel gümüşü beş seneye kadar onlara iade edecekler ve tarlalarını geri alacaklar. Eğer herhangi bir kimse tarla için itiraz edecek olursa iki mina gümüşü ödeyecekler! Dalaš'ın oğlu Asu'nun huzurunda, [...]kur, [...]lakiaraš'ın oğlu Peruwa'nın huzurunda, [...]dašu'nun (oğlu) Šumnaš'u'nun huzurunda”.

Kt. o/k 52⁴⁸²: “Kubidahšū'nun mührü, kralın [...] amiri [Š]adahšu'nun mührü, Kutu[...]'nın mührü, Halkīašu'nun mührü, Dušulla'nın mührü. Dört tarla

⁴⁷⁷ Buradaki “köy” çiftlik anlamında kullanılmış olabilir.

⁴⁷⁸ Dercksen 1996, 202.

⁴⁷⁹ Albayrak 2007, 4-5

⁴⁸⁰ Burada *naruqqum* Anadolu'lular tarafından büyük tarla arazilerin parsellenmesinde standar ölçü birimi olarak kullanılmaktadır. Bir *naruq* yaklaşık 120 litreye denk geldiği düşünülmektedir (Dercksen 2008, 142).

⁴⁸¹ Bayram 1991, 303-304; Bayram-Veenhof 1993, 92.

⁴⁸² Albayrak 2001, 308-309.

ve kendi tarlalarına yakın bir bahçeyi Kubidahšu, Aşú(w)at'a yedi mina gümüşe sattı. Giden (akan) sulama suyunun tamamı her ikisininindir. Eğer Kubidahšu sözleşmeyi bozarsa, yedi mina gümüşü tarlaların bedeli olarak taşıyacak (tutacak) [ve] yedi mina gümüşü Kubid[ahšu]'ya tartacak".

2.3.2.1. ZİRAATÇILIK

Çivi yazılı tabletlerde tarla ekimi ve bahçecilik ile ilgili konular geçmektedir. Orta Anadolu'da günümüzde de görülen sulu ve susuz tarım, M.Ö. II. bin yılda da uygulanmaktaydı. Arazinin büyük bir bölümünde susuz tarımın uygulandığı düşünülürken, bahçecilik yapılan yerlerde ise sulama sistemi olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁸³ Ekilecek ürün, hangi sistemin uygulanacağını belirlemektedir. Örneğin arpa daha az su isterken, buğdaya daha fazla su gerekmektedir. Bu durumdan dolayı buğday ekilecek yerlerin bahçelere yakın olması gerekmektedir.

Ziraati yapılan ürünlerin büyük bölümüne susuz tarım uygulanırken, bahçecilik ve çok su isteyen ürünler için de sulu tarım uygulanabilmekteydi. Ziraat ya da tarım, Kaneş ve diğer kent-devletlerinin ekonomik temeli olduğu için, yöneticilerin tarım faaliyetlerini bir şekilde yönetmiş olmalıydı. Bahçecilikte, farklı sebzeler ve meyvelerin yetiştirilmesinin yanı sıra, üzüm bağcılığı da yapılmaktaydı. Sebze ekimi, meyvecilik ve bağcılığa göre daha fazla su istemektedir ve bundan dolayı bu alanlar alçak yerlerde bulunurdu.⁴⁸⁴ Meyvecilik ve bağcılık ise daha az su istediği için daha çok yamaçlarda yapılmış olmalıydı.

Beslenmenin temel maddelerini tarım ürünlerinin oluşturduğu düşünülmektedir. Özellikle arpa, buğday, soğan ve üzüm üretim ve ticareti yerlilerin kontrolü altındaydı. Bu alanlardaki Değirmenci (baş), Tahıl Ambarları Amiri gibi görevliler de yerlilerden oluşmaktaydı.

Hitit döneminde Anadolu'da bağcılığın önemli bir yeri vardı. Hitit kanunlarında üzüm asmalarına verilecek herhangi bir zarara karşı maddeler

⁴⁸³ Dercksen 2008, 141-142.

⁴⁸⁴ Dercksen 2008, 150.

bulunmaktaydı.⁴⁸⁵ Tıpkı Hitit döneminde olduğu gibi, Assur Ticaret Kolonileri döneminde de bağıcılığın önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir. Bağıcılıkta özellikle öne çıkan kentlerin, Tegarama, Zalpa, Urşu ve Unipgum olduğu düşünülmektedir.⁴⁸⁶

Kirānum (üzüm) özellikle şarap yapıldığı için bu ürün, gıda alanında önemli olmalıydı. Belgelerde şaraplardan söz edildiği görülmektedir.⁴⁸⁷ Şarap hem gündelik hayatta hem de dinsel törenlerde önemli bir içkiydi.

Kt. 94/k 676 metninde⁴⁸⁸, Mama kentinin isminin, iyi şarapla geçtiği görülmektedir. Mektuplarda şu bilgiler verilmiştir: “..., dahası, ben iyi yerli bakırdan bir mina yı...oğlu Puzur-Amurrim’e iyi kalitede Mama’dan bir *aluārum* şarap alsın diye verdim. O onu Mama’dan dönüşünde getirecektir. (bu) dört *aluarātuma* ektir ...”, burada *aluārumun* belli bir ölçü ya da testi/çömlek türü bir kap olduğu düşünülmektedir.

Şarabın geniş bir bölgede satış ve ihracatının yapıldığını gösteren bir metin ise M.7536⁴⁸⁹ belgesidir. Metinde şarap ticareti ile ilgili olduğu düşünülen şu satırlar yer almaktadır: “...Urşu kralı onu şunları söyleyerek geciktirmiştir: ‘ben senin şarap-tekneni dolduracağım ve sana bir eskort temin edeceğim ve böylelikle sen belki terk edersin’. O ondan sonra buraya Karkamiş’e gelmiştir”.

Şarabın hediye olarak verildiğini gösteren Kt. 85/k 27⁴⁹⁰ de şu bilgiler yer almaktadır: “...senin bana göndermiş olduğun hediyede, amforadan gelen bir şaraptan iki şarapderisi vardı...”.

Hitit belgelerinden Orta Anadolu’da, üzümün yanında, sebzelerden soğanın ve meyvelerden de incir, elma, kaysı ve narın da bol miktarda tüketildikleri anlaşılmaktadır.⁴⁹¹ Bu meyvelerin çoğu Assur Ticaret Kolonileri

⁴⁸⁵ Ertem 1987, 58

⁴⁸⁶ Albayrak 2003, 65.

⁴⁸⁷ Örneğin: Kt. t/k 1: “...Yedi mina bakırı, *birtum*’u satın aldığımız güne şarap için tarttım...”, Sever 1990, 472-474; Kt. 85/k 27: “...Bana göndermiş olduğun *erbuma*’a karşılık olarak Amunani sana benim *erbumun* değeri olarak iki deri şarap getirmektedir....”, Günbatı 1996, 27-28.

⁴⁸⁸ Barjamovic 2005, 214-215; ayrıca bkz. Kt. 94/k 667.

⁴⁸⁹ Barjamovic 2005, 200.

⁴⁹⁰ Barjamovic 2005, 315.

⁴⁹¹ Ertem 1987, 62-68.

dönemine tarihlenen metinlerde de görülmektedir. Narın (Sümerce NU.ÚR.MA), geçtiği Koloni dönemi tabletlerinden bazıları şunlardır: OIP 27, 55: “.... Bir şekel gümüş 210 narın fiyatıdır. KT V, 57: “...80 nar...”⁴⁹²

Çivi yazılı tabletlerde geçen bir başka madde ise farklı yağlardır. Yağlar besin maddesi olduğu kadar insanların yağlanmasında ve parfümlenmesinde de kullanılmaktaydı.⁴⁹³ Yağlar⁴⁹⁴ geldikleri bölgeye göre örneğin Assur yağı, Hahhum yağı, Kaneş yağı ya da Tuhpia olarak anılabilmekteydiler.⁴⁹⁵ Ayrıca çıkarıldıkları ürüne göre de isimlendirilmekteydiler.⁴⁹⁶

Bu ürünün, bitkisel ya da hayvansal mı olduğunu belirtmeyen ve sadece “yağ” olarak ifade eden bazı tabletler şunlardır: OAA1, 56: “...iki deri torba alın ve yağ ile bir eşeği yükleyin ve bana gönderin..”, PRAGUE I, 515: “...benim hakkıma düşen, yün, post/deri veya yağdan ne aldığın konusunda beni bilgilendir....”, KT VI-a, 144 (Kt. 94/k 1686): “.....birinci sınıf yağdan 12 ½ litre...”, Kt. 88/k 71⁴⁹⁷: “...iki 1/6 şekel yağ için tarttım.....1/4 şekel kötü (kalitesiz) yağ için tarttım...”. OAA1, 54: “...bana biraz yağ gönder...”, OAA1, 55: “...bütün birinci sınıf yağlarını ve.....hepsini Wašhania’ya gönder...”, CMK 93: “..ben ona 50 mina Tuhpiya bakır, 30 mina iyi kalitede bakır ve iki çömlek yağ verdim”, Kt. r/k 15⁴⁹⁸: “Aduman ve onun karısı Ziza, Hani’ye ve onun karısı Tahamašuwe’ye, beş çuval (?) ve 12 şekel gümüş, bir post/keçe (ve) bir çömlek yağ verdiler ve onlar”, KT VI-a, 239 (Kt. 94/k 1178): bir çömlek birinci sınıf yağ...”, OAA1, 61: “...Ninni ve Huluba beni soymuşlardır bundan dolayı benim kabımı iyi kalitede yağ ile doldurun..”, PRAGUE I, 628: “...Puhidar *kaššumu* için bir *sahertum* ve yağ....”, OAA1, 49: “.....bir çömlek birinci sınıf yağı....”, PRAGUE I, 428, “... ½ ölçek (sıvı) yağ getir bize....”, ve OIP 27, 10: “...yağın fiyatı ¼ şekel gümüşdür...yağın fiyatı bir ½ şekel gümüşdür.”

⁴⁹² “.....80 *lurmatum*...”.

⁴⁹³ Metinlerde hayvansal ve bitkisel yağların farklı kalitelerde olduğunu gösteren terimler geçmektedir. Örneğin: I. GIŞ šamnum (normal yağ), I. GIŞ tábum (iyi ince yağ), I. GIŞ rēštum (birinci kalite yağ) ve I. GIŞ marrurum (kötü kalitede acı yağ) bkz. Albayrak 2003, 62.

⁴⁹⁴ Burada bahsedilen yağlar, sıvı yağdır.

⁴⁹⁵ KT V, 25: “...Tuhpia yağından bir mina....”.

⁴⁹⁶ Albayrak 2003, 62-63.

⁴⁹⁷ Albayrak 2002, 3-4.

⁴⁹⁸ Dercksen 2004, 167-168. Ayrıca bkz. Donbaz 1989a, 78-79.

Bitkisel yağların içinde en çok tüketilenler, zeytinyağı ve susam yağı olduğu düşünülmektedir. Zeytin anlamına geldiği sanılan *sardum* kelimesi, bazı masraf listelerinde yer almaktadır. KT VI-a, 203: “...ve katipten üç litre zeytin..”, KT VI-a, 163 (Kt. 94/k 1310): “...bir litre zeytin yağı...”, KT VI-a, 1: “...10 šekel zeytin...”, KT IV, 37 (Kt. o/k 17) belgesinde “..½ *sardum*-yağını...ilk ulak ile buraya gönder....” ifadesi geçmektedir. KT. V, 57 (Kt. 92/k 239) metninde ise 10 mina zeytin- (*sārdam*-) yağı...” cümlesi geçmektedir.

Bitkisel yağlar dışında domuz, sığır ve koyunun yağları da kullanılmıştır. Örneğin KT IV, 37 (Kt. o/k 17) metninde, “...10 mina domuz yağını ilk ulakla buraya gönder.” satırı yer almaktadır. OAA1, 52 de ise “...55 minalık domuz-yağı benim mührümün olduğu bir torbada ayrıca *narutu*-maltı Šamaš-bāni tarafından sana getirilmektedir....” denilmektedir.

Koloni dönemi arşivlerinden çıkan bilgilere göre, baharatlar ve farklı aromaların, besin ve süslenme gibi alanlarda önemli bir yeri oldukları anlaşılmaktadır. Aşağıdaki belge örneklerinden de görüleceği gibi, özellikle kimyon, kişniş ve sedir öne çıkmaktadır.

OIP 27, 55: “sekiz mina mersin, ½ šekel gümüş onların fiyatıdır,...15 mina sedir, ¼ šekel gümüş onların fiyatıdır...iki *qa* kimyon, bir 1/3 šekel gümüş onların fiyatıdır, bir buçuk *qa* alkali ¼ šekel onların fiyatıdır....., bir ½ *qa* kişniş ¼ šekel gümüş onun fiyatıdır..., 45 ve 2/3 mina sarısabır-otu....”. PRAGUE I, 429: “...1/2 litre kimyon...Rezene, 400 *kipunannun* ve sarımsak....”, KT V, 57: “...iki çömlek kimyon...”, KT IV, 37: “...1/2 litre kimyon...”. KT V, 58A: “...iki çömlek kimyon....”, KT VI-a, 144= (Kt. 94/k 1686): “...60 litre safran, 30 mina sedir⁴⁹⁹ ve *šanatu*-kokusu..”.

Belgelerde nadir de olsa tuzdan (*tábtim*) bahsedilmektedir: OIP 27, 10: “...bir eksi ¼ (¾) šekel gümüş tuzun fiyatıdır...”, KT V, 23: “...ben kendim o gümüşü tuz satın almak için kullanacağım...”, BIN 6, 232: “..iki çömlek tuz..”,

⁴⁹⁹ Bu ürün parfüm yapımında ya da aroma ve aromatik yağ olarak kullanılmış olabilir.

KT V, 60: “bir çömlek ve bir.....tuz için Dudū’dan istediğim,..iki ...eyerbezi....”, Kt. 86/k 153⁵⁰⁰ ise *ša tābtim* yani “tuz tüccarı/satıcı” kelimesi geçmektedir.

PRAGUE I 537 tableti ise bir teminat belgesidir ve tuz ticareti hakkında bilgi vermektedir: Assurlu bir tüccar, Elme-elme ülkesine Tuz taşınması yapmak için, bir borç-verenden altı eşek kiralamıştır. Bu eşeklerin değerine karşılık olarak 10 iyi kalitede kumaşı teminat vermiştir. Borç vererek yapılan sözleşmede, bu eşeklerin bir aya kadar geri getirilmesi hükme bağlanmıştır. Eşekler bu süre zarfında geri getirilmez ise, borç-veren sözü edilen kumaşlara el koyacaktır. Kumaşı teminat olarak veren tüccar ile tuzu taşımak isteyen tüccar arasında da bir sözleşme yapılmıştır. Tuzu taşınacak olan tüccar, eşeklerin zamanında geri gelmemesi halinde, kumaşlarına el konulan tüccarın zararını karşılamak zorunda kalacaktır. Aralarında yapılan sözleşme gereği (şahitlerin huzurunda yapılmıştır), bu tazminat miktarı her kumaş için tuz satıcısının yükünden ½ mina gümüşdür. Bu belgeden çıkarılabilecek sonuç, Koloni döneminde tuzun kişisel tüketim için satın alınabileceği kadar altı eşek yükü gibi büyük miktarlarda da ticaretinin yapılmış olmasıdır. Ayrıca ticarete ve sevkiyatta bir sorun çıkarsa, bunun bedeli de yüksektir. Tuz ticareti kârlı bir iş olduğu kadar riskliydi de.

Masraf ya da besin listelerinde görülen bir başka önemli yiyecek ise, farklı türdeki ekmeklerdir. Ekmekler sadece “ekmek”⁵⁰¹ ya da yapıldığı malzeme ismi ile de kaydedilmişlerdir. Örneğin bira ekmeği (KT V, 14, OAA1, 54, OAA1, 60, Kt. 88/k 1082⁵⁰²) ve *Mazītum*-ekmeği (PRAGUE I, 179) gibi farklı türler vardı.

Ekmek dışında, onun yapımında önemli bir hammadde olan hububat da sık sık metinlerde geçmektedir. Özellikle, farklı buğday cinsleri⁵⁰³ ve arpa, ayrıca bunlardan üretilen saman da yoğun olarak kaynaklarda görülmektedir.

⁵⁰⁰ Veenhof 2010, 121 (KT V, 23 açıklayıcı maddesi 33).

⁵⁰¹ Kt. 88/k 71 (Albayrak 2002, 3): “...1/2 şekel iki ekmek için tarttım....2/3 şekel 15uttet üç ekmek için.....”; OIP 27, 22: “..10 çuval buğday, bir besili sığır ve 60 ekmek (verecek)...”; Kt. t/k 9 (Bayram-Çeçen 1997, 596-598).

⁵⁰² Donbaz 1996, 191-192.

⁵⁰³ S. Erkut Kültepe tabletlerinde buğday türleri hakkında kesin bilgi olmadığını fakat Konya-Karahöyük’te ele geçen buğday örneklerinin “durum buğdayı” cinsinden olduklarını bildirmektedir bkz. Erkut 2008, 2-6.

Belgelerde görülen diğer ürünler ise meşe palamudu⁵⁰⁴, bira maltı, antimon⁵⁰⁵, farklı otlar v.s. dir.

Gıda	3 kase bira	$\frac{2}{3}$ Š. 15 U.	Kt. 88/k 71 ⁵⁰⁶
Gıda	2 kase bira	$\frac{1}{2}$ Š.	Kt. 88/k 71
Gıda	Et (miktar?)	$\frac{1}{4}$ Š.	Kt. 88/k 71
Gıda	Et (miktar?)	$\frac{1}{4}$ Š.	Kt. 88/k 71
Gıda	Tuz	1 Š.-1/4 Š.	OIP 27,10 (Alışar d 2606)
Gıda	2 çuval+1 kap (bira) maltı	4 $\frac{1}{2}$ Š.	Kt. 88/k 71
Gıda	2 çuval bira ekmeği	4 Š.	Kt. 88/k 71
Gıda	X-ekmeği (miktar?)	$\frac{1}{4}$ Š.	Kt. 88/k 71
Gıda	Ekmek	2 $\frac{1}{4}$ Š.	Kt. t/k 9 ⁵⁰⁷
Gıda	2 ekmek	$\frac{1}{2}$ Š.	Kt. 88/k 71
Gıda	3 ekmek	$\frac{2}{3}$ Š. 15 U.	Kt. 88/k 71
Gıda	6 çuval arpa	7 Š.-15 U.	Kt. 88/k 71
Gıda	4 çuval buğday	6 $\frac{2}{3}$ Š.	Kt. 88/k 71
Gıda	Yağ (miktar?)	2 $\frac{1}{6}$ Š.	Kt. 88/k 71
Gıda	Yağ	2 M. ⁵⁰⁸	Kt. o/k 94 ⁵⁰⁹
Gıda	Yağ	$\frac{1}{4}$ Š.	OIP 27,10 (= Alışar d 2606)
Gıda	Yağ	1 $\frac{1}{2}$ Š.	OIP 27,10 (= Alışar d 2606)
Gıda	Kalitesiz yağ	$\frac{1}{4}$ Š.	Kt. 88/k 71
Gıda	Bal (miktar?)	1 $\frac{1}{3}$ Š.	Kt. 88/k 71

⁵⁰⁴ PRAGUE I, 471; KT VI-a, 216, KT IV, 33; PRAGUE I, 488; Kt. 88/k 71 (Albayrak 2002, 3

⁵⁰⁵ PRAGUE I, 520.

⁵⁰⁶ Albayrak 2002, 3.

⁵⁰⁷ Bayram-Çeçen 1997, 596-598.

⁵⁰⁸ Bakır üzerinden hesaplanmış olabilir.

⁵⁰⁹ Albayrak 2006, 46-47.

Gıda	Soğan (miktar?)	½ Š.	Kt. 88/k 71
Gıda	Bir kap bulgur	½ Š.	Kt. 88/k 71
Yakacak	Odun	½ Š.-7 ½ U.	Kt. 88/k 71
Yakacak	Odun	1/6 Š.	Kt. 88/k 71
	Kamış	22 ½ U.	Kt. 88/k 71
	Kamış	15 U.	Kt. 88/k 71

Tablo B: Bazı tarım ürünlerinden fiyat örnekleri

M: mina Š= şekel U=uttet - = eksi *=bakır

2.3.2.2. HAYVANCILIK

Anadolu çiftçileri, ziraatin yanında hayvancılıkla da uğraşmaktaydılar. Tıpkı günümüzde olduğu gibi o dönemde de yalnız hayvancılıkla, yalnız ziraat ile ya da her iki üretim ile de uğraşanlar bulunmaktaydı. Hayvancılık sadece çiftçilere ait bir uğraş değildi. Belgelere göre, sarayın kendine ait koyun ve keçi sürüleri vardı. Mesela “çobanlar amiri” ve CMK 102, Kt. g/t 42 ve Kt. z/k 11⁵¹⁰de geçen *rē'im ša rubātim* yani “kraliçenin çobanı” ifadeleri, sarayın da hayvancılıkla uğraşabileceğini ve bunun için görevlilerin bulunduğunu göstermektedir.

Koloni Dönemi'ne ait arşivlerden çıkan tabletlerde üretimi yapılan farklı hayvan isimleri geçmektedir (Bkz. Tablo C). Belgelerden, evcilleştirilmiş küçükbaşlardan en çok koyun ve keçi eti, evcilleştirilmiş büyükbaşlardan ise sığır⁵¹¹ ve domuz etinin⁵¹² tüketildiği anlaşılmaktadır. Hayvanların etinden, yününden, sütünden, post⁵¹³, derileri ve diğer atıklarından faydalanılmaktaydı.

Kaynaklarda Sümerce ideogramı UDU olan ve Akkadca *immertum* ve *emmerum* olarak geçen koyun⁵¹⁴, eti, yağı ve postunun yanı sıra özellikle dokumada kullanılan yününden dolayı önemli bir hayvandı. Koyun eti gündelik

⁵¹⁰ Dercksen 2008, 152.

⁵¹¹ Bu gruba, inek, boğa ve öküz girmektedir.

⁵¹² Hayvanların eti, taze ya da tuzlanıp, kurutulduktan sonra tüketilmiş olmalıdır.

⁵¹³ KT IV, 68: “...üç siyah postu Ahuwāya sana getirmektedir..”.

⁵¹⁴ Bu terimlerden başka *etūdum*, *lakānnum* gibi tabirlerin de farklı koyun cinslerini gösterdikleri düşünülmektedir. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Gökçek 2004: 63-67.

tüketim için kullanılmaktaydı ve bunun yanında tapınaklara ve tanrılara kurban olarak da önemli bir sunuydu.⁵¹⁵

Koyun ya da keçi gibi hayvanların yünü (SÍG.HI.A) ise kumaş üretiminde önemli olduğu kadar, Anadolu içerisinde Assurlu tüccarlar tarafından yürütülen bakır ticaretinde de önemliydi.⁵¹⁶ Kt. 94/k 1024⁵¹⁷ metninde, Şalim-Aşşur'un oğlu Ennam-Aşşur, 21 talent yani yaklaşık 630 kg. yünü saraydan taşıyacağını ve bu yünün, Kaneş'ten Kuburnat'a gönderileceği belirtilmiştir.

Yün ile ilgili bilgilerin geçtiği diğer belgeler ise şunlardır:

BIN 6, 76: “.....ben şu an yün ile ilgilenemem, geri döndüğümde ben senin yünü satacağım.....Uzua yakın bir zamanda benimle görüştüğünde, ben şöyle düşündüm: dönmeden yünü bakır ile değiştir, hanım (hizmetçi) ve Uzua bu (kötü/fakir) bakırı iyi bakır ile değiştirsinler. Ben hem adamlarımızla hem de perakendecilerle (elde edilen fiyatı) 60 talent yün ile ilgili olarak bir sözleşme elde ettim,.....Geri kalan yün Tişmurna'da depolanmıştır”.

KT IV, 54: “...Sen kardeşim benim yünümde 10 kaliteli yünü vekilime ver ve (birlikte) mühürleyin ve bana gönderin...”.

KT IV, 53: “....onu sat ve kaliteli, yumuşak yün al ve ben gelinceye kadar mevcut olsun....

CCT 4, 27a⁵¹⁸: “.....kahverengi yün şu an bulunmaktadır ve ben onu Tişmurna ya da Durhumit'te değiş-tokuş yapacağım”.

CCT 6, 19b⁵¹⁹: “.....senin yünü para(?) karşılığında senin talimatlarına göre 1:2 oranında sattık ve senin bakırı depoda...”.

Kt. n/k 520⁵²⁰: “... senin yünü verdiğim perakendecilerle ilgili olarak, onlar hiçbir zaman (fiyat ile ilgili olarak) bana itiraz etmediler, ve ben eşdeğerini Uzua'ya verebilirdim ve o ayrılırdı ve ben sana dolu bir hesap gönderirdim. Fakat

⁵¹⁵ Örneğin Kt. 94/k 673'de koyunların kurban olarak sunulduğu görülmektedir (Barjamovic 2005, 199).

⁵¹⁶ Ichisar 1981, 299-301.

⁵¹⁷ Barjamovic 2005, 276.

⁵¹⁸ Ichisar 1981, 314-317.

⁵¹⁹ Ichisar 1981, 322-323.

⁵²⁰ Dercksen 1996, 126 (dipn. 399).

soygunun olduğu zaman onların gözü karardığı için (aptallıklarından dolayı), benim evime (onun ağırlığına) bakmadan yün depoladılar ve hırsızlar şimdi onu kaptılar. Bakır yola çıkmak için hazır olur olmaz, onlar sözleşmeye uygun olarak: ‘senin evine iki talent yün depoladık’ diyecekler.”

Kt. n/k 243⁵²¹: “.....İkuppia’nın senin hanında bıraktığı yün ile ilgili olarak, faaliyete geç, sen ve Şumma-libb-Aššur, ya onu iyi ya da kötü bakıra veya gümüşe ya da altına sat.....”.

CCT 4, 47a⁵²²: “....onlar geri dönecekler ve (yünü) geri yünü tamamen ödeyeceklerdir. (Kumaştan) 80 talenti beyazdır ve 20 talenti ise kahverengidir....”.

KT VI-a, 101: “Etaya’nın oğlu Aššur-imitti, Ušinalam’ın yün gelirinden 17 mina arıtılmış gümüş ve yedi ½ *pašallu*-altını aldı...”.

ICK 1, 135⁵²³: “.....yünün bakırı ile ilgili olarak, yünün geliri, sana yazdığım şekilde, eğer altın şu an müsait ise, sen ve Puzur-Aššur (bakırı, altın karşılığında) satıp, (altını) mühürleyip (bana göndermelisiniz). Eğer altın yoksa sen yünün geliri olan bakırı Puzur-Aššur’a vermelisin.”

AKT II, 38: “.....onlar hala ilk ve sonradan gelen yün yükünün geliri olan bakırı ödemediler...”.

Kt. n/k 463⁵²⁴: “....21 talent 45 mina yün ve 14 *maškanū*, yünün geliri, 2:1 oranına göre 10 talent 52 ½ mina bakır yapmaktadır. *Maškanūnun* geliri 56 mina bakır yapmaktadır.....”.

KT VI-a 110: “...ben yünün fiyatı olan 15000 mina bakırı ödedikten sonra....”.

KT VI-a 109: “..onlar şöyle dediler: Abu-šalim yünün fiyatı olan 16040 mina bakırı Ušinalam’a borçludur.....”.

⁵²¹ Dercksen 1996, 145 (dipn. 456).

⁵²² Ichisar 1981, 191-192.

⁵²³ Ichisar 1981, 234-235.

⁵²⁴ Dercksen 1996, 145 (dipn. 454).

KT VI-a 94: “Sukalliya’nın oğlu Aššuriš-tikal Ušinalam’ın yününün geliri olan 17 mina artırılmış gümüşü aldı....”⁵²⁵

VS 26, 195⁵²⁶: “ Vabartum Šamuha’dan, Aššur ve Kaneš Kolonisi elçilerine: burada biz saraydan dolayı ayaklarımıza kadar (?) koşuşturmaktaız, saray tarafından haciz konulan yün ile ilgili olarak şunu söylemektedir: ‘eğer siz yarısını alırsanız o zaman yarısını alın, fakat siz yarısını almazsanız [.....’...], biz (saraydan) ineceğiz. Onlar bize 495 kg. yün ve üç tane kara eşek verdiler.....”.

Örnek verilen bu metinlerden de anlaşılacağı gibi, yünün Anadolu içerisinde yapılan bakır ticaretinde önemli bir yeri vardı. Yün genelde kötü bakır ile değış tokuş edilmekteydi. Fakat belgelerden de görüleceğı gibi iyi bakır, gümüş hatta altın ile de değış-tokuş yapılabilmekteydi. Belgelerde görülen bir başka husus ise, satılacak olan yünün genelde perakendeciler aracılığıyla satışa sunulduğıdur. Kt. n/k 520, BIN 6, 76. CCT 4, 27a ve CCT 4, 47a mektuplarında ise yünlerin kahverengi veya beyaz renklerde olabilecekleri ve böylelikle bu ürünün farklı özelliklerde olabileceğı görülmektedir. Yine belgelerde ortaya çıkan bir başka bilgi ise bu malın 100 talent (yaklaşık üç ton) gibi büyük bir miktarda satışının yapıldığıdır. Yünün, Anadolu içerisindeki ticarete önemli bir yerinin olduğı sunulan belgelerden çıkarılabilmektedir. Bundan dolayı söz konusu olan koyun ve türlerinin yetiştiriciliğinin, hayvancılık sektöründe önemli bir yeri olduğı düşünölmektedir.

Hayvancılıkta sığırların da önemli bir yeri vardır. İnek ve öküz için belgelerde Sümerce ideogramı olan GU4 veya GUD ya da Akkadca karşılığı olan *alpum* kelimesi kullanılmıştır. Boğa için ise Akkadca *šūrum*⁵²⁷ kelimesi kullanılmıştır. Büyükbaş yetiştiriciliğın Anadolu için önemli olduğı, *rabi alpatim* (Öküzler Başı, *rabi šērim*) gibi ünvanlardan anlaşılmaktadır.

⁵²⁵ Yün satışında artırılmış gümüş ödendiğini gösteren diğere belgeler: KT VI-a 90-93 ve KT VI-a 95-100, 103,

⁵²⁶ Barjamovic 2005, 151.

⁵²⁷ Gökçek 2004, 68.

İneklerin etinden, sütünden, deri ve dışkısından (yakıt ve gübrelemede⁵²⁸) faydalanılmaktaydı. Öküzün ise daha çok yük çekmek amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Öküzlerin *erūqqum* olarak bilinen yük arabalarını çekmede yani nakliye alanında ve tarlada da saban sürülme esnasında kullanıldıkları görülmektedir.⁵²⁹ Boğanın diğer sığırlardan farkı ise damızlık olarak kullanılmasıydı. Yazılı kaynaklarda sığırın geçtiği yerlerde, genelde cinsi ve niteliğinden bahsedilmektedir. Ayrıca borç senetlerinde bu hayvanlar borcun ödenmesinde ya da faizin karşılanması gibi durumlarda da kullanılmaktaydılar. Örneğin N°32.446a (tablet)⁵³⁰: “Hiluman, Aššur-İštar’a ½ mina gümüş borçludur. O gümüşü hasat zamanı iade edecektir ve iyi beslenmiş bir öküz ilave edecektir. Eğer gümüşü tutacak olursa, o her yıl için iyi beslenmiş bir öküz ilave edecektir. Uraja’nın şahitliğinde, Tarikuda’nın şahitliğinde, Hanu’nun şahitliğinde”. OAA1, 60: belgesinde ise”...öküzler ve koyunlara (iyi) bakın...” denmektedir. Yine OIP 27, 18A’da “....evet benim iki öküzüm ve bir kuzumu, antlaşmaya göre sen bana iade ettin..”, denilmektedir.

Bu konuda aşağıdaki örnekleri vermek uygun olmaktadır.: OIP 27, 22’de geçen “cüzamlı sığır”, Kt. o/k 64⁵³¹’deki “Madawada.....’dan üç mina gümüş alacaktır. İki mina gümüş için bir mina gümüş faiz ilave edecek. (kalan) bir mina gümüş için (ise)10 çuval buğday, bir besili sığır ve 60 ekmek (verecek)”, KT IV, 3 (Kt. o/k 2): “...bu meseleden dolayı besili bir sığır sözü verilmiş , onları ödettir!”, CCT 4, 36b de geçen “sağlıklı ya da hastalıklı sığırlar olsun....” .

Öküzün yanında özellikle *erūqqum*ların çekilmesi ve yün taşımak için kullanılan bir diğer hayvan ise eşekti. Uzun mesafe ticaret kervanlarında ya da kısa mesafe yük taşımalarda, eşeklerin yani ANŞElerin ya da Akkadca bilinen ismi ile *imērum/emārum*ların, önemi büyük idi. “Kervan Taşımacılığı” bölümünde de bahsedildiği gibi bu hayvanlar Anadolu’ya kervanlarla gelir ve yük indirildikten sonra çoğu satılır veya kiralanırdı. Anadolu içerisindeki nakliyatta

⁵²⁸ Bu dönemdeki çiftçilerin, özellikle büyükbaş hayvan dışkılarında gübre ve tezcek olarak faydalandıkları sanılmaktadır. Bu konu ile ilgili tartışma için bkz. Maisels 1999, 62-64.

⁵²⁹ Dercksen 2008, 155.

⁵³⁰ Larsen-Møller 1991, 227.

⁵³¹ Albayrak 1998, 7-8.

kullanılanlar ve Assur'a geri mal götürecek olanlar hariç, diğerlerinin hangi alanlarda kullanım gördükleri, bilinmemektedir.⁵³²

Belgelerde bahsi geçen eşekler genelde tüccarlar arasında alım-satımı yapılanlardır. Bazı metinlerde *imērum šallamum* diye bir ifade geçmektedir. Kara eşek anlamına gelen bu kelime, farklı eşek türleri olduğunu göstermektedir. Tablo C'deki eşek fiyatlarından yola çıkacak olunursa kesin bir sonuç olmamakla birlikte, kara-eşeklerin diğer eşeklerden biraz daha pahalı olduğunu söyleyebiliriz.

M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde, Anadolu'da en çok koyun ve inek eti tüketildiği sanılmaktadır. Bunların yanında etinden, yağından ve derisinden faydalanılabileceğinden dolayı, hayvancılıkla meşgul olanlar domuz besiciliği de yapmışlardı. *Huzīrum* olarak geçen domuz ile ilgili belgeler şunlardır:

KT IV, 37 (Kt. o/k 17=): “1/2 litre *sardum* yağını, ½ litre kimyonu, 10 mina domuz yağını ilk ulak ile buraya gönder...”.

FAOS 25: Yerli şahısların yer aldığı bu mektupta şu ifadeler geçmektedir: “Kula'nın mührü, Šalkuatta'nın mührü, Pazarlar Amiri Wašhupa'nın mührü, Manuka'nın mührü, Dudu'nun mührü, Perwa'nın mührü, onun eşi Mula'nın mührü. Perwa ve onun eşi Mula'ya ait olan domuzlar, Enišru'ye verilmiştir. Domuzların fiyatı olan gümüşten, Perwa ve onun eşi Mula, memnun olmuşlardır. Domuzlar ve onların satış fiyatından dolayı Perwa ve onun eşi Mula, Enišru'ya karşı dava açmayacaklardır. Eğer açarlarsa bir mina gümüş ödeyeceklerdir”.

TC 2, 47=CMK 358=OAA1 52: “Aššur-nādā'dan Šiṣahšušar'a: 55 minalık domuz- yağı benim mührümün olduğu bir torbada ayrıca *narutu*-maltı Šamaš-bāni tarafından sana getirilmektedir....”.

BIN 6, 84 belgesinde ise Aššur-mutabbil isimli kişi, Karunuwa ve karısı olduğu düşünülen Kunania isimli şahıslara mektup yazmıştır ve domuzların şişmanlamadığı takdirde satılmalarını fakat şişmanlarsa da kalmalarını istemektedir.⁵³³

⁵³² Assur'a geri dönen kervanların genelde gümüş ve altın taşıdıkları için, Anadolu'ya gelenler kadar yüklü ve kalabalık olmadıkları tahmin edilmektedir.

⁵³³ Gökçek 2004, 75.

Bu hayvansal gıdalardan hariç, kümes hayvancılığı, arıcılık ve balıkçılık⁵³⁴ da, beslenme programında yer almış olmalıydı. Kaynaklarda, bal Sümerce idiogram ile LĀL ve Akkadca da *dišpu* olarak geçmektedir.⁵³⁵ Kt. 88/k 71⁵³⁶, de verilen bir masraf listesinde “.....bir 1/3 šekel bal için tarttım....” denilmektedir. BIN 4, 219’da da bal ile ilgili bilgi geçmektedir: “Burada bal yok, onun için ben Uršu’ya mektup yazacağım ki buraya biraz bal getirsinler.....”.

<u>Hayvan cinsi:</u>	<u>Fiyat:</u>	<u>Belge no:</u>
Koyun	2/3 Š.	Kt. 88/k 71 ⁵³⁷
Koyun	1 1/2 Š.	Kt.88/k 1026 ⁵³⁸
Koyun	2/3 Š. 15 U.	Kt. 88/k 71
Koyun	16 Š.	OAA1, 160.
Koyun	2 1/3 Š.	Kt. 87/k 401 ⁵³⁹
Koyun	4 1/6 Š.	BIN 4, 157
Koyun	1 1/3 Š.	Kt. 87/k 381 ⁵⁴⁰
Koyun	1 5/6 M.*	OAA1, 9.
Koyun	3 M.*	OAA1, 9.
Koyun	2 2/3 M.*	OAA1, 9.
Koyun	3 1/3 M.*	OAA1, 9.
Koyun	2 1/3 M.5 Š.*	OAA1, 9.
Koyun	2 1/4 Š.	Kt. t/k 9 ⁵⁴¹
Sığır	18 Š.	BIN 4, 157

⁵³⁴ Gökçek 2004, 75: Kt. 88/k 298 de “...üç adet balık ağından” ve KT V, 58’de de “*kamāru-balıği*”ndan bahsedilmektedir.

⁵³⁵ Labat 1999, 89, 314.

⁵³⁶ Albayrak 2002, 3.

⁵³⁷ Albayrak 2002, 1-3. Bu belgedeki ödemelerin başka bir maden belirtilmediği için gümüş üzerinden yapıldığı sanılmaktadır.

⁵³⁸ Gökçek 2004, 66.

⁵³⁹ Gökçek 2004, 66.

⁵⁴⁰ Gökçek 2004, 66.

⁵⁴¹ Bayram-Çeçen 1997, 596-598.

Sığır	15 Š.	Kt. 88/k 71
Sığır	10 1/3 Š.	BIN 4, 157
Eşek	1 M. 5 Š.	KKS 12
Eşek	14 Š.	VS 26, 48.
Eşek	13 Š.	PRAGUE I, 429
Eşek	8 1/2 Š.	KT V, 55.
Eşek	17 Š.	KT V, 57.
2 eşek	1/2 M.	KT V, 54.
2 Eşek	28 Š.	FAOS 36A
2 eşek	33 Š.	KT V, 54.
2 eşek	25 1/2 Š.	KT V, 54.
2 eşek	45 Š.	KT V, 54.
2 eşek	1/2. M.	KT V, 54.
2 eşek	24 Š.	KT V, 54.
Eşek	13 Š.	BIN 4, 162
Eşek	25 Š.	BIN 4, 161.
Eşek	1/3 M.	OAA1, 9.
Eşek	4 Š.	BIN 6, 185.
Eşek	17 Š.	CTMMA 1, 23.
Eşek	13 Š.	BIN 4, 162.
Eşek	15 1/2 Š.	CCT 1, 23.
Eşek	17 Š.	CTMMA1, 75.
5 kara eşek	96 Š.	CCT 3, 22.
5 kara eşek	1 1/3 M.	PRAGUE I,435.
2 kara eşek	1/3 (?) M.	KT V, 52.
8 kara eşek	157 Š.	VS 26, 13.
6 kara eşek	180 Š.	Kt. h/k 38 ⁵⁴²

Tablo C: Besiciliği yapılan hayvanların fiyat listesi

⁵⁴² Gökçek 2004, 73.

2.3.3. MADENCİLİK

Assur Ticaret Kolonileri dönemi yazılı belgeleri madencilik ve metalurji teknolojisi hakkında fazla bilgi vermezler. Bunun sebebi bu konunun yerlileri ilgilendirmesi olmalıdır. Assurlular için alımı satımı yapılan malın niteliği öne çıkmaktaydı.⁵⁴³ Bu konu ile ilgili elde edilen bilgiler, genelde tüccarlar arasında yapılan mektuplaşmaların satır aralarından çıkarılan sonuçlardır. Madencilik ile ilgili bilgiler daha sonraki dönemlerin kaynaklarından da takip edilebilmektedir. Bir yörede maden yatağının bulunması, bu kaynağın farklı dönemlerde işletilmiş olabileceğini akla getirebilmektedir.

Anadolu'da madencilik faaliyetleri erken dönemlerden itibaren görülmektedir. Bu faaliyetler Kalkolitik çağ ile birlikte daha yoğun bir şekilde uygulanmaya başlamış ve ETÇ II döneminden itibaren teknolojik alanda görülen hızlı gelişmelerle madencilik faaliyetleri de yoğunlaşmıştır. ETÇ II ve ETÇ III dönemlerinde farklı bölgelerdeki madencilik, yapım ve kullanımlarına göre farklılıklar göstermeye başlamıştı (Bu cümleyi kontrol edebilirmisin?). Assur ticaret kolonileri döneminde ise, ETÇ'dan itibaren yaklaşık 500-600 yıldır süren gelişim sürecinin etkileri görülmektedir. Bu dönemde maden işletiminin ve maden ticaretinin organize bir şekilde işletilebilmesi sağlamıştı. Üretim farkları nedeniyle, farklı bölgelerin birbirlerine karşı bağımlılıkları da artmaktaydı. Bu bölgelerin arasındaki maden ticareti ve değiş-tokuşu⁵⁴⁴ daha sistemli çalışan bir ticaret-ağı ve bunu oluşturan farklı kurumları ortaya çıkarmıştı.⁵⁴⁵

⁵⁴³ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Madencilik>: **Madencilik**; “Arz kabuğunda bulunan cevher, endüstriyel hammadde, kömür ve petrol gibi ekonomik değeri olan herhangi bir maddeyi yeryüzüne çıkarıp onu paraya dönüştürme işidir. Madencilikğin amacı, ekonomiye gerekli doğal hammaddeyi sağlamaktır. Ekonomik önemi bulunan mineralleri rasyonel bir şekilde endüstriye sağlamak için geliştirilmiş uygulamalı bilim dalıdır. Maden yataklarının aranması, projelendirilmesi, işletilmesi ve çıkarılan madenin zenginleştirilmesi ile ilgili işlemleri içerir”.
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Metalurji>: **Metalurji**: “*metalbilimi*), metal ve alaşımların, cevher veya metal içeren hammaddelerden, kullanım sürecine uygun kalitede üretilmesini, saflaştırılmasını, alaşımlandırılmasını, şekillendirilmesini, korunmasını ve "üretim - kullanım" ömrü içindeki çevresel kaygı ve sorumlulukları da dikkate alarak, insanların ihtiyaçlarına cevap verecek özellikte ve biçimde hazırlanmasını hedef alan bilim ve teknoloji dalı”. Bu çalışmada madencilik ve metalurji terimleri ele alınan dönemden dolayı eş-anımlı olarak kullanılmaktadır.

⁵⁴⁴ Ticaret ve değiş-tokuş.

⁵⁴⁵ Yener 2000, 67-70.

Anadolu'nun maden yatakları açısından, komşu bölgelere göre daha zengin olması, bu alanda hızlı ilerlemesine ve komşu toplumların ilgisini çekmesine yol açmıştır. Özellikle bu bölgede bakır yataklarının bol olması, insanların ilk önce bu madeni farketmelerine sebep olmuştur. Anadolu'lular günümüzden yaklaşık 10 bin yıl önce nabit (doğal) bakırı kullanabiliyorlardı.⁵⁴⁶ Oysa yine bakır yataklarının yoğun olduğu Suriye, İran ve Irak'ın kuzey kesimlerinde ilk bakır kullanımı Anadolu'dan iki bin yıl sonra başlamıştı. Doğu Akdeniz, Ürdün ve Güney Suriye'de ise Neolitik çağa tarihlenen hiçbir madeni buluntuya rastlanılmamıştır.⁵⁴⁷ Bu kadar erken bir dönemde bakırın işlenebilmesi için nabit olması gerekmektedir. Bu bakır türü ilk önce dövülerek ve şekillendirilerek işlem görmekteydi. Daha sonraları ise bakırın, ısıtılıp dövülebileceği, yani tavlama yöntemi ile daha iyi şekil alabileceği keşfedildi.⁵⁴⁸

M.Ö. IV. bin yılda ise maden kullanımı Anadolu'nun hemen her bölgesine yayılmıştı.⁵⁴⁹ Daha önceki madencilik aşamalarından farklı olarak, bu dönemde maden elde edebilmek için daha derinlere inilebilmişti. Bunun yanında yine bu dönemde arsenikli bakırın kullanımı görülmeye başlar. Önceleri, arsenik karışımı bakır cevheri eritilirken, insanlar bu madenin sade bakırdan daha sert ve kullanışlı olduğunun farkına vardılar.⁵⁵⁰ Bu yüzden arsenik ve bakırın ayrı ayrı eritilmesi işlemine yöneldiler ve daha sonra da iki madenin alaşımını yaparak bir tür arsenikli tunç elde edilme yoluna gidildi.

Kalkolitik çağın son evresinde, Anadolu'nun her yöresinde maden kullanımının başladığı görülür. M.Ö. IV. bin yılın sonlarına doğru, bakırın yanı sıra, kurşun, altın ve gümüş gibi madenler de yaygın olarak kullanılmaya başlanır. Maden teknolojisinin gelişmesiyle insanlar bakır-kalay alaşımını yaparak tunç madenini elde etmeye başlamışlardır.

⁵⁴⁶ Diyarbakır Çayönü'nde bakırdan iğne parçaları, bakırdan bir bız ve bakırdan levha parçaları bulunmuştur. Bunlar dövme tekniği ile üretilmişlerdir bkz. Esin 1981, 25-26.

⁵⁴⁷ Yalçın 2003, 72.

⁵⁴⁸ Bu tekniğin kullanıldığı dönemde çanak-çömlek yapımı da ortaya çıkmıştı. Çanak-çömleklerin piştiği fırınlardaki ateşin, bakırı eritmesi için yeterli olduğu bilinmektedir (10.09.2009) <http://www.madenler.info/page/2/>.

⁵⁴⁹ Yener 2000, 125-128.

⁵⁵⁰ Bakır cevherinde bulunan arsenik hakkında bkz. Muhly 1985, 278.

M.Ö. III. binden itibaren, özellikle ETÇ II döneminde maden üretimi artık örgütlen bir şekilde yürütülmekteydi. Ayrıca bu sistemin sağlıklı yürüyebilmesi için, sadece bu alanda bir şekilde uzmanlaşan yeni işçi gurupları (taşıyıcı, damıtıcı ve maden tüccarları gibi) ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu dönemden önce madencilik tarımın yanında bir yan uğraş iken, madencilik faaliyetlerinin artmasıyla madencilik bir iş kolu olmuştu.⁵⁵¹

Henüz Anadolu'da bu dönemde sosyal hayatta aktif bir şekilde yazı kullanılmamasına rağmen, basit de olsa üretim ve yöntemi gibi alanlarda bir tür kayıt sistemi olabileceği, akla gelebilir. Bunun nedeni ise bu dönemle birlikte kentleşme ve buna bağlı olan unsurların hızlı bir şekilde gelişme göstermiş olmasıdır. Yukarıda temas edildiği gibi komşu bölgelerin yazılı belgeleri bu gelişmelere işaret etmektedir. Daha sonraki Assur Ticaret Kolonileri ve Hitit dönemlerinde görülen gelişmiş bürokrasinin temelleri bu dönemde şekillenmeye başlamıştır. Kentleşmenin önemli bir parçası olan “meslek” gurupları, maden üretimi ve madencilik ile birlikte öne çıkmıştır.⁵⁵²

Yukarıda değinildiği gibi daha erken dönemlerin ekonomisi ziraata dayalı olup, çanak-çömlekçilik ya da madencilik gibi faaliyetler çiftçiliğin yanında ek iş olarak yapılmaktaydı. ETÇ II dönemi ile birlikte madenciliğin daha fazla vakit alması, bir takım insanların bu işe tam zaman ayırmalarına ve böylelikle o işte uzmanlaşmalarına neden olmuştu. Bunların günlük yiyecek-içecek ihtiyaçlarını karşılamak ise diğer çiftçilerin görevi haline gelmişti. Bu nedenle çiftçiler zanaatkârların yaşam ihtiyaçlarını karşılayabilmek için artı-ürün üretme gereksinimi duydular.

Madencilik faaliyetleri sırasında, gereken ihtiyaç maddeleri için maden yataklarının bulunduğu bölgelerinin dışında farklı bölgelerle ilişkiler kurulması gerekmiştir. Madencilik faaliyetlerinin üretim ve geliştirme alanları bazen birbirlerine yakın idi. Bir maden işletmesinde gerekli olan yakıt ve su gibi ihtiyaç maddeleri yakında ise madencilik faaliyetleri sorunsuz geçmekteydi. Ancak bu

⁵⁵¹ Kt. g/t 36 “...Kaneş'ten iki demirci....”.

⁵⁵² P. Meadows Modeli'ne göre kentleşmenin yoğunluk kazandığı dönemler, teknolojik ve toplumsal gelişmelerin yoğunluk kazandığı dönemlere denk gelmektedir: Aktüre 2004,76.

ihtiyaçların yatakların uzağında olması durumunda bunları maden yataklarına taşımak gerekmekteydi. Bazı imalathaneler, yatakların hemen yakınında yer almakta bazıları ise başka alanda bulunabilmekteydi. Bunun farklı nedenleri olabilirdi. Mesela madeni eritmek için ihtiyaç duyulan yakıt uzak bir bölgedeysen, madeni ormanlık alana taşımak uygun görülmekteydi. Maden imalathanesinin satış yerine yakın olması da önemli bir durumdu. Yakıtı, maden yataklarının bulunduğu bölgeye taşımak da bir başka seçenektir. Böyle bir durumda bölgenin yapısı ve madenin satılacağı merkezin konumu daha uygun ve avantajlı olmalıydı.

ETÇ II dönemi ile birlikte madencilikten dolayı yeni merkezlerin ve köylerin ortaya çıktığı görülür. Bu dönemde bazı küçük madenci köylerin yanı sıra madencilik yapılan bölgeye bağlanan ve stratejik noktaları koruyabilecek köyler de ortaya çıkmıştı. Ayrıca çevresini de kontrol altına alan büyük merkezler belirlemeye başlamıştı.⁵⁵³ Bu yerlerin çoğunun Assur Ticaret Kolonileri çağında önemli bölgesel merkezler oldukları düşünülmektedir.

Madenciliğin gelişmesiyle birlikte daha çok alet tunçtan yapılır olmuştur. Silahlar da bunlara dâhildi. Madenciliğin gelişmesi, silah üretiminin artması ve bazı merkezlerin güçlenmesi arasında, doğal olarak bağlantı bulunmaktadır. ETÇ'den önce muhtemelen, maden daha çok küçük ev eşyası ve süs yapımında kullanılmaktaydı. Zamanla silah ve benzer aletlerin yapımında da önemli bir hale gelince, maden yataklarının değeri iyice anlaşılmalıydı. Bu yüzden kaynakların bulunduğu bölgenin kent-devleti ya da merkez-yerleşmesi bunları kontrolünde tutmak için silah üretimini arttırmış ve bununla birlikte daha fazla madene ihtiyaç duymuş olmalıydı. Görüldüğü gibi burada karşılıklı bir etki vardır. Silah ve maden ihtiyacının her ikisi, diğerinin gelişmesini sağlamaktaydı. Merkezlerin arasındaki bu rekabet, M.Ö. II. bin yılın başlarında, kentlerin etrafına sur yapımının artmasına yol açmıştı.

M.Ö. III. bin yılın sonlarında ve M.Ö. II. bin yılın başlarında tunç kullanımında önceki dönemlere göre daha fazla bir artış olmuştur. Bu durumdan

⁵⁵³ Yalçın 2003,78.

dolayı, tuncu elde etmek için gerekli olan bakır ve kalay madenlerine talep de artmıştır.

Ticaret Kolonileri döneminde Orta Anadolu saraylarının Klasik Osmanlı dönemi sarayları⁵⁵⁴ gibi kendilerine ait atölyelerinin olup olmadığı ve şayet varsa bunun saray bölgesinde mi ya da bir başka bölgede mi yer aldığı bilinmemektedir. Fakat sarayların fazla miktarda bakır ve kalay gibi madeni satın aldıkları metinlerden anlaşılmaktadır. VS 26, 6 örneğinde sarayın büyük bir miktarda kalay aldığı görülmektedir: “sarayın aldığı bir talent iki mina 39 şekel kalay hakkında.....kalayın geri kalanı hala saraydadır..”.

Bu alışverişin farklı sebepleri olabilir. Örneğin bu madenleri saray bünyesinde toplayıp sonra serbest piyasada satıp, kâr elde etmeleri ya da sarayın ve saray erbabının ihtiyacı olduğu zaman bu madenleri kentte bulunan nalbantlara verip işlenmesini sağlamak bu nedenler arasında sayılabilir. Sarayın maden ticaretine önem verdiğini gösteren bir başka belge olan (TC 3, 3)=CMK 81’de şu satır geçmektedir: “..ve ben Wawali’ye dedim ki: “saraya arabaları sor ki, görevliler/hizmetçiler gelince onlar hazır olsunlar” o sadece bana arabaları vermeyi kabul etmedi dahası onlar hakkında sarayla konuşmayı da reddetti. Bundan dolayı arabaları hazırlayamayız (gönderemeyiz)⁵⁵⁵. Ben burada yalnızım, sorumluluk alın ve bana hızlı bir şekilde mesaj gönderin, çünkü ben, hasat zamanından önce Puruşhattum’a (hasat zamanı Puruşhattum’u ele geçirmeden) bakır götürmek istiyorum”. Bu örnekte, sarayın maden taşımak için arabaları bulunduğunu ve tüccarlara bunları kiraladıkları anlaşılmaktadır.⁵⁵⁶

Metinlerde, *Rabi nappāhī* yani Nalbantlar Amiri ünvanının geçmesi, toplumda bu mesleğin önemli olduğunu ve organize bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir.

⁵⁵⁴ XVI. Yüzyıl Osmanlı sarayının kendi atölyeleri vardı. Burada “kuyumcular”, “terziler”, “dokumacılar” gibi farklı zanaatkârlar (Ehl-i hıref) çalışmaktaydı bkz. İnalçık 2008, 255. Osmanlı’nın daha sonraki dönemlerinde ise yine saraya bağlı atölyeler daha geniş çapta üretim yaptığı için saray dışı bölgelere kurulmaya başlanmıştı (bu bilgi “Osmanlı’da Mefruŝat İdaresi” ile ilgili doktora çalışması yapan Döndü Düşünmez’den alınmıştır).

⁵⁵⁵ Dercksen 1996, 65.

⁵⁵⁶ Ayrıca bkz. Bilgiç 1998, 477: Kt. 84/k 229 “...kalayı ben sarayın arabasıyla taşıdım/depoladım ve o kralın mührü ile mühürlendi ve vabrum memurunun (kontrolünde) bulunmaktadır..”

Kaneš'teki nalbantçılarının atölyeleri hem höyük kısmında hem de karum kısmında ortaya çıkmıştır. Bu araştırmalar sonucunda nalbantçıların sadece bakır ve tunçla uğraşmadığını farklı metalleri de işledikleri ve bazen bu atölyelerde hazır madeni kaplar ve diğer objeler de sattıkları anlaşılmıştır. Ayrıca yine bu zanaatkarların bu işyerlerinde gümüş ve bakır gibi madenlerinin arıtımını yaptıkları ve daha önce alınan ürünleri tamir ettikleri de anlaşılmıştır.⁵⁵⁷ Görüldüğü gibi kentte bulunan atölyelerin birden fazla fonksiyonu vardı.

Bir başka önemli Koloni dönemi yerleşmesi olan Achemhöyük'te de maden atölyeleri keşfedilmiştir. Buralarda körük, döküm kalıbı ve pota gibi madencilikte önemli olan araçlar bulunmuştur.⁵⁵⁸

Bu atölyelerin özel işyeri ve saraya bağlı işletmeler olmadığı düşünülmektedir. (Kt. n/k 556=) AKT 2, 26 nolu vesikada şu bilgiler yer almaktadır: “İlabrat- Hanana ve Uşur-ša-İštar'a şöyle söylüyor: 10 mina Taritar bakırını benim mührümle Uşur-ša-İštar'ın uşağı Huzula (bayan) Tarīs-mātum'a taşımıştır. O kadın bakırını bilmeksizin demirciye vermesin ve (onlar) gümüşü o kadına bir şekel veya iki şekel eksiltmesinler. Benim mührümle gelen bakırını eğer paraya çevirirseniz onu (bayan) Tarīs-mātum'a veriniz ve emrim gereğince tahılı satın alınız ki o kadın o çimlendirilmiş arpayı ve bira mayasını yapacak. Parayı kadına vereceğinize göre haberiniz bana gelsin. Uşur-ša-İštar'a söyle: eğer Hanana orada yoksa hububatı sen (alıp) ona ver ve haberin bana gelsin. Lütfen, Kurara'nın çıkıp çıkmadığını da bana bildir”.

Verilen bu metinden de anlaşılacağı gibi buradaki nalbantçı özel olarak çalışmaktadır çünkü eğer herhangi bir kuruma bağlı olmuş olsaydı adı geçen kadının bakırını satma konusunda direk o kurumla görüşmesi istenirdi. Oysa bu örnekte alış fiyatını belirleyecek kişi nalbanttır.

Anadolu ekonomisinde ziraat ve hayvancılığın yanında madencilik de önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda bu madenlerden bakır, kalay, altın, gümüş, *amūtum* ve tunç gibi madenlere bakılacaktır.⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Dercksen 1996, 71-72.

⁵⁵⁸ Öztan 2004, 15.

2.3.3.1. BAKIR

Assur Kolonileri döneminde kullanılan bakırın altı farklı yataktan karşılandığı düşünülmektedir, bunlar:

- Küre
- Yapraklı bölgesi (Çankırı)
- Karadeniz bölgesi (Tokat)
- Giresun-Trabzon bölgesi
- Ergani
- Musul-Kuvarshan⁵⁶⁰

Ankara ve civarı ile Kızılırmak'ın batı kesiminde yer alan Yapraklı bölgesi yataklarının Orta Anadolu platosu ve çevresinin bakır ihtiyacını karşıladığı sanılmaktadır. Aynı şekilde Doğu Karadeniz (Pontik?) Tokat ve çevresindeki yataklar, bu bölgenin ve ETÇ III'den sonra Orta Anadolu platosunun bakır ihtiyacını karşıladığı düşünülmektedir. Giresun ve Trabzon çevresi kaynaklarından çıkarılan bakırın ise, deniz yoluyla kıyı yerleşimlere ulaştırıldığı tahmin edilmektedir.⁵⁶¹ Önemli bakır yataklarına sahip olan Amasya ve Çorum bölgelerinin ise, bakır ticaretinde çok etkin bir rol oynamadıkları düşünülmektedir.⁵⁶² Diğer taraftan Ergani yataklarından çıkarılan bakırın ise Mezopotamya ovası ve Anadolu'nun iç kesimlerinde kullanıldığı düşünülmektedir. Musul-Kuvarshan bölgesi yatakları ise Doğu Anadolu ve Kafkaslar'ın bakır ihtiyacını karşılamıştı.

Çoğu araştırmacı tarafından, Assurluların Anadolu içerisinde yürüttüğü bakır ticaretinde zengin Ergani bakır yataklarının önemli bir yeri olduğu düşüncesi kabul edilmiştir. Dercksen ise maden ticareti ile ilgili belgelerde bu bölgeden bahsedilmediğine işaret etmektedir. Ona göre bunun nedeni Kaneş'in

⁵⁵⁹ Ticarete madenin yanında önemli olan lapiz lazuli, akik ve fildişi gibi değerli taşlar, bu çalışmada incelenmemiştir.

⁵⁶⁰ De Jesus 1978, 98. Jesus: çoğu bakır yatağının Kızılırmak'ın doğusu ve kuzeydoğusunda yer aldığı ve Yakar'ın dediği gibi Kızılırmak'ın batısında olmadığını savunmaktadır.

⁵⁶¹ Dercksen 1996, 9.

⁵⁶² Dercksen 1996, 179.

kuzeyinde ve batısındaki bakır kaynaklarının İç-Orta Anadolu'nun ihtiyacını karşılamış olacağıdır. Ayrıca Ergani'den çıkarılan bakırı Torosların yamaçlarından batıya doğru ulaştırmak pahalıya mal olmalıydı.⁵⁶³

Yukarıda belirtildiği gibi Anadolu'nun birçok yerinde bakır yataklarına rastlanılmaktadır. Fakat bunların Koloni döneminde işletilmiş olup olmadığı araştırılmalıdır. Birçoğunda daha sonraki dönemlerde yapılan maden faaliyetlerinden dolayı fazla arkeolojik kalıntı kalmamıştır.⁵⁶⁴ Bu konu hakkında bilgi verebilecek yerler ise eski yerleşmeler olan höyüklerdir. Örneğin Acemhöyük'te kırmızı boyalı fırınların bulunması bu yerleşimde madencilikğin önemli olduğunu göstermektedir. Burada yapılan kazılar sonucunda geniş bir alanda madencilik yapıldığı ortaya çıkmıştır. Çünkü burada bakır külçelerine rastlanılmıştır ve yerleşime bu külçelerin işlenmek için getirildiği düşünülmektedir. Yapılan analizlerden sonra, burada ortaya çıkan bakır kalıntılarının, Kültepe bakır örnekleri ile uyum sağladığı görülmüştür.⁵⁶⁵

Bakırın kalitesine veya saflığına göre değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Assurlu tüccarların aralarında yaptıkları mektuplaşmalardan, bakırı saflığına göre adlandırdıkları görülmektedir. Assurlular bakır için genel bir terim olan *werium*'u (Sümerogramı URUDU) kullanmaktaydılar. Bu terimin alt gurubu olarak da aynı anda kaliteyi de anlatan terimler bulunmaktaydı.⁵⁶⁶ Örneğin: “saflaştırılmış bakır” *masium*⁵⁶⁷, “iyi bakır” *dammuqum*, *watrum* ise “mükemmel kalitede bakır” anlamındadır. *Zaku'um* kelimesinin direk anlamı ise “temiz bakır”dır. Tıpkı iyi kaliteli bakırlar için farklı terimler kullanıldığı gibi, daha kötü kaliteli bakırlar için de farklı terimler vardı. Mesela *lammunum* kelimesinin karşılığı “kötü bakır” iken⁵⁶⁸, *massuhum* kelimesi “kirli bakır” (arıtılmamış) anlamında kullanılmaktaydı. Yine bakır-pazarında fazla rağbet görmeyen *şallāmum* da “kara bakır” olarak geçmekteydi. Bakır madenini “kötü” ve kalitesiz olarak

⁵⁶³ Dercksen 1996,16.

⁵⁶⁴ Kaptan 1986, 19-30: Tokat -Almus'ta ETÇ'ye tarihlenebilecek galeriler bulunmuştur.

⁵⁶⁵ Çukur-Kunç 1990, 33-34.

⁵⁶⁶ Bilgiç 1941, 927-931; Dercksen 1996, 33-39; Garelli 1963, 294-298.

⁵⁶⁷ Dercksen 1996, Kt. c/k 263: (16) “5 GÜ ma-šī-am”; BIN 4, 31 (8): “ina URUDU ma-sí—im.”, (16) “2 GÜ URUDU ma-sí—im”. AKT II, 39 (5): “ŠĀ.BA 7 ½ GÜ ma-sí-um”.

⁵⁶⁸ TC 2, 33 (16): “[šī]-ki-im URUDU lá-mu-nám”

değerlendirilmesi, onun içindeki demir oranı ile ilgiliydi. Bakır eritildikten sonra hala içinde siyah kristaller yüzerse, bu ondaki demir seviyesinin hala yüksek olduğuna işaretli. Bu kristallerin yok edilmesi için, bakırın arıtılma işleminden geçmesi gerekirdi. Bakırın türüne ve çıkarıldığı yatağa göre onun ne kadar saf olduğu belirlenmekteydi. Bir bakırın kaliteli sayılabilmesi için; kendiliğinden saf ve temiz ya da daha sonraki işlemlerden sonra iyi bir kaliteye ulaşmış olması gerekirdi.

Bakır madeninin farklı kalitede bulunması, onun gümüş ile arasında olan oranda farklılığa yol açmaktaydı. Bu fark en düşük kalitede bakırda 1/180 e kadar çıkarken, daha kaliteli olan bir tür de 1/45e kadar düşebilmekteydi. Örneğin gümüşün *dammuqu*'ma göre değeri 1:73-50 (1 şekel gümüş= 73-50 şekel bakır) iken, *şallāmum*'a göre değeri 1: 118 ve *lammunum*'un değeri ise 1:80 olabilmekteydi.⁵⁶⁹

Belirtildiği gibi bazı kentlerin ya da üretim merkezlerinin bakırları bu madenle ilgili pazarda ün yapmış iken, diğer yerleşmelerin bakırları kötü kalitesiyle biliniyordu.

Kuşkusuz bakır ve bunun ticareti denilince akla ilk gelen kent Durhumit'dir. Durhumit gerçek anlamda bir bakır merkeziydi. Durhumit'e yakın olan Tişmurna da bir başka önemli alternatif bakır merkeziydi.

Bakır madenciliği söz konusu olunca, kaynaklarda, Durhumit ve Tişmurna'nın yanında, başka kentlerin de öne çıktığı görülmektedir. Bunlar: Haburata, İştanuwa, Kunanamit, Sawit, Tapaşatta, Taritar, Tuhipiya, Puruşhattum, Waşhania ve Ninaşša'dır.⁵⁷⁰ Adı geçen bu merkezlerin hepsinde maden yataklarının bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Muhtemelen yerleşmelerin bazılarında bakır yatakları vardı. Bazılarında ise yataklardan getirilen bakır

⁵⁶⁹ Bilgiç 1941, 930-931; 34-40.

⁵⁷⁰ Derksen 1996, 15-17: Haburata: yeri belli değildir Kızılıрмаğın batısında bir yerde olduğu düşünülmektedir, İştanuwa: Gordion ve Kızılırmak yakınlarında bir alanda yer aldığı sanılmaktadır, Sawit: Durhumit'e sınır olduğu varsayılır, Taritar: Çankırı yakınlarındaki Devrez Çayı bölgesinde yer alabilir, Barjamovic 2005, 433: Kunanamit: Tavşan Dağı yakınlarında, Tapaşatta, (Hitit döneminde Tapaşanta olarak geçmektedir bkz RGTC 6, 400) ile aynı Tişmurna: Çorum bölgesi içerisinde yer aldığı düşünülmektedir, Tuhipiya: Delice, Waşhania: Hacıbektaş yakınları ve Ninaşša: muhtemelen (Aksaray) Harmandalı çevresi.

işletilmekte ya da ticaretleri yapılmaktaydı. Söz konusu kentlerin isimleri, Assur Ticaret Kolonileri dönemine ait bakır madeni ile ilgili yazılı belgelerde sıkça geçmektedir. Bu belgelerde bakır, geldiği kentin ismi ile birlikte anılmaktadır. Örneğin: Tuhpiya bakır, Kunanamit bakır, Tişmurna bakır gibi.

Belgelerden Kunanamit bakırınının kötü kalitede olduğunu ve Durhumit'te daha kaliteli bir bakırla değiş-tokuş yapıldığını öğrenmekteyiz. Kunanamit'e bakırın ya Sawit'ten ya da Durhumit üzerinden getirildiği düşünülmektedir. Kaliteli bakır ile tanınan bir kent ise Taritar idi, burada üretilen bakırdaki hematit katkısı yani demir oranı daha düşüktü ve bu da fiyatına yansımaktaydı. Bu yerleşme belgelere bakır kalitesinden dolayı girmiştir ve sadece bu maden ile birlikte ismi geçmektedir (kaynaklarda bu kent hakkında daha fazla bilgi görülmemektedir). Bakır konusunda anılan bir başka kent ise Tişmura idi Bu kentin bakır kalitesi değişebilmekteydi ve bakır kalitesi kötü olmakla birlikte artırılmış ve iyi de olabilirdi. Tişmurna kentinde Assurlulara ait bir vabartum bulunmaktaydı (Kt. a/k 1429, 22-23 bkz. AKT II, 38). Bu yerleşme daha sonrada görüleceği gibi, kumaş ticaretinde önemli bir rol oynamaktaydı. Durhumit bakır-pazarına alternatif bir pazar olan Tişmurna'da bakır karşılığında kumaş alınmaktaydı. Tuhpiya bakırının ise kötü kalitede olup, iyi kalitedeki bakırın yarı değerinde olduğu Kt. 85/k 27⁵⁷¹ ve KTS 2, 8, belgelerinden anlaşılmaktadır. Waşhania bakır yerel olarak artırılmaktaydı. Buradaki bakırın Puruşhattum'da iyi bir fiyata satılması (60:1), onun iyi kalitede olduğunu göstermektedir.⁵⁷²

Bakır ve metalurji konusunda oldukça önemli olan bir başka kent Puruşhattum'du. Puruşhattum, gümüş ile ilgili olan bölümde de görüleceği gibi, aslında bir gümüş merkeziydi. Fakat Assurluların Anadolu bakır ticaretini yönetmelerindeki asıl hedef, ellerindeki bakır gümüşe çevirmek olduğu için, Puruşhattum kenti onlar için büyük önem taşımaktaydı. Puruşhattum'a bakırla yüklenmiş arabalar girerdi ve bu kentte bakır genellikle gümüş karşılığında

⁵⁷¹ Günbattı 1999, 75-79.

⁵⁷² Dercksen 1996, (Kunanamit)15, 44, 154, (Taritar) 39, 44-45, 154 (Tişmurna) 13, 154, (Tuhpiya) 45, (Waşhania) 45, 156.

satılırdı. Burada Puruṣhattum'un Anadolu içindeki bakır sirkülasyonunda önemini göstermek için bazı kaynakları vermek yerinde olacaktır.

CCT 4, 47a “sen söyledin: ben senin bakırını daha iyi kaliteli bakır ile değiştireceğim ve onu kendi bakırım ile birlikte Puruṣhattum'a ulaştıracağım”, CCT 4, 12b :“...sevgili babam, ben Puruṣhattum'dan gümüş beklemekteyim, Gümüş buraya ulaşınca, size 40 mina gümüşü mühürleyip göndereceğim. Buraya 10 tane koşumlu yük eşeği gönderin ve burada hazır olan bakır Kaneš veya Puruṣhattum'a taşısınlar, nereye emrederseniz...”.

BIN 4, 35 : “...maalesef Kaneš'ten döndükten sonra yatağa düştüm. İyileştikten sonra dedim ki: bana bakır verin, hem benimkini hem de Puzur-Aššur'unkini böylelikle ben Puruṣhattum'a gidip gümüş kazanabileyim, yaklaşık 10 mina, hem Puzur-Aššur hem de kendim için ve TC 2, 18: “...Puruṣhattum'da bakır talebi olmadığı için, biz araba kiralayamayacağız ve arabayı Puruṣhattum'a göndermeyeceğiz. Bize eşek gönderin ve biz onun bakırını Puruṣhattum'a götürelim...”, TC 3, 25: “Dan-Aššur Puşuken'e şöyle (söyler), Sevgili babam ve efendim! Lütfen bize sert davranmayınız! Sarayın borcu olan bakıra gelince, onlar bizi şu güne kadar oyaladılar. Benimle ilgili olarak, bir hastalık beni vurdu ve şimdiye kadar engellendim. (Fakat) (yine) iyileştim beni merak etmeyin. Beş gün daha bekleyeceğim ve saraydaki bakır hala temin edilemez ise, silahlarımı alacağım (=yolculuğuma hazırlık yapacağım) ve Puruṣhattum'u terk edeceğim”⁵⁷³. Yine aynı seriye ait olan BIN 4, 36'da⁵⁷⁴ Adad-sulūlī isimli bir şahıs, Puzur-Aššur isimli bir başka tüccara, 10 talent bakırın Puruṣhattum'a gönderildiğini bir mektupla bildirmektedir. BIN 4, 65⁵⁷⁵ “İdin-İštar'dan Aššur-nādā'ya: Durhumit'e vardıktan sonra, senin alacaklarından 10 talent bakır aldım. 20 gün içerisinde, senin geri kalan ödemelerini de toplayıp, onları iyi/kaliteli bakıra çevireceğim. Eşekleri ve arabaları buraya getirt ve almam gereken ilk iyi kaliteli bakır hakkında bir karara var. Duyumlarıma göre Puruṣhattum'daki bakır iyi kalitedeymiş. X talent 20 mina kalay benim için temin edilmiştir. İli-ālum

⁵⁷³ Dercksen 1996, 184-208.

⁵⁷⁴ Garelli 1989, 150.

⁵⁷⁵ Larsen 2002, 158-159 (OAA1, 114)

şöyle söylüyor: “izin verin ben onu Puruṣhattum’a getireyim”. Ben şu şekilde cevap verdim: “patronun emri olmadan onu buraya getirme”. O da şöyle dedi: “eğer sen bana babanın kalayından vermez isen, Alāhum’un kalayından ver ve ben Alāhum’a böylelikle iyilik yapmış olurum”. Fakat ben şöyle dedim: “bir haber bana gönderilmeli”. Kalay değeri karşılığında 10 talent bakır aldım, şu anda bu mevcut. Toplamda: senin bakırından 20 talent kenara ayrılmıştır. Aşşur-imiti’nin hizmetçisi sana iki tablet taşıdı. Senin mallarını halledip, Puruṣhattum’a gireceğim/gideceğim. Şimdi oradan emirlerini bekleyeceğim. Puruṣhattum ve bakır alışverişinden bahseden bir başka belge de TTC 14’dür.⁵⁷⁶ Bu belgede şu ifade geçmektedir: “...eğer senin kendi yolculuğun seni Puruṣhattum’a yönlendirecek olursa, bizim bakırımızı orada gümüşe çevir ve ben de senin kumaşlarını burada pazara çıkarayım. Eğer sen oradan çıkamıyorsan, senin kumaşlarını bırakacağım ve bakırımızı Puruṣhattum’a getireceğim. Eğer ikimizden birisi ilkbaharın başından itibaren oraya varamaz ise, hiçbir kâr elde edemeyeceğiz..”.

Görüldüğü gibi Puruṣhattum’un Anadolu içerisindeki bakır madeni sirkülasyonunda önemli bir yeri vardı. Farklı kentlerden değiş-tokuşu yapılan madenler genelde son durak olarak Puruṣhattum’a getirilmekteydi ve burada gümüş karşılığında satılmaktaydı. Bu konuda önemli olan bir soru ise Puruṣhattum’un bu kadar bakıra niye ihtiyaç duyduğu ya da hangi amaçla bu madeni satın aldığıdır. Bu konuda farklı tahminler vardır. Bunlardan birisine göre Puruṣhattum’un gümüş yataklarına yakın bir yer olduğu için, bu madenin burada bol bulunması, bakır ile değiş-tokuş yapmak için en doğru adres olabileceğidir. Bir başka olasılık ise Puruṣhattum’un diğer ürünler ile birlikte bir bakır ticaret merkezi olmasıdır. Puruṣhattum, çevre bölgelerinin ve özellikle Koloni sisteminin dışında kalan batı bölgelerinin bakır ihtiyacını karşılayan bir merkez olmalıydı. Çevre bölgelerden Puruṣhattum’dan bakır almak için gelmiş olabilirdi. Bu durumdan dolayı Puruṣhattum’da bol gümüşün bulunmasının mantıklı olduğu düşünülmektedir.

⁵⁷⁶ Larsen 2002, 110-111 OAA1 74 .

1 bakır	0.003-0.0007 altın
1 bakır	0.022-0.005 gümüş
1 bakır	0.15-0.034 kalay

Bakırın farklı madenlere göre değeri.

2.3.3.2. KALAY

Tunç yapımında önemli bir yeri olan kalayın Sümerce ideogramı AN.NA ve Assurca okunuşu ise *anākum*dur. Bilindiği gibi tunç üretmek için kalay ve bakıra ihtiyaç duyulmaktaydı.⁵⁷⁷ Bakır madeni Anadolu'nun birçok yerinde bulunurken, kalay madeninin ise hangi kaynaktan geldiği bir soru işaretidir. Araştırmacıların bu konuda farklı görüşleri vardır. Örneğin Yener ETÇ'de ve sonraki dönemlerde Kestel'deki yataklardan kalay çıkarıldığını ve buraya yakın olan Göltepe'de de bu madenin işlem gördüğünü öne sürmektedir.⁵⁷⁸ Muhly ise kalayın dışarıdan, Batı Asya yani Afganistan civarındaki kaynaklardan geldiğini savunmaktadır.⁵⁷⁹

Son araştırmalarda öne çıkan görüş ise kalayın Afganistan ve Özbekistan'dan, Susa'ya ve oradan da Assur'a ulaştığıdır. Assur devletine kalayı getirenlerin ise Susalılar olduğu düşünülmektedir.

Assurlu tüccarlar bu madeni, levha şeklinde ingotlar⁵⁸⁰ ya da *riksum* olarak bahsettikleri demetler halinde Anadolu'ya sokmaktaydılar.⁵⁸¹ Tüccarlar burada kalayı genel olarak bakır ya da gümüş karşılığında satmaktaydılar.⁵⁸² Kalayın değeri piyasadaki arz ve talebe göre değişebilmekteydi. Örneğin Kt. c/k 263⁵⁸³ belgesinde, kalayın mina üzerinden tanesinin 18 mina bakır karşılığında satıldığı

⁵⁷⁷ Tunçtaki kalay oranının genel olarak % 9-17 arasında değiştiği sanılmaktadır bkz. Bilgiç 1941, 917. Kalay, tunç yapımında, alışverişlerde para olarak ve vergi ödemede kullanılmaktaydı.

⁵⁷⁸ Yener- Vandiver-Willies 1993, 261-262; Yener 2000, 88-123.

⁵⁷⁹ Muhly 1985, 268-290; Muhly 1995, 1508.

⁵⁸⁰ AKT 3, 49.

⁵⁸¹ Özgüç 1986a, 77-78: Kültepe kazılarında Ib katına tarihlenen döneme ait üç tane kalay ingotu bulunduğu bahsetmektedir.

⁵⁸² Kalayın Anadolu'daki satış fiyatı, Assur'dakine göre iki katı ya da daha fazlasıydı bkz. Bilgiç 1941, 921.

⁵⁸³ Dercksen 1996, 186-187.

belirlenmektedir.⁵⁸⁴ ATHE 32 de ise bir mina kalay için 15 mina *šikkum* bakırı ödendiği belirtilmektedir. AKT 1, 82 de ise kalay ve gümüş değişim oranının 9:1 olduğu belirtilmektedir fakat aynı metinde bu iki madenin arasındaki oran 7:1 olarak da verilmiştir (Bkz. Tablo D)

Kalayın piyasadaki durumu ile ilgili olan n/k 562 ve n/k 1689'da kalay piyasası ile ilgili bilgiler geçmektedir.

Kt. n/k 562⁵⁸⁵: "...Uzubiškum, Uşur-ša-İstar'a şöyle söylüyor: senin bana yazdığın kalayın hakkındaki yazına gelince, burada kalayın fiyatı (kur fiyatı) düşüktür. Senin kalayın şimdilik burada duruyor..".

Kt. n/k 1689⁵⁸⁶ ise şu cümlelere yer verilmiştir: "...burada yeteri kadar kalay mevcut olduğundan, bir biltum 20 mina kalayı vePurušhattum'a (sana) gönderdim".

Verilen bu iki örnekte Assurlu kalay tüccarlarının kalayı duruma göre piyasaya soktukları görülmektedir. Birinci metinde kalayın piyasa fiyatının düşük olmasından dolayı, madeni kenarda beklettikleri görülmektedir. Diğer belgede ise yine pazarda fazla kalay olmasından dolayı, onu bir başka merkeze (Purušhattum'a) gönderdikleri anlaşılmaktadır.

1 kalay	0.02 altın
1 kalay	0.14 gümüş
1 kalay	6.55-29.14 bakır

Kalayın farklı madenlere göre değeri.

2.3.3.3. ALTIN

Belgelerde altın Sümerce KÜ.GÍ ya da Akkadça adıyla *hurāsum* olarak geçmektedir. Altının, gümüşe olan oranı 1:6 ile 1:9 arasında değişebilmekteydi.

⁵⁸⁴ Bakırın kalitesine göre bu oran düşmekte ya da yükselmekteydi.

⁵⁸⁵ Sever 1999, 87-88.

⁵⁸⁶ Sever 1999, 89-90.

Fakat genel olarak 1 altın= 9 gümüş (=bir Şekel altın=9 Şekel gümüş) idi⁵⁸⁷ (bkz. Tablo D). Assurlularda altın sermaye aracı olarak önem görmekteydi. Bazı durumlarda para olarak kullanıldığı görülmektedir. Fakat asıl kullanım alanı belli ürünlere fiyat biçmekti. Örneğin bir kumaşın değeri olarak 1/9 Şekel altın denilebilirdi, fakat ödeme gümüş üzerinden yapılmaktaydı.

Altının, yerel Anadolu ekonomisindeki fonksiyonu tam olarak bilinmemektedir. Muhakkak ki süs eşyası ve diğer lüks eşya yapımında önemli olduğu kadar, ithal gelen malların toplu alımında da önemliydi.

Asurluların da altını toptan alışverişlerde kullandıkları sanılmaktadır. Ayrıca Assurluların birçok ürünü altın üzerinden fiyatlandırıp, gümüş ile ödeme yaptıkları tahmin edilmektedir.⁵⁸⁸

Bilindiği gibi Assurluların uzak bölge ticareti yapmaktaki amaçlarından en önemlisi özellikle altın ve gümüşü Assur'a göndermekti. Bundan dolayı Anadolu'dan elde ettikleri altınları Assur'a göndermekte ve burada ise bu altını başka bölgelerden gelen (örneğin doğudan gelen kalay) malları almak için kullandıkları düşünülmektedir. Bu nedenden Assurlular için altın çok önemli olmalıydı. Kaynaklarda altının başka merkezlere gitmesine razı olmadıkları ve altın satmanın cezasının ölüm olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Kt. 79/k 101⁵⁸⁹ belgesi önemli bilgiler vermektedir. Mektuptaki cümleler Şu Şekildedir: "Waklum, Kaneş karumuna Şöyle söylüyor: altın konusunda Şehrin (Assur'un) verdiği hükme ait olan ve size gönderdiğimiz tableti ben geciktirdim. Altına gelince: biz planı henüz yapmadık. Altın meselesi önceliklidir ve biri diğerine (fiyatı) karşılığında satacaktır (verecektir). Dikili Taşın (stelin) hükmü gereğince (uyarınca), adı geöen Assurlu, altını, Akkadlı'ya, Amurrulu'ya ve Subarlu'ya⁵⁹⁰ (yani) herhangi bir kimseye vermeyecek. Verdiği takdirde yaşamayacak (yani öldürülecek!)".

⁵⁸⁷ Garelli 1963, 268; Bilgiö 1941, 942.

⁵⁸⁸ Assurlular kendi aralarında yaptıkları *naruqqum* yani ticari-ortaklıktaki ana sermaye altın idi, ortakların hissesi/payı da altın üzerinden hesaplanırdı (fakat gümüş üzerinden ödendiği düşünülür). Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Larsen 1977, 119-145.

⁵⁸⁹ Sever 1990 a, 260.

⁵⁹⁰ Hurri.

Altın gümüş ve bakırda olduğu gibi farklı kalitelerde bulunmaktaydı. Anadolu içerisinde sirkülasyonu olan altınlar arasında *pašallu*-altını iyi kalitede bir altın türü iken, daha ucuz bir altına *kuburšinnu* ismi verilmekteydi.⁵⁹¹ Ayrıca altın; cinsine göre de isimlendirilmekteydi: HU.SA, *ša damē* (kan altını), *ša ti'amtim* (deniz altını), *ša ma'išu* (su altını), *ša šadui'šu* (dağ altını, cevher?) bunlardan bazılarıdır.

Burada altının geçtiği bazı belgelerden örnek vermek istemekteyiz.

Kt. n/k 567⁵⁹²: “Sāsia, Hanana, Uşur-ša-İştär’a, İllabrat-bāni şöyle söylüyorlar: onun tartısı ile 15 şekel *kuburšinnu* altını ve yedi şekel (normal) altını Uşur-ša-İştär’a bırakmışım. Onun haberi bana ulaştı. O, (Uşur-ša-İştär) şöyle diyordu: “ senin altını beş ½’ar gümüş üzerinden satarak, iki mina bir şekel gümüş aldım. Bunların içinden de 15 şekel gümüş aldım”.

Kt. n/k 1251⁵⁹³: “..Benim mührümü taşıyan, onun ağırlık taşıyla tartılmış bir ⅔ mina altını Adada size getirmektedir. Uşur-ši-İştär’ın geliş haberi ulaştığı takdirde, orada altın hazır olsun!”.

Altın piyasa fiyatının değişebileceğini gösteren belge Kt. n/k 1340⁵⁹⁴ de şu satırlar okunmaktadır: “..Huraşanum, Aşşur-imitti’ye şöyle söylüyor: 10 mina gümüşü ve bir mina altını İli-turam sana getirdi. Benim mührüm ile mühürlenmiş olan iki mina altını da Uşur-ša-İştär sana getirmektedir. Benim borcuma karşılık olan bütün bu şeylere (yani ödemelerime karşılık), Tanrı Aşşur ve tanrı İştär şahittirler (şahit olsunlar). Uşur-ša-İştär bana geldiği zaman gümüşün fiyatı yükselmişti ve bu yüzden 22 ½ ŞE altını sekizer şekel gümüş üzerinden/yani bir şekel altını sekiz şekel gümüşe almaya mecbur oldum. Ben diyorum ki, (oradaki) o bakır başkasına gitmesin. Sen orada onun hakkında soruşturma yap. Senin beş top *kutānum*- kumaşını Tuhpiya şehrinde oturmakta olan Buzia satın almış. Eğer onun almadığı daha başka şeyler varsa, bu husustaki haberi bana gelsin ki, ondan geri kalan bakırı ben satın alayım”.

⁵⁹¹ Normal bir altının oranı 8 ¼ iken, *kuburšinnu* altınının 6 ⅔ olduğu düşünülmektedir bkz. Veenhof-Eidem 2008, 88-89.

⁵⁹² Sever 1999, 88-89.

⁵⁹³ Sever-Çeçen 1994, 206.

⁵⁹⁴ Sever 1999, 90-91.

Altının işleminden geçtiği gösteren PRAGUE I, 483de de şu bilgiler verilmektedir: "...ben onu (altını) eriteceğim ve ondan sonra...".

2.3.3.4. GÜMÜŞ

KÜ.BABBAR yani *kaspum* farklı dönemlerde ve uygarlıklarda olduğu gibi Anadolu uygarlığı için de büyük önem taşımaktaydı. Yerlilerin gümüşü ödeme birimi ve süs gibi eşya yapımında kullandıkları görülmektedir. Bölgeye gelen Assurlular ise, gümüşü, süs eşyası ya da farklı aletlerin yapımında kullanılabilecek bir hammadde olarak görmekten ziyade onun ticarete standart bir değer olarak kullanmaktaydılar. Yani gümüşün "para" olarak önemli bir fonksiyonu vardı. Ayrıca, bu madeni dolaylı değiş-tokuşlarda da kullanılmaktaydı, örneğin gümüşün hububat benzeri ürünler ile de değiş-tokuşu yapılabilmekteydi. Yine bu maden, borç alma verme (ICK 1, 13=CMK 102 "...kraliçenin çobanı olan Happuala, Aşşur-malik'e gümüş ve buğday borcu vardır...") ve vergi⁵⁹⁵ işlemlerinde kullanılmaktaydı.

M.Ö. II. Bin yılın başlarında, Orta Anadolu pazarları için gümüşün önemi büyüktü. Çünkü kalay sıkıntısı yaşayan Anadolu, bu madeni elde edebilmek için bir fiyat ödemeliydi. Daha önceki kısımlarda da belirtilmiş olduğu gibi Assurlu tüccarların Anadolu'ya gelme nedenlerinden en önemlisi burada kendi bölgelerine nispeten ucuz olan altın ve gümüşü ele geçirmektir.

Tüccarlar Anadolu'ya kalay getirip, karşılığında gümüş alıyorlar ve bu gümüşü Assur'a götürüp⁵⁹⁶ oradan tekrar bu parayla kalay alıyorlardı. Assur'da bir şekel gümüş karşılığında yaklaşık 15 şekel kalay ödeyen Assurlu tüccarlar, Anadolu'da bir şekel gümüş için sadece yedi şekel kalay⁵⁹⁷ (ayrıca bkz. Tablo D)

⁵⁹⁵ Assurlu tüccarlar karum ofisine *şaddū'atum* vergisi ödemektedirler.

⁵⁹⁶ Bilgiç 1941, 938: gümüş Assur'a *nēpešum* denilen 10-30 mina arasında değişen mühürlenmiş külçeler halinde gönderilmekteydi. Daha küçük mühürlü demetler halinde nakledilen gümüşe ise *riksum* denilmekteydi.

⁵⁹⁷ Veenhof 1972, 350.

ödemekteydiler. Bu oran Assur'da ödedikleri miktarın yarısından bile azdı.⁵⁹⁸ Fakat Assurluların Anadolu'ya bu madeni taşıyabilmek için ödedikleri vergiler/gümrükler ve diğer masraflar (ayrıca Assur'daki yüksek ücretler), Assurluların Anadolu'lulara uyguladıkları yüksek fiyat politikalarını açıklayabilmektedir.

Gümüş madenin kalitesinde, bakırda olduğu kadar uçurum olmasa da, yine de fark vardır: *kaspum şarrupum*⁵⁹⁹ tavsiye edilmiş gümüş, *kaspum damqum* iyi gümüş ve *kaspum dannum* kuvvetli/ağır⁶⁰⁰ yani kaliteli gümüş anlamına gelmekte iken, *kaspum lid/liti* ve *kaspum tiri* cinslerinin daha az kalitede bir gümüş türü oldukları sanılmaktadır.⁶⁰¹ Son iki örnekteki gümüş türlerinde bakır karışımı olduğu düşünülmektedir. *Tiri*-gümüşü Neşr. C 12⁶⁰²'deki satırlarda geçmektedir: "... Şimdi söz konusu olan o, dört mina *tiri*-gümüşü ile alakalıdır. İki mina gümüşe mutlaka bir eşek istenebilir! Şimdi sen onu bana ver ben sana geri üç mina gümüş ödeyeyim..." *Liti*-gümüşü örneğinin ise Kt. o/k 72⁶⁰³ belgesinde rastlanılmaktadır: "[x] mina *liti*-gümüşü Harşa, onun karısı Gagawani, Hapuala, [...]şa ve onun oğlu Lihşu[man] üzerinden Madawada alacaktır. Şu-Kübum'un haftası, Enna-Su'en'in senesinden itibaren, yarısı arpa yarısı buğday (olmak üzere) [x] çuval (tahıl) ve 15 şekel [gümüş] onun faizidir. (Tahıl) faizini hasatta verecek, [gümüşü] sonbaharda tartacaklar. Eğer tartmazlarsa, ayda altı şekel bir mina için (faiz) ilave edecekler. Gümüş, onların (finansal bakımdan) iyi olanlarının başlarına bağlanmıştır. İrīşum'un huzurunda, Enna-[.....]'nın huzurunda". Kt. e/k 164⁶⁰⁴: "Histahşu ve İlalişkan, onun eşi, Aduman'a 13 [şekel] gümüş borcu vardır. Onlar borcu hasat zamanı geri ödeyecekler. Gümüş onların müşterek garantisine bağlıdır..."

⁵⁹⁸ Bazı çalışmalarda bir şekel gümüş için 6-15 arasında şekel kalay gerektiği belirtilmiştir. Bu değişik oran metinde de belirtildiği gibi Anadolu içinden ziyade iki farklı bölgede ödenen kalay miktarından kaynaklanmaktadır. Bkz. Savaş, 2006, 22.

⁵⁹⁹ AKT 3 (= Kt. v/k 97): (1-4): "2 ma-na KÜ.BABBAR şa-ru-pu-um iş-ti Ha-ba-ti DUMU A-ba iş-tu li-mi-im".

⁶⁰⁰ TC 2, 33: (3-4) "1 5/6 mana 3 1/2 GÍN KB da-na-am..."

⁶⁰¹ Bilgiç 1941, 938-939.

⁶⁰² Veenhof 1989, 518.

⁶⁰³ Albayrak 2005, 22-32.

⁶⁰⁴ Balkan 1974, 36-37.

KKS 13 ve CTMMA1 87b, mektupları ise gümüşün kalitesini göstermektedir: “...Šunabar’ın borcu üzerine. 10 mina arıtılmış gümüşü⁶⁰⁵ Šunabar Aššur-nādā’ya borçludur....” CTMMA1 87b: “...senin temsilcilerin bana 1/3 mina arıtılmış gümüş ödeyecekler. Eğer onlar bana gümüşü ödemezler ise, sen bana ½ mina arıtılmış gümüşü Wahšušana’da ödemelisin..”.

Gümüşün, kalay ve bakır karşısındaki değer oranlarını anlayabilmek için aşağıdaki yazılı kaynaklar sunulmaktadır.

AKT I, 82⁶⁰⁶: “İmdi-ilum’a Šumi-abia, Al-tābun ve Kuzizia şöyle söyler: Kaki bize bir talent kalay, 10 *kutānum*-kumaşı ve yedi *šurum*-kumaşı getirdi. Senin kalayının ağırlığına baktık ve bir mina açık vardı. Sen niye (şöyle) yazdın: benim kalayım için (bir šekel gümüş) karşılığında yedi šekel kalay (fiyat biçin), her bir *kutānum*-kumaşı için 20 šekel (gümüş) ve her *šurum*-kumaşı için 12 šekel? Sen gümüşün pahalı olduğunu duymadın mı? Kalay ve gümüşün arasındaki oran 9:1 dir. Bakır ile gümüşün arasındaki oran 95:1 dir. Bununla beraber biz senin kalayını ve kumaşlarını senin şartlarına göre kabul ettik. Biz kendimizi gümüşün her bir šekelini en üst sınırdan satmaya zorlayacağız ve sana gönderebileceğimiz miktarı göndereceğiz”.

BIN 4, 148: “...10 talent 20 mina bakır Šalim-Bēlī’nin sorumluluğu altında gönderilmiştir, gümüş olarak beş mina 51 ½ šekel gümüş yapmaktadır..”.

Yine gümüşün kullanım alanlarının ve kalitesinin bahsedildiği metinler ise şunlardır:

FAOS 35: “İki mina arıtılmış gümüş, iki eşek ve iki *kutānū*-kumaşının fiyatıdır. İki mina gümüşten Aššurmalik memnundur. Eğer herhangi bir kişi Puzurilī’ye karşı dava açarsa, Aššurmalik onu temize çıkaracaktır. Nabsu’in’in huzurunda, Aššuršamšī’nin huzurunda”. Bu örnekte gümüş eşek ve kumaş almak için harcanmıştır.

⁶⁰⁵ KKS 13 b: “...kaspam ša-ru-pá-am...”.

⁶⁰⁶ Ayrıca bkz. Dercksen 1996, 185.

Kt. c/k 1635⁶⁰⁷ metninde ise belli bir miktar gümüşün borç olarak alındığı görülmektedir. Ayrıca burada yıllık faiz olarak belli bir miktar gümüş değerinde olan ayakkabı çifti verilecektir : “Šamnuman’ın oğlu Azuman’ın mührü. Ali’nin oğlu Alili’nin mührü. Walhašna’nın mührü. Hašui’nin mührü. Šezur’un mührü. Bunlar Šamnuman’ın oğullarıdır. Peruwa; Šezur, Hašui, Walhašna ve onun kızı Gana’dan iki mina gümüş alacaktır. Onlar birlikte gümüşün tümünü ödeyeceklerdir. Her (yıl) onlar ona (Peruwa’ya) 13 šekel gümüş ve $\frac{3}{4}$ šekel gümüş değerinde bir çift ayakkabı vereceklerdir. Gümüş onların ekonomik ve yaşadıkları araziye bağlıdır...”.

Kt. n/k 75⁶⁰⁸: “.... Onların her biri Nipas-bayramında 10ar šekel gümüş ödeyeceklerdir. Onlar gümüşle”. Bu belgede belli bir miktar gümüşün Nipas bayramında vergi ya da faiz olarak ödenmesi gerektiği görülmektedir.

Kt. n/k 77⁶⁰⁹ yerli bir “tefecî” olduğu sanılan Ašed, yerli bir aileye $\frac{1}{2}$ mina gümüşü borç olarak vermiştir. Borcun hasat zamanlarına göre vadelenirildiği fakat eğer istenilen miktar zamanında ödenmez ise $\frac{1}{2}$ mina gümüş yerine iki mina ödeneceği belirtilmiştir. Teminat mektubu şu satırları kapsamaktadır: ”..... Hurluman ve onun eşi ve oğlu üzerinde Ašed’in $\frac{1}{2}$ mina gümüşü vardır. 10 šekeli hasat zamanı ödeyecektir, 10 šekeli ikinci hasat zamanı ödeyecektir. Eğer ödemez ise, mecburen iki mina gümüş ödeyecektir”.

Yerli şahısların Ašed ve Ušhuba’nın borç veren ve Assurlu bir tüccar olan Aššur-nādā’nın ise borçlu görüldüğü EL 1, 194 a, belgesinde şu bilgiler verilmiştir: “... $\frac{1}{3}$ mina gümüşü Aššur-nādā, Halkiašu oğlu Ušhuba’ya ve Luhrahšu oğlu Ašed’e borçlandı, gümüşle ve onun faizi ile birlikte, Ušhuba ve Ašed’i, Aššur-nādā memnun etti....”.

Yukardaki iki belgede olduğu gibi EL 1, 186 a’da da gümüş bir borç aracı olarak kullanılmıştır: “...Gatida ve Gabašunua, İdarzia’nın borcu olan 13 mina arıtılmış gümüşü ödediler.... Tam gününde onlar gümüşü ödeyecekler. Kurub-İštar’ın huzurunda, Nakillit’in huzurunda, Kubūma-ili’nin huzurunda”.

⁶⁰⁷ Albayrak 2006, 100-101.

⁶⁰⁸ Donbaz 1988, 51.

⁶⁰⁹ Donbaz 1988, 53.

Verilen metinlerden de anlaşılacağı üzere, Anadolu ekonomisinde gümüşün en önemli fonksiyonu “para” olarak kullanılmasıydı. Ekonomi sisteminde gümüşün, borç alma ve vermede ve alışverişlerde, standart bir para (dönemin şartlarına göre) birimi olarak geçtiği düşünülmektedir

1 gümüş	0.14 altın
1 gümüş	7 kalay
1 gümüş	45-200 bakır

Gümüşün farklı madenlere göre değeri.⁶¹⁰

2.3.3.5. AMŪTUM

Sümerce ideogramı KŪ.AN olan *Amūtum*=*ašium*⁶¹¹, Assur belgelerinde değerli bir maden olarak geçmektedir. Bu madenin ne olabileceği ile ilgili olarak farklı görüşler vardır. En yaygın görüş ise onun meteorik-demir olabileceğidir. Fakat demirin bu dönemde bilinmesi ve belgelerde AN.BAR=*parzillum* olarak geçmesi, bu görüşü zayıflatmaktadır.⁶¹² Sunulan diğer görüşler ise *amūtumun* ameteis⁶¹³ (kuvars, dağ kristali) gibi değerli taş ya da platin⁶¹⁴ gibi bir maden olabileceğidir.⁶¹⁵ Belgelerden *amūtum* ile ilgili farklı bilgiler ortaya çıkmaktadır.

Bu madenin, altından beş-on ve gümüşten 90 misli daha değerli olduğu tahmin edilmektedir.⁶¹⁶ Ayrıca bu maddenin yüzük, gerdanlık⁶¹⁷ gibi süs eşyalarında kullanılabilirdiği görülmektedir. Kt. c/k 18⁶¹⁸ belgesinin bir yerinde ise *amūtumun* taş olarak kullanıldığı görülmektedir.

⁶¹⁰ Bu oranların hesaplanmasında yardımlarından dolayı Arş. Gör. Salih Kış’a teşekkür ederim.

⁶¹¹ *Amūtu* ve *ašiumun* eş anlamlı oldukları sanılmaktadır. Fakat *ašiu*’nun bahsedildiği yerlerde genelde ağırlık ve fiyattan bahsedilmezken, *amūtumda* fiyat ve ağırlık verilmektedir. Bundan dolayı *ašiumun* işlenmemiş cevher ve *amūtumun* ise daha işlenmiş hali olduğu sanılmaktadır bkz. Maxwell-Hyslop 1972, 159-172.

⁶¹² Çeçen 1997, 220: Kt. a/k 1260: “...demirin (bedeli olan) bir mina 10 şekel gümüşü...” cümlesi bu dönemde demirin bilindiğini göstermektedir.

⁶¹³ Erkut 2007,4.

⁶¹⁴ Bilgiç 1941, 948’de: bahsedilen dönemde 1200 derecelik ısıya ulaşamadığı için adı geçen madenin platin olma olasılığının çok düşük olduğunu savunmaktadır.

⁶¹⁵ *Amūtum* çoğu metinde meteorik-demir olarak çevrildiği için, burada da bu şekilde kullanılacaktır.

⁶¹⁶ Sever 1999, 91; Erkut 2007, 4.

⁶¹⁷ Sever 1999, 92.

⁶¹⁸ Çeçen 1997, 220.

Yine *amūtum* ile ilgili bir başka bilgi ise onun ufalanabildiği ve kuyumculara verilip, eritilebileceğidir.⁶¹⁹ Kt. n/k 1686⁶²⁰: “..Kuyumcu ile ufalanmış *amūtumu* kendi ağırlık taşı ile iki ½ şekel altın üzerinden anlaştın..”. CCT 4, 4a belgesinde ise *amūtumun* eritilebileceği ve ergitme esnasında ağırlık kaybının gerçekleştiği bildirilmiştir. Mektup şu şekildedir: “sen bana, ... ve ... getirdikleri ve bana gümüş ya da altın karşılığında satmamı, bakır karşılığında ise satmamamı istedikleri, bir mina meteorit- demir (*amūtum*) hakkında yazıyorsun. ... ve ... meteorit-demirigötür. Ben meteorit-demiri baş-adama götürdüm ve o dedi ki ben bunu ergiteceğim. Ben de dedim ki ergitmeye izin vermem. O da dedi ki, sen gidince ben bunu ergiteceğim. Meteorit-demiri ergitti ve ergitmeden dolayı ⅔ şekel külçe ağırlık kaybı oldu ve ben dört şekellik kayıp yaşadım. Meteorit-demirin geri kalanıyla, her şekel için o bana sekiz şekel altın verdi, ben dedim ki bu çok az”.

Kaynaklarda, *amūtumun*, Assurlu tüccarlar tarafından Anadolu’da satımının yapıldığına dair bilgiler vardır. AKT 3, 45 mektubu bu durumu şu satırlar ile belgelemektedir: “...ben duydum ki İçeri Ülkede (*amūtum*) müsait olacaktır. Ben İçeri Ülke’ye gittim ve sana ayrılacak olan, biraz *amūtum* aldım. Miktar zararı/kaybı kapatmayacağı için *amūtumu* Şalatuwar’da geride bıraktım ve ben Wahşuşana’ya gittim, orada mina 10 talent bakır aldım.....ben onu (geri) Şalatuwar’a götürdüm, ve onu *āšium* bulunan yerde sattım ve ben böylelikle *amūtumu* Wahşuşana’ya götürdüm ve onu Şu-İštar’a verdim, o ki onu satabildiği yere sattı...”. Bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi, bu ürün diğer ürünler gibi, Anadolu içerisinde serbest bir şekilde satılabilmekteydi. Assurlu tüccarlar bu maddeyi kendi gruplarından birilerine olduğu kadar, Anadolu sarayı ve onun yüksek memurlarına da satmaktaydılar. Kaynaklarda *Amūtum* ya da *āšium* alımlarında özellikle *rabi sikkatim*ler yoğun bir şekilde geçmektedirler. Yerli saray ve bunların yüksek memurlarının bu ürün ile söz edildikleri belgelerden bazıları şunlardır:

⁶¹⁹ Bilgiç 1941, 946-947.

⁶²⁰ Çeçen 1997, 220 (dipn. 14).

BIN 4, 45: “eğer senin *amūtumu* buraya gönderme niyetindeysen, buradaki karum bunu bilmemeli, insanlar kötüleşti. Onlar (iki Anadolulu *rabi sikkatim*) *amūtumu* nakit ödemek için gümüş ve altın getirecekler. Eğer sen akıllı olursan, en azından beş lira (?) daha senin olacak..”. Bu mektubu yazan kişi, karumu bilgilendirmeden *amūtumun rabi sikkatimlere* satılmasını ister. Buradaki amaç, yerli beylere bu maddeyi direk olarak satmanın daha kârlı bir ticaret olabileceğidir.

TC 3, 271: “...eğer saray senin *āšium* madenine el koyduysa o zaman benle birlikte Wahşuşana’ya gel ve saraya çık ve benim parayı almama ve saraydaki *āšiumu* almama izin ver ve onu çıkarmama izin ver. Kuziya cevap verdi: ‘ben gitmek istemiyorum’, ben hayatımdan endişe ediyorum ve çıkmak istemiyorum. O ona tekrar döndü: ‘eğer sen Wahşuşana’ya gitmekle (ilgili olarak) hayatından endişe ediyorsan, o zaman izin ver seni Ulama’ya götürüyüm ve Ulama *rabi sikkitim*’inden bir *rābisum* soralım. Böylelikle *rabi sikkitim*’in *rābisum*’u bizi Wahşuşana’ya götürebilir mi? Onun seni saraya çıkarmasına ve benim de *āšiumu* saraydan almama izin ver...”. Bu metinde bir tüccara ait olan *āšiuma* saray tarafından el konulmuştur. Bir başka tüccar ise bu maddeyi kurtarabilmek için bir başka kent-merkezinin *rabi sikkitimini* aracı yapmayı önermektedir. Bu durum bu maddenin çok önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü bu ürün için farklı kentlerin görevlileri, Assurlu tüccarlar için arabuluculuk yapmak için bir başka kentte gidebilmekteydiler.

Kt. 92/k 203⁶²¹: “...bizim mektubumuzu okuduğunuz günde, tanrı Aşşur’un kılıcını çıkartınız ve kurban kesiniz! *Amūtumu* saraya satacak olan herhangi birisi, şimdiye kadar satmadıysa, getirilmiş *amūtumun* onda birine ve onun her bir mina için üç şekel tutan *šaduātum* vergisine el koyunuz ve Kulia

⁶²¹ Çeçen 1997, 225-227. Ayrıca bkz. benzer bir durum için Kt. 92/k 200: (Çeçen 1997, 223-225)...“Karum Kaneš, elçimiz *šaql datim* Kulia’ya, Kuburnat, Hanaknak ve Tişmurna vabartumlarının küçük büyük hepsine şöyle diyor: Mektubumuzu okuduğunuz günde, elçimiz Kulia’nın huzurunda tanrı Aşşur’un kılıcını çıkartınız ve orada *amūtumu* getiren herhangi bir kimse, ister saraya satmış olsun isterse şimdiye kadar satmamış olsun, getirilmiş *amūtumun* onda birine ve onun her bir mina için üç şekel tutan *šaduātum* vergisini ona tarttırınız ve Kulia onların kontrolünde buraya taşıyın! Eğer o, beyefendiye ait *amūtumun* onda birini ve onun *šaduātum* vergisini siz alınız, derse, bizim her ikimizin (bulduğu yere) gelsin ve tanrı Aşşur’un huzurunda yemin etsin ki, biz onları...”.

bizzat kendisi buraya getirsin!”. Bu ilginç mektupta, belli bir miktar *amūtumun* saraya satışının hedeflendiği fakat eğer bu gerçekleşmemiş ise, bu ürün için belli bir miktar vergi ödenmesi gerektiği söylenmektedir. Yani saraydan bu mal için gelmesi gereken miktar, vergi alınarak telafi edilecektir.

Kt. 92/k 203 mektubunun içeriğine benzeyen Kt. 92/k 221’de⁶²² ise su satırlar yer almaktadır: ”Karum Kaneš, elçimiz *šaḡil datim* Kulia’ya bütün karum ve vabartumlar’a şöyle diyor: Assur şehrinin mektubu buraya geldi. Assur şehrinin mektubuna göre: *amūtumu* satın alan birisi, Tanrı Aššur’un kârından bahsetmiyor. Bugünden itibaren, onun onda biri karum Kaneš’indir. Mektubumuzu okur okumaz, orada saraya (*amūtumu*) sattı ise, ya da sarayın direktiflerini bekliyorsa veya götürülüp şimdiye kadar satılmadıysa, taşınan ne kadar *amūtum* ise *ašium* evinde onun adını ve babasının adını mektupta kaydediniz ve elçimiz ile buraya gönderiniz. Mektubumuzun kopyasını, bütün karum ve vabartumlara gönderiniz! *Amūtumu* bir tüccara sattıysa, gerçek beyefendinin adını (belgede) kaydediniz!”.

Kt. 94/k 1461⁶²³ metninde de saraya bağlı olan *mūšium* yani İhracat Başkanı’na demir sözü verilmiştir ve bu söz yerine getirilmemiştir. Başkanı yatırtmak içinde herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Bundan dolayı mektubun yazarı Assurlu tüccar, Puruštattum’a girmekten korktuğunu ifade etmektedir.

TC 1, 39=CMK 92: İšme-Aššur, İtur-İli’ye şöyle demektedir: ‘ben Tuḥpiya’ya geldim ve daha sonra senin talimatlarına göre *raqqatum* kumaşını ve elbiseyi krala götürdüm. Ben 10 parça kumaş ve *ašium* madenini ona götürdüm. O bana *ašium* madenini ve kumaş parçasını geri verdi, fakat *erbum* kabul etti. O şöyle dedi: “ ben hiçbirini (sipariş verdiğim maldan hariç getirdiğin diğer malları) almayacağım”, ona götürdüğüm *erbum* karşılığında onlar bana [...] mina Tuḥpiya bakırı gönderdiler. Bu mektupta, İšme-Aššūr isimli tüccar, bir takım mallar ve

⁶²² Çeçen 1997, 229-230.

⁶²³ Veenhof-Eidem 2008, 213. “...ben kendim *mūšiumdan* korkmaktaydım, ve kendi başımdan korkmaktayım, ben Puruštattum’a çıkmak istemiyorum. Senin *mūšiuma* söz vermiş olduğun *amūtum*, ve adamın kalbini sakinleştirmek için göndermediğin, amutüm madeni ile ilgili olarak, sen bilmiyor musun adamın babasına karşı düşman olduğunu....”.

ašium ile birlikte yerli kralın huzuruna çıkmıştır. Fakat kral prensibinden dolayı sadece, şiparişini vermediği malları almak istememiştir. Burada *āšiumun* hediyeden ziyade, krala satılmak istendiği düşünülmektedir.

(CMK 93)=Kt. 85/k 27⁶²⁴ belgesi de Tuhipia sarayı ile ilgilidir. Metin şu şekilde devam etmektedir: "...Tuhipiya rubaumu İtur-ilī'ye şöyle söylemektedir: sen bana bir parça *kutānum* kumaşı ve *kusitum* kumaşı göndermiştin (fakat) şimdiye kadar onların fiyatını sana ödemedim. Amunani sana bu kumaşların ücreti olarak 80 mina iyi kalitede bakır getirmektedir. Ennum-Aššur bana *erbum* olarak bir parça *kutānum* kumaşı getirmişti. Šu-Lāban bana *erbum* olarak bir parça *kutānum* kumaşı getirmişti. Ben 50 mina iyi kalitede bakırı Ennum-Aššur'a verdim. Ben 50 mina iyi kalitede bakırı Šu-Lāban'a verdim. Sen bana bir *erbum* göndermiştin. Bana göndermiş olduğun *erbuma*'a karşılık olarak Amunani sana benim *erbumun* değeri olarak iki deri şarap getirmektedir. İšme-Aššur bana *amutumun* taşıdı ve ayrıca bir parça *kutānum*-kumaşını bana *erbum* olarak getirdi. Onun *erbumuna* karşılık ben ona 100 mina Tuhipiya bakırı verdim, fakat o bunu reddetti. Ben onu (bakırı) Zumea'nın evine bıraktım. Sū-Bēlum buraya geldi ve İšme-Aššur'un *erbumuna* karşılık olarak, ben ona 50 mina Tuhipiya bakırı, 30 mina iyi kalitede bakır ve iki çömlek yağ verdim. Hem *erbumun* fiyatı hem de benim sana olan (diğer şeyler için) borcum tamamı ile ödenmiştir. Saray sana borçlu değildir (sen saraydan herhangi bir şey isteyemezsin)".

CCT 2, 48: "Aššur-rēsi'den İnnāya'ya: Hanunu, Alālum, Sahāya ve Puzur-Aššur'a *āšium*-madeni almaları için verdiği gümüş ve altın (ile ilgili olarak) onlar onu içbölgeye (merkeze) kendileri ile birlikte taşıdılar. Fakat, onlar herhangi bir *āšium* edinemediler ve..... Burada Hanunu ve Sahāya şöyle demektedirler: içbölgede (mekezde) *āšiumun* olmaması, *āšiumun* hemen yakınlarda olmasını gerektirir. Bize gümüşü ve altını gönder, böylelikle biz *āšiumu* alır ve adama (İnnāya'ya) göndeririz. Ha[nunun arkadaşı olan] Aššur-Šamši, Hurramalı (krala)...., ve hiç *āšium* Luhuzzatiya'ya girilmesine izin verilmeyecektir. Tanrı aşkına, o hiçbir *āšiumu* Luhuzattiya (kralına) vermesin, yatırımcı (İnnāya'yı)

⁶²⁴ Günbattı 1996, 27-28.

kızdırmasın..”. Metin ilginç bilgiler vermektedir. Örneğin buradan *āšiumun* Anadolu içerisinde temin edilebileceğini öğrenmekteyiz. Ayrıca yine bu belgeden, bazı krallara bu malın satılmasının engellendiği görülmektedir. Bu engeli koyan kişi ise bir Assurlu yatırımcıdır.

Çivi yazılı kaynaklar *amūtum/āšiumun* hangi maddeden yapıldığına dair bilgi içermezler. Fakat cümleler arasında geçen bilgilerden şu sonuçlara varabiliriz. Altından kat be kat değerli olan *amūtum*, Assurlu tüccarlar tarafından Anadolu içerisinde satılmaktaydı. Bölgeye getirilen her mal gibi, bu ürünün de ilk önce saraya çıkartıldığı ve ilk alma hakkının krala verildiği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu maddeden, karum dairelerinin de bazı vergiler aldıkları anlaşılmaktadır. Alım ve satımında Anadolu saraylarının bir şekilde söz hakları olduğu sanılmaktadır. Fakat asıl söz sahiplerinin Assurlu karumlar olduğu anlaşılmaktadır. Sunulan belgelerden karumların bu ürünün ticaretini sıkı bir şekilde takip ettikleri ve yönlendirdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, *amūtumun* tıpkı kalayda olduğu gibi, Anadolu dışından getirildiği düşüncesini akla getirmektedir. Bir başka açıklama ise, bu maddenin Anadolu’da da bulunduğu fakat elde edilen kârın çok yüksek olabileceğinden, karumların bu ürünün ticaretini ciddi bir şekilde kontrol etmiş olmalarıdır.

2.3.3.6. TUNÇ

ZABAR yani tunç bilindiği gibi kendi başına bir maden olmayıp, bakır ve kalay alaşımından meydana gelmekteydi. Bakıra kalay karıştırmakla, üretilecek olan alet daha dayanıklı olmaktadır. %10-11 arasında bir kalay oranı tunç yapımı için ideal idi. Fakat bazı objelerin %6 lara kadar düşen oranlar ya da %17 üzerine çıkan oranları da içerdiği oluyordu. CCT 1, 37 b belgesinde tunçtaki kalayın bakıra olan oranının 1:8 olduğu görülmektedir: ...” nalbant (bir eseri üretmek için) dört mina bakır ve ve ½ mina kalay almıştır...”.

Tunç genelde kap kakak gibi ürünlerin yapımında ve özellikle de silah yapımında önemli bir madendi. Diğer madenler gibi bu madenden de yapılacak

olan büyük eşyalara dövme tekniği kullanıldığı, süs eşyası, silah ya da daha küçük objeler için ise dökme tekniği kullanıldığı görülür.⁶²⁵

	<u>Altın</u>	<u>Gümüş</u>	<u>Bakır</u>	<u>Kalay</u>
<u>Altın</u>	1:1	1: 7-9	1: 321-1428	1: 49
<u>Gümüş</u>	7-9: 1	1:1	1: 45-200	1: 7
<u>Bakır</u>	321-1428: 1	45-200: 1	1:1	6.55-29.14: 1
<u>Kalay</u>	49: 1	7: 1	1: 6.55-29.14	1: 1

Tablo D. Farklı madenler arasında şekel üzerinden yaklaşık oranlar.

2.3.4. HİZMETLER VE VERGİLER

Orta Anadolu'da kent-beyliklerinin ekonomik geliri başta ziraat olmak üzere maden yataklarının bulunduğu bölgelerde madencilığe de dayanmaktaydı. Ziraat ve maden sanayisinin yanında gelir getiren bir başka sektör ise hizmet karşılığında istenen vergilerdi.

Assurluların Anadolu içerisinde farklı isimler altında ödedikleri vergiler vardı. En iyi bilinen vergi *nishatum* idi. Bu vergi Assur kervanlarının uğradığı yerleşmelere ve özellikle de merkezdeki saraylara verilmekteydi. Nishatumun oranı ürünlere göre değişmekteydi. Mesela kalaydan % 2.5, gümüşten yaklaşık % 4 ve kumaş ve yünden ise % 5 oranında vergi alınmaktaydı.⁶²⁶

Assurluların Anadolu beylere ödedikleri bir başka vergi ise *dātum* ya da *tātum* olarak bilinirdi. *Dātum* vergisinin tam olarak ne için ödendiği belli değildir. Fakat belgelerden, Anadolu'ya sokulan mallardan alınan bu verginin, karakol ve kervanların güvenliğini sağlamak için gerekli finansmanın temininde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bir başka vergi ise *qaqqadātum* idi. Bu vergi de *dātum* vergisi gibi Assur kervanlarıyla gelen yükün cinsi, miktarı veya değerine göre değişmekteydi.

⁶²⁵ Dercksen 1996, 73.

⁶²⁶ Bayram 1993, 4-6.

Kervanlarda bulunan her kişi (“kafa-vergisi”) için beş ya da onbeş şekele kadar gümüş alınmaktaydı.⁶²⁷

Beylerin, saraya getirilen kumaşlardan aldıkları nishatundan hariç, bir de kenara ayırdıkları kumaşlar vardı. Kumaşların genelde %10na tekabülen eden bu vergiye *işrātum* denilmekteydi.⁶²⁸

Eribtum ise bir çeşit giriş-vergisi olduğu düşünülmektedir. “Varmak”, “içeri girmek” ve “ içeri girmek” anlamına gelen *erābum* fiili ile ilgili olan bu vergi, Anadolu beylerine ödenen bir tür kente giriş-bileti olduğu düşünülmektedir.⁶²⁹

Bu sektörün içerisinde farklı hizmet vergilerin haricinde nehir taşımacılığı, köprülerden geçiş hizmetleri, kentler arasında taşımacılık (hamallık), depolama, rehberlik v.s. gibi hizmetler de yer almaktadır.

Kt. t/k 1⁶³⁰ kaydı, Anadolu’ya gelen yabancı bir tüccarın farklı masraflar yaptığını gösteren iyi bir örnektir. Belgede şu satırlar mevcuttur: “Katala’nın *birtum*⁶³¹’u satın almak için bana verdiği iki mina’dan altı ½ eksik gümüşe, ⅓ gümüşü kendimden ilave ettim. İki mina 16 ½ şekel gümüşü kendimden ilave ettim. Üç şekel gümüşü vabartum dairesi için verdim (tartım). Üç şekel gümüşü karum dairesi için (dairesine) gümrük vergisi olarak verdim (tartım). Yedi mina bakırı, *birtum*’u satın aldığımız güne şarap için tartım. Bir mina (bakırı) han için, bütün bunları Şalatuwar’da *birtum* için tartmak zorunda kaldım. Şalatiwar’dan çıktık ve iki ½ mina bakırı nehrin kıyısında *birtum* için tartım. İki mina bakırı hububat için Şalatuwar’da tartım. Beş mina bakırı vabartum dairesine, beş mina’yı da gümrük vergisi (*şaddu’atum*) olarak karum dairesine tartım. Beş mina bakırı mabed memuruna tartım. Dört mina bakırı hububat için tartım. On mina bakırı kılavuz(luğu) için değirmenciye verdim. O beni nehrin kenarına kadar götürdü. On mina (bakırı) gemiciye verdim. Bütün bunları Wahşuşana’da *birtum* için tartmaya mecbur oldum”. Burada, Assurlu tüccarların, yerlilere hizmet

⁶²⁷ Gökçek 2009, 150; ayrıca bkz. Bilgiç 1947, 425-428.

⁶²⁸ Veenhof-Eidem 2008, 83.

⁶²⁹ Bayram 1993, 12.

⁶³⁰ Sever 1990, 472-474.

⁶³¹ Bu terim *perdum* (binek hayvan) olarak da çevrilmiştir.

karşılığında vergi ve gümrük gibi ödemeler yaptıkları görülmektedir. Mektubu yazan kişi bir masraf listesi çıkarmıştır. Bu listeye göre o, bir handa kalmak için, bir nehirden geçmek için, rehberlik için ve tekneye binmek için belli masraflar yapmak zorunda kalmıştır. Ödediği çoğu fiyatlar bakır üzerinden olduğu da burada dikkat çekmektedir. Anadolu'lulara verilen paralardan hariç, Assurlu tüccarların vabartum ve karum gibi dairelere de belli vergiler ödemekteydiler.

Aşağıda sunulacak olan belgelerde, Anadolu içerisinde farklı hizmetlere ödenen ücretler ve vergiler görülmektedir.

Kt. 92/k 111⁶³² belgesinde şu bilgiler verilmektedir: “Wahşušana’dan Kaneş’e kadar yol-vergisi (*datum*) bana bir 1/3 şekel gümüşe mal oldu. Ben Kaneş’teki memura bir şekel.....dim ve ben 10 şekel gümüş harcadım. Bir şekel gümüş Hurrama’da han için, bir şekel gümüş Timilkiya’da han için, iki şekel gümüş Hahhum’da han için, bir şekel Burullum’da han için. Kaneş’ten Kent’te kadar ben yiyeceğim için on şekel gümüş harcadım”

Kt. 86/k 192⁶³³: “ üç mina beş şekel kalayı, ben memura ödedim. Bir ½ mina ve beş şekel kalayı senin Kaneş’e gönderilen habercin için.....Biz Zalpa’ya vardığımız zaman biz ½ mina bir şekel kalay harcadık....”.

AKT 3, 34 (=Kt. v/k 103): Wahşušana’dan Şalatuwar’a yol vergisi ve eşek yemi bize eşek başına bir mina 55 şekel bakır masrafı oldu. Dahası onlar köprüde eşek başına 20 şekel vergi aldılar. Şalatuwar’da eşek yeminin fiyatı iki ½ mina bakırdır. Eşek başına Puruštattum’a kadar bize iki ½ mina bakır masrafı çıktı. Onlar köprüde eşek başına 15 şekel vergi aldılar. Ben Puruštattum’da eşek yemi ve hizmetçinin yiyeceği için bir ½ mina bakır ödedim. Arwanahşu’nun masrafları için ona iki ½ mina bakır ödedim”. Bu kayıta da Wahşušana’dan Şalatuwar’a giden birisinin yük taşıttığı eşeklere yem almak için masraf yapmıştır ve bunun yanında bir de yol vergisi ödediğine tanık olunmaktadır. Ayrıca belgeyi yazan kişi köprülerde hayvanlar için vergi ödediğini ve yanında bulunan hizmetçinin de giderlerini ödediğini belirtmektedir.

⁶³² Veenhof 2008, 25-26.

⁶³³ Veenhof 2008, 26-27.

Anadolu'da kentler arası yolculukta yapılan masrafları iyi bir şekilde listeyen Kt. 92/k 103⁶³⁴ kaydında şu bilgiler verilmektedir:” Bozkırda transport için beş mina bakır, Qattarā'dan Hamisānum'a transport için 1/3 mina kalay. Bir eşeği değiştirmek için bir mina ve 15 šekel kalay tartmam gerekti. Burallum'dan Birtu'um'a transport için 17 šekel kalay. Kanešitlerin kentinden Timilkiya'ya kadar yedi šekel kalay araba kiralamaya. Timilkiya'dan Hurama'ya kadar ben iki šekel gümüş ve iki šekel kalay bir eşek kiralamak için ödedim. Hurama'dan Luhusaddiya'ya kadar üç šekel gümüş ve üç šekel kalay eşek kiralamak için”.⁶³⁵

Kt. 92/k 103 belgesine yakın olan Kt. 92/k 108⁶³⁶ belgesinde şu masraflar yapılmıştır: “.....Kanešitlerin kentinden Timilkiya'ya kadar ben altı ½ šekel kalay ödedim. İki šekel gümüş ve iki šekel kalayı Timilkiya'dan Hurama'ya kadar eşek kiralamak için ödedim. Dört ½ šekel gümüş ve dört šekel kalayı Hurama'dan Kaneš'e kadar bir eşek ve bir eşek-sürücüsünü kiralamada ödedim.....”

Kt. 92/k 107⁶³⁷ tabletinde ise yine Anadolu'nun bir kentin bir diğer kentine yük taşıyan bir tüccarın yaptığı masraflar yer almaktadır. Kayıtta şu bilgiler görülmektedir: “.....Buradam; 41 mina 15 šekel kalay, yem giderleri dahil. İki šekel gümüş ve iki šekel kalayı ben Timilkiya'dan ödedim çünkü eşeklerden biri darbe aldı. Hurama'dan Kaneš'e ben altı šekel gümüş ve altı šekel kalay ödedim. Kaneš'te ben saman için üç ¾ šekel gümüş ödedim.....”.

Kt. n/k 1582⁶³⁸: “Šalatuwar Ülkesi'nde, ben *perdum* yemi, kendi ihtiyaçlarım ve hizmetcim için 10 mina bakır ödedim.ben [Šalatuwar'da] 20 mina bakır harcadım ve ödedim. Beş mina bakır köprü içindi.... Ninašša'da ben 15 mina bakır ödedim. Benle geri dönen kiralık kişi için 10 mina ödedim. Ben onları ona Wašhania'da verdim”.

TC 3, 211: “..ben 26 mina eksi 3 šekel kalayı saraya ödedim. Ben bir 1/3 mina kalayı kraliçenin rehberine ödedim. Ben ½ mina ve beş šekel kalayı, bazı küçük hediyeler ile birlikte kralın danışmanına verdim....”.

⁶³⁴ Veenhof 2008, 23.

⁶³⁵ Anadolu'da hizmet için ödeme yapıldığını gösteren benzer belgelere bkz. TC 3, 165; Kt. 94/k 1534

⁶³⁶ Veenhof 2008, 24-25.

⁶³⁷ Veenhof 2008, 27

⁶³⁸ Barjamovic 2005, 326.

Verilen bu örneklerden, Anadolu içerisinde ticaret yapmak için bir yerden bir başka yere varmak isteyen bir kişinin, kendi ve birlikte olduğu insanların ve hayvanların temel ihtiyaçlarını (konaklama, güvenlik, yiyecek-içecek) karşılamak için masraf yaptığı görülmektedir. Bunlardan başka, yolculuk esnasında faydalanan rehber, sürücüler, kiralanan merkepler, köprülerden geçiş ve tekneye binme gibi hizmetler için de bir takım vergiler ödenmekteydi.

Görüldüğü gibi Assurlu tüccarların Anadolu ekonomisine, vergi, gümrük ve diğer hizmetlere ödedikleri miktarlarla katkıda bulunmaktaydılar. Anadolu halkı da hizmet sektöründen faydalandıkları düşünülmektedir. Çünkü Kaneş'te (karum alanı dahil), yerleşmelerde gerekli olan atölye, depo, işyeri, dükkan, ev, mezarlık, meydan, sokak ve su kanalları gibi yapılar bulunduğu bilinmektedir.⁶³⁹ Örneğin değirmen ve su kanallarından faydalanabilmek için halk, belli bir miktar ödemiş olabilirdi. Kamusal alanın dışında, hamallık-taşımacılık, sezon işçiliği, kâtiplik, tercümanlık gibi özel hizmetlerde bir gelir kaynağı olduğu düşünülebilir.

⁶³⁹ Özgüç 1986, 37.

SONUÇ

Orta Anadolu'da Kalkolitik Dönem ile başlayan kentleşme süreci, Erken Tunç Çağ'da artarak devam etmiştir. M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğine, yani Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na, gelindiğinde ise bu sürecin tavan yaptığı görülmektedir.

Koloni Dönemi'nde, Anadolu'nun siyasî panoraması, kent-beylikler şeklindedir. Bu kent-devletleri bağımsız ya da bir başka kent-beyliğinin hâkimiyeti altında vasallıklar olarak siyasî varlıklarını devam ettirmektedirler.

Assurlu tüccarların, Anadolu'nun orta bölgelerine gelmeleri için birçok sebepleri vardı. Assur Devleti, Kuzey Mezopotamya'da transit bir ticarî merkezdi. Bölgedeki varlığı da ticarete bağlıydı. Diğer yandan, Anadolu'da kentleşme, madencilik ve ticaret arasında ciddi bir bağ ve etkileşim bulunmaktaydı. Nitekim kentleşme, madenciliğin ve ticaretin gelişmesine, madenciliğin getirdiği zenginlik ise kentleşme sürecinin hızlanmasına ve bu ikisinin bir sonucu olarak da ticarî mallara olan ihtiyaç artmaktaydı.

Bölgesindeki zenginlikleri korumak isteyen ya da başka bölgelerdeki zenginlikleri ele geçirmek isteyen kent-beylikleri, nitelikli ve dayanıklı çok sayıda silaha ihtiyaç duymuş olmalıydılar. Bu dönemde, Erken Tunç Çağı'na göre, yerleşme sayısında azalma görülmektedir. Diğer taraftan mevcut yerleşimler ise önceki döneme göre daha büyüktürler. Buradan insanların, kırsal alanlardan ya da küçük yerleşimlerden, kentlere/merkezlere yöneldikleri anlaşılmaktadır. Kentleşmeyle birlikte insanların yaşam düzeylerindeki iyileşme neticesinde yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Özellikle üst tabakaya mensup insanların, zarurî ihtiyaçların yanında, süs eşyaları ile değerli kumaşlar gibi lüks ürünlere olan talepleri artmıştır. Assurlu tüccarlar getirdikleri kumaş ve değerli taşlar ile bu talebi bir ölçüde karşılamaktaydılar. En önemlisi de tunç madeninin talep gördüğü bir dönemde, Anadolu'da bulunmayan kalayı bölgeye getirmiş olmalarıdır.

Assurluların Anadolu'daki en büyük ekonomik hedefleri ülkelerine altın ve gümüş madeni götürmekti (merkantilist doktrininin öncüleri sayılabilirler). Assurlular buradan elde ettikleri bu madenlerle, kalay ve kumaş gibi önemli ticari emtia tedarik etmekteydiler.

Anadolu'ya yerleşen Asurlular, büyük ölçüde anayurtlarına bağlı yaşıyorlardı. Mesela; yargılama gerektiren bir dava söz konusu olduğunda, kendi hukuk sistemlerine göre muamele yapılmaktaydı. Fakat bunun da istisnaları bulunmaktaydı. Görece daha ciddi ve acil durumlarda, özellikle işin içinde bir de Anadolulu şahıs var ise, yerel kanunlara tabi olmaktaydılar. Bu duruma Anadolulu kadınlarla yaptıkları evlilik ve boşanmalar esnasında vukua gelen hukukî işlemler örnek verilebilir.

Metinlerden de görüldüğü gibi Assurlu tüccarlar Anadolu'ya geldiklerinde, M.Ö. II. bin yılın başlarında, bu bölgede siyasi, sosyal ve ekonomik sistemler oldukça gelişmiş durumdaydı. Özellikle Kültepe kazılarında ortaya çıkarılmış olan çiviyazılı tabletlerden, Anadolu toplumunun farklı tabakalardan oluştuğu görülmektedir. Toplumun en yukarısında elit diyebilececek bir kesim bulunurdu. Bu kesimin başında kral, kraliçe, veliaht prens ve diğer kraliyet aile üyeleri yer alırdı. Daha sonra ise rütbeli memurlar ile bunların astlarından oluşan, oldukça düzenli ve sistemli bir teşkilat yer alırdı

Belgelerde yüksek rütbeli şahısların unvanlarında “rabi” kelimesinin bulunması, bu kişilerin başında bulunduğu geniş bir meslek grubunun varlığını işaret etmektedir. Bundan dolayı da Anadolu toplumunda büyük bölümü çiftçilerden oluşan özgür çoğunluğun yanında zanaatkârlardan da oluşan bir esnaf grubundan söz edilebilmektedir. Saray erbabının dışında kalan, ama borç-köleleri ya da diğer kölelerden ayrı olan, bu grup, Anadolu toplumunun Orta tabakasını temsil etmektedir. Bu tabakada farklı statüye sahip gruplar bulunmaktadır. Örneğin bu grupta mülkiyet sahibi çiftçi ya da esnaf bulunduğu gibi, yarı-bağımlı üreticiler de bulunabilmekteydi.

En alt tabakada ise köleler vardır. Köleler borçtan dolayı sonradan köleleşen şahıslar ve doğuştan köle ya da savaş gibi durumlardan dolayı özgürlüğünü kaybeden kişiler olmak üzere iki gruptan oluşmaktaydı. Birinci gruptakiler belirli bir miktar ücret ödeyerek genellikle kendi özgürlüklerini satın alabilmekteydiler. Borç köleleri her iki cinsiyetten ve her yaştan olabilirdi. Borçlu olan bir kişi kızını, oğlunu ya da karısını ve kendini bile köle olarak satabilirdi.

Borç senetlerinden tüm aile sorumlu tutulurdu. Borcu alan evin erkeği olsa bile, onun ölmesi durumunda, karısı ya da çocukları bu borç sorulurdu. Bu durum Anadolu toplumunda ailenin önemini göstermektedir aslında. Bazı metinler, yaşlı anne ve babaya bakım ve ilgi zorunluluğu olduğunu anlatmaktadır. Başka belgelerde ise kardeşe karşı sorumluluklar verilmiştir. Ailenin geniş aile görünümde olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu toplumunda bunu oluşturan üç tabakaya mensup gruplar hariç bir de yabancı bir grup bulunmaktaydı. Bu grup Assurlu tüccar kolonistlerden oluşmaktaydı. Bunların hem kendilerinden kaynaklanan bazı sebeplerden hem de ev sahiplerinin yeni gelenlere olan şüphelerinden dolayı, özellikle temasların başladığı ilk zamanlarda Anadolu halkına ve yönetici sınıfa oldukça mesafeli davrandıkları düşünülmektedir. Ancak zamanla dışarıdan gelenlerin bölge kültürüne adapte olması, Anadolu yerlilerinin ise yeni gelenleri kabul etmesiyle, doğal bir süreç sonunda karşılıklı iletişim kurulmuş ve ilişkiler gelişmiştir. Hatta zamanla tüccarların Anadolu'ya yerleşip, yerli halktan kişilerle evlendikleri ve Anadolu'daki sistemi daha iyi tanıdıkları görülürken, diğer taraftan Anadolu'da kendi aralarında yaptıkları antlaşmalarda Eski Assurca'yı kullanmaya başlamışlardır.

II kata denk gelen dönemin başlarında, Assurlu tüccarlar Anadolu'da yerlilerle ilişkilerini fazla yoğunlaştırmayıp, sadece ticaretin gerektirdiği kadar veya zorunlu oldukları ölçüde durumla bunu tutmuş olmalıydı. Tüccarlar, ticaretin resmiyet gerektiren işlerinde daha çok saray gibi farklı kurumlar ve bunların memurları, ayrıca Anadolu'da müteşebbisler gibi farklı taraflar ile bağlantı halinde olmalıydılar. Halk tabakası ile olan ilişkileri ise gündelik hayatın sıradan ihtiyaçlarından kaynaklanmaktaydı. Anadolu'da ticaret kolonileri ya da bölgeleri kurmak isteyen tüccarlar, başlarda bu hedefe ulaşabilmek için günlük ihtiyaçlarını yerliler kanalıyla temin etmiş olmaları mümkündür. Bunu açmak gerekirse, tüccarların gerekli olan yiyecek, içecek ya da bu tür şeyleri yerli halktan satın alarak, zamanlarını bunlar için harcamayıp, sadece ticaret ve yolculuk yapmaya yoğunlaştıkları söylenebilir. Ayrıca daha öncede belirttiğimiz gibi, bazı malları satın almak onları üretmekten daha ucuza mal olup, tüketici açısından daha kârlı

bir durum yaratabilirdi. Tüccarlar çanak-çömlek ya da şarap imal etmek gibi düşük getirisi olan aktiviteler yapmak yerine, daha kârlı olan, mesela yün ticareti yapmak gibi, işlerle uğraşmayı tercih etmekteydiler.

İb evresinde ise, iki halk arasındaki bu ayrımın önceki evredeki kadar belirgin olmadığı tahmin edilmektedir. Nesiller boyunca burada yaşayan ve yerleşik bir düzen kuran tüccarlar, zaman içerisinde kendi ihtiyaçlarını üretebilecek altyapıyı da meydana getirmiş olmalıydılar. Anadolu kadınlarla evlenenler bu aşamadan sonra, burada doğup büyüyenler ise hayatlarının hiçbir evresinde, muhtemeldir ki asıl vatanlarını hiç görmemişlerdir. Bu kuşak, daha öncekilerinden farklı olarak, Anadolu kültürünü daha çok benimsemiş ve muhtemelen hayatını yerli halkına çok yakın bir şekilde idame ettirmiştir.

Assurlu tüccarlar Anadolu'ya kalay ve kumaş taşımanın yanı sıra, Anadolu içerisinde de bakır ticaretini yürütmekteydiler. Bakırın kalitesiz olan türü bir kentten alınarak, farklı kentlerde daha kaliteli olanı ile değiş-tokuş yapılarak, nihayetinde, bu ticaretin bir sonucu olarak, temiz bakıra ulaşıldı. Bazı kentler, örneğin Durhumit, bakır ticaretinde önemli bir merkezdi. *Purušhattum*'da ise elde edilen iyi kalitedeki bu bakır, gümüş ile değiştirilirdi.

Bakırın yanında altın, gümüş, kalay, kurşun ve *amūtum* madenlerinin de ticareti ve üretimi yapılmaktaydı.

Anadolu ekonomisini oluşturan madencilik, hizmet sektörü, ziraat ve hayvancılık gibi iktisadî faaliyetler, her biri ayrı birer üretim noktası olan ve *oikos-domus* olarak adlandırılan, ev-birimleri tarafından yürütülmekteydi. Bu ev-birimleri çekirdekten bir miktar daha geniş ailelerden oluşabilmekte ve toplumun her katmanında yer alabilmekteydiler. Örneğin sarayda bile kraliçenin (CMK 102) ve veliaht prensin Kt. g/t 36) başında bulunduğu bir sosyal-ekonomik birim olduğu düşünülmektedir. Orta tabakada ise aynı kanı taşıyan insanların hizmetçileri ve köleleri ile birlikte yaşadıkları ev-birimleri ya da yaşam ve üretim haneleri bulunduğu bilinmektedir. Bazı ev-birimleri sadece yaşam-haneleri olabilirken, diğerleri hem yaşadıkları yer hem de üretimin yer aldığı mekânlar olabilirdi.

Yaşam-üretim birimlerinin mülkiyeti genellikle burada yaşayan ailelere aitti. Ancak bu birimler kiralık mülkiyetler üzerinde de varlığını devam ettirebilmekteydiler. Mektup ve sözleşmelerde bahsedilen *tuzinnum* ve *ubadinnnum* kavramlarının, kiralanmış yaşam-üretim birimlerini tanımladıkları düşünülmektedir. *Tuzinnum*ların, yüksek rütbeli memurların halka kiralandıkları üretim haneleri oldukları sanılmaktadır. Bu tür hanelerin hem kırsal kesimde hem de kent merkezlerinde bulunabildikleri tahmin edilmektedir. Çiftçi ya da esnafların, aile bireyleri, sair akrabalar ve çeşitli hizmetkârları ile hep beraberce bu birimleri çalıştırdıkları düşünülmektedir. Zaman zaman *tuzinnum*ların el değiştirdiği görülmektedir. *Tuzinnum* efendilerinin, *tuzinnumlar* işletildiği ve gelir getirdiği sürece, bunların devredilmesine karşı çıkmadıkları sanılmaktadır. *Tuzinnum* sakinlerinin bu birimlere bağlı olan evlerde ya da kendilerine ait mülklerde olmak üzere, istedikleri yerde yaşayabildikleri tahmin edilmektedir.

Ubadinnnum birden fazla *tuzinnum*dan oluşan kolektif bir üniteyi tanımlayabileceği gibi bunların ortak sahipleri için kullanılan bir kavram da olabilirdi. Bir başka olasılık ise, *ubadinnnum*ların, kolektif bir arazide yaşayan ve üretim yapan kişiler olma ihtimalleridir.

Bunların dışında *arhālum* ve *unušsum* kavramları da sosyal yapıyı anlatmaktadır. Bu kelimelerin alt ve orta tabaka üyelerinden istenilen, üst tabakanın ise muaf tutulduğu zorunlu hizmet ve angaryaları tanımladıkları düşünülmektedir.

Bilindiği gibi ziraat ve hayvancılık Anadolu ekonomisinin temelini oluşturmaktaydı. Anadolu'daki ekilebilir toprakların; kralın arazileri, onun rütbeli amirlerine bağış olarak verdiği topraklar ve özgür köylülere ait tarım alanlarından oluştuğu düşünülmektedir.

Madencilik ve tarım dışında, hizmet sektörü de toplumsal ekonomiye katkıda bulunmaktaydı. Bu ekonomik alandaki en önemli gelir vergi ve gümrüklerden elde edilmekteydi. Örneğin bölgeye giren yabancı tüccarların köprü, tekne, depo ve yollardan yararlanmaları ile güvenliklerinin sağlanması için bir miktar ödeme yapmaları gerekmekteydi.

Sonuç olarak M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde yani Assur Ticaret Kolonileri ağı'nda, Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısı sağlam temellere dayandığı, Assurlu tüccarların ticaret için geldikleri bu bölgede, temelleri sağlam ve iyi organize olmuş kent-devletleri ile karşılaşmış oldukları söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- Aktüre 2004 S., Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Albayrak 1998 İ., "Koloni Çağında Yerli Bir Bayan 'Madawada'" III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirisi, Eylül 1996 Çorum, 1-14.
- Albayrak 2000 İ., "Assur Ticaret Kolonileri Döneminde Asurlu Tüccarlar ile Yerli Halk Arasındaki İlişkiler", III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 35-42.
- Albayrak 2001 İ., "Kültepe Metinlerinde Geçen *mā ū* "su" Kelimesi", Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yıllığı, Ankara, 300-311.
- Albayrak 2002 İ., "Kültepe'den Değişik bir Masraf Listesi", AnAr 5 (ayrībasım), Ankara, 1-10.
- Albayrak 2003 İ., "Kültepe Metinlerinde Geçen Besin Maddeleri" IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiri Kitabı, Kayseri , 59-66.
- Albayrak 2004 İ., "...Onlarla Oturacak, Yiyecek ve Yağlanacak...uşbat aklat u paššat iştişunu", ArAn 7/1 (ayrībasım), Ankara 1-21.
- Albayrak 2004 a İ., "*ana kaspim annīm Šamaš-abī qātātum* Bu Gümüş İçin Šamaš-abī Kefildir" ArAn 7/ 2, Ankara, 1-12.
- Albayrak 2005 İ., "1963 Yılı Kazılarında Ele Geçen Yerli Halkla İlgili Bir Grup Kültepe Tableti", V. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Ankara, 21-32.
- Albayrak 2005 a İ., "Kumaş ve Kalay Sevkiyatına İlişkin Üç Kültepe Tableti", Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2003-2004 Yıllığı, Ankara, 269-277.
- Albayrak 2006 İ., Kültepe Tabletleri IV, TTK Basımevi, Ankara.
- Albayrak 2006 a İ., "Fünf Urkunden aus dem Archiv von Peruwa Sohn von Šuppibra", JEOL 39, Leiden, 95-105.
- Albayrak 2007 İ., "Eine altassyrische Urkunde zum anatolischen Bodenrecht", Altorientalische Forschungen 34/3, Berlin, 219-224.
- Albayrak 2008 İ., "A Rubā'um Letter Sent to Kārum Kaneš", (ed) C. Michel, Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli (Old Assyrian Archives, Studies, Vol. 4), PIHANS 112, Leiden, 111-115.
- Alp 1980 S., "Konya Karahöyük Kazı 1979 Çalışmaları", KST 2,

- Ankara, 133-134.
- Alp 1994 S. Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri, TTK basımevi, Ankara.
- Alp 2000 S., Hitit Çağında Anadolu, Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar, Tübitak, Ankara.
- Alpman 1977 A., “M.Ö. XX-XII. Yüzyıllarda Anadolu’da Evlatlık Alma Müessesesi”, Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi cilt 28, sayı 3-4, Ankara, 317-332.
- Archi-Biga 2003 A.-M. G., “ A Victory over Mari and the Fall of Ebla”, JCS 55, 1-44.
- Bahar 1997 H., “Fırat Bölgesi Tarihçesi ve Nehir Ulaşımı”, Tarih ve toplum Dergisi cilt 27, sayı 160, 38-44.
- Bahar 2002 H., ”Konya ve Karaman İlleri Yüzey Araştırmaları 2000, AST 19, cilt 2, Ankara, 257-270.
- Bahar 2003 H.,”Konya-Karaman Bölgesi Yüzey Araştırmaları 2002”, AST 21, cilt 1, Ankara, 203-210.
- Bahar 2004 H., “Konya ve Karaman İlleri Yüzey Araştırmaları 2003”, AST 22, cilt 1, Ankara, 341- 354.
- Bahar 2006 H., “Konya ve Karaman İlleri ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2005”, AST. 24, cilt 1, Ankara, 481-500.
- Bahar 2007 H. “Konya-Karaman Yüzey Araştırmaları 2006”, AST 25 cilt 1, Ankara, 235-254.
- Bahar-Karauğuz-Koçak 1996 H.-G.-Ö., Eskiçağ Konya Araştırmaları 1, (Phrygia Paroreus Bölgesi: Anıtlar, Yerleşmeler ve Küçük Buluntular), İstanbul.
- Bahar-Koçak 2004 H.-Ö., Eskiçağ Konya Araştırmaları 2 (Neolitik Çağ’dan Roma Dönemi Sonuna Kadar), Kömen Yayınları, Konya.
- Balkan 1955 K., Kaniş Karum’unun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahedeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Balkan 1957 K., Mama Kırallı Anum-Hirbi’nin Kaniş Kırallı Warşama’ya Gönderdiği Mektup, TTK Basımevi, Ankara.
- Balkan 1974 K.,”Cancellation of Debts in Cappadocian Tablets from Kültepe”, K. Bittel/Ph. H. J. Houwink ten Cate/E. Reiner (ed.), Anatolian Studies Presented to H. G. Güterbock on the Occasion of his 65th Birthday (= PIHANS) 35, 29-41.

- Balkan 1979 K., “Makriř and Ařiř, Component-Parts of Wagon and Ploughs Respectively, in a Cappadocian Tablet from Kültepe”, *Florilegium Anatolicum, Mélanges Offerts à E. Laroche*, Paris, 49-58.
- Balkan 1987 K., “Eski Asur ve Anadolu’da Kızların Çocuk Yaşta Nişanlanması”, *Belleten*, cilt 51, sayı 200, Ankara, 417-427.
- Barjamovic 2005 G., *A Historical Geography of Ancient Anatolia in the Assyrian Colony Period. (basılmamış Doktora Tezi)*, Copenhagen.
- Barjamovic 2010 G., “Sites, Routes and Historical Geography in Central Anatolia”, *ipamati kistamati pari tumatimis*, Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70 th Birthday, İ. Singer (ed.), Emery and Claire Yass Publications in Archaeology, Tell Aviv University, Tell Aviv, 10-25.
- Baydur 1970 N., *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar (En Eski Çağlardan İS. 395 Yılına Kadar)*, İstanbul.
- Bayram 1990 S., “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni bir Vâde İfâdesi ve Çıkan Neticeler, X. TTK, II cilt, Ankara, 453-462.
- Bayram 1991 S., “Taşınmaz Mallar Hakkında Yeni Kültepe Vesikaları”, *Belleten*, Cilt LV sayı 213, Ankara, 297-319.
- Bayram 1993 S., “Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri” *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, Cilt 36, sayı 1-2, Ankara, 1-13.
- Bayram-Veenhof 1993 S.-K.R., “Unpublished Kültepe Texts on Real Estate”, *JEOL* 32, Leiden, 87-100.
- Bayram-Çeçen 1995 S.-S., “6 Neue Urkunden Über Heirat und Scheidung aus Kaniş” *DTCF.*, *Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölüm Dergisi*, AnAr 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Bayram-Çeçen 1997 S.-S., “Yeni Belgeler Işığında Eski Anadolu’da Kölelik Müessesesi”, *Belleten*, cilt LX, sayı 229, TTK basımevi, Ankara, 579-604.
- Bilgiç 1941 E., “Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce Anadolu’da Maden Ekonomisi”, *Sümeroloji Araştırmaları*, DTCF. Dergisi cilt VI, sayı 1-2, Ankara, 913-950.
- Bilgiç 1947 E., “Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen Başlıca Borç ve Ödünç Tabirleri”, *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergis*,

- cilt 5, Ankara , 419-445.
- Bilgiç 1948 E., “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatlar ile Rekonstrüksiyonu. (Siyasî – İdarî Ve İktisadî – İçtimaiî Bakımlardan)”, DTCF. Dergisi, cilt VI, sayı 1-2, Ankara, 489-516.
- Bilgiç 1951 E., “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”, DTCF. Dergisi IX. Ankara, 227-238.
- Bilgiç 1955 E., “M.Ö. İkibin Yıllarında Mezopotamya-Anadolu Arasındaki Ticari ve İktisadi Münasebetler”, Coğrafya Meslek Haftası 22-29 aralık 1954, Türk Coğrafya Kurumu 1941, Ankara, 193-202.
- Bilgiç 1964 E., “Three Tablets from the City Mound of Kültepe, Anatolia VII, Ankara, 147-167.
- Bilgiç 1990 E., “Kültepe Tabletleri Üzerinde Yeni Çalışmalar ve Yeni İki Evlilik Vesikası”, X. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, TTK, Ankara, 423-427.
- Bilgiç 1994 E., “Kappadokya Metinlerinde Ebla”, XI. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, TTK , Ankara, 181-189.
- Bilgiç 1998 E., “Anatolisch-Assyrische Politische Beziehungen und Eidsprozedur bei Einheimischer Verwaltung im Lichte der Neuen Kültepe Texte”, H. Erkanal et al. (eds), CRRAI 34, TTK basımevi, Ankara, 473-478.
- Bilgiç-Bayram 1995 E.-S., AKT II, Ankara.
- Bilgiç –Günbattı 1995 E.-C., AKT III, Stuttgart.
- Brettell 1938 L., Social and Economic Geography, Sir Isaac Pitman & Sons, Londra.
- Bryce 2005 T., The Kingdom of the Hittites, Oxford University Press.
- Cipolla 1997 C.M., Det Føringstrielle Europa, Økonomi og samfunn 1000-1700, çev. O. Wicken, 4. Baskı, Universitetsforlaget, Oslo.
- Clay 1927 A. T., Letters and Transactions from Cappadocia, BIN 4, New Haven.
- Contaneu 1919 G., Trente Tablettes Cappadociennes, Paris.
- Crawford 1991 H., Sumer and the Sumerians, Cambridge.
- Çayır 2004 M., “Kültepe’den Yerli bir Tüccara ait Beş Tablet”, ArAn 7/1, Ankara, 45-57.

- Çeçen 1990 S., “Yeni Assur Belgelerine Göre Yerli-Asurlu Münasebetleri,
- Çeçen 1990a S. “Kültepe Metinlerinde Bulunan Yeni “Waklum” Mektupları”, DTCF dergisi cilt 34, sayı 1-2, Ankara, 35-51.
- Çeçen 1991 S., “Koloni Devri Anadolu’sunda Tarihi ve Sosyal Olayların Assurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılması”, Ankara DTCF Dergisi, cilt XXXV, Ankara, 49-59.
- Çeçen 1997 S., “Kaniş Kārum’unun Diğer Kārum ve Wabartumlar’a KÜ.AN (Amutum) ile İlgili Önemli Talimatları”, Belleten Cilt LXI sayı 231, Ankara, 219-232.
- Çeçen- Gökçek 2006 S.-G., “Kültepe Tabletlerinde Yerli Tarihleme Usûlleri”, Hayat Erkanal’a Armağan, Kültürlerin Yansıması (ayrı basım), A. Erkanal-Öktü, E. Özgen et. all (ed.), Homer Kitabevi, İstanbul, 1-10.
- Çeçen-Hecker 1995 S.-K.,” *ina mātika eblum* Zu einem neuen Text zum Wegerecht in der Kültepe-Zeit”, AOAT 240, Neukirchen-Vluyn, 31-41.
- Çukur-Kunç 1990 A.-Ş., “Acem Höyük Bakır Buluntu Analizleri”, V. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara, 33-39.
- Darga 1984 A.M., Eski Anadolu’da Kadın, 2. Basım, İstanbul.
- Dercksen 1996 J.G., The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia, Publications de l’Institut Historique et Archéologique Néerlandais de Stamboul. Leiden, İstanbul.
- Dercksen 1998 J.G.,” The Silver of the Gods. On Old Assyrian ikribū, AnAr 3, Ankara, 75-100.
- Dercksen 2004 J. G., “Some Elements of Old Anatolian Society in Kaneš”, (ed) J.G. Dercksen, Assyria and Beyond, Studies Presented to Mogens Trolle Larsen, PIHANS 100, Leiden, 137-177.
- Dercksen 2008 J. G., “Observations on Land Use and Agriculture in Kaneš”, C. Michel (ed), Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli (Old Assyrian Archives, Studies, Vol. 4), PIHANS 112, Leiden, 139-157.
- Dercksen-Donbaz J.G.-V., “Merchants in Distress an Old Assyrian Text Mentioning *habbātu*”, JEOL 35-36, Leiden, 104-110.
- Diakonoff 1975 I.M., “The Rural Community in the Ancient Near East”, Journal of the Economic and Social History of the Orient 18, 2, 121-133.

- Donbaz 1988 V., "The Business of Ašed, an Anatolian Merchant", AfO 35 Berlin, 48-63.
- Donbaz 1989 V., Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Stambul, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden GMBH, Stuttgart.
- Donbaz 1989a V., "Some Remarkable Contracts of I-B Period Kültepe Tablets", *Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, ed. K. Emre, M. Mellink, B. Hrouda, N. Özgüç, Ankara, 75-98.
- Donbaz 1993 V., "Some Remarkable Contracts of I-B Period Kültepe Tablets II", N. Özgüç'e Armağan, *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors*, ed. M. J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç, Ankara, 131-154.
- Donbaz 1996 V., "Kültepe Tabletleri Işığında İ.Ö. 2000-1760 Yıllarında Anadolu'nun Sosyal Yapısı", 1995 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara, 177-194.
- Donbaz 1998 V., "Tablets from the Palace of Waršuma", H. Erkanal et al. (eds), CRRAI 34, TTK basımevi, Ankara, 413-419.
- Donbaz-Veenhof 1985 V.-K.R., "New Evidence for Some Old Assyrian Terms", *Anatolica XII*, İstanbul, 131-155.
- Edzard 1989 D. O., "Altassyrisch Nuwa'um", *Studies in Honour of Tahsin Özgüç*, eds. K. Emre, B. Hrouda, M. J. Mellink, N. Özgüç, Ankara, 107-109.
- Efe 2003 T., "Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", *Arkeoatlas* sayı 2, 94-129.
- Emre 1966 K., "Acemhöyük Seramiği", *Anatolia* 10, TTK Basımevi, Ankara, 53-98.
- Erkut 2007 S., "Kültepe Metinlerinde Geçen *amūtu(m)* Üzerine", *Belleten* Cilt 71, sayı 260, Ankara, 1-4.
- Erkut 2008 S., "Konya Karahöyük'te Ele Geçen M.Ö. II. Binyılın İlk Çeyreğinden Buğday Örneği", *Belleten* Cilt 72, sayı 263, Ankara, 1-8.
- Ertem 1987 H., *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, TTK Basımevi, Ankara.
- Esin 1981 U., *İlk Üretimciğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa*, (G.Ö. 10500-7000 yılları arası) II, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Eisser-Lewy 1930 G.-J., EL 1, Leipzig.

- Eisser-Lewy 1935 G.-J., EL 2, Leipzig.
- Farber 1990 W., "Hanum Kauft Gadagada, Eine Altassyrische Selbstverkaufs-Urkunda", AuOr 8, Barcelona, 197-205.
- Finley, 2006 M. I., Antik Çağ Ekonomisi, Çev. H. Palaz Erdemir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Forlanini 1985 M., "Remarques Geographiques sur les Textes Cappodociens", Hethitica 6, 45-67.
- Forlanini 1995 M., "The Kings of Kaniš", Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia, ed. O. Carubba, M. Giorgieri, C. Mora, 123-132.
- Frangipane 2003 M., "Arslantepe", ArkeoAtlas 2, 19-21.
- French 1974 D.H., "A Study of Roman Roads in Anatolia: Principles and Methods", Anatolian Studies 24, 143-149.
- French 1993 D., "Acemhöyük, Archelais and Road-Knots", N. Özgüç'e Armağan, Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors, ed. M. J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç, Ankara, 201-207.
- Garelli 1963 P., Les Assyriens En Cappadoce, Paris.
- Garelli 1989 P., "Le Marche De Buruštatum", Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç, ed. K. Emre, M. Mellink, B. Hrouda, N. Özgüç, Ankara, 149-152.
- Garelli 1998 P., "Hahhum un Relais Assyrien sur la Route Commerciale de la Cappadoce", H. Erkanal et al. (eds), CRRAI 34, TTK basımevi, Ankara, 451-456.
- Garelli-Kennedy 1960 P.-D., "Un Nouveau Prince Anatolien?", Festschrift Eugène Cavaignac, RHA 18, 37-44.
- Garfinkle 2002 S. J., Turam-İli and the Community of Merchants in the Ur III Period. JCS vol. 54, 29-48.
- Garnsey-Saller 1996 P.- R., The Roman Empire Economy, Society and Culture, London.
- Garstang 1953 J., Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey, London.
- Gelb 1935 I.J., Inscriptions from Alishar and Vicinity, OIP 27, the University of Chicago Press.
- Goldman 1956 H., Excavations at Gözlü Kule, Tarsus⁷ Princeton University Press.
- Gökçek 2004 G., "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1975-1723) Anadolu'da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti",

- ArAn 7/1, 59-78.
- Gökçek 2009 G., “ Çivi Yazılı Tabletlere Göre Eski Anadolu’da Vergi Uygulamaları ve Kaçakçılık (M.Ö. ± 1975-1750)”, Gazi Akademik Bakış, cilt 2, sayı 4, Ankara, 147-154.
- Greene, 1986 K., *The Archaeology of the Roman Economy*, Londra.
- Gül-Yılmaz 1998 Ş., “Köle Satışı Üzerine Yeni Belgeler”, Anadolu Medeniyetler Müzesi Konferansları, Ankara, 103-110.
- Günbattı 1987 C., “Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde Bulunan Üç Tablet”, Ankara DTCF.. Dergisi, cilt 31, sayı 1-2, Ankara, 189-199.
- Günbattı 1989 C., “Ev Satışı ile İlgili Beş Kültepe Tableti ve Bunlardan Çıkan Bazı Sonuçlar”, Belleten Cilt LIII, sayı 206, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 51-62.
- Günbattı 1994 C., “Kültepe Tabletlerine Göre Kadınların Ticari Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler”, XI. Türk Tarih Kongresi I. Cilt, TTK, Ankara, 191-200.
- Günbattı 1996 C., “Two New Tablets Throwing Light on the Relations Between Anatolian Kings and Assyrian Merchants in the Period of the Assyrian Colonies”, ArAn 2, Ankara, 25-37.
- Günbattı 1998 C., “Karum’lar Arasındaki Mektuplaşmalardan Yeni Örnekler”, H. Erkanal et al. (eds), CRRAI 34, TTK basımevi, Ankara, 479-484.
- Günbattı 1999 C., “Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu Kralları ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge”, XII. Türk Tarih Kongresi I. Cilt, TTK, Ankara, 75-83.
- Günbattı 2004 C., “Two Treaty Texts Found at Kültepe, Studies Larsen, (ed) J.G. Dercksen, Assyria and Beyond, Studies Presented to Mogens Trolle Larsen, PIHANS 100, 249-268.
- Günbattı 2005 C., “2000 ve 2001 Yılı Kazılarında Ele Geçen Bazı İb Tabletleri”, V. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Ankara,445-451.
- Güneri 1988 S., “Orta Anadolu Höyükleri 1986”, AST V cilt 2, Ankara, 77-103.
- Güneri 1989 S., “Orta Anadolu Höyükleri, Karaman-Ereğli”, TAD 28, Ankara, 97-144.
- Güneri 1990 S., “Orta Anadolu Höyükleri Karapınar, Cihanbeyli Sarayönü, Kulu Araştırmaları”AST 7, Ankara, 323-

- 339.
- Güterbock, 1964 H. G., "Sargon of Akkad Mentioned by Hattušili I of Hatti", JCS 18, 1-6.
- Gwaltney 1983 W. C. Gwaltney Jr. The Pennsylvania Old Assyrian Texts, Cincinnati.
- Hecker 1986 K., "Zur Rolle der Einheimischanatolischen Bevölkerung im Altassyrischen Fernhandel mit Kleinasien", IX. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, Ankara, 145-152.
- Hecker 1996 Hecker, K., "Rechtlos in der Fremde?", 1995 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara, 145-159.
- Hecker-Kryszat-Matouš 1998 K.-G.-L., PRAGUE I, Prag.
- Hengstl 1992 J., "Soll und Haben" in einer Altassyrischen Familienrechtlichen Urkunde, ZA 82, 212-220.
- Hirsch 1972 H., Untersuchungen zur altassyrische Religion, Archiv für Orientforschung, herausgegeben von E. Weidner Beiheft 13/14, Osnabrück.
- Hrozny 1952 B., ICK 1, Prag.
- İnalçık 1993 H., Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi üzerine Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti. İstanbul.
- İnalçık 2008 H., Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar. Seçme Eserler 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İchisar 1981 M., Les Archives Cappadociennes du Marchand Imdilum, Paris.
- Jesus 1978 P. S. De, "Metal Resources in Ancient Anatolia", Anatolian Studies vol. 28, 97-102.
- Kienast 1960 B., ATHE, Basel.
- Kienast 1984 B., Das Altassyrische Kaufvertragsrecht, FAOS, : Altassyrische Texte und Untersuchungen, band 1, Wiesbaden 1984.
- Kılıç-Duymuş 2009 Y.-H., "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibleler) ", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA), yıl 13 sayı 1, Ankara, 159-178.
- Koçak 2004 Ö., Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri, Kömen Yayınevi, Konya.

- Koçak 2004 a Ö., “Afyon-Bolvadin Yüzey Araştırmaları 2002 (Neolitik Çağ’dan İlk Tunç Çağına Kadar)”, AST 21 cilt 1, Ankara, 173-184.
- Koçak 2005 Ö., “Bolvadin, Çay ve Sultandağı Yüzey Araştırmaları 2003”, AST. 22 cilt 2, Ankara, 19-28.
- Kramer 2002 S.N., Tarih Sümer’de Başlar, Kabalcı, İstanbul.
- Kryszat 2004 G., “Herrscher, Herrschaft und Kulturtradition in Anatolien nach den Quellen aus den altassyrischen Handelskolonien, Teil : Die sikkātum und der rabi sikkitim”, *Altorientalische Forschungen* 31, Berlin, 15-45.
- Kuzuoğlu 2007 R., “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu Kraliçeleri”, *Bellefen* cilt 71, sayı 262, Ankara, 796-809.
- Labat 1999 R.- F. Malbran-Labat, *Manuel d’Épigraphie Akkadienne, Signes, Syllabaire, Idéogrammes*, Geuthner Manuels, 6. baskı, Paris.
- Laroche 1970 E. CTH, Paris
- Larsen 1967 M. T., *Old Assyrian Caravan Procedures*, PIHANS, Leiden.
- Larsen 1972 M. T., “A Revolt against Hattusa”, *JCS*, vol. 24, No. 4, 100-101.
- Larsen 1976 M. T., *The Old Assyrian City-State and its Colonies, Mesopotamia Studies in Assyriology*, Vol. 4, Akademiske Forlag, Kopenhagen.
- Larsen 1977 M.T. “Partnership in the Old Assyrian Trade”, *IRAQ* 39, 119-145.
- Larsen 1988 M. T., “Old Assyrian Texts (Nos.71-98)”, *Tablets, Cones and Bricks of the Third and Second Millennia B.C.*, CTMMA Vol. I, ed. I. Spar, New York.
- Larsen 2002 M.T., *The Aššur-nādā Archive*, (OAA 1), PIHANS, Leiden.
- Larsen 2010 M.T., *Kültepe Tabletleri VI-a, The Archive of the Šalim-Aššur Family, Vol. I: The First Two Generations*, KBY, TTK Basımevi, Ankara.
- Larsen-Møller 1991 M. T.-E-, “Five Old Assyrian Texts, Marchands, diplomates et empereurs. Études sur la civilisation mésopotamienne offertes à Paul Garelli , D. Charpin/F. Joannès (eds.), Paris, 227-252.
- Lewy 1963 H., “Neša”, *JCS*, vol. 17, no. 4, New Haven, 103-104.

- Lewy 1926 J., KTS 1, İstanbul.
- Lewy 1929 J., KTB, Berlin
- Lewy 1930 Old Assyrian Documents From Asia Minor, AHDO.
- Lewy 1930 b J., Die Kültepe Texte aus der Sammlung Frieda Hahn Berlin, Leipzig.
- Lewy 1938 J., Old Assyrian Documents from Asia Minor, Archives d'Histoire de Droit Orientale 2 (AHDO2), 1-142.
- Lewy 1952 J., "Studies in the Historic Geography of the Ancient Near East", OrNS 21, Roma, 265-292.
- Lewy 1958 J. "The Biblical Institution of Deror in the Light of Akkadian Documents. Eretz Israel 5, 21-32.
- Liverani 1988 M., "The Fire of Hahhum", OrAnt 25, Roma, 165-172.
- Maisels 1999 C.K., Uygarlığın Doğuşu, Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiş, Çev. A. Şenel, İmge Kitabevi, Ankara.
- Matouš-Matoušová-Rajmová 1984 L.-M., KKS, Prag.
- Maxwell-Hyslop 1972 R., "The Metals Amūtu and Aši'u in the Kültepe Texts", AS. 22, 159-162.
- Mellaart 1954 J., "Preclassical Remains in Southern Turkey", AS. IV, 175-239.
- Mellaart 1958 J., "Second Millenium Pottery from the Konya Plain and Neighbourhood", Belleten XXII sayı 87, Ankara, 311-351.
- Mellaart 1958a J., "The End of the Early Bronze Age in Anatolia and the Aegean", AJA vol 62 no 1, 9-33.
- Mellaart 1963 J., "Early Cultures of the South Anatolian Plateau II: The Late Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Konya Plain", AS. 13, 199-236.
- Mellaart 1982 J., "Mesopotamian Relations with the West Including Anatolia": in Hans J. Nissen and J. Renger, eds., Mesopotamien und seine Nachbarn, Berlin: Dietrich Reimer, 7-12.
- Mellink 1989 M. J., "Anatolian and Foreign Relations of Tarsus in the Early Bronze Age", Anatolia and the Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç, ed. K.Emre, B. Hrouda, M. Mellink, N. Özgüç, Ankara, 319-331.
- Michel 1991 C., "Guerre et commerce chez les Assyriens", La guerre au Proche-Orient dans l'antiquité, Les Dossiers

- de l'Archéologie 160, 64-69
- Michel 1997 C., "Les Enfants des Marchands de Kaniš", *Ktèma* 22, Straßburg, 91-108
- Michel 2001 C., *Correspondance des Marchands de Kanish au début du IIe Millénaire avant J.-C.*, Paris.
- Michel 2008 C., "Les Assyriens et Leurs Femmes Anatoliennes", *Anatolia and the Jazira During the Old Assyrian Period*, J.G. Dercksen (ed.) (*Old Assyrian Archives, Studies, Vol. 3*), PIHANS 111, Leiden, 201-229.
- Michel-Garelli 1996 C.-P., "Heurts avec une Principauté Anatolienne" *WZKM*, Viyena, 277-290.
- Mieroop 1996 M. van de, "Tūram-ilī: An Ur III Merchant" *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 38, ASOR, 1-80.
- Mieroop 2004 M. van de, *A History of the Ancient Near East*, Blackwell Publishing.
- Muhly 1985 J. D., "Sources of Tin and the Beginnings of Bronze Metallurgy", *AJA* vol. 89 No. 2, 275-291.
- Muhly 1993 J.D., "Early Bronze Age Tin and the Tarurus", *AJA* vol. 97 No: 2, 239-253.
- Muhly 1995 J. D., "Mining and Metalwork in Ancient Western Asia", *CANE III*, New York, 1501-1521.
- Neumann 1999 H., "Ur-Dumuzida and Ur-Dun, reflections on the Relationship between State-initiated Foreign Trade and Private Economic Activity in Mesopotamia towards the End of the Third Millennium BC.", *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia (MOS studies 1)* ed. J. G. Dercksen, PIHANS 84, 43-53.
- Nocera-Forlanini 1992 G.M. di-M., *Atlante Storico del Vicino Oriente Antico*, fasc. 4.2: *Anatolia, La Prima Meta'del II Millennio A.C.*, Roma.
- Nocera- Palmieri 2003 G.M. di-A.M., "Doğu Anadolu Madenciliği", *ArkeoAtlas* 2, 36-39.
- Omura 1999 S., "1998 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *KST* 21 cilt 1, Ankara, 217-228.
- Omura 2000 S., "1998 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları", *AST* 17 cilt 2, Ankara, 25-29.
- Omura 2001 S., "1999 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları", *AST* 18 cilt 2, Ankara, 83-88.
- Omura 2001a S., "2000 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *KST* 21 cilt 1, Ankara, 389-396.

- Omura 2002 S., "Preliminary Report on the 16th Excavation at Kaman-Kalehöyük (2001)", *Anatolian Archaeological Studies* vol. XI, Kaman-Kalehöyük 11, Japanese Institute of Anatolian Archaeology the Middle Eastern Culture Center in Japan, Japonya, 1-43.
- Omura 2007 S., "2003-2006 Yıllarında İç Anadolu'da Yapılmış Olan Yüzey Araştırmaları", *AST* 25 cilt 2, Ankara, 213-224.
- Orlin 1970 L.L., *Assyrian Colonies in Cappadocia*.
- Öz 2008 E., "Kültepe Tabletleri Işığında M.Ö. II. Binde Kadının İş Hayatındaki Yeri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* sayı 25 Yıl/2, Kayseri, 47-57.
- Öz-Albayrak 2005 E.-İ., "1963 Yılı Kültepe Kazısında Ele Geçen Altı Yeni Tablet", *ArAn* 8/2, Ankara, 21-45.
- Özgüç 1966 N., "Acemhöyük kazıları", *Anatolia* 10, TTK Basımevi, Ankara, 1-28.
- Özgüç 1983 N., "1982 Acemhöyük Kazıları", *KST* 5, Ankara, 109-110.
- Özgüç 2006 N., *Kültepe-Kaniş/Neša, Yerli Peruwa ve Aşşur-ımitti'nin oğlu Assur'lu Tüccar Uşur-şa-Iştar'ın Arşivlerine ait Kil Zarfların Mühür Baskıları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Dizin-sayı 50, Ankara.
- Özgüç 1986 T., "New Observations on the Relationship of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria during the Third Millennium B.C.", *Ancient Anatolia: Aspects of Change and Cultural Development: Essays in Honor of Machteld J. Mellink*, ed. J.V. Canby, E. Porada, B.S. Ridgway ve T. Stech, Madison: University of Wisconsin Press, 31-47.
- Özgüç 1986a T., *Kültepe-Kaniş II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, TTK Basımevi, Ankara.
- Özgüç 1998 T., "The Palaces of the Old Assyrian Colonial Age", H. Erkanal et al. (eds), *CRRAI* 34, Ankara, 467-472.
- Özgüç 1999 T., *Kültepe-Kaniş/Neša Sarayları ve Mabetleri*, TTK, Ankara.
- Özgüç 2005 T., *Kültepe Kaniş/Neša, Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul.
- Özgüç-Temizir 1993 T.-R., "The Eskiypar Treasure" N. Özgüç'e Armağan, *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors*, ed. M. J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç,

- Ankara, 613-628.
- Öztan 1989 A., "A Group of Early Bronze Age Pottery from the Konya Region" Tahsin Özgüç'e Armağan. *Anatolia And the Ancient Near East*. Ankara, 407-414.
- Öztan 2004 A., "Acemhöyük", *ArkeoAtlas* 3, 15.
- Öztan 2006 A., "2005 Yılı Acemhöyük Kazıları", *KST* 28 cilt 2, 549-560.
- Polanyi 1963 K., "Ports of Trade in Early Societies", *The Journal of Economic History*, Vol. 23 no. 1, Cambridge, 30-45.
- Postgate 2005 J. N., *Early Mesopotamia, Society and Economy at the dawn of History*, Routledge.
- Powell 1977 M.A., "Sumerian Merchants and the Problem of Profit", *Iraq* vol. 39, British Institute for the Study of Iraq, 23-29.
- Ramsay 1960 W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev M. Pektaş, İstanbul.
- Römer 2001 W. H. Ph., "Zu einer Ungewöhnlichen Hauskaufurkunde aus Kültepe", *Studies Presented to Klaas R. Veenhof on the Occasion of his Sixty-Fifth Birthday*, edited by W.H. van Soldt, J.G. Dercksen, N.J.C. Kouwenberg and Th. J. H. Krispijn, Leiden, 395-399.
- Sever 1990 H., "Kültepe Metinlerine Göre 'Birtum' Kelimesinin Yeni Anlamı", *X. TTK*, 2. Cilt, Ankara, 467-479.
- Sever 1990 a H., "Yeni Kültepe Tabletlerinde Geçen (Kīma awāt naruā'im) Tabiri ve Değerlendirilmesi", *DTCF Dergisi* 34, Ankara, 251-265.
- Sever 1992 H., "Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Kararı", *Belleten* 56, sayı 217, Ankara, 667-675.
- Sever 1995 H., "Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö. 1970-1750) Yerli Halk ile Assurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler", *Belleten* Cilt LIX, sayı 224, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1-16.
- Sever 1996 H., "Die Urformen der Börse und Inflation in Anatolien und ein Gestein, Dessen Ausfuhr in der Zeit der Kolonie aus Anatolien Verboten ist (1970-1750 v.Chr.)", *Belleten*, cilt LX, sayı 228, Ankara, 237-246.
- Sever 1998 H., "Köle Satışı Hakkında Yeni Kültepe Metinleri", H. Erkanal et al. (eds), *CRRAI* 34, TTK basımevi, Ankara, 483-494.

- Sever 1999 H., “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda (M.Ö. 1970-1750) Anadolu Dışına Çıkışı Yasaklanan Bazı Madenleri”, XII. Türk Tarih Kongresi I. Cilt, TTK, Ankara, 85-94.
- Sever-Çeçen 1994 H.-S., “ Kültepe’deki II. Tabaka Vesikalarına Göre Anadolu’nun Siyasi Tarihi ile İlgili Yeni Gelişmeler”, XI. Türk Tarih Kongresi I. Cilt, TTK, Ankara, 201-209.
- Sevin 1984 V., “İmikuşağı Kazıları 1983”, KST VI, Ankara, 93-102.
- Sevin 1987 V., “İmikuşağı Kazıları 1986”, KST XI, Ankara, 299-333.
- Sevin 2003 V., Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınları, İstanbul.
- Smith 1927 S., Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum, London.
- Stein-Berbeck 1996 J.-, R., C.Coursey, A. McMahon, N. F. Miller, A. Mısır, J. Nicola, H. Pittman, S. Pollock, H. Wright , “Uruk Colonies and Anatolian Communities: An Interim Report on the 1992-1993 Excavations at Hacinebi, Turkey”, C. AJA , Vol. 100, No. 2, 205-260.
- Stephens 1927 F.J., KTP, JSOR 11.
- Stephens 1944 F.J., Old Assyrian Letters and Business Documents, BIN 6, New Haven.
- Şahin 2008 H.A., “Wahşuşana Krallığı”, Belleten Cilt 72, sayı 265, Ankara, 685-706.
- Şahoğlu 2005 V. “ The Anatolian Trade Network and the İzmir Region during the Early Bronze Age“, Oxford Journal of Archaeology 24 (4), 339-360.
- Tosun-Yalvaç 1975 M.-K., Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqua Fermanı, TTK basımevi, Ankara.
- Yalçın 2003 Ü., “Anadolu Madenciliği”, ArkeoAtlas 2, 72-79.
- Yener-Vandiver-Willies 1993 K. A.-P. B.-L., “Reply to J. D. Muhly. “Early Bronze Age Tin and the Taurus”, AJA vol. 97 no 2, 255-264.
- Yener 2000 K. A., The Domestication of Metals, The Rise of Complex Metal Industries in Anatolia, Brill.
- Veenhof 1972 K. R., Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology, Leiden.
- Veenhof 1977 K.R., “Some Social Effects of Old Assyrian Trade”, IRAQ 39, Londra, 109-118.

- Veenhof 1989 K. R., "Status and Offices of an Anatolian Gentleman - Two Unpublished Letters of Huharimataku from k̄arum Kanish, in *Anatolia and the Ancient Near East*". Studies in Honour of Tahsin Özgüç, eds. K. Emre, B. Hrouda, M. J. Mellink and N. Özgüç, Ankara, 515-525.
- Veenhof 1995 K. R., "Kanesh: An Assyrian Colony in Anatolia", J.M. Sasson, J. Baines, G.M. Beckman and K.S. Rubinsen eds., *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol. 2, New York Charles Scribners' Sons, 859-872.
- Veenhof 1998 K. R., "Old Assyrian and Ancient Anatolian Evidence for the Care of the Elderly", Stol, M., Vleeming, S. P. (eds.), *The Care of the Elderly in the Ancient Near East*, Leiden-Boston-Köln 119-160.
- Veenhof 2003 K. R., "Trade and Politics in Ancient Assur. Balancing of Public, Colonial and Entrepreneurial Interests", *Merchante e Politica nel mondo antico* ed. C. Zaccagnini, *Saggi di Storia Antica* 21 Roma, 69-118.
- Veenhof 2003a K. R., "Mesopotamia Old Assyrian Period", *A History of Ancient Near Eastern Law, Handbook of Oriental Studies, Section One*, vol. 72/1, R. Westbrook (ed), Leiden, 431-483.
- Veenhof 2003b K.R., "Three Unusual Old Assyrian Contracts", *Fs. Kienast AOAT*.
- Veenhof 2008 K. R., "Across the Euphrates", *Anatolia and the Jazira During the Old Assyrian Period*, (ed) J.G. Dercksen, *PIHANS* 111, Leiden, 3-29.
- Veenhof 2010 K. R., *Kültepe Tabletleri V, The Archive of Kuliya, Son of Ali-abum*, TTK Basımevi, Ankara.
- Veenhof-Klengel-Brandt 1992 K.R.-E., *Altassyrische Tontafeln aus Kültepe Texte und Siegelabrollungen, Vorderasiatische Schriftdenkmäler der (Königlichen) Museen zu Berlin*, Heft 26, Berlin.
- Veenhof-Eidem 2008 K.R.-J., *Mesopotamia, The Old Assyrian Period*, Academic Press Fribourg Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen.
- Yener 2000 K. A., *The Domestication of Metals, The Rise of Complex Metal Industries in Anatolia*, *CHANE* 4, Leiden.
- Westenholz 1983 J. G., "Heroes of Akkad", *JAOS* 103, 327-338.
- Westenholz 1998 J. G., "Relations Between Mesopotamia And Anatolia In The Age of The Sargonic Kings", H. Erkanal et al. (eds), *CRRAI* 34, 5-22.

Zaccagnini 2000

C., “ A Note on Old Assyrian Weight Stones and Weight System”, S. Graziani (ed.), *Studi sul Vicino Oriente antico dedicati alla memoria di Luigi Cagni*, vol. 2, 1203-1213.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Hatice Gül Küçükbezi	İmza:	
Doğum Yeri:	Drammen-Norveç		
Doğum Tarihi:	07.01.1976		
Medeni Durumu:	Bekar		

Öğrenim Durumu

Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Brandengen		Drammen	1983-1989
Ortaöğretim	Strömsö		Drammen	1989-1992
Lise	Strömsö vgs.		Drammen	1992-1995
Lisans	Oslo Üniv. Tarih- Felsefe Fak.	Tarih	Oslo	1997-2001
Yüksek Lisans	S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü	Eskiçağ Tarihi	Konya	2002-2004

Becerileri:	
İlgi Alanları:	Erken Tunç Çağı II, Assur Ticaret Kolonileri Çağı, Dinler Tarihi
İş Deneyimi:	Ocak 2005 tarihi itibarıyla Araştırma Görevlisi (halen)
Aldığı Ödüller:	
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Hasan Bahar (S.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanı) ve Doç. Dr. Özdemir Koçak (S.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)
Tel:	İş: (0) 332 223 1330
Adres	S.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampüs/ Konya